

**T.C.
VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ABD
ORTAÇAĞ BİLİM DALI**

**RAVZATÜ'S-SAFÂ VE HABİBÜ'S-SİYER'DE MOĞOLLAR KISMININ
TERCÜMESİ**

(1155-1259)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN

MUSTAFA KÖKSAL

DANIŞMAN

Doç. Dr. Abdullah DUMAN

VAN - 2019

KABUL VE ONAY SAYFASI

Mustafa KÖKSAL tarafından hazırlanan "Ravzatü's-Safâ ve Habîbü's-Siyer'de Büyük Moğol İmparatorluğu Tarihi" adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından OY BİRLİĞİ / OY ÇOKLUĞU ile Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Tarih Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.	
Danışman: Doç. Dr. Abdullah DUMAN Tarih Ana Bilim Dalı, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum	
Başkan : Prof. Dr. Gülay ÖĞÜR BEZER Tarih Anabilim Dalı, Marmara Üniversitesi Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum	
Üye : Dr. Öğrt. Üyesi Abdurrahim TUFANTOZ Tarih Anabilim Dalı, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum	
Üye : Doç.Dr. Abdullah DUMAN Tarih Anabilim Dalı, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum	
Yedek Üye : Doç. Dr. Rahmi TEKİN Tarih Anabilim Dalı, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum
Yedek Üye : Dr. Öğrt. Üyesi Ercüment TOPUZ Tarih Anabilim Dalı, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum
Tez Savunma Tarihi:	20/06 /2019
Jüri tarafından kabul edilen bu tezin Yüksek Lisans Tezi olması için gerekli şartları yerine getirdiğini ve imzaların sahiplerine ait olduğunu onaylıyorum. Doç. Dr. Bekir KOCLAR Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü	

ETİK BEYAN SAYFASI

VanYüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü **Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;**

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu

bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim. 20.06.2019

Mustafa KÖKSAL

(Yüksek Lisans Tezi)

Tezi Hazırlayan Öğrencinin Adı SOYADI: Mustafa KÖKSAL

VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Haziran, 2019

**RAVZATÜ'S-SAFÂ VE HABÎBÜ'S-SİYER'DE MOĞOLLAR KISMININ
TERCÜMESİ**

ÖZET

Moğollar, hem dünya tarihi hem de ortaçağ tarihi açısından önemli bir yere sahiptir. Cengiz Han dağınık halde yaşayan Moğol kabilelerini itaati altına alarak kısa sürede Moğol İmparatorluğu'nu kurmayı başardı. İmparatorluk, Oktay Kağan döneminde en parlak çağını yaşayarak sınırlarını Çin, Polonya, Macaristan, Türkistan, Rusya ve Deşt-i Kıpçak'a kadar genişletti. Oktay'ın 1241'de ölümünden sonra eşi Töregene Hatun (1242-1246), Küyük Han (1246-1248), Oğul Gaymış (1248-1251) ve Mengü Kağan devleti yönetmişlerdir. Ortaçağ tarihinde özellikle doğu dünyasında yaşanan hadiselerin ortaya çıkarılmasında Mîrhând'ın *Ravzatü's-Safâ*'sı ile Hândmîr'in *Habîbü's-Siyer*'i ana kaynak ve birinci el kaynaklar arasında ön sıralarda yer almaktadırlar. Bu tezde Timurular devleti döneminde yaşamış olan dede-torun tarihçiler Mîrhând'ın *Ravzatü's-Safâ* ile Hândmîr'in *Habîbü's-Siyer* adlı eserlerinde yer alan Moğollara ait (Cengiz Han'ın doğumundan Mengü Kağan'ın vefatına kadar 1155-1259) kısımlar tercüme edildi. Mîrhând ve Hândmîr'in yaşadıkları dönemin siyasî, kültürel ve ekonomik şartlarını anlayabilmek için o döneme kadarki Moğol tarihi özetlendi. Ayrıca müelliflerin tarih yazım tarzları ortaya çıkarılmaya çalışıldı. Bu çalışmanın Moğol tarihinin daha iyi anlaşılması ve yapılacak araştırmalara katkı sağlayacağı kanaatindeyiz.

Anahtar Kelimeler: Moğollar, Mîrhând, Hândmîr, Ravzatü's-Safâ, Habîbü's-Siyer

Sayfa Adedi : 264

Tez Danışmanı : Doç. Dr. Abdullah DUMAN

(M. Sc. Thesis)

Name and SURNAME: Mustafa KÖKSAL

VAN YÜZÜNCÜ YIL UNIVERSITY
INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES

June, 2019

**TRANSLATION OF THE MOĞOLS PART IN RAVZATÜ’S-SAFÂ AND
HABÎBÜ’S-SİYER**

ABSTRACT

The Mongols have an important place in both world history and medieval history. Genghis Khan managed to establish the Great Mongol Empire in a short time by obeying the scattered Mongol tribes. The empire expanded its borders to China, Poland, Hungary, Turkestan, Russia and Dasht-i Kipchak during the Oktay Kagan era. After Oktay's death in 1241, his wife Töregene Hatun (1242-1246), Küyük Khan (1246-1248), Oğul Gaymiş (1248-1251) and Mengü Kağan ruled the state. Mîrhând's Ravzatü's-Safâ'sı and Hândmîr' Habîbü's-Siyer are among the main sources and first-hand sources in the discovery of the events in the Middle Ages, especially in the eastern world. In this thesis, the grandfather-grandchild historians who lived during the Timurids Mîrhând's Ravzatü's-Safâ and Hândmîr's Habîbü's-Siyer belong to the history of the Great Mongol Empire (from the birth of Genghis Khan to the death of Mengü Khan). In order to understand the political, cultural and economic conditions of the period in which Mîrhând and Hândmîr lived, the Mongolian history up to that period was summarized. In addition, the authors' history writing methods were tried to be revealed. We believe that this study will contribute to a better understanding of Mongolian history and the researches to be made.

Key Words : Mongols, Mirhand, Handmir, Ravzatürs-Safa, Habibürs-Siyer
Quantity of Page : 264
Scientific Director : Assoc. Dr. Abdullah DUMAN

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	III
ABSTRACT.....	IV
İÇİNDEKİLER	V
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ	XIII
ÖNSÖZ	XIV
GİRİŞ	1
MOĞOL İMPARATORLUĞU'NUN KURULUŞUNDAN TİMURLAR DEVLETİNİN YIKILIŞINA KADAR MOĞOLLAR	1
1. CENGİZ HAN (1206-1227)	1
2. TİMURLAR DEVLETİNDEN ÖNCEKİ SİYASÎ DURUM.....	6
3. TİMURLAR DÖNEMİ.....	11
4. TİMURLAR DÖNEMİNDE İLİMÎ FAALİYETLER	23
I. BÖLÜM.....	27
1. MÎRHÂND'İN HAYATI (ÖL. 1498).....	27
2. ESERLERİ.....	28
2. 1. RAVZATÜ'S-SAFÂ FÎ SÎRETİ'L-ENBİYÂ VE'L-MÛLÛK VE'L- HULEFÂ.....	28
3. TARİH YAZIM TARZI.....	29
4. KAYNAK KULLANIMINA VERDİĞİ ÖNEM.....	30
5. OLAYLARI SEBEP-SONUÇ İLİŞKİSİ İÇERİSİNDE İNCELEMESİ	31
6. MOĞOLLAR KISMINDA KULLANDIĞI KAYNAKLAR.....	32
6. 1. MOĞOLLARIN GİZLİ TARİHİ.....	32
6. 2. ALÂEDDİN ATA MELİK CÜVEYNÎ (1226-1283)	32
6. 3. REŞİDÜDDİN FAZLULLAH HEMEDANÎ (ÖL. 1318)	34
6. 4. ŞERAFEDDİN ALİ YEZDÎ (ÖL. 1454)	35
6. 5. TÂRİH-İ HERAT.....	37
7. HÂNDMÎR'İN HAYATI (ÖL. 1535/1536)	37
8. ESERLERİ	38
8. 1. ME'ŞÂİRÜ'L-MÛLÛK.....	38
8. 2. HULÂSATÜ'L-AHBÂR FÎ BEYÂNİ AHVÂLİ'L-AHYÂR.....	39
8. 3. MEKÂRİMÜ'L-AHLÂK	39
8. 4. DÛSTÛRÜ'L-VÛZERÂ.....	39

8. 5. NÂME-İ NÂMÎ (İNŞÂ-YI GİYASÜDDİN).....	40
8. 6. HABÎBÜ'S-SİYER FÎ AHBÂRI EFRÂDÎ'L-BEŞER	40
8. 7. ÂSÂRÜ'L- MÜLÛK VE'L-ENBİYÂ.....	40
8. 8. KÂNUN-İ HÛMÂYÛNÎ (HÛMÂYÛNNÂME)	41
8. 9. MÜNTEHAB-I TARİH-İ VASSÂF	41
9. TARİH YAZIM TARZI.....	41
10. KAYNAK KULLANIMINA VERDİĞİ ÖNEM.....	41
11. OLAYLARI SEBEP-SONUÇ İLİŞKİSİ İÇERİSİNDE İNCELEMESİ	42
12. MOĞOLLAR KISMINDA KULLANDIĞI KAYNAKLAR.....	43
12. 1. ALÂEDDİN ATA MELİK CÜVEYNÎ (1226-1283)	43
12. 2. REŞİDÜDDİN FAZLULLAH HEMEDANÎ (ÖL. 1318)	43
12. 3. ŞERAFEDDİN ALİ YEZDÎ (ÖL. 1454)	44
12. 4. TÂRİH-İ HERAT.....	44
12. 5. MÎRHÂND (ÖL. 1498).....	45
II. BÖLÜM.....	46
RAVZATÜ'S-SAFÂ'DA MOĞOLLAR.....	46
1. CENGİZ HAN'IN DOĞUMU	46
2. CENGİZ HAN'IN BAĞIMSIZLIĞINI KAZANMASININ TOPLU BİR ŞEKİLDE ANLATILMASI.....	47
3. CENGİZ HAN'IN ONG HAN'A KARŞI GELMESİNİN SEBEBİ, ONA KARŞI ZAFERLER KAZANMASI VE TOPRAKLARINA HÜKMETMESİNİN ANLATILMASI	49
4. ONG HAN VE CENGİZ HAN ARASINDAKİ SAVAŞ İÇİN TEREDDÛT YAŞANMASI, ÇARESİZ ÖNEMLİ KARARLAR ALINMASI VE ONG HAN İLE SONKUN'UN SONU	52
5. CENGİZ HAN'IN CİHAN PADİŞAHLIĞI TAHTINA OTURMASI VE MOĞOLİSTAN ULUSU VE KABİLELERİNİ İTAAT ALTINA ALMASI VE İHSANDA BULUNMASININ ANLATILMASI	53
6. CENGİZ HAN VE TAYANG HAN SAVAŞI'NIN ANLATILMASI.....	54
7. CENGİZ HAN İLE MERKİT HÂKİMİ TOKTA BEKKİ'NİN SAVAŞI'NIN ANLATILMASI	57
8. TEMUÇİN'İN ASKERLERİNİ ÇEKMESİ VE BUYRUK HAN İLE YAPILAN SAVAŞTA GALİP GELMESİNİN ANLATILMASI.....	58

9. CENGİZ HAN'IN URİŞ TARAFINDAN GERİ ÇEKİLMESİ VE O GELMEDEN ÖNCE BAZI OLAYLARIN ANLATILMASI.....	59
10. CENGİZ HAN'IN HITAY TARAFINA GİDİŞİ VE O ZAMANLARDA BİLİNMEYENLERE DOĞRU GİDİŞİN ANLATILMASI	61
11. CENGİZ HAN'IN HITAY HAN'INDAN KURTULMASI VE ALTAN HAN'IN ORTADAN KALDIRILMASININ ANLATILMASI.....	64
12. CİHAN PADİŞAHI CENGİZ HAN'IN HATUN VE EVLATLARININ ANLATILMASI	68
13. CENGİZ HAN'IN ÜNLÜ YASA VE KURALLARINDAN BAZILARINI ANLATILMASI, İRAN VE TURAN ÜLKELERİNDEKİ TİCARÎ FAALİYETLERİ.....	69
14. GURHAN DENİLEN KARAHITAY SULTAN'ININ KÜÇLÜĞ'LE ARASINDAKİ DURUMUN ANLATILMASI.....	75
15. KÜÇLÜĞ'ÜN KAZANDIĞI ZAFERİN, YAPTIĞI ZULMÜN VE İTAATSİZLİĞİNİN ANLATILMASI	78
16. CENGİZ HAN'IN KÜÇLÜĞ'ÜN ORDUSUNU DEFETMEK İÇİN CEBE NOYAN'I GÖNDERMESİ	79
17. CENGİZ HAN'IN SULTAN MUHAMMED HAREZMŞAH'A MEKTUP GÖNDERMESİ VE MUHAMMED HAREZMŞAH İLE MAHMUD YALVAÇ ARASINDA GEÇEN OLAYLARIN ANLATILMASI.....	80
18. HALİFE NÂSİR'İN İSLÂM DİYARININ SULTANINI ORTADAN KALDIRIP YOK ETMESİ İÇİN CENGİZ HAN'I KIŞKIRTMAK VE TEŞVİK ETMEK ÜZERE MOĞOLİSTAN ÜLKESİNE ELÇİ GÖNDERMESİNİN ANLATILMASI	82
19. SULTAN MUHAMMED'İN ÜLKESİNİN YIKILMASI, ORDUSUNUN DAĞILMASI VE TOPRAKLARININ CENGİZ HAN'A KALMASININ SEBEPLERİNİN ANLATILMASI	84
20. CENGİZ HAN'IN BUHÂRÂ'YI, HER TARAFI VE HER YERİ ALMALARI İÇİN ÇOCUKLARINI VE NOYANLARINI GÖREVLENDİRMESİNİN ANLATILMASI	86
21. OKTAY'IN VE ÇAĞATAY'IN OTRAR VALİSİ İLE MÜCADELESİ KALENİN KUŞATILMASI VE O KALENİN TATARLAR TARAFINDAN ELE GEÇİRİLMESİNİN ANLATILMASI.....	90
22. CUCİ HAN'IN EMİR DOĞRULTUSUNDA CEND VE HOCEND'E GİDİŞİNİN HİKÂYESİNİN ANLATILMASI	91
23. FENAKENT VE HOCEND'İN FETHİ VE MELİK TİMUR'UN AKİBETİNİN ANLATILMASI	92
24. CENGİZ HAN'IN SEMERKAND'I FETHETMESİ VE O CENNET BELDEDE KALMASININ ANLATILMASI.....	95

25. CENGİZ HAN'IN CEBE NOYAN VE SUBEDAY BAHADIR'I MUHAMMED HAREZMŞAH'IN PEŞİNDEN GÖNDERMESİNİN ANLATILMASI.....	96
26. HAREZM OLAYININ ANLATILMASI.....	104
27. CENGİZ HAN'IN NAHŞEB, TİRMİZ VE KUBBETÜ'L-İSLÂM BELHE YÖNELMESİNİN ANLATILMASI.....	107
28. TULİ HAN'IN HORASAN'A YÖNELMESİ ORAYI ELE GEÇİRMESİ VE CENGİZ HAN'IN ASKERLERİNİN MERV'İ ALMALARININ ANLATILMASI.....	110
29. NİŞÂBUR OLAYININ ANLATILMASI.....	116
30. HERAT OLAYININ ANLATILMASI.....	118
31. CENGİZ HAN'IN BİR KONUDA ÇOCUKLARI VE NOYANLARI İLE GÖRÜŞMESİNİN ANLATILMASI.....	123
32. CENGİZ HAN'IN ANAYURDU'NA VE ESKİ BAŞKENTİ'NE DÖNÜŞÜNÜN ANLATILMASI.....	124
33. CENGİZ HAN'IN VASİYETİ VE KARAÇAR'I ONLARA GÖNDERMESİNİN ANLATILMASI.....	128
34. CENGİZ HAN'IN EN BÜYÜK OĞLU CUCİ HAN VE YERİNE GEÇEN ÇOCUKLARI VE EŞİNİN ANLATILMASI.....	130
35. ÇAĞATAY'IN DURUMUNUN ANLATILMASI.....	131
36. OKTAY KAĞAN'IN SALTANATININ ANLATILMASI.....	135
37. OKTAY KAĞAN'IN HITAY TARAFINA HAREKET ETMESİNİN ANLATILMASI.....	137
38. OKTAY'IN ŞEHZADELERİNİN VİLAYETLERİ FETHETMESİ VE ONUN EĞLENCE DÜZENLEYİP, HERAT BELDESİNİN İMARI İÇİN GÖREVLENDİRMESİNİN ANLATILMASI.....	139
39. İKİNCİ KURULTAY, KAĞAN'IN CİHAN PADİŞAHLIĞI TAHTINDAN VE CAVİDAN SARAYINDAN AYRILMASININ ANLATILMASI.....	141
40. CENGİZ HAN'IN OĞLU TURAN VE İRAN PADİŞAHI OKTAY KAĞAN'IN ÇARESİZLİĞİ İLE İLGİLİ SÖZLERİ VE TİCARÎ FAALİYETLERİNDEN BAZILARININ ANLATILMASI.....	142
41. HİKÂYE.....	143
42. HİKÂYE.....	144
43. HİKÂYE.....	145
44. HİKÂYE.....	145
45. HİKÂYE.....	145
46. HİKÂYE.....	146

47. HİKÂYE	146
48. HİKÂYE	146
49. HİKÂYE	147
50. HİKÂYE	147
51. HİKÂYE	148
52. HİKÂYE	148
53. HİKÂYE	148
54. HİKÂYE	149
55. HİKÂYE	149
56. HİKÂYE	149
57. HİKÂYE	149
58. HİKÂYE	150
59. HİKÂYE	150
60. HİKÂYE	151
61. HİKÂYE	151
62. HİKÂYE	151
63. HİKÂYE	151
64. HİKÂYE	152
65. HİKÂYE	152
66. HİKÂYE	152
67. HİKÂYE	153
68. HİKÂYE	153
69. HİKÂYE	153
70. HİKÂYE	154
71. HİKÂYE	154
72. HİKÂYE	154
73. HİKÂYE	155
74. HİKÂYE	155
75. HİKÂYE	155
76. HİKÂYE	156
77. HİKÂYE	156
78. HİKÂYE	157

79. HİKÂYE	158
80. HİKÂYE	159
81. HİKÂYE	159
82. HİKÂYE	160
83. HİKÂYE	160
84. CENGİZ HAN'IN OĞLU TULİ HAN'IN ANLATILMASI.....	162
85. TÖREGENE HATUN'UN ANLATILMASI	163
86. FATIMA HATUN'UN ANLATILMASI.....	165
87. KÜYÜK HAN'IN CÜLÛSU, CİHAN PADİŞAH'I OLUŞU VE HIRİSTİYANLARI MÜSLÜMANLARA TERCİH ETMESİNİN ANLATILMASI.....	166
88. MENGÜ KAĞAN'IN SALTANATININ ANLATILMASI.....	171
89. BAZI ŞEHZADELERİN MENGÜ KAĞAN TARAFINDAN HAKSIZLIĞA UĞRADIKLARINI DÜŞÜNMELERİ VE REZİL OLMALARININ ANLATILMASI	174
90. ŞEHZADELERİN MENGÜ KAĞAN'A KARŞI KİNLERİ VE ONUN İRAN VE TURAN ÜLKELERİNDEKİ DURUMLARININ ANLATILMASI.....	176
91. ŞERÂFEDDİN HAREZMÎ'NİN ANLATILMASI.....	178
92. MENGÜ KAĞAN'IN İLTİFATLARINA MAZHAR OLAN KUBİLAY KAĞAN VE HÛLÂGU HAN'IN DOĞU VE BATIYA GÖNDERİLMESİNİN ANLATILMASI	183
93. HAVANIN KÖTÜ KOKMASI AYNI ZAMANDA YER VE GÖK HALKLARININ İDARESİNİN MENGÜ KAĞAN'IN ASKERLERİNİN ELİNDEN ÇIKMASI, ÇİN VE MAÇİNDEN ÇEKİLMESİ VE ÖLÜMÜNÜN ANLATILMASI.....	185
HABÎBÜ'S-SİYER'DE BÜYÜK MOĞOL İMPARATORLUĞU.....	188
1. CENGİZ HAN'IN DURUMUNUN KISACA ANLATILMASI	188
2. CENGİZ HAN'IN ONG HAN'IN YANINA GİTMESİ ONLARIN DOSTLUKLARI VE KARŞI KARŞIYA GELMELERİNİN SEBEPLERİNDEN BİR KISMININ ANLATILMASI	190
3. CENGİZ HAN'IN SALTANATIN BAŞINA GEÇMESİ, DÜNYA FATİHİ OLARAK DİĞER ÜLKE VE İLLERE KARŞI ZAFER KAZANMASININ ANLATILMASI	193
4. HITAY'IN CİHAN PADİŞAHININ ELİNE GEÇMESİNİN ANLATILMASI.....	195
5. KARAHİTAYLARIN DURUMUNUN VE ONLARIN HÂKİMİ OLAN GURHAN'IN DURUMUNUN ÖZETİ, KÜÇLÜĞ HAN İLE ARALARINDAKİ OLAYLAR VE EN SON TOPRAKLARININ O KAVME BAĞLANMASININ ANLATILMASI	197

6. KÜÇLÜĞ HAN'IN HÂKİMİYETİ VE YAPTIĞI HİLELER, CEBE NOYAN'IN ONUN KÖTÜLÜĞÜNÜ DEF ETMESİNİN ANLATILMASI.....	200
7. CENGİZ HAN'IN MÂVERÂÜNNEHİR'İ KILIÇ ZORUYLA VE ÖLDÜREREK O BELDELERİ YURT EDİNMESİ	201
8. CEBE NOYAN VE SUBEDAY BAHADIR'IN CENGİZ HANIN EMRİYLE HAREZMŞAH'IN PEŞİNDEN GİTMELERİ VE ONLARIN ÖLDÜRÜLMESİ, İRAN ŞEHİR VE TOPRAKLARININ YAĞMALANMASININ KISACA ANLATILMASI	206
9. CENGİZ HAN'IN ÇOCUKLARININ HAREZM'E YÖNELMESİ VE YAPILAN SAVAŞLARDAN SONRA O BÖLGENİN ELE GEÇİRİLMESİNİN ANLATILMASI	209
10. NECMEDDİN KÜBRA'NIN ŞEHİT OLMASI VE O HAZRETİN BÜYÜK ŞEREF KAZANMASININ ANLATILMASI	210
11. CENGİZ HAN'IN TİRMİZ VE BELH'E YÖNELMESİ VE O ŞEHİRLERE VARMASI, ORANIN HALKLARININ YOK EDİLMESİNİN ANLATILMASI	213
12. TULİ HAN'NIN HORASAN'A GİTMESİ VE İRAN'IN DİĞER ŞEHİRLERİNİ HARAP ETMESİNİN ANLATILMASI	214
13. NİŞÂBUR OLAYIN ANLATILMASI.....	216
14. HERAT'TA YAŞANAN OLAYLARIN ANLATILMASI.....	217
15. CENGİZ HAN'IN TURAN TOPRAKLARINA GİTMESİ KAŞIN HÂKİMİ ŞİDARGU İLE SAVAŞMASININ ANLATILMASI.	221
16. CENGİZ HAN'IN DÜNYADAN GÖÇMESİNİN ANLATILMASI.....	223
17. CENGİZ HAN'IN VEFATINDAN SONRA EVLATLARININ DURUMU VE ULU ŞEHİRDE PADİŞAHLIK YAPMALARININ ANLATILMASI	224
18. CENGİZ HAN'IN OĞLU OKTAY'IN ANLATILMASI.....	225
19. OKTAY KAĞAN'IN CÜLÛSU, HANLIK TAHTINA ÇIKIŞI VE ONUN CİHAN PADİŞAHLIĞI GÜNLERİNDE MEYDANA GELEN BAZI OLAYLARIN ANLATILMASI	225
20. KAĞAN'IN ÇOK İYİLİK YAPARAK GÜZEL DAVRANIŞLARDA BULUNDUĞUNUN ANLATILDIĞI RİVAYETLER VE NADİR HİKÂYELERİN ANLATILMASI	229
21. HİKÂYE	229
22. HİKÂYE	229
23. HİKÂYE	230
24. HİKÂYE	231
25. HİKÂYE	231

26. HİKÂYE	231
27. HİKÂYE	232
28. HİKÂYE	232
29. HİKÂYE	233
30. HİKÂYE	233
31. HAKANLARIN LİDERİ İKİNCİ PADİŞAH KÜYÜK'ÜN ANLATILMASI	234
32. YÖNETİMİN TÖREGENE HATUN'UN ELİNE GEÇMESİ VE KÜYÜK HAN'IN DEVLET GÜNLERİNDEKİ OLAYLARININ ANLATILMASI.....	234
33. CENGİZ HAN'IN YURDUNUN KAĞANLARINDAN ÜÇÜNCÜSÜ OLAN MENGÜ KAĞAN'IN ANLATILMASI.....	237
34. KARAKURUM SALTANATININ OKTAY'IN ÇOCUKLARINDAN TULİ HAN'IN OĞLU MENGÜ KAĞAN 'A GEÇİŞİNİN ANLATILMASI	238
SONUÇ.....	243
KAYNAKÇA.....	245
ÖZGEÇMİŞ	
LİSANSÜSTÜ TEZ ORJİNALLİK RAPORU	

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

Bu çalışmada kullanılmış kısaltmalar, açıklamaları ile birlikte aşağıda sunulmuştur.

Kısaltmalar	Açıklamalar
A.Ü.	Atatürk Üniversitesi
AÜSBE	Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
B.b.	Bin/(Oğul)
Bkz.	Bakınız
Çev.	Çeviren
DİA	Diyanet İslâm Ansiklopedisi
EI²	The Encyclopaedia of Islam
Edit	Editör
İ.A.	İslâm Ansiklopedisi
İSAR	İslâm Tarihi, Sanat ve Kültür Araştırmaları Vakfı
İ.Ü.	İstanbul Üniversitesi
K.S.	Kaddesallahu Sirrehu
MEB	Milli Eğitim Bakanlığı
M.S.	Milattan Sonra
M.Ö.	Milattan Önce
Nşr.	Neşreden
Öl.	Ölüm Tarihi
SAV	Sallallahu Aleyhi Vesellem
TDK	Türk Dil Kurumu
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
TTK	Türk Tarih Kurumu
Yay.	Yayımları

ÖNSÖZ

Ortaçağ tarihinde özellikle doğu dünyasında yaşanan hadiselerin ortaya çıkarılmasında Cüveynî'nin *Târih-i Cihanguşâ*'sı, Reşîdüddin Fazlullah'ın *Câmiü't-Tevârih*'i, Şebankâreî'nin *Mecmâü'l-Ensâb*'ı gibi Timurlar döneminde yaşamış dede torun tarihçiler Mîrhând'ın *Ravzatü's-Safâ*'sı ile Hândmîr'in *Habîbü's-Siyer* adlı eserleri de ortaçağ doğu tarihine ışık tutan kaynaklar arasında ilk sıralarda yer almaktadırlar. Bu tezde Mîrhând ve Hândmîr'in eserlerinde yer alan Moğollara ait (Cengiz Han'ın doğumundan Mengü Kağan'ın vefatına kadar 1155-1259) kısmı Türkçeye tercüme edildi. Bu çalışmanın Moğol tarihinin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacağı kanaatindeyiz. Yine bu alanda çalışma yapacak araştırmacılara yol göstereceğini ümit ediyoruz.

Tez, giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında Moğol İmparatorluğu'nun kuruluşundan Timurlar devletinin yıkılışına kadar Moğol tarihi özetlendi. Birinci bölümde her iki müellifin hayatları, eserleri ve tarih yazım tarzları hakkında bilgiler verildi. İkinci bölümde ise *Ravzatü's-Safâ* ve *Habîbü's-Siyer*'in Moğollara (Cengiz Han'ın doğumundan Mengü Kağan'ın vefatına kadar 1155-1259) ait kısımları tercüme edildi.

Tezde *Ravzatü's-Safâ*'nın Hicrî 1339 yılında Tahran'da Kitapfurûş-i Hayyâm yayınevi tarafından yayınlanan eserin beşinci cildinin Moğollar kısmı ile yine aynı yayınevinden Hicrî 1342'de Dr. Debîr Siyâkî tarafından yeniden gözden geçirilerek yayınlanan *Habîbü's-Siyer*'in üçüncü cildinin Moğollar kısmına ait nüshaları kullanıldı. Tercüme yapılırken eserlerin aslına bağlı kalınarak sade ve anlaşılır Türkçe ifadeler tercih edildi.

Çalışmalarım sırasında kıymetli bilgilerinden istifade ettiğim değerli hocam Doç. Dr. Rahmi TEKİN'e ve tezin hazırlanmasına katkı sunan herkese çok teşekkür ederim. Beni bu konunun araştırılması için teşvik eden, yol gösteren ve çalışmamın her aşamasında desteklerini esirgemeyen tez danışmanım ve kıymetli hocam Doç. Dr. Abdullah DUMAN'a minnet ve şükranlarımı sunarım.

Mustafa KÖKSAL

VAN, 2019

GİRİŞ

MOĞOL İMPARATORLUĞU'NUN KURULUŞUNDAN TİMURLAR DEVLETİNİN YIKILIŞINA KADAR MOĞOLLAR

1. CENGİZ HAN (1206-1227)

Cengiz Han'ın asıl adı Temuçin'dir. Cengiz Han'ın babası Kiyat kabilesinin lideri *Yesugay-Bahadır* ve annesi *Ho'elun-ucin*'dir. Doğum tarihi ile ilgili olarak kesin bir bilgi bulunmamakla birlikte Çin kaynaklarında 1155 veya 1162 yılı olarak belirtilmiştir.¹ Cengiz Han dokuz yaşında iken babası Yesugay Bahadır, Tatarlar tarafından zehirlenerek öldürüldü.² O, babasının ölümünün ardından Tayiçi'ut kabilesi tarafından bir süre tutsak edildi. Tutsaklıktan kurtulan Cengiz Han gençlik yıllarında cesareti ve yiğitliği ile Kerait ve Sakiz kabilelerinin lideri Ong Han'ın (Tuğrul) dikkatini çekti. Ong Han, Cengiz Han'ı yanına aldı ve onunla dostluk ilişkileri kurdu. Cengiz Han bu sayede devlet yönetiminde söz sahibi oldu ve nüfuzu arttı. Ong Han (Tuğrul) ve Cengiz Han arasındaki dostluk ilişkisi Ong Han'ın dostlarını ve çocuklarını oldukça rahatsız etti. Onun çocukları ve yakın dostları iki dostun arasını açmak için planlar yaptılar. Sonunda onların arasını açmayı başardılar. İki dost 1204 yılında *Halahalcit* çölünde karşı karşıya geldiler ve yapılan savaşı Cengiz Han kazandı. Ong Han ise kaçtı.³ Ong Han, Nayman kabilesinden Horisubeçi tarafından öldürüldü.⁴

Ong Han'ın ölümünden sonra daha da güçlenen Cengiz Han, kendisine karşı isyan eden Sakiz, Merkit, Kerait⁵, Naymanlar⁶ ve Tatarlar gibi birçok kabileyi itaati

¹ Jean-Paul Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, (Çev. Aykut Kazancıgil, Ayşe Bereket) İstanbul, Kabalıcı Yayınları, 2001, 60-61; Rene Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, (Çev. M. Reşat Üzen) İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2014, 228; Mustafa Kafalı, "Cengiz Han", *DİA*, VII, İstanbul, TDV Yay., 1993, 367.

² Anonim, *Moğolların Gizli Tarihi*, (Çev. Ahmet Temir) Ankara, TTK Yayınları, 2016, 21-22; Roux, 224; Grousset, 229.

³ *Moğolların Gizli Tarihi*, 108; Abraham Constantin Mouradzea D'ohsson, *Moğol Tarihi*, (Yay. Haz. Ekrem Kalan) İstanbul, IQ Kültür Sanat, 2014, 49.

⁴ *Moğolların Gizli Tarihi*, 110; Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, 123

⁵ Grousset, Moğol efsanelerinde Keraitlerden hiç bahsedilmediğini onların Türklerin etkisi altında kalan Moğol kabilesi mi yoksa Moğollaşmış bir Türk kabilesi mi olduğunu söylemenin oldukça güç olduğunu söyler. Ancak pek çok Kerait soylusunun Türk olduğunu bu kabileden kullanılan Tuğrul

altına aldı. Moğollar arasında birliği sağlayan Cengiz Han, 1206 yılında Onon nehri kıyısında yapılan kurultayla Büyük Hanlığa seçildi.⁷ Cengiz Han, Büyük Han seçildikten sonra 1211 ve 1218 yılları arasında Kuzey Çin'e ve Türkistan'a yedi yıl sürecek olan bir sefere çıktı. Çin'de hâkim olan Kin (Altın-Hane) hanedanlığından başka Uygur Türklerinin yaşadığı İdikut⁸ bölgesini ve Karahıtay (1130-1211)⁹ Devletini itaat altına aldı.¹⁰

Cengiz Han ülke sınırlarını genişlettikçe Harezmsahlar'ın¹¹ yaşadığı Harezm¹² bölgesine komşu oldu. Cengiz Han, Harezmsahlar ile yaklaşık üç yıl barış içerisinde yaşadı. 1218 yılında Muhammed Harezmsah ticaret için Cengiz Han'a üç tüccar gönderdi. Ancak tüccarların getirdikleri malları beğenmeyen Cengiz Han bu duruma çok öfkelenildi. Hemen aralarında Harezmli tüccarların da bulunduğu 450 kişilik bir heyeti Harezm'e gönderdi. Ancak tüccarlar, Seyhun nehri kıyısında bulunan Otrar valisi İnalçık¹³ tarafından casus oldukları iddiasıyla yakalanarak malları gasp edildiği gibi, tüccarlar da öldürüldü. Bu durumdan haberdar olan Cengiz Han, Alâeddin Muhammed'e¹⁴ (1200-1220) elçiler göndererek, yağmalanan malların

adının Moğol adından çok Türk adı olmasının Keraitler'in Türk kabilesi olma ihtimalini güçlendirdiğini ifade eder. Bkz. Grousset, 219.

⁶ Grousset, Nayman kelimesinin Moğolca'da sekiz anlamına geldiğini, Nayman soylularının Türk olduğunu bu durumda Naymanlar'ın Moğollaşmış bir Türk kabilesi olabileceği görüşündedir. Bkz. Grousset, 218.

⁷ *Moğolların Gizli Tarihi*, 133; D'ohsson, 51.

⁸ Kuzeyinde Tanrı dağlarının yer aldığı ve bugün Çin Halk Cumhuriyeti sınırları içinde yer alan ve Uygur Türklerinin yaşadığı bölgeye verilen tarihî addır. Bkz. Ahmet Taşağıl, "Turfan", *DİA*, XXXXI, İstanbul, TDV Yay., 2012, 414.

⁹ Anavatanları Mançurya'nın güneyi olan ve 1130- 1211 yılları arasında Doğu ve Batı Türkistan'da hüküm süren Moğol devletidir. Karahıtay Devletinin sınırları doğuda Çin, batıda Ceyhun Irmağı; kuzeyde Nayman ülkesi, güneyde Belh, Tirmiz ve Hoten'e kadar uzanmaktaydı. 1141 yılında Büyük Selçuklu Devleti ile yapılan Katvan savaşını kazanarak Büyük Selçuklu Devletinin yıkılmasına neden oldular. Karahıtaylar 1211 yılında Harezmsahlar'ın yaptığı saldırılar sonucunda yıkılmıştır. Ahmet Taşağıl, "Karahıtaylar", *DİA*, XXIV, TDV Yay., İstanbul, 2002, 415.

¹⁰ Minhâc-ı Sirâc el-Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî (Moğol İstilasına Dair Kayıtlar)*, (Çev., Mustafa Uyar) İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2016, 42-46; Ata Melik Cüveynî, *Târih-i Cihanguşâ*, (Çev. Mürsel Öztürk), Ankara, TTK Yay. 2013, 96; Osman Gazi Özgüdenli, "Moğollar", *DİA*, XXX İstanbul, TDV Yay., 2005, 225-229; Kafalı, *DİA*, VII, 367-368.

¹¹ 1097-1231 yılları arasında Hârizm ve İran da hüküm süren Türk-İslâm devleti. Bkz. Aydın Taneri, "Harizmşahlar", *DİA*, XVI, İstanbul, TDV Yay., 1998, 228.

¹² Batıda Oğuz Türklerinin ülkesi güneyde Horasan, doğuda Mâveraünnehir ve kuzeyde yine Türk toprakları ile çevrili bölgeye verilen addır. Bkz. Abdulkadir Özaydın, "Harizm", *DİA*, XVI, İstanbul, TDV Yay., 1998, XVI, 220.

¹³ Gayır Han olarak da bilinen ve aynı zamanda Sultan Muhammed'in akrabası olan Harezmli bir komutandır. Bkz. D'hosson, 95.

¹⁴ 1200-1220 yılları arasında Harezmsah Devletinde hüküm süren Türk hükümdarı. Taneri, *DİA*, XVI, 229.

tazminini ve İnalçık'ın kendisine teslim edilmesini istedi. Ancak Alâeddin Muhammed, Cengiz Han'ın isteğini dikkate almadı ve gönderilen elçileri de öldürttü.¹⁵ Cengiz Han, 1218 yılında yapılan kurultayda Otrar hadisesi yüzünden Hazermşahlar ile savaş yapılması kararı aldı. Hemen harekete geçen Moğol ordusu, Otrar önlerine geldi ve şehri kuşattı. İnalçık 5 ay kadar şehri savundu. Ancak Moğol ordusunun yoğun saldırılarına daha fazla direnemedi. Son ana kadar Moğollarla mücadele eden İnalçık sonunda yakalandı ve Cengiz Han'ın huzuruna getirildi. Cengiz Han öldürülen tüccarların intikamını almak için İnalçık'ı gümüş erittirerek gözlerine ve kulaklarına doldurtmak suretiyle öldürttü.¹⁶

Sultan Muhammed, askerî anlamda Cengiz Han'dan üstün olmasına rağmen onunla savaşmaktan korktu. Cengiz Han ile savaşmak yerine Nişabur'a kaçmayı seçince bu durumdan faydalanan Moğol ordusu 1218 ve 1220 yılları arasında Otrar'ın yanı sıra Mâverâünnehir bölgesinin önemli merkezlerinden Merv, Buhârâ ve Semerkand'ı ele geçirdi.¹⁷ Aralık 1220'de Nişabur'da bulunan Sultan Muhammed, kendisini takip eden Moğol ordusundan kurtulmak için Hazar denizinin güneyinde yer alan Abeskûn adasına kaçtı ve orada vefat etti. Yine aynı yıl Cengiz Han'ın emriyle Moğol ordusu, Muhammed Harezmsâh'ın oğlu Celaleddin'in peşine düştü. Celaleddin Harezmsâh (1221-1231), Horasan toprakları üzerinden bugün Hindistan toprakları içinde yer alan Gazne şehrine kaçtı.¹⁸ Gazne Emiri Eminüddin Melik'in yardımlarıyla asker toplayan Celaleddin, kendisini Hindistan topraklarına kadar takip eden Moğol ordusuyla savaştı. Onlara ciddi kayıplar verdirdi. Büyük güç kaybeden Moğol ordusu sıcak havanın da etkisiyle geri dönmek zorunda kaldı. Durumdan haberdar olan Cengiz Han, Kasım 1221'de otuz bin kişilik bir orduyu yeniden Celaleddin'in üzerine gönderdi. Moğol ordusuna karşı koyamayacağını anlayan

¹⁵ İbnü'l-Esîr, İzzeddîn Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Cezerî, *El-Kâmil fi't-Târih*, (Çev., Ahmet Ağırakça, Beşir Eryarsoy, Zülfikar Tüccar, Abdülkerim Özaydın, Yunus Apaydın, Abdullah Köşe), X, İstanbul, Ocak Yay.,2016,215-216; Cüveynî, 118; Bertold Spuler, *İran Moğolları*, (Çev., Cemal Köprülü) Ankara, TTK Yay., 2013, 31; Kafalı, *DİA*, VII, 368.

¹⁶ Cüveynî, 122; D'hosson, 101.

¹⁷ İbnü'l-Esîr, X, 218; Hândmîr, Burhaneddin Muhammed b. Hüseyin, *Târihu Habîbi's-Siyer*, III, Tahran, Kitapfurûş-î Hayyam, 1342, 33; V.V.Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, (Haz. Hakkı Dursun Yıldız) İstanbul, Kronik Kitap, 2017, 420; Kafalı, *DİA*, VII, 368.

¹⁸ Cüveynî, 344; Nesevî, Muhammed b. Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Münşî, *Sîret-i Celâleddîn Mengübertî*, (Çev., Necip Asım Yazıksız) İstanbul, MEB Yay., 1934, 156; Taneri, *DİA*, XVI, 229.

Celeleddin Harezmsah, Sind (İndus) nehrini¹⁹ geçmeye karar verdi. Nehri geçmek için gemiler hazırlatılmasını emretti. Cengiz Han, Celeleddin'in Sind nehrine doğru hareket ettiğini haber aldı. İki ordu nehrin kıyısında karşılaştılar. Ağır kayıplar veren Celeleddin Harezmsah, az sayıda bir grupla Sind nehrine atlayarak karşı kıyıya geçmeyi başardı.²⁰

Cengiz Han'ın elinden kurtulan Sultan Celeleddin, Aralık 1221'de Delhi Sultanı Şemseddin İltutmuş'a sığındı. 1224 yılına kadar Hint topraklarında kalan Sultan, bu topraklardan ayrılarak önce İran topraklarında yer alan Kirman eyaletini ele geçirdi. Ardından Moğollar ile mücadele etmek için Abbasî Halifesi Nâsır-Lidînillah'dan (1180-1225) askerî yardım istedi. Ancak Halife onun bu isteğini reddetti. Bunun üzerine Irak topraklarını ele geçirmek için yola çıktı. 1224 yılında Irak topraklarını talan ederek Merağa'ya geri döndü. 1225'de Gürcistan üzerine sefere çıkan Sultan Celeleddin, bu bölgelere hâkim oldu. 1227-1229 yılları arasında Gürcistan ve Azerbaycan topraklarında Gürcüler ve Moğollar ile ciddi mücadelelere girişti ve önemli başarılar elde etti. Celeleddin Harezmsah'ın elde ettiği bu başarılar bölgede yaşayan Müslümanlar tarafından sevinçle karşılandı.²¹

Sultan Celeleddin 1226-1229 yılları arasında Doğu Anadolu bölgesinin önemli şehirlerinden Ahlat'ı beş kez kuşattı. Celeleddin Harezmsah'ın Ağustos 1229 yılında şehri yeniden kuşattığını duyan Selçuklu Sultanı Alâeddin Keykubâd (1220-1237) Ahlat'ı kuşatmaktan vazgeçmesi için ona mektup ve hediyeler göndermelerine rağmen Celeleddin inadından vazgeçmedi. Bu durum daha önce iki iyi dost olan Celeleddin Harezmsah ile Alâeddin Keykubâd'ın arasının açılmasına neden oldu.

¹⁹ Sind (İndus) nehri bugün Pakistan sınırları içerisinde yer alır ve Tibet'ten Umman denizi'ne kadar uzanır. Nehir, Tibetin güneybatısında Kaylas dağları'nın kuzey eteklerinden doğar Hindistan'ın kuzeyinde (Cammu ve Keşmir Eyaleti) Himalayalar ve Karakurum dağları arasında kalan Keşmir vadisi boyunca akar.

²⁰ İbnü'l-Esîr, X, 224; Cüveynî; 346-348; Nesevî, 358; AydınTaneri, "Celeleddin Harezmsah", *DİA*, VII, İstanbul, TDV Yay., 1993, 249.

²¹ Cüveynî, 368-369; Nesevî, 369; İbrahim Kafesoğlu, *Harezmsahlara Devleti Tarihi* (485-618/1092-1221), Ankara, TTK Yay., 1992, 295-301; Taneri, *DİA*, VII, 250.

Sultan Celaleddin Mayıs 1230'da son kez Ahlat'ı kuşattı ve ele geçirdiği şehri talan etti. Ahlat şehrinin yağmalanması Harezmsahlar Devleti için sonun başlangıcı oldu.²²

Alâeddin Keykubâd ve Eyyûbî hükümdarı el-Melik Kâmil (1218-1238) olası bir Harezmsah saldırısına karşı ittifak yaptılar. 1230 yılında Şam ve Cezîre'den gelen Eyyûbî ordusu Sivas'da Selçuklu kuvvetleri ile birleşerek Ahlat'a gitmek için Erzincan'a doğru hareket ettiler. Bu esnada Erzincan'a hareket eden Sultan Celaleddin, Selçuklu ordusunun da oraya geldiğini haber aldı. İki ordu Ağustos 1230 Erzincan yakınlarında bulunan Yassıçemen mevkiinde karşı karşıya geldiler. Yapılan savaşı Selçuklu ordusu kazandı.²³ Celaleddin bu yenilgiden sonra Azerbaycan topraklarına kaçtı.²⁴

Moğollar, Celaleddin'in yenilgisini haber alınca bu topraklara hareket ettiler. Moğol ordusuna hazırlıksız yakalanan Sultan Celaleddin 1231 yılında Moğollar ile yapılan savaşta yenildi. Bu yenilgiden sonra Harezmsah Devleti yıkılma sürecine girdi. Celaleddin Harezmsah bir süre Irak, Azerbaycan ve Anadolu topraklarında kaldı. Celaleddin Harezmsah'ın çeşitli kaynaklarda 1231 yılında Amed'de (Diyarbakır) bir köylü tarafından öldürüldüğü rivayet edilmektedir.²⁵

1221 yılında Moğollar batıya doğru yollarına devam ettiler. İran ve Irak'ı geçerek Azerbaycan ve Kafkasya'ya girdiler. Gence'yi ele geçirdiklerinde Gürcistan üzerine yapılacak olan sefer için artık bir engel kalmadı. Bu ilerleyiş Tiflis ve Ermenistan'a doğru devam etti.²⁶ 1222-23 yılları arasında Kıpçak steplerine²⁷ yönelen Moğollar, Rus bölgesinde yer alan Sudak'ı²⁸ ele geçirdiler. İtil

²² İbnü'l-Esîr, X, 233; Cüveynî, 370; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2014, 388-389; Rahmi Tekin, *Türk Tarihinde Ahlat*, Ankara, Gece Kitaplığı Yay., 2018, 132-135.

²³ İbn Bîbî, Hüseyin b. Muhammed, *el-Evâmirü'l-Alâiyye fî Umûri'l-Alâiyye*, I, (Çev., Mürsel Öztürk) Ankara, TTK Yay., 1996, 381; Turan, 391-394; Tekin, 143-144.

²⁴ İbn Bîbî, 394-396; Turan, 395-396.

²⁵ Nesevî, 381; Cüveynî, 384; Kafesoğlu, *Harezmsahlar Devleti Tarihi*, 318; Taneri, *DİA*, VII, 250.

²⁶ Cüveynî, 119; Hândmîr, III, 33.

²⁷ Don-Dinyester havzaları ile Balkaş gölü-Talas bölgesinden Tuna nehrine ve Kafkaslardan Kuban bölgesini de içine alan bu bölge kuzeyde Oka-Sura nehirleri boyunca yani İdil Bulgarları sınırına kadar uzanır. Sibiryâ bozkır bölgelerinin tamamını kapsayan Kuman-Kıpçak sahası o zamandan itibaren "Deşt-i Kıpçak" (Kıpçak Bozkır) adıyla anılmıştır. Bkz. Muallâ Yücel, "Kıpçaklar", *DİA*, TDV Yay., İstanbul, 2002, XXV, 420.

²⁸ Bugün Ukrayna'ya bağlı Kırım Özerk Cumhuriyeti'nde Yalta'nın kuzeydoğusunda yer alan tarihî bir kasabadır. Bkz. "Kırım", *DİA*, XXV, İstanbul, TDV Yay., 2002, 44.

Bulgarları'nın²⁹ yaşadığı şehirleri de tahrip ettiler. Cengiz Han 1222 sonbaharında Ceyhun nehrini geçerek Semerkand'a geldi.³⁰ Kışı burada geçirdikten sonra doğuya doğru hareket etti. 1224 veya 1225 yılında başkent Karakurum'a³¹ geri dönen Cengiz Han, başka sefere çıkmadı.

Târih-i Cihangûşâ ve Mecmâu'l-Ensâb'ta Cengiz Han'ın yedi oğlu olduğu kaydedilmektedir. Bunlar *Cuci, Çağatay, Oktay, Tuli, Cürcaı, Kölegen ve Orhan'dır*.³² Ancak Cengiz Han, devlet yönetiminde ilk eşlerinden olan *Cuci, Çağatay, Oktay ve Tuli Han'a* görev verdi. Cengiz Han, oğlu Cuci'nin vefatından altı ay sonra 18 Ağustos 1227'de Karakurumda vefat etti.³³

2. TİMURLAR DEVLETİNDEN ÖNCEKİ SİYASÎ DURUM

Çağatay Hanlığı sınırları doğuda Beşbalıg, batıda Semerkand ve Ceyhun Irmağı; kuzeyde İli Nehri havzası ve Yedisu Bölgesini kapsayan topraklarda kuruldu.³⁴ Cengiz Han hayatta iken ülkenin sınırlarını çok genişlettiği için bu bölgenin idaresini ikinci oğlu Çağatay Han'a (1227-1241) bıraktı. Çağatay'ın ölümünden sonra bölgenin coğrafî konumu nedeniyle sürekli karışıklıklar yaşandı. Çağatay Hanlığı, bu karışıklıklar nedeniyle İlhanlı ve Altın Orda devletleri gibi kısa sürede müstakil bir hanlık olamadı. Bu hanlığın ilk hükümdarı Çağatay'ın torunu ve Mütegin'in oğlu Kara Hülâgu (1241-1246)'dur. Ancak 1246'da tahta çıkan Moğol hükümdarı Küyük Han (1246-1248) aynı yıl Kara Hülâgu'yu tahttan azlederek yerine Çağatay Han'ın beşinci oğlu Yisu Möngke'yi (1246-1251) çıkardı.³⁵ Yisu

²⁹ Bulgaristan sınırları içinde yer alan Volga Nehrinin orta havzasında kurulan ve X.-XV. yüzyıllar arasında hüküm süren ve İslâmı ilk kabul eden Türk kavmi Bkz. Ahmet Taşağıl, "İtil Bulgarları", *DİA*, XXI, İstanbul, TDV Yay., 2001, 321.

³⁰ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n Nihaye*, XIII, (Çev., Mehmet Keskin) İstanbul, Çağrı Yay., 1995, 215; Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, 462; Kafalı, *DİA*, VII, 368-369.

³¹ 1220 yılında Cengiz Han tarafından Orhun Irmağı'nın güneyinde kurulan ve 30 yıl boyunca Moğollara başkentlik yapmış tarihî bir şehirdir. Bahaeddin Ögel, *İslâmiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, Ankara, TTK Yay., 1991, 168.

³² Şebânkârî, Muhammed b. Ali b. Muhammed, *Mecmâu'l-Ensâb*, (Nşr., Mîrhâşim Muhaddis) Tahran, İntişârat-ı Emir-i Kebîr, 1376, 265; Cüveynî, 92.

³³ *Moğolların Gizli Tarihi*, 190; Grousset, 281; Roux, 227.

³⁴ Cüveynî, 248 ; Abdulkadir Yuvalı, "Çağatay Hanlığı", *DİA*, VIII, İstanbul, TDV Yay., 1993, 177.

³⁵ Cüveynî, 249; Reşîdüddîn Fazlullah Hemedanî, *Câmîü't-Tevârih*, I, (Nşr. Muhammed Ruşen-Mustafa Musevî), Tahran, Neşrü'l Berz, 1373, 758; Jean Paul Roux, *Türklerin Tarihi (Pasifik'ten Akdeniz'e 2000 Yıl)*, (Çev., Aykut Kazancıgil-Lale Arslan Özcan) İstanbul, Kabalcı Yay., 2015, 303-304; Barthold, 495.

Möngke'nin sürekli sarhoş olması ve eğlence meclislerinde bulunmasından dolayı devleti, eşi Tayşi Hatun ve veziri İmam Bahâeddin Merginanî yönetiyordu. Yisu Möngke'nin ani ölümüyle devlet içerisinde kısa süreli bir kaos yaşandı. 1251 yılında Mengü Kağan Karakurum'da Büyük Hanlık tahtına çıkınca Kara Hülâgu'yu yeniden Çağatay tahtına oturttu. Ancak Kara Hülâgu'nun ani ölümü ile boş kalan Çağatay tahtına, oğlu Mübarek Şah geçti. Mübarek Şah'ın çocuk olması nedeniyle devletin yönetimine bir süre annesi Organa Hatun (1251-1261) naiplik yaptı.³⁶

1259 yılında Mengü Kağan'ın ölümüyle birlikte kardeşleri Arık Buka ve Kubilay arasında Büyük Hanlık mücadelesi başladı. Mengü Kağan hayatta iken Büyük Hanlık tahtına Karakurum'da bulunan küçük kardeşi Arık Buka'nın çıkmasını vasiyet etmişti. Ancak Çin'de bulunan diğer kardeşi Kubilay bu duruma karşı çıktı. Kubilay Han'ın tüm karşı çıkmalarına rağmen 1260 yılında Moğolistan-Çin sınırında yapılan kurultayla Altın Orda devleti hükümdarı Berke Han'ın desteğini alan Arık Buka, Büyük Hanlık tahtına çıktı. Ancak bu durum uzun sürmedi. İlhanlı devleti hükümdarı Hülâgu Han'ın desteğini alan Kubilay Han, 1261 yılında yaptığı karşı bir hamle ile Arık Buka'yı tahttan indirerek Büyük Hanlık tahtına oturmayı başardı.³⁷ Bu süreçte Çağatay Hanlığı toprakları, başkenti Karakurum olan Moğolistan ve Çin topraklarında hüküm süren Büyük Hanlık sınırlarına komşu olduğundan Kubilay Han ve Arık Buka arasında yaşanan taht mücadelesinde geçiş güzergâhı olarak kullanıldı. Bu yüzden taht için mücadele eden hanların sürekli müdahalelerine maruz kaldı.³⁸

1260 yılında Arık Buka, Büyük Hanlık tahtına çıktığında Çağatay'ın torunu Algu'yu tahta geçirdi. Kubilay Han ani bir baskınla Algu'yu tahttan indirdi ve Böri'nin oğlu Abuşka'yı tahta çıkarmak istedi. Ancak Abuşka, Arık Buka'nın adamları tarafından öldürülünce Algu yeniden Çağatay tahtına çıkmayı başardı ve Mâverâünnehir topraklarında hâkimiyeti sağladı. Onun döneminde Çağatay Hanlığı hukuken olmasa da fiilen Büyük Hanlığın vesayetinden kurtuldu.³⁹

³⁶ Cüveynî, 250; Reşîdüddîn, I, 758; Hândmîr, III, 81; Yuvalı, *DİA*, VIII, 177-178.

³⁷ Reşîdüddîn, II, 863; Mustafa Kafalı, *Çağatay Hanlığı*, Ankara, TTK Yay., 2005, 97.

³⁸ Kafalı, *Çağatay Hanlığı*, 9; V. V. Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi Dersleri*, Divan Kitap, 2017, 197-198.

³⁹ Hândmîr, III, 81; Kafalı, *Çağatay Hanlığı*, 100; Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi Dersleri*, 200.

Algu'nun 1266 yılında ölmesinden sonra aynı yıl tahta ikinci kez geçen Mübarek Şah'ın saltanatı kısa sürdü. O, tahtı Kubilay Han tarafından görevlendirilen Barak'a (1266-1271) bırakmak zorunda kaldı. Barak tahta geçtikten sonra yaptığı kaba davranışlar yüzünden Cengiz Han'ın ikinci oğlu Oktay'ın çocuklarından Kaydu ile karşı karşıya geldi. Mâverâünnehir topraklarında yapılan mücadelelerde birbirlerine üstünlük sağlayamadılar. İki taraf barış yapmak için 1269 yılında Talas yaylasında bir araya geldiler. Yapılan kurultayda Mâverâünnehir topraklarının büyük kısmının Barak'a verilmesine, geri kalan kısmın Kaydu ve Altın Orda hükümdarı Möngke Timur arasında pay edilmesine karar verdiler. Ayrıca hanlık topraklarının genişletilmesi için Barak'ın Ceyhun nehrini geçip, İran topraklarında hüküm süren İlhanlı devleti üzerine akınlar düzenlemesi konusunda karara vardılar. Barak, İran topraklarına akınlar düzenledi ise de başarılı olamadı. Barak, İlhanlı hükümdarı Abaka ile yaptığı mücadeleleri kaybetti ve devletin gücünün zayıflamasına neden oldu. Bu durumu fırsat bilen Oktay'ın soyundan gelen ve daha sonra Büyük Hanlık için Kubilay Han ile mücadeleye girişen Kaydu, Çağatay Hanlığı üzerine sefer düzenledi. Bunu haber alan Barak, 1271'de sefer hazırlıkları esnasında aniden öldü. O, ölmeden önce Müslüman olmuş ve Gıyaseddin ünvanı almıştı.⁴⁰

Barak'ın ölümünden sonra Çağatay tahtına Nikbay Han (1271-1273) geçti. Üç yıl tahtta kalan Nikbay bir süre İlhanlı hükümdarı Abaka Han'la mücadele etti. İlhanlılar Buhârâ'yı ele geçirip şehri tahrip edince Nikbay Han, topladığı kuvvetlerle Buhârâ üzerine yürüdü. 1273'te yapılan savaşı Nikbay Han kazandı ve İlhanlı ordusunu Buhârâ'dan çıkarmayı başardı. Nikbay Han'ın ölümünün ardından tahta Buka Timur (1273-1277) çıktı. Buka Timur 1277 yılına kadar Çağatay tahtında kaldı.⁴¹

Buka Timur'un ölümünden sonra tahta Barak'ın oğlu Duva Han (1290-1306) çıktı. O, babasının ülkeye yaşattığı sıkıntıları ve açtığı yaraları iyileştirmeye çalıştı. Tahrip olan şehirleri yeniden bayındır hale getirdi. Ayrıca yaşanan istilalardan dolayı boşalan yerlere, göçebe yaşayan Çiğil, Karluk ve Yağma boylarını yerleştirdi. Bu

⁴⁰ Reşîdüddîn, II, 1025; Hândmîr, III, 82; İsmail Aka, *Timurlar Devleti Tarihi*, Ankara, Berikan Yay., 2010, 17; Hayrunisa Alan, "Çağatay Hanlığı", *Avrasya'nın Sekiz Asrı Çengizoğulları*, (Yay. Haz. H. Alan, İ. Kemaloğlu), İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2017, 80.

⁴¹ Reşîdüddîn, II, 1030; Hândmîr, III, 83; Kafalı, *Çağatay Hanlığı*, 114.

sayede tahrip olan bölgeler yeniden imar edildi. Yaşanan nüfus değişikliği sayesinde Horasan ve Mâverâünnehir bölgelerinde Müslüman ve Türkçe konuşan, ancak Moğol isimleri taşıyan boylar ortaya çıktı.⁴² Bu sayede devlet gücünü yeniden topladı. Duva Han, bir yandan imar işleriyle uğraşırken öte yandan Kubilay Han'ın ölümünden sonra Karakurumdaki Büyük Hanlık mücadelelerini izlemek zorunda kaldı. Çünkü Büyük Hanlık mücadelesinin yaşandığı topraklara sınır komşusu olması nedeniyle bu durum Çağatay devletini doğrudan etkiliyordu. Duva Han, Büyük Hanlığa seçilen Olcaytu Timur'un, Kaydu ile yaptığı mücadelede tarafsız kaldı. Böylece devleti bu mücadele sürecinin dışında tutmayı başardı. Ancak bu durum uzun sürmedi. Kaydu'nun ölümü üzerine yerine geçen Çapar Han (1301-1306), Çağatay topraklarına saldırdı. Hocend ve Semerkand yakınlarında yapılan savaşları Duva Han kazanınca Çapar, Çağatay topraklarını terk etmek zorunda kaldı. O, ikinci darbeyi Büyük Han, Olcaytu Timur'dan yedi. Bu yaşananlardan sonra Çapar Han, Çağatay Devleti'ne sığınmak zorunda kaldı. Duva Han, Çapar ve maiyetindekilerini Ceyhun nehrinden geçirip, Kuzey Afganistan'a yerleştirdi. Bunun üzerine Olcaytu Timur, Çağatay Hanlığı üzerine sefere çıktı. Yapılan savaşta Çağatay ordusu kazandı. Ancak Duva Han savaşta aldığı yaralar yüzünden 1306 yılında öldü.⁴³

16 yıl tahtta kalan Duva Han'dan sonra Çağatay tahtına Küncük (1307-1308) geçti. Ancak onun saltanatı uzun sürmedi. Duva Han döneminde Olcaytu Timur'dan kaçıp Çağatay devletine sığınan Çapar, Çağatay soyundan gelen Taligu ile birlikte hareket ederek Küncük Han'ın sarayını basarak onu öldürdü. Çapar'ın desteğiyle tahta çıkan Taligu'nun (1308-1309) saltanatı da uzun ömürlü olmadı. Duva Han'ın oğlu Kebek, 1309 yılında yaptığı bir baskınla Taligu ve onu destekleyen Çapar'ı ortadan kaldırdı. 1309-1310 yılları arasında toplanan kurultayda İsen Buka (1309-1319) Çağatay tahtına çıktı. İsen Buka on yıllık saltanatı boyunca, Ögeday ve Tuli Han'ın soyundan gelen kağanlarla mücadele etmek zorunda kaldı. İsen Buka 1319 yılında vefat etti. 1319 yılında yapılan kurultayda tahta Kebek, (1319-1326) geçti. Kebek özellikle askerî alanda önemli yenilikler yaptı. O, saltanatında Nahşeb yakınlarında “Karşı” adını verdiği bir saray yaptırdı. Ayrıca kendi adına “Kebekî”

⁴² Hândmîr, III, 84; Kafalı, 120-121; Alan, 82.

⁴³ Hândmîr, III, 88; İsmail Aka, *Makaleler*, I, (Yay. Haz.E.Semih Yalçın-Şarika Gedikli), İstanbul, Berikan Yay., 2005, 172.

adı verilen parayı bastırıldı.⁴⁴ Saltanatı döneminde dışarıdan ve içeriden meydana gelebilecek yağma ve isyanlara karşı gerekli tedbirleri aldı. Kebek, Müslüman olmamasına rağmen himayesi altında yaşayan Müslümanlara adaletli davrandı.⁴⁵

1326 yılında vefat eden Kebek'in yerine Tarmaşirin (1326-1334) tahta geçti. İslâm dinini kabul ettiği için Alâeddin adını aldı. Alâeddin Tarmaşirin, göçebe Moğol topluluğunu yerleşik hayata geçirmek için bazı adımlar attı. Halkı tarım ve ticaretle uğraşmaya teşvik etti. Ünlü seyyah İbn Batuta, Tarmaşirin ile görüşme fırsatı bulmuştur. İbn Batuta onu Mâverânehir topraklarının sultanı olarak tanımlar ve onun adaletli ve ülkesinde sevilen bir hükümdar olduğunu söyler. Tarmaşirin'in soyundan gelen bazı devlet adamları, onun amcasının oğlu Bozan Oğul'a bağlılıklarını bildirdiler ve Tarmaşirin'i tahttan indirme kararı aldılar. İbn Batûta Tarmaşirin'in tahttan indirilme sebebinin, Cengiz Han yasalarına aykırı hareket etmesi ve yasalara göre dört yıl boyunca devletin yönetim merkezi olan Almalık'a gitmemesi olduğunu ifade eder.⁴⁶ Alâeddin Tarmaşirin'in tahttan indirilmesinden sonra yerine geçen ve Budist olan Bozan Oğul, Müslümanlara zulmetmeye başladı. Hristiyan ve Yahudilere ayrıcalık tanıdı. Bunun üzerine yine başka bir Çağatay hanedanı Yasavur'un oğlu Halil, Bozan'a karşı isyan etti. Bozan Oğul'u yakalayıp yay kirişi ile boğdurdu.⁴⁷

Tarmaşirin'in tahttan indirilmesi Çağatay Hanlığı içinde sonun başlangıcı oldu. Çağatay Hanlığı, yönetim merkezi Nahşeb olan ve Mâverâünnehir bölgesini içine alan Batı Çağatay Hanlığı ve yine başkenti Almalık olan ve İli Havzasını içine alan bölgede kurulan Doğu Çağatay Hanlığı olmak üzere ikiye ayrıldı. 1335 yılından sonra Mâverâünnehir bölgesinde Çağatay Hanlığının yönetimi Barlas, Celayir, Arlat Karaunas gibi güçlü boyların eline geçti. Birçok boy gibi Timur'un mensup olduğu Barlas boyu da Çağatay Hanlığının yönetiminde söz sahibi oldu.⁴⁸

⁴⁴ Hayrunnisa Alan, *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlar (1360-1506)*, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2017, 19; Alan, *Avrasya'nın Sekiz Asrı Çengizogulları*, 86.

⁴⁵ Hândmîr, III, 90; Yuvalı, *DİA*, VIII, 178.

⁴⁶ Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, (Çev., A. Sait Aykut) İstanbul, Yapı Kredi Yay., 2018, 353-354; Alan, *Avrasya'nın Sekiz Asrı Çengizogulları*, 89.

⁴⁷ Kafalı, 137.

⁴⁸ Nizamüddin Şamî, *Zafernâme*, (Çev., Necati Lugal) Ankara, TTK Yay., 1987, 15-16; Roux, *Türklerin Tarihi*, 305; Mustafa Kafalı, "Timur", *İA*, XII/1, İstanbul, MEB Yay., 1979, 344; B. F. Manz, *The Rise and Rule of Tamerlane*, Cambridge, 1989, 154-156.

3. TİMURLAR DÖNEMİ

Timur'un (1370-1405) 1360 yılına kadar olan hayatıyla ilgili elimizde herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak Timur dönemini anlatan ve önemli bir kaynak olan Şerâfeddîn Ali Yezdî'nin kaleme aldığı *Zafernâme*'de Timur'un 8 Nisan 1336 yılında, bugün İran toprakları içerisinde bulunan Meşhed şehrinin doğusunda yer alan Sebzevar şehrinin Hoca Ilgar köyünde doğduğu belirtilmektedir.⁴⁹ Timur'un soyu ile ilgili olarak Uluğ Bey zamanında Issık Göl tarafından getirilen ve Timur'un mezar taşı olarak kullanılan yeşim taşında onun soyunun Emir Tumanay'a dayandığı kaydedilmiştir. Emir Tumanay beşinci göbekten Cengiz Han'ın da atası olduğu için Cengiz Han ve Timur'un aynı soydan geldiği rivayet edilmektedir.⁵⁰

Timur'un hükümdarlık serüveni, Batı Çağatay hükümdarı Tuğluk Timur'un (1347-1363) 1360 ve 1361 yıllarında Mâverâünnehir bölgesine yaptığı seferler sırasında Nahşeb'i ele geçirmesiyle başladı. Timur, 1365 yılında Kazagan'ın torunu Emir Hüseyin'le ittifak yaparak önce Moğollara karşı başkaldırdı. Ama bu isyan başarısızlıkla sonuçlandı. Yine aynı yıl emirleriyle birlikte Tuğluk Timur'un tarafına geçerek Semerkand'ta çıkan başka bir ayaklanmayı bastırmayı başardı.⁵¹ Bu olaydan sonra Timur'un bölgede nüfuzu gün geçtikçe artmaya başladı. Onun güçlenmesinden rahatsız olan Kazagan'ın torunu Emir Hüseyin, Timur ile mücadeleye girişti. 1370 yılında Timur, Emir Hüseyin'e karşı olan beyler ve din adamlarıyla birlikte yaptığı ittifak sayesinde onu yendi. Emir Hüseyin'i tutsak edip daha sonra öldürdü. Böylece Timur, 1360 yılında, Tuğluk Timur'un yardımı ile elde ettiği başarıyla başlayan hâkimiyet serüveni 1370'de Emir Hüseyin'i yenip, tahtı ele geçirmesi ile birlikte amacına ulaştı. Aslında bu durum yeni bir devletin temellerinin atılmasına neden oldu.⁵²

⁴⁹ Şerefüddin Ali Yezdî, *Zafernâme*, (Çev., Ahsen Batur) İstanbul, Selenge Yay., 2013, 50; Aka, *Timurlar Devleti Tarihi*, 3; Grousset, 386-387.

⁵⁰ Şami, 15-16; Timur'un soyu hakkında detaylı bilgi için bkz: Z. Velidî Togan, "Emir Timur'un Soyuna Dair Bir Araştırma", *Tarih Dergisi*, XXVI, İstanbul, 1972, 75; Manz, 41-43.

⁵¹ Yezdî, 158; Aka, *Timur ve Devleti*, 5; Alan, *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlar*, 30

⁵² Şami, 58; Hümâmüddin Muhammed b. Burhâneddin Hâvendşah b. Kemaleddin Mîrhând, *Ravzatü's-Safâ*, VI, Tahran, Kitapfurûş-î Hayyam, 1339, 79-83; Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, 514.

Timur, Mâveraünnehir topraklarına hâkim olduktan sonra Sibirya, İran, Çin, Hindistan gibi Asya ülkeleri ile Güney Rusya ve İskandinav ülkeleri gibi Avrupa ülkeleri arasında kalan ve önemli bir kavşak noktası olan Harezmi üzerine sefer düzenledi. Harezmi topraklarının hâkimi Hüseyin Sûfi ile yapılan mücadeleyi kazanarak bu önemli bölgeyi ele geçirdi. Buranın idaresini Hüseyin Sûfi'nin kardeşi Yusuf Sûfi'ye verdi.⁵³ Harezmi bölgesinin stratejik önemi olması nedeniyle Timur, bu bölgeye beş kez sefer düzenledi. Harezmi bölgesi 1371-1379 yılları arasında düzenlenen seferler sonucunda Timur'un hâkimiyetine girdi. Mâverâünnehir bölgesinde hâkimiyet sağladıktan sonra bölgenin doğusunda bulunan Moğolistan ve batısında bulunan Harezmi bölgelerinden gelebilecek saldırıları ve tehlikeleri ortadan kaldırdı. Ardından Harezmi'den Horasan'ın önemli şehirlerinden biri olan Herat'a yöneldi.⁵⁴

Timur'un Herat'a yönelmesinin amacı, parçalanmış İran topraklarında bütünlüğü sağlamaktı. Çünkü o dönemde İran topraklarında, Horasan bölgesinde Kertler, Horasan'ın batı kısmında Sebzevar civarında Serbedârîler, Cürcan merkez olmak üzere Esterâbâd, Bistam ve Damgan ve Sinâ bölgelerinde Toga Timurular, Şiraz, Fars ve Kirman bölgesinde Muzafferîler, Bağdat ve Irak-ı Acem ve Irak-ı Arap bölgesinde Celayirîler hüküm sürmekteydi.⁵⁵ Bölgede yaşayan devletler arasında sürekli bir mücadele söz konusuydu. Bu yüzden Timur, bölgede yeknesanlılığı sağlamak için 1380 yılında Herat üzerine sefere çıktı. Herat Emiri Gıyaseddin Pîr Ali, şehrin surlarının sağlamlığına güvenerek gerekli tedbirleri almayınca, Timur Herat'ı kuşattı. Şehrin emiri bir süre kuşatmaya karşı direndi. Ancak halktan gerekli desteği alamayınca teslim olmak zorunda kaldı.⁵⁶

Herat'ın alınmasıyla birlikte Timur, Horasan'ın önemli bir kısmını ele geçirdi. Ardından Mâverâünnehr'e döndü ve kışı Buhârâ'da geçirdi. Onun Mâverâünnehr'e geri dönmesini fırsat bilen Toga Timuruların emiri Veli ile Serbedârîler emiri Ali

⁵³ Yezdî, 186-201; Mîrhând, VI, 92-93; Aka, *Timurlar Devleti Tarihi*, 7.

⁵⁴ Yezdî, 170; Alan, *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlar*, 35-37; Gürsoy Solmaz, "Timur ve Seferleri", *Türkler Ansiklopedisi*, VIII, (Yay. Haz. H. C. Güzel, K. Çiçek) Ankara, Yeni Türkiye Yay., 2002, 934; Kafalı, *İA*, XII/1, 346.

⁵⁵ Aka, *Timurlar Devleti Tarihi*, 28; Joseph von Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, II, İstanbul, Üçdal Neşriyat, 2015, 12-13; Grousset, 400.

⁵⁶ Mîrhând, VI, 128-130; İsmail Aka, "Timurlar", *DİA*, XXXXI, İstanbul, TDV Yay., 2012, 177; Alan, *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlar*, 38; Solmaz, VIII, 935.

Müeyyed Sebzevar'a saldırdılar. Durumdan haberdar olan Timur, harekete geçti. Kelat kalesini kuşattı. Kale komutanı Ali Beg önce bağlılığını bildirdi. Ancak kale komutanı sözünü tutmayınca kaleyi ele geçirdi. Semerkand'a geri dönen Timur, birkaç ay burada kaldı. 1384 yılında Mazenderan bölgesini ele geçirmek için yeniden İran topraklarına sefere çıktı. O, Veli sözünü tutmadığı için hâkimi olduğu Serahs, Baverd ve Nesa şehirlerini alıp, Kavuş'ı ele geçirdi. Ardından Toga Timur emiri Veli ile yaptığı savaşı kazandı. Buradaki şehirleri ele geçirdikten sonra Rey'e hareket etti. Olanlardan haberdar olan Sultan Ahmet Celayir, o sırada Sultaniye'de bulunuyordu. Ahmet Celayir Sultaniye'den ayrılıp Bağdat'a gidince, Timur şehri kolayca ele geçirdi. Böylece Mazenderan bölgesini ele geçirip Semerkand'a geri döndü.⁵⁷

1386 yılında Lûr-î Kuçek bölgesinin emiri Melik İzzeddin'in Hicaz kabilelerine saldırması üzerine İran topraklarına üçüncü kez sefer yapmak zorunda kaldı. Bu sefer sonucunda Burucerdî ve Hürremâbâd şehirlerini ele geçirdi. Bu esnada Bağdat'ta bulunan Ahmet Celayir, Tebriz'e doğru yola çıktı. Onun yola çıktığını öğrenen Timur, hemen Tebriz'e yöneldi. İki ordu arasında yapılan savaşın sonunda kazanan belli olmadı. Ardından Timur'un askerleri Nahçıvan üzerinden Kars'a gittiler. Bu bölgeyi ele geçirdikten sonra askerler Doğu Anadolu bölgesinde bulunan Doğubayazıt, Avnik, Ahlat, Muş ve Van kalelerini ele geçirdiler.⁵⁸ Erzincan meliki Taharten ve Urumiye meliki Dizdek Timur'a bağlılıklarını bildirdiler. Bu yüzden onlara dokunmadı ve İsfahan'a geri döndü. İsfahan'ı ele geçirdikten sonra Semerkand'ta karışıklık çıkınca, Şiraz'a yönelmekten vazgeçip, Semerkand'a geri döndü. 1386 ve 1389 yıllarında yapılan bu seferler sonucunda Timur, devletin sınırlarını Kafkaslardan Doğu Anadolu bölgesine kadar genişletti.⁵⁹

Timur'un İran topraklarında hâkimiyeti ele geçirmesinden önce Urus Han'dan kaçıp Timur'a sığınan Altın Orda hükümdarı Toktamış Han (1379-1405), onun gücünden çekindiği için Mısır'daki Memlûk devleti ile ittifak yaptı. 1387 yılında

⁵⁷ Yezdî, 172; Mîrhând, VI, 183-184; Aka, *DİA*, XXXXI, 178-179.

⁵⁸ Şamî, 97; Mîrhând, VI, 184-194; Solmaz, VIII, 934-935.

⁵⁹ Alan, *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlar*, 40-41; Aka, *Timurlar Devleti Tarihi*, 30-31; Solmaz, VIII, 936; Grousset, 407.

Semer kand'tan yola çıkan Timur, Der bend'i geçip Samur nehri⁶⁰ yakınlarına geldi. Altın Orda devleti ile Memlûkluların ittifak yaptığından haberdar olan Timur, oğlu Mîrza Miranşah'ı Toktamış'ın üzerine gönderdi. Azerbaycan topraklarında yapılan savaşta Altın Orda ordusu bozguna uğradı. Toktamış Azerbaycan'da uğradığı yenilginin intikamını almak istediği için Timur'un yokluğunu fırsat bilerek Suğnak, Savran ve Otrar şehirlerine saldırdı ve buraları ele geçirdi. Bununla da kalmadı Timur'a düşman olan boyları ayaklanmaya teşvik etti. Harezm'de yaşayan Kongrigatlar Toktamış'ın safında yer alınca, Timur beşinci kez Harezm'e sefer düzenlemek zorunda kaldı. 1388 yılında yapılan bu seferde Harezm'i yerle bir etti.⁶¹

1389 yılında Mîrza Miranşah'ı bir kez daha Toktamış üzerine sefere gönderdi. Toktamış haberi aldığı sırada Savran'ı kuşatmıştı. Şehrin kuşatmasını kaldırdı ve bozkıra çekildi. 1390 yılında Altın Orda Han'ı Toktamış, Timur'a yaptıklarından pişman olduğunu bildiren bir mektup gönderdi. Ancak Timur, onun ihanet ettiğini söyledi. Artık her iki taraf için de savaş kaçınılmaz oldu. 1391 yılı Şubat ayında Timur ordusuyla birlikte Yesî, Karacuk ve Sayran üzerinden Deşt-i Kıpçak bozkırına gitti. Bozkırı geçip, Kunduzca mevkiine gelen iki ordu, Haziran 1391'de savaşa tutuştular. Yapılan bu zorlu savaşı Timur kazandı ama Toktamış'ı yakalayamadı. Bu zaferden sonra büyük ganimetler elde etti ve Temmuz 1391'de Semerkand'a geri döndü. Toktamış 1391 yılında yapılan savaşı kaybetti. Ancak yakalanamadığı için yeniden Altın Orda devletinde hâkimiyetini kurdu. Timur, Altın Orda devleti üzerine yeni bir sefere çıktı. Ordu, 1395 yılında Der bend'i⁶² geçti. Timur, Toktamış'a bir elçi gönderdi ve barış yapmak istediğini söyledi.⁶³ Ancak Toktamış kaba ve hakaret dolu bir mektup yazdı. Timur bu mektubu alır almaz hemen harekete geçti. Mayıs 1395'de Terek nehri⁶⁴ yakınlarında yapılan savaşı ikinci

⁶⁰ Dağıstan topraklarından doğup Azerbaycan topraklarından geçerek Hazar denizine dökülen bir nehirdir. Aliyev Salih Muhammedoğlu, "Der bend", *DİA*, IX, İstanbul, TDV Yay., 1994, 164.

⁶¹ Mîrhând, VI, 196-201; Aka, 33; Solmaz, VIII, 935; Kafalı, *İA* XII/1, 347; Hayrunnisa Alan, "Timur'un Toktamış Üzerine Seferleri ve Altın Orda'nın Yıkılması Meselesi", *Bilgi Dergisi*, 27, 2003, 121-123.

⁶² Bugün Dağıstan sınırları içerisinde Hazar denizinin kuzeybatı sahilinde bulunan tarihî bir şehir ve limandır. Der bend hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Muhammedoğlu, *DİA*, IX, 164.

⁶³ Yezdi, 208-210; Mîrhând, VI, 198; Solmaz, VIII, 935-936; Alan, "Timur'un Toktamış Üzerine Seferleri ve Altın Orda'nın Yıkılması Meselesi", 123-135.

⁶⁴ Terek nehri Kafkas dağlarının doğusunda bulunan Kazbek Dağları'ndan doğar ve Gürcistan ve Rusya'dan geçerek Hazar Denizi'ne dökülür. Davut Dursun, "Kafkasya", *DİA*, XXIV, İstanbul, TDV Yay., 2001, 157.

kez Timur kazandı. Savaştan sonra Toktamış'ı takip etmesi için Emir Şeyh Nureddin'i bir grup askerle birlikte gönderdi. Ayrıca orduyu da ikiye ayırdı. Ordunun bir kısmının Rus şehirlerini ele geçirmesi ve Karsuk'a kadar ilerlemesi için diğer kısmını da Karadeniz, Kırım ve Azak tarafını gele geçirmesi için görevlendirdi. Buradaki toprakları ele geçirerek Altın Orda devletinin Deşt-i Kıpçak'taki gücünü de zayıflattı.⁶⁵

Timur, Toktamış meselesini hallettikten sonra 1397-98 yıllarında Hindistan üzerine sefere çıktı. Seferin asıl amacı Müslüman olmayan Hint topraklarını ele geçirmektir. Delhi'ye kadar ilerleyen Timur, burada yağma ve katliam yaparak bölgede hâkimiyeti sağladı. Bir süre Delhi'de kaldıktan sonra yeni seferler için batıya yöneldi. Ancak oğlu Mîrza Miranşah'ın Azerbaycan'da yaşayan halka ve devlet adamlarına karşı hoş olmayan davranışlar sergilemesi yüzünden oraya dönmek zorunda kaldı. Ülkede baş gösteren huzursuzluk ve Mîrza'nın devlet hazinesini savurgan bir şekilde kullanması bardağı taşıran son damla oldu. Timur idareyi ele aldı. 1399 ve 1400 yılları arasında Azerbaycan, Irak, Gürcistan ve Irak-ı Acem'de asayiş sağladı.⁶⁶

Timur, 1400 yılında Azerbaycan, Irak ve Gürcistan topraklarında hâkimiyeti sağladı. Azerbaycan topraklarından bugün Erzurum'un ilçesi olan Pasinlere doğru hareket etti. Bu esnada I. Bayezîd'e (1389-1403) itaat etmeyen Erzincan Emiri Taharten ile Germiyanogulları, Menteşogulları, Aydınogulları ve Saruhanogulları gibi I. Bayezîd tarafından toprakları ellerinden alınan Anadolu beyliklerinin beyleri, Timur'dan yardım istediler. Ayrıca Bağdat'ta hüküm süren Celayirlilerin hükümdarı Ahmed ve Karakoyunlu hükümdarı Kara Yusuf, Timur'un saldırılarından kaçarak Bayezîd'e sığındılar. Bu iki hükümdarın I. Bayezîd'e sığınması zaten Anadolu topraklarını ele geçirmek için bahane arayan Timur için savaş sebeplerinden biri oldu.⁶⁷

⁶⁵ Mîrhând, VI, 200-201; Grosset, 477-478; Solmaz, VII, 936; Alan, "Timur'un Toktamış Üzerine Seferleri ve Altın Orda'nın Yıkılması Meselesi", 136-138.

⁶⁶ Mîrhând, VI, 200-201; Aka, 32-33; Kafalı, XII/1, 344-345.

⁶⁷ Âşıkpaşazâde, *Tevârih-i Âli Osman*, İstanbul, 1332, 75-78; Halil İnalcık, *Devlet-i Âliye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I Klasik Dönem (1302-1606) Siyasal, Kurumsal ve Ekonomik Gelişmeler*, İstanbul, Kültür Yay., 2009, 71; Halil Çetin, *Timur'un Anadolu Seferi ve Ankara Savaşı*,

Timur, 1400 yılında Osmanlı idaresindeki Sivas'a saldırdı ve şehirde büyük bir katliam yaptı. O sırada Bursa'da bulunan ve Timur'a hazırlıksız yakalanan I. Bayezîd, Sivas'da yapılan katliama seyirci kaldı. Ancak olası bir saldırıya karşı ordusunu toplayıp Bursa'dan Kayseri'ye geldi. Malatya'yı da ele geçiren Timur, 1401 yılında kışı geçirmek üzere Karabağ'a döndü. Timur aynı yılın baharında Suriye üzerine sefere çıktı. Bu durumu fırsat bilen I. Bayezîd, Sivas'ın kuşatılmasında Timur'a yardım eden Erzincan Emiri Taharten üzerine sefere çıktı. Erzincan ve Kemah'ı ele geçirdi. Bu durumdan haberdar olan Timur, ordusunun güçlü olmadığını bildiği için Osmanlı ordusuna karşı herhangi bir saldırıda bulunmadı. Bayezîd, Timur'a bir mektup göndererek kendisine itaat etmesini istedi. Timur, Bayezîd'in bu isteğini reddetti. Yaşanan tüm bu olaylar I. Bayezîd ile Timur'un arasının tamamen açılmasına neden oldu.⁶⁸

Timur, 1402 yılında yeniden Anadolu topraklarına geldi. Bunun üzerine iki ordu savaş için gerekli hazırlıklarını yapıp harekete geçtiler. Bayezîd önce Tokat'a geldi. Timur, geçiş güzergâhının Osmanlı ordusu tarafından tutulduğunu fark edince Sivas ve Kayseri üzerinden Ankara'ya ulaştı ve şehri kuşattı. Ankara'nın kuşatıldığı haberini alan Bayezîd hemen harekete geçti. Onun asıl amacı Timur'un zayıf bir anını yakalayıp ordusunu dağıtmaktı. Ancak Timur, Bayezîd'den önce Çubuk ovasına geldi ve gerekli hazırlıklarını yaptı. 28 Temmuz 1402'de Çubuk ovasında savaş başladı. Savaşın başında Timur'un ordusuna karşı üstünlük sağlayan Osmanlı ordusu, daha sonra ordu içersinde yer alan Tatar birlikleri, Erzincan Emiri Taharten, Germiyanogulları, Menteseogulları, Aydınogulları ve Hamidoğulları beyliklerinin beyleri ve askerleri I. Bayezîd'e ihanet edip Timur'un safına geçince bir anda savaşın kaderi değişti.⁶⁹ Bu ihanetler yüzünden Osmanlı ordusu bozguna uğradı ve I. Bayezîd

İstanbul, Yedi Tepe Yayınevi, 2012, 94-98; Yusuf Hallaçoğlu, "Ankara Savaşı", *DİA*, III, TDV Yay., 1991, 210.

⁶⁸ Oruç Beğ, "Oruç Beğ Tarihi", *Üç Osmanlı Tarihi (Oruç Beğ Tarihi, Ahmedî, Dâstân ve Tevârih-i Mülûk-i Âli Osman, Şükrullah, Behcetü't Tevârih)*, (Haz., H. Nihal Atsız), İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2011, 50; Feridun Ahmed Bey, *Münşeatü's Selâtin*, İstanbul, 1950, I, 120-125; Feridun M. Emecen, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluş ve Yükseliş Tarihi (1300-1600)*, İstanbul, İşbankası Yay., 2015, 91; Çetin, 98-101; Hallaçoğlu, III, 211; Yusuf Çetindağ, "Siyasî Açından Timurlu-Osmanlı İlişkileri", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 24, 2016, 15-16.

⁶⁹ Ankara Savaşı hakkında detaylı bilgi edinmek için bkz. Şükrullah, "Behcetü't Tevârih", *Üç Osmanlı Tarihi (Oruç Beğ Tarihi, Ahmedî, Dâstân ve Tevârih-i Mülûk-i Âli Osman, Şükrullah, Behcetü't Tevârih)*, (Haz., H. Nihal Atsız), İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2011, 218; İsmail Aka, *Timurun Ankara Savaşı(1402) Fetihnâmesi*, XI/15, Ankara, TTK Belgeleri, 2003, 1-22; Roux, *Türklerin Tarihi*, 329; Hammer, II, 62-69; Emecen, 91-93; Hallaçoğlu, III, 211; Çetin, 102-110.

esir düştü. O, esir düştükten 7 ay sonra vefat etti. Bayezîd'in intihar ettiği veya eceli ile öldüğü ile ilgili farklı görüşler vardır.⁷⁰

Ankara Savaşının Türk tarihi açısından çok önemli sonuçları oldu. Bu savaşın sonunda Osmanlı Devleti'nin Anadolu'da kurduğu birlik dağıldı ve beylikler yeniden güç kazandılar. İstanbul'u kuşatan Osmanlı ordusu, bu yenilgiden sonra kuşatmayı kaldırmak zorunda kaldı. Bu sayede Bizans Devleti daha önce Osmanlılara kaptırđı topraklarını geri aldı. Bu mağlubiyeti ardından Osmanlı Devleti fetret dönemine girdi.⁷¹

Savaştan sonra bir süre Anadolu'da kalan Timur, daha sonra Gürcüler üzerine sefere çıktı ve Tiflis'e kadar ilerledi. 1403 yılının sonlarında Karabağ geldi ve kışı burada geçirdi. 1404 yılı Temmuz ayında Semerkand'a döndü. Timur'u orada Çinli elçiler beklemekteydi. Çünkü Çin topraklarının hâkimi Tunguz Han'ın çok sayıda Müslüman'ı katlettiği haberi ulaşmıştı.⁷² Bunun üzerine Çin için sefer hazırlıklarına başladı. Hazırlıkları tamamladıktan sonra harekete geçti. Otrar yakınlarında konakladığı sırada aniden rahatsızlandı. Hekimlerin tüm çabasına rağmen Şubat 1405'de Otrar'da vefat etti.⁷³

Timur öldükten sonra devlette taht mücadeleleri başladı. Timur'un iki oğlundan Miranşah'ın akli dengesi yerinde olmadığından ona verilen topraklar Miranşah'ın oğlu Ömer Mirza'ya verilmişti. Şahruh (1405-1447) ise Horasan hâkimiydi. Timur'un ölümünden sonra Mâverâünnehir Horasan, Azerbaycan, Irak-ı Acem, Irak-ı Arap, Fars ve Kirman bölgelerinde saltanat mücadelesi yaşandı. Şahruh 1409 yılında yeğeni Halil Sultan'la yaptığı anlaşma gereği tahta çıktı.⁷⁴ Şahruh'un tahta çıkmasıyla birlikte Azerbaycan, Irak-ı Acem ve Arap bölgelerindeki karışıklıklar devam etti. Daha önce Mirzaların elinde bulunan bu bölgeler Timur'un

⁷⁰ M. Fuad Köprülü, "Yıldırım Bayezîd'in İntiharı Meselesi" *Belleten*, VII/26, Ankara, 1943, 591-603; Emecen, 93.

⁷¹ Âşıkpaşazâde, 77-78; İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I, Ankara, TTK Yay., 1988, 274-278; Emecen, 93-94; Çetin, 133-135.

⁷² Şamî, 213; Mîrhând, VI, 332-338; Aka, *Timurlar Devleti Tarihi*, 33; Grousset, 423-424.

⁷³ Şamî, 218; Tâcü's-Selmanî, *Tarihnâme*, (Çev., İsmail Aka) Ankara, TTK Yay., 1988, 20; Alan, *Avrasya'nın Sekiz Asrı Çengizoğulları*, 190.

⁷⁴ Mîrhând, VI, 500-501; İsmail Aka, *Mirza Şahruh ve Zamani*, Ankara, TTK Yay., 1994, 86-88; İsmail Aka, "Şahruh", *DİA*, XXXVIII, İstanbul, TDV Yay., 2010, 294.

ölümünden itibaren üç yıl içinde terk edildi. Terk edilen bu bölgelere daha sonra Karakoyunlular yerleştiler ve burada bir devlet kurmayı başardılar. Şahruh döneminde Karakoyunlular üzerine yapılan seferlerden bir sonuç elde edilemedi.⁷⁵

Şahruh döneminde Osmanlı Devleti ile ilişkiler kısa süreliğine sekteye uğrasa da devam etti. Osmanlı Devleti 11 yıl süren Fetret devrinden Çelebi Mehmed (I. Mehmed) (1413-1421) sayesinde çıkmayı başardı ve yeniden güç kazanmaya başladı. Osmanlı Devletinin Anadolu topraklarında yeniden birliği sağlaması Şahruh'un çok hoşuna gitmedi. Ağustos 1420'de Karakoyunlu Devleti hükümdarı Kara Yusuf üzerine sefere çıkan Şahruh, Kara Yusuf'un ölüm haberini alınca çok sevindi. Karakoyunlu Devleti dağılınca Doğu Anadolu topraklarında çok rahat fetihler yaptı. Şahruh, Osmanlı Devleti ile aralarında engel kalmamasına rağmen onların topraklarına saldırmadı. Bu sayede Osmanlı Devleti derin bir nefes aldı. Çelebi Mehmed ve II. Murad (1421-1451) tahtta kaldıkları süreler içerisinde bölgede güçlü bir konuma sahip olan Timurlara karşı ikinci bir mağlubiyet yaşanmaması adına onlara bağlı kaldılar.⁷⁶

Şahruh döneminde ilmî faaliyetler daha fazla ağırlık kazanmıştır. Özellikle Şahruh'un oğlu, Uluğ Bey (1394-1449) Semerkand'ı bir ilim merkezi haline getirdi. Bu sayede Ali Kuşçu, Gıyaseddin Kâşî ve Kadızâde-i Rûmî gibi dönemin önemli birçok bilim adamı burada ilmî çalışmalar yaptılar. Aynı zamanda kendisi de bilim adamı olan Uluğ Bey, Matematik ve astronomi gibi ilimler ile meşgul oldu. Semerkand'da büyük bir rasathane kurarak ilmî faaliyetlerine devam etti.⁷⁷

Şahruh'un saltanatı döneminde Kâbil ve Gaznin'de ortaya çıkan huzursuzlukları bertaraf etmek için yeni atamalar yaptı. Oğlu Mirza İbrahim'in vefatından sonra Fars bölgesinin düzenini sağlamak ve Özbeklerin akınlarını engellemek için bir dizi tedbirler aldı. Şahruh bu kadar sıkıntı ile uğraşırken

⁷⁵ Abdürrezzak-ı Semerkandî, *Matlau's-Sadeyn ve Mecmaü'l-Bahreyn*, II, (Nşr., Muhammed Şefi) Lahor, 1949, 185-186; Faruk Sümer, *Karakoyunlular*, Ankara, TTK Yay., 1984, 72-73; İsmail Aka, "Şahruh'un Kara Koyunlular Üzerine Seferleri", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, IV, İstanbul, 1989, 1-20.

⁷⁶ Feridun Ahmed Bey, I, 151-161; Aka, *Mirza Şahruh ve Zamani*, 118; Aka, *DİA*, XXXVIII, 294; Çetindağ, 16-17.

⁷⁷ W. Barthold, *Uluğ Bey ve Zamani*, (Çev., İsmail Aka) Ankara, TTK Yay., 1997, 113-124; Alan, *Avrasyanın Sekiz Asrı Cengizoğulları*, 194; Aka, *DİA*, XXXVIII, 295; L. Bouvet, "Şahruh Mirza" *İA*, XI, İstanbul, MEB Yay., 1979, 286-287.

problemlili bir bölge olan Irak-ı Acem bölgesi hâkimi ve aynı zamanda torunu Mirza Muhammed, 1447'de başına buyruk hareket etmeye başlayınca Şahruh, torunu üzerine sefer düzenlemek zorunda kaldı. Ancak Rey'e geldiğinde aniden rahatsızlandı ve 1447'de orada vefat etti.⁷⁸ Şahruh'un vefatından sonra devlet içinde taht mücadeleleri devam etti. 1449 yılında Uluğ Bey ve oğlu Abdullatif'in ölümleriyle saltanat mücadelesi farklı bir boyut kazandı. Şahruh'un torunu, Mirza Muhammed'in 1450'de öldürülmesiyle birlikte saltanat mücadelesi Miranşah'ın soyundan gelen Ebu Said (1451-1469) ile Şahruh'un torunu ve Horasan hâkimi Ebu Kasım Babür arasında devam etti.⁷⁹

Şahruh'un ölümünden sonra torunu Babür, tahtı ele geçirmek için Semerkand'ta bulunan Ebu Said'e saldırdı. Bu saldırıyı bertaraf eden Ebu Said, Babür ile Ceyhun nehrini sınır kabul ederek bir anlaşma yaptı. Anlaşma gereği Mâverâünnehir topraklarının idaresi Ebu Said'e, Horasan bölgesinin idaresi de Babür'e verildi. Bu antlaşmadan sonra Babür Herat'a geri döndü. Bu antlaşma sayesinde Ebu Said, Timurlar devleti tahtına çıktı.⁸⁰ Ebu Said tahta çıktığında Otrar'da faaliyet gösteren Mirza Sultan, Üveys meselesiyle uğraştı. Babür'ün 1457'de vefatı ile birlikte Ebu Said Horasan'a yöneldi. Bu bölgede yaşanan çekişmeler Ebu Said'in Horasan bölgesini kolayca ele geçirmesine sebep oldu.⁸¹ Ancak o, Şahruh'un eşi Gevherşad Hatun'u öldürünce Herat'ta ciddi huzursuzluklar baş gösterdi. Ebu Said'in bu davranışı tarihe kara bir leke olarak geçti.⁸² Bu davranışından sonra Ebu Said Herat'tan ayrılmak zorunda kaldı. 1458 yılında Horasan'ın şehirleri arasında yönetim birliği olmadığından o dönemde birbirine düşman üç hükümdar arasında bölgede ciddi mücadeleler oldu. Karakoyunlu hükümdarı Cihan Şah, Azerbaycan ve Irak topraklarında hüküm sürerken Ebu Said

⁷⁸ Mîrhand,VI, 857; Ebu Bekr-i Tirhanî, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, (Çev., Mürsel Öztürk), Ankara, TTK Yay., 2014, 187; Aka, *Mirza Şahruh ve Zamani*, 169; Bouvet, *İA*, XI, 287-288; Aka, *DİA*, XXXVIII, 295.

⁷⁹ Tirhanî, 193-195; Alan, *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlar*, 118; Aka, *DİA*, XXXVIII, 296.

⁸⁰ Semerkandî, II, 197; Alan, *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlar*, 132; Grousset, 428-429; İsmail Aka, "Ebu Said Mirza Han", *DİA*, X, İstanbul, TDV Yay., 1994, 224; A. S. Beveridge, "Ebû Sa'id", *İA*, IV, 1988, 47-48.

⁸¹ Semerkandî, II, 232; Alan, *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlar*, 133; Aka, *DİA*, X, 225.

⁸² Gıyâseddin b. Hâce Hümedüddin Muhammed b. Hâce Burhaneddin Muhammed b. Hüseyin Şîrâzî Hândmîr, *Habîbü's-Siyer fî Efrâdi'l-Beşer*, IV, (Nşr., Dr. Muhammed Debîr Siyâkî) Tahran, Kitapfurûş-î Hayyam, 1342, 64; Alan, *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlar*, 145; Aka, *DİA*, X, 226.

Türkistan ve Mâverâünnehir bölgelerini, Mirza Âlâüddevle Kafkas dağlarının kuzeyinde kalan Deşt-i Kıpçak bölgesini yönetiyordu.⁸³

Timurlar devletinin Mirzaları arasında ciddi çekişmeler olması en çok Karakoyunlu hükümdarı Cihan Şah'ın işine yaradı. 1456'da Cihan Şah, daha önce Timurlar Devleti'ne kaptırdığı Azerbaycan ile Arran topraklarını geri aldı. Bir süre bu topraklarda sükûneti sağladıktan sonra 1458 Ekim ayında Ebu Said'in elli bin kişilik orduyla, Horasan'a yöneldiğini duyan Cihan Şah telaşa kapıldı. Bu yüzden Ebu Said ile anlaşma yolları aradı. Karakoyunlular ile anlaşma sağlandıktan sonra Herat'ı ele geçiren Ebu Said, Mâverâünnehir ve Horasan olarak ikiye ayrılan bölgeyi yeniden tek çatı altında toplamayı başardı.⁸⁴ Ancak Ebu Said, mirzalar ile uğraşmak zorunda kaldı. Sırasıyla Mirza Sencer, Mirza Âlâüddevle ve Uluğ Bey'in torunu Muhammed Cûkî ile mücadele etti. İki yıl süren mücadelelerin sonunda Cûkî teslim olmak zorunda kaldı.⁸⁵

Ebu Said, atası Timur'un hâkim olduğu bölgelere yeniden hâkim olmak istiyordu. Bu sırada Karakoyunlu hükümdarı Cihan Şah 1468'de ani bir baskınla öldürüldü. Cihan Şah'ın ölümünden sonra Karakoyunlu tahtına oğlu Hasan Ali geçti. Hasan Ali büyük bir ordu toplayarak Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın üzerine yürüdü. Ancak ordudaki askerlerin Hasan Ali'ye sadakat göstermemeleri yüzünden ordu savaşmadan dağıldı. Karakoyunlu ordusunun bir kısmı Akkoyunlu devletine, bir kısmı da Timur devletine sığındı.⁸⁶ Ebu Said ordunun gücüne güvenerek Azerbaycan'dan çekildi. Bunu fırsat bilen Uzun Hasan, Ebu Said'e saldırdı. Bu saldırılar sonucunda Horasan'ın bağlantı yolları Uzun Hasan'ın eline geçti. Mevsimin kış olması ve yiyecek sıkıntısının baş göstermesi yüzünden 1469 yılında Uzun Hasan'a teslim olmak zorunda kalan Ebu Said, 6 Şubat 1469 yılında öldürüldü.⁸⁷ Ebu Said, Timur devletinin sınırlarını genişletmesine rağmen hükümdarlığı boyunca kayda değer büyük bir savaş yapmaması dikkat çekicidir. Onun ölümünden sonra Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan, Şam'dan Horasan'a kadar uzanan bölgede

⁸³ Tirhanî, 222-225; Hândmîr, IV, 72; Aka, *DİA*, X, 295; Faruk Sümer, "Karakoyunlular", *DİA*, XXIV, İstanbul, TDV Yay., 2001, 436-437.

⁸⁴ Semerkandî, II, 296; Hândmîr, IV, 73; Sümer, *DİA*, XXIV, 437.

⁸⁵ Semerkandî, II, 298; Hândmîr, IV, 83; Sümer, *Karakoyunlular*, 107-108.

⁸⁶ Semerkandî, II, 304; Tirhanî, 286-287. Sümer, *DİA*, XXIV, 437.

⁸⁷ Tirhanî, 320; Mîrhând, VI, 868-869; Hândmîr, IV, 85; Aka, *DİA*, X, 295; Beveridge, *İA*, IV, 48-49.

hâkimiyet kurdu. Böylece Timurlar, Ebu Said'in ölümünden sonra ülke topraklarının büyük bir kısmını kaybettiler.

1469 yılında Ebu Said'in vefatından sonra Timur tahtına Hüseyin Baykara (1469-1506) geçti ve kendi adına hutbe okuttu. Ancak Mirza Yadigâr Muhammed, Uzun Hasan'dan destek alıp Hüseyin Baykara'ya saldırdı. Hüseyin Baykara Herat'tan ayrılmak zorunda kaldı.⁸⁸ 1470 yılında tahta çıkan Mirza Yadigâr Muhammed sürekli eğlence meclislerinde bulunup, içki içince bu durum halk arasında huzursuzluğa neden oldu. Bu durumdan rahatsız olan ünlü edip, şair, devlet adamı ve aynı zamanda Hüseyin Baykara'nın çocukluk arkadaşı Ali Şîr Nevâî⁸⁹ yaptığı ani bir baskınla Mirza Yadigâr'ı tahttan indirdi. Bu olaydan sonra Hüseyin Baykara, Ali Şîr Nevâî'nin daveti üzerine Herat'a geri döndü ve onun yardımıyla ikinci kez tahta çıktı.⁹⁰

Hüseyin Baykara tahta çıktıktan sonra Ebu Said'in oğulları ile de mücadele etti. Mahmud Mirza ile Uluğ Bey'in Belh'i kuşatıp Merv'e yöneldiklerini öğrendiğinde onların üzerine sefer düzenleyerek mağlup etti. Ancak o dönemde Belh şehri Mirza Mahmud'un kontrolünde idi. 1473 yılında şehri ele geçirmek için emirleri ile yaptığı görüşmelerden sonra Belh'e sefer düzenleyerek şehri ele geçirdi. Şehrin idaresini kardeşi Mirza Baykara'ya bıraktı. Hüseyin Baykara, Ebu Said'in oğlu Ebubekir'in kızı ile evlenerek akrabalık bağı kurdu. Ebu Bekir, Irak topraklarına sefer düzenlemek istedi. Ancak bölgenin hâkimi Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın oğlu Yakup Bey'le yaptığı savaşı kaybetti. Ebu Bekir Horasan'a geri

⁸⁸ Hândmîr, IV, 146; Aka, *Timurlar Devleti Tarihi*, 110; H. Algar- A. Alpaslan "Hüseyin Baykara", *DİA*, XVIII, İstanbul, TDV Yay., 1998, 530; H. Beveridge "Hüseyin Mirza", *İA*, V/1, İstanbul, MEB Yay., 1980, 645-646.

⁸⁹ Ali Şîr Nevâî, Timurlar döneminin önemli devlet adamlarındandır. Hem devlet adamı kimliği hem de edip ve şair kimliği ile Hüseyin Baykara dönemine damga vurmuştur. Nevâî birçok ilim adamını Herat'ta toplayarak onları himaye ederek bu şehri dönemin önemli ilim ve kültür şehri yapmıştır. Ali Şîr Nevâî'nin edebiyat, din, tarih ve ahlâk alanında Farsça ve Doğu Türkçesi (Çağatay Türkçesi) ile kaleme aldığı 29 eseri bulunmaktadır. Ali Şîr Nevâî'nin hayatı ve eserleri hakkında detaylı bilgi için bkz. Günay Kut, "Ali Şîr Nevâî", *DİA*, II, İstanbul, TDV Yay., 1989, 448-451; Zeki Velidî Togan, "Ali Şîr", *İA*, I, İstanbul, MEB Yay., 1940, 349-350; Agâh Sırrı Levend, "Ali Şîr Nevai" *Türk Dili Dergisi*, XV/173 Ankara, 1966, 285-291.

⁹⁰ Hândmîr, IV, 148; Aka, *Timurlar Devleti Tarihi*, 111; Alan, "Timurlar", 207.

dönmek istedi. Ancak damadı Hüseyin Baykara'nın emirleri tarafından öldürüldü. Böylece Hüseyin Baykara, kayınpederini saf dışı bıraktı.⁹¹

Hüseyin Baykara saltanatı boyunca sadece kuzenleriyle değil aynı zamanda kendi oğullarıyla da mücadele etti. 1497-1500 yılları arasında Esterâbâd valisi olan Bediüzzaman Mirza, babası Hüseyin Baykara ile taht mücadelesine girişti. Bediüzzaman, Akkoyunluların ve diğer Türkmen beylerinin desteğini alarak Esterâbâd'dan Azerbaycan topraklarına sefer düzenledi. Ancak yapılan seferden hiçbir başarı elde edemedi. Gürgen'a geri dönmek zorunda kaldı. Bediüzzaman Belh'e tayin edilince bunu bahane göstererek babasına yeniden isyan etti. Bediüzzaman 1498'de Herat'a saldırdı. Ancak Ali Şîr, baba ile oğlu barıştırmak çok çaba sarf ettiyse de başarılı olamadı. Barış görüşmeleri esnasında Merv ve Âbıver şehirlerinden de isyan haberleri geldi. Bunun üzerine Hüseyin Baykara Merv üzerine yürüdü. Bediüzzaman ile anlaşma yaparak Esterâbâd'a gidip diğer oğlu Muhammed Hüseyin'in isyanını bastırdı. Bediüzzaman Herat'ta yeniden isyan edince Esterâbâd idaresini oğlu Muhammed Hüseyin'e bırakarak Herat'a gitti. Ali Şîr Nevâî, Bediüzzaman'a elçiler gönderip babasıyla savaşmaktan vazgeçirdi. Ancak Hüseyin Baykara, Temmuz 1500'de Esterâbâd'da yeniden kendisine karşı ayaklanan oğlu Muhammed Hüseyin'in üzerine yürümek zorunda kaldı.⁹²

Baykara, Ebu Said'in oğullarıyla yaptığı mücadelenin sonunda Ceyhun Nehri'nden batıya kadar olan toprakları ele geçirmeyi başardı. Ancak Mâverâünnehir'e hâkim olamadı. Böylece Timurlar devleti parçalanma sürecine girdi. Muhammed Hüseyin'in isyanın bastırılmasından sonra Özbekler ile mücadele etti. Özbek Han'ı Muhammed Şeybanî, Semerkand'ı ele geçirip, buranın hâkimi Sultan Ali'yi öldürdü. 1500 yılı Aralık ayında seferden dönen Baykara yakın arkadaşı ve ünlü devlet adamı Ali Şîr Nevâî'nin felç geçirdiğini öğrendi. Ali Şîr Nevâî Ocak 1501'de vefat etti. Özbekler'e karşı sefer hazırlığına başlayan Hüseyin Baykara, oğlu Bediüzzaman'ı Murgab nehri⁹³ kıyısına gönderdi. Ardından kendisi de yola çıktı.

⁹¹ Devletşah-ı Semerkandî, *Tezkiretü'ş-Şuara*, III, (Çev., Necati Lugal) İstanbul, Tercüman Gazetesi Yay., 1977, 398-401; Alan, "Timurlar", 208.

⁹² Hândmîr, IV, 305-307; Alan, *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlar*, 220; Aka, *Timular Devleti Tarihi*, 117-118.

⁹³ Afganistan'ın kuzeybatısından doğan ve Afganistan ile Türkmenistan sınırları arasında kalan nehirdir.

Ancak yolda hastalandı ve Mayıs 1506'da vefat etti.⁹⁴ Hüseyin Baykara saltanatında birçok isyan ve karışıklıklar ile uğraştı. Bunlar ile mücadele ederken en önemli destekçisi hiç şüphesiz ünlü devlet adamı Ali Şîr Nevâî oldu. Aynı zamanda kendisinin edip kişiliğinin yanında birçok sanatçı ve edebiyatçıyı da himaye etmiştir. Ali Şîr Nevâî, Herat yakınlarında ilim adamlarının istifade edebileceği zengin bir kütüphane kurmuştur.⁹⁵

4. TİMURLAR DÖNEMİNDE İLİMÎ FAALİYETLER

Timurlar döneminde ilmî faaliyetlerin çok önemli bir yeri vardır. Emir Timur savaşı bir kişiliğe sahip olmasına rağmen ilim ve kültür çalışmalarıyla yakından ilgilendi. İyi düzeyde Doğu Türkçesi (Çağatayca), Farsça ve Moğolcayı bilmesi onun aydın bir kişiliğe sahip olduğunu kanıtlar. O, İran topraklarındaki kültür ve mimariden oldukça etkilendi. Bu yüzden Semerkand ve Sebzevar gibi Mâverâünnehir topraklarındaki şehirlerde görkemli binalar inşa etmeleri için fethettiği ülkelerden mimar, usta ve sanatçıları bu topraklara getirtti.⁹⁶ İmar faaliyetlerine ağırlık verildiği bu dönemde ilmî faaliyetler de ivme kazandı. Timur'un tarihe ilgi duymasından dolayı tarih yazıcılığı alanında önemli gelişmeler oldu. Kendisi o dönemde ağır ve edebî bir dille yazılan tarih kitaplarını anlayamadığından etrafındaki tarihçilere daha anlaşılır ve sade bir dille eserler yazmalarını emretti. Ünlü tarihçi Nizâmeddin Şâmî, *Zafernâme* adlı eserinin mukaddimesinde 1401 yılında Timur'un kendisini huzuruna çağırdığını ve anlaşılır bir dille yapmış olduğu fetihleri anlatan bir tarih kitabı yazması için talimat verdiğini anlatır.⁹⁷ Onun bu isteği üzerine Şâmî, *Zafernâme* adlı eserini kaleme alıp 1404'de eseri tamamlayarak kendisine takdim etmiştir. Timur döneminde tarih yazıcılığında önemli mesafeler kat edilmiştir. Bu dönemde Semerkandlı âlim Safiyuddin-i Huttelânî ve Mahmud Zengî-i Acem gibi âlimlerin eserler kaleme aldıkları bilinmektedir. Yine müellifi bilinmeyen *Târih-*

⁹⁴ Hândmîr, IV, 318; Alan *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlar*, 221; *Timular Devleti Tarihi* Aka, 119-120; H. Algar- A. Alpaslan, *DİA*, XVIII, 531.

⁹⁵ Ahmed Bican Ercilasun, *Türk Dili Tarihi*, Ankara, Akçağ Yay., 2007, 407; Kut, *DİA*, II, 448-451; Togan, *İA*, I, 349-350; Levend, 285-291.

⁹⁶ Felix Tauer, "Timurlar Devrinde Tarihçilik", (Çev., A. Ateş) *Bellekten*, XXIX/113, Ankara, TTK Yay., 1965, 49; Hayrunnisa Alan, "Timurların Bilim ve Sanat Yaklaşımları ve Bazı Son Dönem Sanatçıları", *Bilgi Dergisi*, 30, 2004, 153-155.

⁹⁷ Konuyla ilgili daha detaylı bilgi için bkz. Şâmî, Mukaddime, 2.

i Hânî gibi günümüze ulaşmayan eserler bu dönemde yazılmıştır.⁹⁸ Ayrıca bu dönemdeki tarih yazıcılığında Timur'un yaptığı fetihleri anlatan rûznâmeler dikkat çeker. Özellikle Timur'un Hindistan seferlerine bizzat katılan Nâsiruddin Ömer'in *Rûznâmesi* ile Gıyâseddin Ali Yezdî'nin 1398 ve 1399 yıllarında düzenlenen Hindistan seferleri anlatan *Rûznâme-i Gazavât-ı Hindistan* adlı eserler bu geleneğin en güzel örnekleridir.⁹⁹

Timur'un ölümünden sonra tahta çıkan oğlu Mirza Şahruh dönemi, ilmî çalışmalar açısından önemli bir dönüm noktasıdır. Onun döneminde ilmin her alanında çok ciddi çalışmalar yapıldı. Bu sayede astronomiden, sanata, edebiyattan, tarihe kadar geniş bir alanda çalışmalar yapan bilim adamlarının yanı sıra Uluğ Bey, Ali Şir Nevâî gibi ilim ve edebiyatla uğraşan Timurlu devlet adamları ve hükümdarları yetişti.¹⁰⁰

Şahruh döneminde Herat, Şiraz, Meşhed, Semerkand ve Buhara önemli ilim merkezleri oldular. İmar faaliyetlerinin dışında tarih alanında Şerafeddin Ali Yezdî'nin *Zafernâme* adlı eseri ile 1426 yılında Şahruh'un emri ile yazılan ve Çağatay ulusu ile ilgili önemli bilgiler veren *Muizü'l-Ensâb*, Timur'un son dönemleri ile Şahruh döneminde yaşananları ve XV. yüzyıl Horasan tarihi hakkında önemli bilgiler veren Hâce Taceddîn-i Selmanî'nin *Târihnâme*'si, Hâfız Ebru'nun *Zübdetü't-Tevârih-i Baysungur* ve *Mecmâü't-Tevârih*'i bu dönemde yazılmıştır. Yine bu dönemde astronomi ve matematik alanlarında ciddi çalışmalar yapılmıştır. Mâverâünnehir bölgesinin idaresini elinde bulunduran ünlü devlet ve bilim adamı Uluğ Bey, bu çalışmalara büyük katkıda bulunmuştur. Özellikle astronomi ve matematik üzerine önemli çalışmalar yapmıştır. Semerkand'ta büyük bir rasathane kurarak birçok bilim adamını himâye etmiştir. Uluğ Bey, dönemin ünlü astronomi ve matematik âlimlerinden Gıyaseddin Kâşî, Kadızâde-i Rûmî ve Ali Kuşçu ile birlikte çalıştı. İsimlerini zikrettiğimiz bilim adamlarının ve kendi yaptığı çalışmaları bir araya getirerek *Zic-i Uluğ Bey* olarak da bilinen bir zic hazırladı. Bu kitap, Timurlar

⁹⁸ Ümit Gedik, "IX-X/XV-XVI Yüzyıl Tarih Yazıcılığı" *Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2017, 45, 39.

⁹⁹ Tauer, 50; İsmail Aka, *DİA*, XXXXI, 179.

¹⁰⁰ Alan, *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlar*, 299; Aka, *DİA*, XXXVIII, 294-295; Alan, "Timurların Bilim ve Sanat Yaklaşımları ve Bazı Son Dönem Sanatkârları", 156.

döneminde astronomi alanında yapılan çalışmaların zirve noktasında olduğunun bir göstergesidir.¹⁰¹

1447 yılında Şahrüh'un ölümünden sonra devlet içerisinde yaşanan taht mücadeleleri yüzünden bu dönemde ilmî faaliyetler bir süre sekteye uğradı. Ebu Said'in tahta çıkmasıyla birlikte devlet içinde düzen sağlandı. Ancak onun 18 yıllık saltanatı döneminde mirzalar ile sürekli olarak mücadele içerisinde olduğundan, ilmî çalışmalara gereken önemi veremedi. Buna rağmen son İlhanlı hükümdarı Ebu Said Bahadır Han'ın doğumundan başlayıp Timurlar devleti hükümdarı Ebu Said'in son dönemleri ile 1463 yılına kadar meydana gelen olayları anlatan ünlü âlim ve tarihçi Abdurrezâk-ı Semerkandî'nin eseri *Matlau's-Sa'deyn ve Mecmâu'l-Bahreyn* adlı eser bu dönemde kaleme alınmıştır. Ebu Said döneminde ilmî çalışmalara gereken önem verilmediğini söylesek de Herat yakınlarında yaptırdığı büyük su kanalları sayesinde yöre halkını tarım ve imar işlerine teşvik etmiştir. Bu sayede Herat şehrini dönemin cazibe merkezi haline getirmiştir.¹⁰²

Ebu Said'in 1469 yılındaki vefatından sonra Timur tahtına Hüseyin Baykara çıktı. Bu dönem aynı zamanda Timurlar devletinin yıkılma sürecinin başladığı dönemdir. Ancak her ne kadar devlet yıkılma sürecine girmiş olsa da ilmî anlamda en parlak dönemlerinden birini yaşamıştır. İlmî alanlarda yapılan çalışmaların en büyük destekçisi dönemin ünlü veziri, edip ve şair Ali Şîr Nevâî'dir. Ali Şîr, Abdurrahman-ı Camî, Kemaleddin Bihzad gibi dönemin ünlü âlimleri ile ilim meclislerinde bulundu. Kendisi tarih ve edebiyat alanında Farsça ve Çağatay Türkçesiyle otuza yakın eser yazdı. Bu dönemde Herat ve Buhara'da zengin kütüphaneler kurdu. Onun en önemli eserlerden birisi Türkçenin Farsça kadar zengin bir dil olduğunu ispat etmek amacıyla Farsça kaleme aldığı *Muhâkemetü'l-Lûgateyn* dir. Herat'ta kurduğu kültür okulu sayesinde önemli ilim adamlarının yetişmesine katkıda bulunduğu gibi birçok ilim adamını da himaye etti. Teze konu olan dönemin

¹⁰¹ Uluğ Bey döneminde yapılan ilmî çalışmalar hakkında detaylı bilgi için bkz. Salih Zeki, *Âsâr-ı Bâkiye*, III, (Yay. Haz., M. Dosay Gökdoğan, R. Demir, Y. Unat, M. Kılıç), Ankara, Babil Yay. 2004, 28; Barthold, *Uluğ Bey ve Zamanı*, 123; Aka, *DİA*, XXXVIII, 294-295.

¹⁰² Alan, *Bozkırdan CenneteBahçesine Timurlar*, 301; Alan, "Timurların Bilim ve Sanat Yaklaşımları ve Bazı Son Dönem Sanatkârları", 157-158.

ünlü tarihçileri Mîrhând ve Hândmîr yine onun himayesinde yetişmiş ve *Ravzatü's-Safâ* ve *Habîbü's-Siyer, Me'sâirü'l-Mülûk* gibi önemli eserler yazmışlardır.¹⁰³

Timurlar zamanında tarih, edebiyat, astronomi ve matematik gibi birçok alanda değerli eserlerin yazılmasıyla birlikte tarih yazıcılığı daha çok ön plana çıkmıştır. Bu dönem tarihçileri Arapçanın Farsça üzerindeki hâkimiyetinin kalkması ile birlikte alışlagelmiş tarih yazıcılığı üslûplarını terk ettiler. Yerine daha anlaşılır, sanattan uzak ve sade bir dille eserler yazmaya başladılar. Bu süreçte dikkat çeken özelliklerden biri de Türkçe ve Moğolca kelime, terkip ve deyimlerin Farsçaya yerleşmesidir.¹⁰⁴

İlim dilinde ve tarih yazıcılığında meydana gelen değişikliklere rağmen Timurlar döneminde en çok ilgiyi risâle yazarları çeker. Yazarlar risâlelerini yazarken eski üslûplarını muhafaza ederek, çok ağır bir dil ve edebî sanatlar kullanmışlardır. Bu yazarların dışında eser veren müellifler ise genellikle anlaşılır bir dil ve sade nesir ile yazmayı tercih etmişlerdir. Böylece daha önceki dönemlerde yazılan eserlerde kullanılan ağır bir dil ve edebî sanatlar ile dolu üslûp Timurlar döneminde yerini daha sade ve anlaşılır bir anlatım tarzına bırakmıştır.¹⁰⁵

¹⁰³ Mustafa Demir, “İslâm Ortaçağında İran Bölgesindeki Tarih Yazıcılığı”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 34, Erzurum, 2007, 271; Kut, *DİA*, II, 449; Alan, “Timurların Bilim ve Sanat Yaklaşımları ve Bazı Son Dönem Sanatkârları”, 160-161.

¹⁰⁴ Zehîbullah Safâ, *Tarih-i Edebiyat der İran*, IV, Tahran, 1363, 364-366; Gedik, 46.

¹⁰⁵ Zehîbullah Safâ, IV, 368-369; Gedik, 47.

I. BÖLÜM

1. MÎRHÂND'IN HAYATI (ÖL. 1498)

Asıl adı Muhammed b. Seyyid Burhâneddîn Hâvendşah b. Kemaleddîn Mahmud'dur. Doğum tarihi ve doğum yeri kesin olarak bilinmemektedir. Ancak 1433 ya da 1434 yılında Belh'te doğmuş olabileceği tahmin edilmektedir. Babası Seyyid Burhâneddîn bir süre Buhârâ'da sıkıntı ve zahmet çektikten sonra ilim tahsil etmek için Belh'e gelerek devrin birçok âliminden istifade etme imkânı buldu. Daha sonra Herat'a gidip şehrin büyük âlimlerinden Şeyh Bahâeddin Ömer'e intisâb etti. Bir süre Herat'ta kaldıktan sonra Belh'e geri döndü ve burada vefat etti.¹⁰⁶

Mîrhând, babasının yanında iyi bir eğitim aldı. Genç yaşta inşaat ve tarihe merak sardı. Özellikle inşaat alanındaki mahareti dönemin ünlü devlet adamı Ali Şîr Nevâî'nin dikkatini çekti. Mîrhând bir arkadaşının vasıtasıyla Nevâî ile tanıştı. Daha sonra onun daveti üzerine Timurlar devleti hükümdarı Hüseyin Baykara'nın hizmetine girdi.¹⁰⁷ Dönemin seçkin âlimlerinden Şeyh Ahmet Süheylî, Hoca Abdullah Mâverdî, Hoca Efdalüddin Muhammed, Mevlânâ Hâce Asefî ve Devletşah-ı Semerkandî ile sohbet meclislerinde bulunup onların fikirlerinden ve bilgilerinden istifade etti. Büyük âlimler ile kurduğu dostluklar sayesinde tarih ilmine olan ilgisi gittikçe arttı. Ali Şîr Nevâî'nin teşvikiyle genel bir tarih kitabı yazmaya karar verdi.¹⁰⁸ Nevâî, onun için Herat yakınlarında bulunan İslahiye Hankâh'ında bir yer hazırladı ve zengin bir kütüphaneyi onun istifadesine sundu. Yedi cilt olarak tasarladığı *Ravzatü's-Safâ fi Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ* adlı eseri kaleme aldı. Kısa zamanda eseri bitirme aşamasına getirdi. Ancak 1494 yılında ağır bir hastalığa yakalandı. Hastalığı yüzünden kitabın altıncı cildinin son kısmını ancak tamamlayabildi. 1496 yılında Herat yakınlarında bulunan Gazergâh mevkiinde inzivaya çekildi. Burada bir süre ibadetle meşgul oldu. Mîrhând bir yıl sonra felç

¹⁰⁶ Mîrhând, *Ravzatü's-Safâ*, I, Tahran, Kitapfurûş-î Hayyam, 1339, Mukaddime, k; M. Şemseddin Günaltay, *İslâm Tarihinin Kaynakları Tarih ve Müverrihler*, İstanbul, Endülüs Yay., 1991, 398; Tahsin Yazıcı, "Mîrhond", *İA*, VIII, İstanbul, MEB Yay., 1971, 360-361.

¹⁰⁷ Mîrhând, I, Mukaddime, I; Ramazan Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, İstanbul, İSAR Yay., 2016, 341; A. Beveridge- B. F. Manz, "Mîrkhwând", *EF*, VII, 1997, Leiden, 126-127; Yazıcı, *İA*, VIII, 360; Günaltay, 399.

¹⁰⁸ Günaltay, 399; Şeşen, 342; Yazıcı, *İA*, VIII, 360; İsmail Aka, "Mîrhând", *DİA*, XXX, İstanbul, TDV Yay., 156-157.

geçirdi. Herat'a götürülen müellif 1498'de bu şehirde vefat etti. Cenazesi, ünlü İslâm âlimi Şeyh Bahâeddin türbesine defnedildi.¹⁰⁹

2. ESERLERİ

2. 1. RAVZATÜ'S-SAFÂ FÎ SÎRETİ'L-ENBİYÂ VE'L-MÜLÛK VE'L-HULEFÂ

Mîrhând'ın kaleme aldığı bu kitap, orta çağ yakınoğu tarihi açısından çok önemli bir başvuru kaynağıdır. Ali Şîr Nevâî adına Farsça kaleme alınan bu eser yedi cilt olarak yazılmıştır. Birinci cilt âdet olduğu üzere yaratılıştan başlayıp peygamberlerin, önemli şahsiyetlerin ve Hz. Peygamber'den önceki İran tarihi ve İran hükümdarları ile ilgili bilgiler verir. İkinci ciltte Hz. Peygamberin hayatı, dört halife dönemi ve yapılan savaşlar, üçüncü ciltte on iki imamın hayatı, Emevîler ve Abbasîler dönemi, dördüncü ciltte İslâm sonrası İran tarihi ve Timur'un fetihlerine kadar olan kısmı, beşinci ciltte Moğollar ve onların torunları ve kurdukları devletleri, altıncı ciltte Timur ve ondan sonra tahta geçen sultanları ve yaşamlarını anlatmaktadır. Yedinci cilt torunu Hândmîr tarafından tamamlandığı için Timurların son dönemi ve Hüseyin Baykara dönemiyle ilgili önemli bilgiler vermektedir. Ayrıca Şah İsmail'in ölüm tarihi olan 1524'e kadar meydana gelen olaylarla ilgili çok değerli bilgiler ihtiva eder.¹¹⁰

Doğu İslâm tarihi açısından önemli bir kaynak olma özelliğini taşıyan bu eserde konular devletlerin kuruluş sırasına göre yazılmıştır. Devletler kuruluşlarından yıkılışlarına kadar meydana gelen olaylara göre anlatılmıştır. Yazar, eserin mukaddimesinde *Şahnâme*'den *Târih-i Beyhâkî*'ye *Târih-i Yemini*'den *Târih-i Cihanguşâ*'ya *Câmiü't-Tevârih*'den *Zafernâme*'ye kadar yaklaşık elliye yakın Arapça ve Farsça kaynaktan istifade ettiğinden bahseder.¹¹¹ Bu yüzden eserin beşinci cilde kadar olan kısmını kaynaklardan naklettiği için eserin bu kısmı derleme bir

¹⁰⁹ Aka, *DİA*, XXX,156-157; Günaltay, 400; Beveridge – Manz, VII, 127; Yazıcı, *İA*, VII, 361.

¹¹⁰ Müellifin eseri hakkında daha detaylı bilgi için bkz. C. A. Storey, *Persian Literature*, I/1, London, 1967, 94-96; Mîrhând, I, m; Günaltay, 400; Şeşen, 342.

¹¹¹ Mîrhând, I, 17; Mîrhând, *Ravzatü's-Safâ (Mülûk-i Gazneviyye)*, (Çev., Erkan Göksu) İstanbul, Kronik Kitap, 2017, 17.

tarihtir. Müellif, altıncı, torunu Hândmîr ise yedinci ciltte anlattıkları olaylara doğrudan tanıklık ettikleri için eserin bu kısımları ana kaynak olma özelliği taşır.¹¹²

Bu önemli kaynak 1846 ve 1857 yıllarında Bombay'da yedi cilt, yine aynı yıl Tahran'da on cilt olarak yayınlanmıştır. Eser hicrî 1337 yılında Abbas Perviz tarafından gözden geçirilmiş aynı yıl Abbas Zeryâb tarafından özetlenerek iki cilt halinde Tahran'da basılmıştır. Bu kaynağın bazı önemli kısımları İngilizce ve Latinceye tercüme edilmiştir. Osmanlı döneminde Balatızâde Kemal tarafından eserin birinci ve ikinci ciltleri Türkçeye çevrilmiştir. Daha sonra üçüncü ve dördüncü ciltler Sadrazam Rüstem Paşa'nın emriyle Mustafa b. Hasan Şah tarafından dilimize kazandırılmıştır.¹¹³ Son dönemde eserin bazı kısımları farklı dillere tercüme edilmiş olup ülkemizde de kitabın 2015 yılında Selçuklular, 2017 yılında Gazneliler kısmı Doç. Dr Erkan Göksu tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir.

3. TARİH YAZIM TARZI

Mîrhând'ın tezimize konu olan kısmında hadiseleri kendine özgü bir metodoloji ile anlattığını söyleyebiliriz. Mîrhând, *Ravzatü's-Safâ*'yı sade bir Farsça ile yazmıştır. Cümleleri gayet açık ve anlaşılır bir üslûbla kaleme almıştır. Yazar, kitabında sadece Arapça ve Farsça kelimeler kullanmamış aynı zamanda Moğolca ve Türkçe kelimelere yer vermiştir. Özellikle Moğollara ait kısımda *Yarlığ*, *Kurultay*, *Kam*, *Şaman*, *Bitikçi* gibi Moğolca ve Türkçe kelimeler kullanarak anlatımı zenginleştirmiştir. Mîrhând'ın kitabında başka dilden kelimelere yer vermesi, Timurlar döneminde ilmî ve edebî çalışmalarda yazı dilinin sadece Arapça ve Farsçadan ibaret olmadığını aynı zamanda farklı dillerde eserler yazıldığının bir göstergesidir. Bu duruma Ali Şîr Nevâî'nin Doğu (Çağatay) Türkçesi ile yazdığı *Garâibü's-Sağîr*, *Nevâdirü's Şebâb*, *Bedâyiü'l-Vasat* ve *Fevâidü'l-Kiber* adlı divânlarını örnek gösterebiliriz.

Müellif eserini genel olarak sade nesir (nesr-i sade) ile yazmış zaman zaman süslü nesire (nesr-i mescî) de yer vermiştir. O, süslü nesiri kullanırken cümlelerini cinas, istiâre, teşbih, ıtnab gibi edebî sanatlar ile süsleyerek sadece tarih alanında

¹¹² Storey, I/1, 95-101; Aka, XXX, 156; Yazıcı, İA, VII, 361.

¹¹³ Şeşen, 342-343; Aka, XXX, 157.

değil aynı zamanda edebiyat alanında da mahir olduğunu göstermiştir.¹¹⁴ Mîrhând'ın süslü nesir kullanımına aşağıdaki örneği verebiliriz.

*Allah'ın izniyle ve bu rivayete göre Cengiz Han'ın kendi ulusuna ve topraklarına serdar olduğu ve yıldızların o burca nadir olarak toplandığı bir yılda, yani Cengiz Han'ın doğduğu yılda Temuçin adında iyi kalpli bir Tatar hâkimi Yesugay Bahadır'a esir düşünce o çocuğuna Temuçin adını koydu. Yesugay Bahadır'ın Temuçin'in annesinden üç oğlu daha vardı. Onlardan birinin adı Cuci Kasar'dı. Adının anlamı yırtıcı kuştu. Çok savaşçı, cesur ve yürekli olduğu için ona bu ismi vermişlerdi. **Onun savaşta tek başına kükreyen bir aslan gibi savaşçı, öfkeli bir fil gibi heybetli bir yapısı vardı. Ormandaki bir kuş kadar ince ve naifti. Pehlivan meydanda yavaş hareket ettiği için onu bir hamlede yere çaldı. Artık hiç kimse onun yanına yaklaşamadı. Bu olayların tamamı Temuçin ile yapılan savaşta meydana gelmiştir.***¹¹⁵

Yukarıdaki örnekte Mîrhând konuyu anlatırken koyu renk ile belirtilen cümlelerde teşbih, istiâre, ıtnab sanatlarını bir arada kullanarak anlatımı güçlendirmiş bu sayede süslü nesir (nesr-i mescî) sanatını ustaca kullanmıştır.

4. KAYNAK KULLANIMINA VERDİĞİ ÖNEM

Mîrhând'ın eserinde konuları anlatırken kaynak kullanımına önem verdiğini görmekteyiz. Müellif, mukaddime kısmında kitabını elliye yakın Arapça ve Farsça kaynaktan faydalanarak yazdığını belirtmektedir.¹¹⁶ Onun tarih yazım tarzında dikkat çeken önemli bir özelliği aynı olayı farklı kaynaklardan aktarmasıdır. Yazar konuyu anlatırken genel olarak istifade ettiği kaynakların adını açıkça zikreder. Müellif bazen bir kaynağın adını açıkça zikrederken öteki kaynakların adını “*diğer kitaplar*” şeklinde ifade eder. Aşağıdaki örnek onun kaynak kullanımına verdiği önemi ortaya koymasından önemlidir.

¹¹⁴ Müellifin eserinde kullandığı üslûp ve sanatlar hakkında detaylı bilgi için bkz. Mîrhând, I, f.

¹¹⁵ Mîrhând, V, 34.

¹¹⁶ Mîrhând'ın Ravzatü's-Safâ' yı yazarken faydalandığı kaynaklar hakkında detaylı bilgi için bkz. Mîrhând, I, 17-22.

*Oktay'ın ölümünden sonra Çağatay Han, kötü bir hastalığa yakalandı. Doktorlar tedavi için seferber oldular ama fayda etmedi. 640 yıllı Şehrivar ayında fani dünyaya veda etti. Onun için birkaç mersiye söylediler. **Çağatay Han'ın vefatı çocukları ve yakınlarının durumu Câm-ı Reşidî adlı eserde ve diğer kitaplarda anlatılmaktadır.** Onun makamında (devlet ricâli) kıyama durdular. Çağatay'ın Cuci ve Oktay Kağan'dan daha fazla yaşadığı anlatılır. Onun vefatından sonra padişahlığı hakkında iyiliği ve adalet yolculuğu ile ilgili düzenli bir şekilde birkaç satır yazmayı uygun gördük.¹¹⁷*

Yukarıdaki örnekten de anlaşılacağı gibi müellif, Çağatay'ın vefatını *Câm-ı Reşidî* ve ismini vermediği ancak *diğer kitaplar* olarak ifade ettiği kaynaklardan aktarmaktadır. Bu ifadelerinden onun hadiseleri naklederken birden fazla kaynak kullandığı, bu kaynakların arasında ana kaynakların da olduğu anlaşılmaktadır.

5. OLAYLARI SEBEP-SONUÇ İLİŞKİSİ İÇERİSİNDE İNCELEMESİ

Mîrhând, olayları sebep sonuç ilişkisi bağlamında ele almaya özen göstermektedir. O, hadiseleri birden fazla sebeple açıklamakta ve sonucunu kaydetmektedir. Müellifin birçok sebebe bağlayarak açıkladığı hadiselerden birisi de Moğollar ve Harezmsahlar arasında yaşanan ve Harezmsahlar'ın tarihten silinmesi ile sonuçlanan süreçtir.

Müellif, Cengiz Han ve Muhammed Harezmsah'ın aralarının açılmasının sebeplerini Abbasî Halifesi'nin Cengiz Han'a mektup göndererek Muhammed Harezmsah'a karşı kışkırtması, 450 Müslüman tüccarın Otrar valisi Gayır Han tarafından öldürülmesi, ayrıca Cengiz Han'ın Otrar'da öldürülen tüccarların intikamını almak ve yağmalanan malların tazminatını istemek üzere Muhammed Harezmsah'a gönderdiği elçinin öldürülmesi ve Sultan Muhammed'in Moğolların dış görünüşünü beğenmemesi olarak gösterir. Bunların sonucunda Muhammed Harezmsah'ın yenilgisini ve devletinin nasıl yıkıldığını detaylı bir şekilde anlatır.¹¹⁸

¹¹⁷ Mîrhând, V, 138.

¹¹⁸ Cengiz Han ve Muhammed Harezmsah'ın aralarının açılmasının nedenleri hakkında daha detaylı bilgi almak için bkz. Mîrhând, V, 79-80.

6. MOĞOLLAR KISMINDA KULLANDIĞI KAYNAKLAR

6. 1. MOĞOLLARIN GİZLİ TARİHİ

Müellifi belli olmayan ve 1240 yılında Moğolca kaleme alınan bu eser, Moğollar hakkında önemli bilgiler veren ilk yazılı kaynaktır. Kitap, Cengiz Han'ın atalarının ortaya çıkışını anlatan efsane ile başlar ve Oktay'ın saltanatına kadar meydana gelen olayları anlatır. Günümüze kadar ulaşan bu kaynak birçok defa çeşitli dillere tercüme edilmiştir. Eserin birinci cildi Prof. Dr. Ahmet Temir tarafından Türkçe'ye kazandırılmıştır.¹¹⁹ Mîrhand, her ne kadar kitabının mukkadime kısmında bu kaynaktan bahsetmese de *Ravzatü's-Safâ*'nın Moğollar kısmında bu eserin adını zikrettiği için kullandığı kaynaklar kısmına almayı uygun gördük.

Müellif, Moğol kabilelerinin durumlarını, Cengiz Han'ın çocukluğunu, babasının vefatını ve Tayiçi'ut kabilesine esir düşmesini anlatırken bu kaynaktan istifade ettiğini belirtir. Ancak olayların ayrıntısına yer vermez. Mîrhând, yukarıda adını zikrettiği hadiselerin detaylarının *Moğolların Gizli Tarihi*'nde yer aldığını *Cengiz Han'ın Bağımsızlığını Kazanması* başlığı altında açıkça zikreder.¹²⁰

6. 2. ALÂEDDİN ATA MELİK CÜVEYNÎ (1226-1283)

Cüveynî 1226 yılında Bağdat'ta doğdu. Cüveynî'nin ailesi Selçuklu, Haremşahlar ve İlhanlı Devletleri gibi büyük devletlerin yönetiminde kâtiplik ve vezirlik gibi önemli üst düzey makamlarda bulunmuşlardı. Dedesi Bahâeddin Muhammed b. Müeyyed, Sultan Sencer devrinin önemli kâtiplerindendi. Daha sonra Harezmşah Tokuş'un yanında kaldı. Alâeddin'in babası Bahâeddin Muhammed, Hülâgu İran'a gelinceye kadar otuz beş yıl Moğolların hizmetinde bulundu. 1235 yılında Oktay'ın yanına gitti. Bir süre onun yanında kaldıktan sonra İran topraklarının Sâhib Divanlığı¹²¹ görevine getirildi. Bir süre bu görevleri yürüttükten sonra 1253 yılında vefat etti. Alâeddin Ata Melik Cüveynî iyi bir tahsil gördü.

¹¹⁹ *Moğolların Gizli Tarihi*, Önsöz, 2

¹²⁰ Mîrhând, V, 34.

¹²¹ İlhanlılar Devleti (1256-1353) döneminde idarî ve malî işlerden sorumlu olan vezirlere verilen ünvanıdır. Abdülkadir Yuvalı, "İlhanlılar", *DİA*, XXII, İstanbul, TDV Yay., 105.

Gençlik yıllarında İlhanlı Devleti hükümdarı Argun Han'ın hizmetine girdi.¹²² Sarayda bir süre kaldı. 1256 yılında Hülâgu'nun İran'a gelişiyle birlikte onun hizmetine girdi. Cüveynî bundan sonra Hülâgu'nun yanından ayrılmadı. Onunla birlikte Alamut kalesinin fethine katıldı. Bu sayede dönemin önemli kütüphanelerinden olan Alamut kütüphanesinin bir kısmının yağmalanmasını önledi. Bu sayede Bâtınîler ile ilgili olarak çok önemli bilgiler elde etmiştir. Daha sonra kaleme aldığı üç ciltlik *Târih-i Cihanguşâ* adlı eserinde Bâtınîler ve Hasan Sabbah ile onun çocukları hakkında değerli bilgiler vermektedir. Kardeşi Şemseddin'in Hülâgu tarafından vezirlik makamına getirilmesiyle birlikte nüfuzu daha da arttı. Çeşitli imar işleriyle uğraştı ve bölgenin kalkınmasına katkıda bulundu. 1281 yılında bir iftiraya uğradı. Abaka Han tarafından mallarına el kondu. İlhanlı devlet adamları ve şehzadelerin teşebbüsleriyle Cüveynî serbest bırakıldı. Müellif yaşamış olduğumuz sıkıntıları *Teseliyetü'l-İhvân* adlı eserinde anlatmıştır.¹²³

Cüveynî, Abaka Han'ın ölümünden sonra bir süre tahta geçen Ahmed Teküdar'ın hizmetinde kaldı. 1283 yılında Bağdat'ta vefat etti. Cüveynî aynı zamanda büyük bir tarihçidir. Farsça kaleme aldığı *Târih-i Cihanguşâ* adlı eseri İlhanlılar, Harezmsahlar, Moğollar ve Bâtınîler hakkında yazılmış önemli kaynaklardan birisidir. Müellif, eserin birinci cildinde uzun bir mukaddimeden sonra Moğolların yaşamları, Cengiz Han'ın yasaları ve çocuklarının hayatları hakkında bilgiler verir ve Küyük Han'ın 1246'da vefatına kadar olan dönemi anlatır. İkinci ciltte Harezmsahlar ve Hülâgu'nun 1256'da İran'a gelişi ile ilgili bilgiler aktarırken son ciltte ise Mengü Kağan'ın tahta çıkışı, Hülâgu'nun Bâtınîler üzerine düzenlediği sefer, Abbâsî halifeliğinin ortadan kaldırılması, Hasan Sabbah ve çocukları hakkında önemli bilgilere yer verir.¹²⁴ Bu kıymetli eser birçok dile çevrilmiş olup, Prof. Dr. Mürsel Öztürk tarafından Türkçeye kazandırılmıştır.

Mîrhând, kitabın Moğollar kısmında ünlü İlhanlı tarihçisi ve devlet adamı Cüveynî'nin *Târih-i Cihanguşâ*'dan da faydalanmıştır. Yazar, kaynağın adını *Tuli Han'ın Horasan Topraklarına Yönelmesi, Orayı Ele Geçirmesi ve Cengiz Han'ın*

¹²² Cüveynî, 13-16; M. Fuad Köprülü, "Cüveynî", *İA*, III, İstanbul, MEB Yay., 1940, 249-255; Orhan Bilgin, "Cüveynî", *DİA*, VIII, İstanbul, TDV Yay., 1993, 140.

¹²³ Cüveynî, 33; Şeşen, 231; Bilgin, *DİA*, VIII, 141; Köprülü, *İA*, III, 252-253.

¹²⁴ Storey, I/1, 260-266; Günaltay, 219; Şeşen, 232; Bilgin, *DİA*, VIII, 141; Köprülü, *İA*, III, 253-254.

Merv’i Alması başlığında Muhammed Harezmsah’ın emirlerinden Mücîrü’l-Mülk ve Bahâü’l-Mülk’ün Moğollara karşı yaptıkları mücadeleleri ve Tuli Han’ın Horasan topraklarında bulunan Serahs, Ebiver, Nesâ, Yezd ve Merv şehirlerini ele geçirdikten sonra yaptığı katliam ve yağmayı anlatırken zikreder.¹²⁵

6. 3. REŞİDÜDDİN FAZLULLAH HEMEDANÎ (ÖL. 1318)

İlhanlı Devletinin ünlü devlet adamı ve tarihçilerinden Reşîdüddin Fazlullah, 1248 yılında Hemedan’da dünyaya geldi. Tıp bilimiyle uğraşan bir ailenin çocuğudur. Dedesi Ali, Nasîrüddin Tûsî ile birlikte Alamut kalesinde Bâtînîlerin hizmetinde bulunmuştu. Babası İmâdüddeve İlhanlı Sarayı’nın ilk eczacılarından. Yahudi kökenli bir ailenin çocuğu olduğu rivayet edilmektedir. Müellifin otuzlu yaşlarda Müslüman olduğu söylene de bu konu hakkında kesin bir bilgi yoktur.¹²⁶ Reşîdüddin, o dönemde çeşitli ilimler tahsil etmiş ve aynı zamanda tıp ilmi ile meşgul olmuştur. Abaka Han döneminde saraya giren Reşîdüddin, Gazan Han’ın dikkatini çekerek saray tabiplerinin arasına girdi. 1298 yılında Gazan Han tarafından adı bir yolsuzluğa karışan İlhan Devleti veziri Zencânî’nin yerine vezirliğe tayin edildi. Gazan Han’ın diğer veziri Sadreddin Sâvecî ile birlikte vezirlik görevi yürüttü. Daha sonra Gazan Han’ın emriyle bir genel tarih kitabı kaleme aldı. 1304 yılında Gazan Han’ın ölümü üzerine İlhanlı tahtına Olcaytu çıktı. Olcaytu döneminde Sâhib Divânlık makamına getirildi. 1312’de Sâvecî’nin öldürülmesinden sonra yerine Tâceddin Ali Gilânî tayin edildi. 1315 yılında iki vezirin arası açıldı. 1316’da Olcaytu aniden rahatsızlanarak öldü. Onun ölümü üzerine yerine oğlu Ebu Said Bahadır Han geçti. Reşîdüddin Ebu Said döneminde de vezirlik görevini devam etti. Ancak Taceddin ve Emir Çoban onun Olcaytu’yu zehirlemekle suçladılar. Emir Çoban ve Taceddin’in ayak oyunları ve adil olmayan bir yargılama sonucunda 1318 yılında oğlu İzzeddin İbrahim ile birlikte idam edildi. Tebriz yakınlarında kurmuş olduğu Şenbîgazan’da bulunan türbeye gömüldü.¹²⁷

¹²⁵ Mîrhând,V, 111-114.

¹²⁶ Reşîdüddin Fazlullah, *Câmiü’t-Tevârih (İlhanlılar Kısmı)*, (Çev., İ. Aka, M. Ersan, A. Hesamipour Khelehani) Ankara, TTK Yay., 2013, 1. Osmangazi Özgüdenli, “Reşîdüddin Fazlullah-ı Hemedanî”, *DİA*, XXXV, İstanbul, TDV Yay., 2008, 20; D. O. Morgan, “Rashîd al-Dîn Tabîb”, *EF*², VIII, Leiden, 1997, 443; Şeşen, 326.

¹²⁷ Günaltay, 264-265; Özgüdenli, XXXV, 20; D. O. Morgan, *EF*², VIII, 444; Şeşen, 326; Özgüdenli, *DİA*, XXXV, 21.

Reşîdüddin tıp, edebiyat, iktisat, siyaset, din ve tarih alanlarında birçok eser yazmıştır. Müellifin en önemli eseri *Câmiü't-Tevârih*'dir. Genel bir dünya tarihi olan bu kitap, Gazan Han'ın emri ile yazılmaya başlanmış ve Olcaytu döneminde tamamlanmıştır. Kitap 4 kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısımda Moğol ve Türk kabileleri ile Cengiz Han'dan Gazan Han'ın ölümüne kadar olan Moğol tarihi, ikinci kısımda Hz. Adem'den İlhanlı hükümdarı Olcaytu dönemine kadar İslâm tarihi ile Türkler, Çinliler Hintliler, Yahudiler ve Frenklerin tarihlerine ait bilgiler yer alır. Üçüncü kısım Arapların Yahudilerin, Moğolların, Türklerin, Frenklerin, Çinlilerin sülâleleri ve şecereleri hakkında önemli bilgiler verir. *Suverü'l-Ekâlim* olarak bilinen dördüncü kısım ise Moğol İmparatorluğunun yol güzergâhları ve posta (yam) konaklama yerleri ile ilgili coğrafi bilgileri içerir. Eserin bu kısmı henüz bulunamamıştır. Müellif *Câmiü't-Tevârih*'in Moğollar kısmını yazarken Moğolca *Altan Debter* adlı eserlerden istifade etmiştir. Eserin orijinal nüshası Edinburg Üniversitesinde bulunmaktadır. Diğer nüshaları Ayasofya, Royal Asiatic Society, Oxford, III. Ahmed kütüphanelerinde bulunmaktadır. Kitap 1960'tan itibaren çeşitli şehirlerde birçok kez basılmıştır. Eserin birçok kısmı çeşitli dillere tercüme edilmiştir.¹²⁸

Mîrhând, Moğollar hakkında önemli bir kaynak olan ve İlhanlı devletinin ünlü vezirlerinden Reşîdüddin Fazlullah'ın kaleme aldığı *Câmiü't-Tevârih* adlı eserinden istifade etmiştir. Yazar, *Çağatay Han'ın Durumunun Anlatılması* konusunu aktarırken eserin adını *Câm-ı Reşidî* olarak zikretmektedir.¹²⁹ Ancak müellif, Çağatay'ın vefatı ve çocuklarının durumu ile ilgili ayrıntılı bilgilerin *Câmiü't Tevârih*'te ve adını zikretmediği diğer kaynaklarda yer aldığını belirtse de cümlelerinde bu konuların detaylarına yer vermemektedir.

6. 4. ŞERAFEDDİN ALİ YEZDÎ (ÖL. 1454)

Timurlar tarihinin önemli tarihçilerinden birisi olan Şerafeddin Ali Yezdî XIV. asrın sonlarında Yezd şehrinde doğdu. Bir süre Şahrüh'un oğlu Ebü'l-Feth İbrahim Sultan'ın hizmetinde kaldı. Bir süre Yezd şehrinde kalan müellif daha sonra Mirza Sultan Muhammed'in daveti üzerine Kum şehrine gitti. Bir süre burada ikamet

¹²⁸ Storey, I/2, 1230; Şeşen, 326-327; Günaltay, 265; Özgüdenli, *DİA*, XXXV, 21.

¹²⁹ Mîrhând, V, 138.

etti. 1446'da Mirza Muhammed isyan edince, Yezdî'de isyana katılmakla suçlandı. Uluğbey, oğlu Mirza Abdullatif'in Semerkand'daki rasathanedeki astronomi çalışmaları için Yezdî'ye ihtiyaç duyduğunu bahane ederek müellifin Semerkand'a gönderilmesini istedi. Böylece onu idamdan kurtardı. 1447 yılında Şahrüh'un ölümünden sonra yeniden Horasan hâkimi Mirza Sultan Muhammed'in hizmetine girdi.¹³⁰ 1449 yılında Yezd'e geri döndü. Burada bir medrese yaptırdı ve 1454 yılında orada vefat etti. Müellifin en önemli eseri Timur ve sülâlesini anlatan *Zafernâme*'dir. Yezdî kitabını yazarken çeşitli tarihî vesikalar ve önemli kişilerin hatıralarına başvurmuştur. Eserde Çağatay Hanlığı ile ilgili önemli bilgiler vermektedir. Kitap günümüze kadar ulaşmıştır. Kitap Mehmet Abbâsî tarafından 1356 yılında Tahran'da basılmıştır. *Zafernâme*, 1949 yılında Necati Lugal tarafından Türkçeye çevrilerek Türk Tarih Kurumu tarafından yayınlanmıştır.¹³¹

Mîrhând, Yezdî'nin *Zafernâme* adlı eserinden fazlaca yararlanmıştı. Müellif, *Harezm Olayının Anlatılması* konusunda Cengiz Han'ın çocukları Cuci, Çağatay ve Oktay'ın Harezm'i ele geçirmek için geldiklerini ünlü İslâm âlimi Necmeddin Kübra'ya yanındakiler ile birlikte Harezm'i terk etmeleri için elçiler gönderdiklerini ve Necmeddin Kübra'nın şehzadelerin bu isteğini kabul ettiğini söyler. Ancak Necmeddin Kübra'nın yanında bulunanlardan bazıları bu duruma itiraz etmesi üzerine Moğolların ani bir baskınla Necmeddin Kübra ve yanındakilerini şehit ettiklerini ifade eder. Mîrhând, yukarıda anlatılan olayların *Zafernâme*'de yer aldığını anlatır. Yazar, *Temuçinin Askerlerini Çekmesi ve Buyruk Han ile Yapılan Savaş* konusunda da But Tengri adında bir kişinin Tanrı ile konuştuğuna dair iddialarına yer verir. Ancak müellif, But Tengri'nin Tanrı ile konuşması hadisesinin uydurma olduğunu aktarırken kitabın adından bahseder. Mîrhând, *Tuli Han'ın Horasan Topraklarına Yönelmesi ve Cengiz Han'ın Merv'i Alması* başlığı altında ise Harezmşahların Horasan topraklarında Moğollarla yaptıkları mücadeleleri, Tuli Han'ın Horasan topraklarında yer alan Serahs, Yezd, Ebiver, Nesâ ve Merv

¹³⁰ Yezdî, 5; Kaan Dilek, "Şerefeddin Ali Yezdî", *DİA*, XXXVIII, İstanbul, TDV Yay., 2010, 550-551; C. E. Bosworth, "Şaraf al-Dîn 'Alî Yazdî", *EF*, IX, Leiden, 1997, 315; Tahsin Yazıcı, "Şeref-ed-Dîn", *İA*, XI, İstanbul, MEB Yay., 1970, 427.

¹³¹ Şeşen, 336-337; Günaltay, 371; Dilek, *DİA*, XXXVIII, 551; Bosworth, *EF*, IX, 316; Yazıcı, *İA*, XI, 428.

şehirlerini ele geçirmesini ve burada yaptığı katliamları anlatırken eserin adını zikreder.¹³²

6. 5. TÂRİH-İ HERAT

Mîrhând, *Ravzatü's-Safâ*'nın Moğollar kısmında *Târih-i Herat* adlı eserden istifade etmiştir. Müellif, kitabın içeriği ve yazarı hakkında her hangibir bilgi vermemektedir. Mîrhând'ın cümlelerinden eserin şehrin tarihi hakkında bilgiler verdiği anlaşılmaktadır. Yazar, *Herat Olayının Anlatılması* başlığı altında Moğolların Herat'ı ele geçirerek katliam yaptıktan sonra Tuli Han'ın şehrin idaresi için Melik Ebubekir ve Mengütay adlı emirleri görevlendirdiğini anlatır. Ancak Heratlıların Tuli Han'ın görevlendirdiği emirleri öldürmesi üzerine Cengiz Han'ın İlcigeday adlı komutanını Herat'a göndererek şehri yeniden ele geçirdiğini ve büyük bir katliam yaptığını söyler. Müellif, bu katliamdan sadece Herat yakınlarındaki Melik Gıyaseddin dergâhında bulunan kırk kişinin kurtulduğunu belirtir. Dergâhta bulunan insanların hayatta kalmak için mücadele verdiklerini anlatır. Ancak eserinde hadiselerin detaylarına yer vermez. Onların akıbetleri hakkında detaylı bilginin *Târih-i Herat*'ta yer aldığını ifade eder.¹³³

7. HÂNDMİR'İN HAYATI (ÖL. 1535/1536)

Asıl adı Hâce Gıyaseddin b. Hâce Hümâmüddin Muhammed b. Hâce Celaleddin b. Burhaneddin Muhammed Şirazî olup Hândmir olarak tanınmaktadır. Timurlar döneminin ünlü tarihçilerinden olan Hândmîr'in 1475 yılında Herat'ta doğduğu tahmin edilmektedir. Babası Hümâmüddin Muhammed, Timurlar devleti hükümdarı Ebu Said'in oğlu ve Mâverâünnehir bölgesi hâkimi Mirza Mahmud'un vezirliğini yaptı. Ebu Said'in öldürülmesinden sonra Hümâmüddin Muhammed Herat'a geldi ve burada vefat etti. Annesi ise ünlü tarihçi Mîrhând'ın kızıdır. Gençlik yıllarında dedesinin gözetiminde dönemin ünlü devlet adamı Ali Şîr Nevâî'nin himayesinde iyi bir eğitim aldı. Ayrıca onun Herat'taki zengin kütüphanesinden istifade etti. Hândmîr dönemin ünlü âlimlerinden Abdurrahman-ı Câmî ve

¹³² Mîrhând, V, 49, 106, 114.

¹³³ Mîrhând, V, 121.

Kemâleddin Bihzad'ın sohbet meclislerinde yer aldı. Müellif, Hüseyin Baykara hayattayken oğlu Bediüzzaman Mirza'nın hizmetine girdi. Baykara'nın ölümünden sonra Bediüzzaman Mirza onu ilmî ve vakıf çalışmalarını denetlemek üzere sadr (vezir) olarak görevlendirdi.¹³⁴

Mayıs 1507'de Özbek Han'ı Şeybânî Han, Herat'ı ele geçirdi. Hândmîr bir süre Herat Valisi Durmuş Han'ın hizmetinde kaldı. 1510 yılında Safevîler Herat'a saldırıp orayı ele geçirdiler. Müellif, Safevîlerin Herat'a tayin ettiği validen itibar görmedi. O da Herat'ın doğusunda bulunan Garcistan şehri yakınlarındaki Peştun Köyü'ne yerleşti. Eserlerini orada yazmaya devam etti. Safevîlerin baskısı artınca 1512 yılında birkaç arkadaşıyla birlikte Hindistan'a gitmek üzere yola çıktı. Ancak yolda karşılaştığı zorluklar yüzünden geri dönmek zorunda kaldı. 1527 yılına kadar Herat'ta kalan Hândmîr, 1527'de Kandahar'a gitti. Bir süre burada kaldıktan sonra arkadaşları Mevlânâ Şehâbeddin Muâmmayî ve Mirza İbrahim Kanunî ile birlikte Babür devleti hükümdarı Babür Şah'ın hizmetine girdi. 1529 yılında Babür Şah'ın düzenlediği Bengal seferine katıldı. Babür'ün ölümünün ardından oğlu Hümâyün'un hizmetine girdi. Emir-i Müverrih ünvanı aldı. 1535 yılında Hümâyün'un Gucerat seferi sırasında vefat etti. Onun vasiyeti gereği cenazesi Delhi'ye getirildi. Ünlü âlim Şeyh Nizâmeddin Evliyâ ve şair Emir Hüsrev Dehlevî'nin yanına defnedildi.¹³⁵

8. ESERLERİ

Hândmîr yaşadığı dönemdeki siyasî olumsuzluklara rağmen farklı alanlarda birçok eser kaleme almıştır. Aşağıda müellifin yazdığı eserler hakkında bilgiler verilmeye çalışıldı.

8. 1. ME'ŞÂİRÜ'L-MÜLÛK

Ali Şîr Nevâî adına kaleme alınan bu kitap, Peygamberlerin, hükümdarların, din âlimlerinin ve bilge kişilerin hikmetli sözlerini içerir. Eser günümüze kadar

¹³⁴ Hândmîr, 6-9; Zeki Velidî Togan, "Hândmîr", *İA*, V/1, İstanbul, MEB Yay., 1940, 210-211; İsmail Aka, "Hândmîr", *DİA*, XV, İstanbul, TDV Yay., 1997, 550-551; H. Beveridge-J. T. P. De Brujin, "Khwandamir" *EF*, IV, 1997, Leiden, 1020-1021.

¹³⁵ Hândmîr, 9; Günaltay, 405-406; Şeşen, 344; Aka, *DİA*, XV, 550-552.

ulaşmıştır. Bu eserin yazma bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.¹³⁶

8. 2. HULÂSATÜ'L-AHBÂR FÎ BEYÂNİ AHVÂLİ'L-AHYÂR

1500 yılında kaleme alınan bu kitap genel bir dünya tarihi niteliğinde olup, yaratılıştan 1470-71 yıllarına kadar meydana gelen olayları anlatmaktadır. Müellif eserin son kısmında Herat şehrini anlatmakta olup, o dönemde orada yaşayan âlimler, önemli şahsiyetler ve sanatkârlardan bahsetmektedir. Kitabın bazı kısımları batı dillerine çevrilmiş olup, yazma bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.¹³⁷

8. 3. MEKÂRİMÜ'L-AHLÂK

Ali Şîr Nevâî'nin yaşamını anlatan bu eserin yazımına 1498 yılında başlamış, ancak Nevâî'nin ölümünden sonra yani 1501 yılında tamamlanmıştır. Kitapta Nevâî'nin hayatı, övgü dolu sözler ve edebî bir dille anlatılmıştır. Eser günümüze kadar ulaşmıştır.¹³⁸

8. 4. DÜSTÛRÜ'L-VÜZERÂ

1500-01 yılları arasında kaleme alınan bu kitap, Hz. Süleyman'ın veziri Âsaf'tan başlayarak çeşitli devletlerde vezirlik yapmış ünlü şahsiyetlerin hayat hikâyelerini anlatmaktadır. Yazar 1508 yılında eserini gözden geçirmiş ve bazı eklemeler yaparak genişletmiştir. Eser hicrî 1317 yılında Said Nefisî tarafından Tahran'da yayımlanmış ve Harbî Emin Süleyman tarafından Arapçaya çevrilmiştir.¹³⁹

¹³⁶ Hândmîr'in eserleri hakkında detaylı bilgi için bkz. Hândmîr, I, 10; Aka, *DİA*, XV, 550-552; Aka, *Makaleler*, III, (Yay. Haz. E. Semih Yalçın- Şarika Gedikli) Ankara, Berikan Yay., 2005, 201.

¹³⁷ Hândmîr, I, 10; Aka, *DİA*, XV, 551; Aka, *Makaleler*, III, 201.

¹³⁸ Hândmîr, I, 10; Aka, *DİA*, XV, 551; Aka, *Makaleler*, III, 201.

¹³⁹ Storey, I/2, 1091; Hândmîr, I, 11; Aka, *DİA*, XV, 551; Şeşen, 345.

8. 5. NÂME-İ NÂMÎ (İNŞÂ-YI GİYASÜDDİN)

1521 yılında tamamlandığı tahmin edilen bu eser önemli resmi yazışmalara dair örnekleri içerir.¹⁴⁰

8. 6. HABÎBÜ'S-SİYER FÎ AHBÂRI EFRÂDİ'L-BEŞER

Hândmîr, Habîbü's-Siyer'i 1521 yılında dönemin ünlü devlet adamlarından Gıyâseddin Muhammed b. Yusuf Hüseyinî adına yazmaya başladı. Onun öldürülmesinden sonra 1524 yılında eserini tamamlayarak Safevîler'in Herat Valisi Durmuş Han'ın veziri Hâce Habîbullah Sâvecî'ye takdim etti. Kitap üç ciltten oluşan genel bir dünya tarihidir. Eser yaratılıştan 1524 yılında Safevî hükümdarı Şah İsmail'in ölümüne kadar geçen olayları anlatmaktadır. Müellif ayrıca anlattığı devletlerin sonunda o dönemde yaşamış âlim ve devlet adamlarının hayatları hakkında bilgiler verir. Bu bilgiler ışığında Habîbü's Siyer, genel bir tarih kitabı olmanın yanında biyografik bir eser olma özelliği de taşır. Hândmîr'in Hüseyin Baykara ve oğulları, Şah İsmail, Babür ve oğlu Hümâyün ile Özbek Han'ı Şeybânî Han döneminde meydana gelen olaylara bizzat tanıklık etmesi nedeniyle dönemin tarihi açısından ana kaynak olma özelliği taşır.¹⁴¹ Bu eser Osmanlı Sadrazamlarından Damat İbrahim Paşa tarafından görevlendirilen bir heyet tarafından Türkçeye çevrilmiştir. Türkçe nüshası Nûru Osmaniye Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Kitabın bazı kısımları batı dillerine tercüme edilmiştir. Hândmîr'in vefatından sonra oğlu Emir Mahmud 1550 yılında Şah İsmail ve Tahmasb dönemini içeren bir zeyil yazmıştır.¹⁴²

8. 7. ÂSÂRÜ'L- MÜLÛK VE'L-ENBİYÂ

1524-25 yılları arasında kaleme alınan bu kitap *Habîbü's-Siyer*'in özeti niteliğindedir.¹⁴³

¹⁴⁰ Hândmîr, I, 11; Aka, *DİA*, XV, 551; Aka, *Makaleler*, III, 201.

¹⁴¹ Storey, I/1, 104, I/2, 1237; Ann, K. S. Lambton, "Persian Biographical Literature", *Historian of the Middle East*, (Edit. Bernard Lewis, P. M. Holt), London, 1962, 147; Hândmîr, I, 11-12; Aka, *DİA*, XV, 551; Aka, *Makaleler*, III, 202.

¹⁴² Hândmîr, I, 11-12; Aka, *DİA*, XV, 552; Aka, *Makaleler*, III, 203.

¹⁴³ Hândmîr, I, 11-12; Aka, *DİA*, XV, 552; Aka, *Makaleler*, III, 203.

8. 8. KÂNUN-İ HÜMÂYÛNÎ (HÜMÂYÛNNÂME)

Babür Şah'ın oğlu Hümâyûn'un icraatlarını anlatan bu eser, 1940 yılında M. Hidayet Hüseyin tarafından 1940 yılında Kalkûta'da yayınlanmıştır.¹⁴⁴

8. 9. MÜNTEHAB-I TARİH-İ VASSÂF

Günümüze kadar ulaşmayan bu eser İlhanlı döneminin ünlü tarihçilerinden Vassâf'ın kitabının özeti olduğu bilinmektedir. Hândmîr, dedesinin yarım kalan *Ravzatü's-Safâ* adlı eserinin yedinci cildini tamamlamış, ardından bu esere bir zeyil yazarak eserde yer alan bilgileri *Habîbü's-Siyer*'e olduğu gibi aktarmıştır. İsmail Aka, Abbas Azzavî'nin *et-Ta'rif bi'l-Müverrihîn* adlı kitabında Hândmîr'in *Cevârihü'l-Ahbâr* ve *Garâibü'l-Esrâr* adlı iki eserinin de olduğundan bahsetmektedir.¹⁴⁵

9. TARİH YAZIM TARZI

Mîrhând ve Hândmîr'in tarih yazım tarzları arasında her ne kadar benzerlik olsa da küçük farklılıklar olduğu müşahade edilmektedir. Hândmîr mısra, beyit gibi nazım şekillerine nesir içerisinde yer verirken Mîrhând'da böyle bir metod görülememektedir. Hândmîr eserini akıcı ve sade bir Farsça ile yazmıştır. Cümlelerini genellikle sanatlı anlatımdan uzak ve gayet anlaşılır bir dille kaleme almıştır. Müellifin zaman zaman itnab, cinas, teşbih, istiare sanatlarından faydalanarak anlatımı güçlendirdiğini görmekteyiz. O, dedesinin kullandığı dil kurallarına bağlı kalmıştır. Hândmîr'i dedesinden ayıran diğer bir özellik ise eserini Nesr-i Mürsel tarzında yazmasıdır. Bunun dışında müellifin kullandığı diğer metodlar dedesi ile aynıdır.

10. KAYNAK KULLANIMINA VERDİĞİ ÖNEM

Hândmîr eserini yazarken birçok kaynaktan istifade etmiştir. Ancak eserinde kaç kaynaktan istifade ettiği hakkında kesin bir bilgiye sahip değiliz. Müellif, tıpkı

¹⁴⁴ Storey, I/1, 536, I/2, 1313; Aka, *DİA*, XV,552; Aka, *Makaleler*, III, 203.

¹⁴⁵ Hândmîr, I, 11; Aka, *DİA*, XV, 552; Aka, *Makaleler*, III, 203.

dedesi gibi konuları anlatırken aynı konuları farklı kaynaklardan aktararak anlatılanların doğruluğunu teyit etmektedir. Ayrıca kullandığı kaynakların adını açıkça zikretmesinin yanında bazen bir kaynağın adını zikredip diğer kaynakların adını “*muteber kaynaklar*” olarak kaydetmektedir. Hândmîr’in farklı kaynak kullanımına aşağıdaki örneği verebiliriz.

Târih-i Cihanguşâ'nın sahibi ve Zafernâme'nin müellifi anlatırlar ki. Tuli, askerlerine Merv tarafına inmelerini emrettiğinde savaş altıncı güne uzamıştı. Yedinci gün, Moğol askerleri toplanıp şehre girdiler ve savaşa başladılar. Mervliler'den iki yüz kişi kaleden dışarı çıktılar ve onları kovmak istediler. Tuli Han kendisini topladı. Askerler yaya ve atlı olarak şehirlilere saldırdılar.¹⁴⁶

Yukarıdaki örnekte müellif, Tuli Han’ın askerlerine Merv’e saldırmaları için emir vermesi, Merv halkının Moğollara karşı altı gün boyunca savaşmaları ve yedinci günün sonunda şehrin Moğollar tarafından ele geçirilmesi hadiselerini anlatırken *Târih-i Cihanguşâ* ve *Zafernâme* adlı eserlerden faydalandığını görmekteyiz. Bu durum müellifin aynı olayı farklı kaynaklardan aktararak kaynak kullanımına verdiği öneminin bir kanıtıdır.

11. OLAYLARI SEBEP-SONUÇ İLİŞKİSİ İÇERİSİNDE İNCELEMESİ

Hândmîr’in olayları tıpkı dedesi gibi sebep-sonuç ilişkisi içerisinde ele aldığını görmekteyiz. Müellif, anlattığı olayın altında yatan sebepleri ortaya koyar ve sonucunu kaydeder. Örneğin Altan Han’ın devletinin Cengiz Han tarafından yıkılması hadisesini sebep-sonuç ilişkisi çerçevesinde değerlendirdiğine aşağıda anlatılanları kanıt olarak gösterilebiliriz.

Müellifin nakillerine göre Moğollar, Hıtalara kin duymaktaydılar. Bu kinin sebebi Hıtayların, Moğol kabilelerine zulmetmeleriydi. Cengiz Han devletini kurup yönetimi ele aldıktan sonra Hıtay hükümdarı Altan Han’a bir mektup gönderdi. Mektubunda kendisine itaat edip, il olmasını eğer itaat etmezse topraklarına saldıracağını söyledi. Altan Han, ona karşı yazdığı cevapta Cengiz Han’ı kızdıracak ifadeler kullandı. Öfkelenen Cengiz Han önce Tanrı’ya yalvarıp ardından Hıtay

¹⁴⁶ Hândmîr, III, 38.

topraklarına sefer düzenleyerek o toprakları ele geçirdi. Aslında Cengiz Han'ın Hıtaş ülkesini ele geçirmesinin asıl nedenleri yukarıda anlatılanlar değildir. Hândmîr, satır aralarında Altan Han'ın devletinin yıkılmasının ve ülkesinin istila edilmesinin asıl sebebinin Cengiz Han'ın bu ülkeyi ele geçirmeyi aklına koymuş olmasına bağlamaktadır.

12. MOĞOLLAR KISMINDA KULLANDIĞI KAYNAKLAR

12. 1. ALÂEDDİN ATA MELİK CÜVEYNÎ (1226-1283)

Hândmîr, Moğollar kısmında ünlü İlhanlı tarihçisi ve devlet adamı Cüveynî'nin *Târih-i Cihanguşâ* adlı eserinden de faydalanmıştır. Müellif *Tuli Han'ın Horasan'a Gitmesi ve İran'ın Diğer Şehirlerinin Harap Edilmesi* başlığında Tuli Han'ın Horsan topraklarında Harezmsâhlarla yaptığı mücadeleyi, Merv ve diğer Horasan şehirlerini ele geçirmesini ve o topraklarda yaşayan insanların katledilmesini anlatırken eserin adını açıkça zikretmektedir.¹⁴⁷ Cüveynî hakkında detaylı bilgiler Mîrhând'ın *Moğollar Kısmında Kullandığı Kaynaklar* başlığı altında yer almaktadır.

12. 2. REŞİDÜDDİN FAZLULLAH HEMEDANÎ (ÖL. 1318)

Yazar, Moğollar hakkında önemli bilgiler içeren ve İlhanlı devletinin ünlü vezirlerinden Reşîdüddin Fazlullah'ın değerli eseri *Câmiü't-Tevârih*'den istifade etmiştir. Müellif, Moğollar kısmında bu eseri çokça kullanmış *Cengiz Han'ın Ong Han'ın Yanına Gitmesi* başlığında Kerait hâkimi Ong Han'ın, Cengiz Han'ı yanına alması ve aralarındaki dostluk ilişkileri ile ilgili bilgiler aktarırken kaynağın adını *Reşîdi Tarihi* olarak ifade eder. Hândmîr, *Cengiz Han'ın Saltanatın Başına Geçmesi* başlığında But Tengri adında bir kişinin Tanrı ile konuştuğu iddiaları hakkında bilgiler verir ve bu olayın uydurma olduğunu söyler. Bu hadisenin detaylarının *Câmiü't-Tevârih*'de anlatıldığını belirtir. *Cengiz Han'ın Yurdunun Kağanlarından Üçüncüsü Mengü Kağan* başlığı altında Mengü Kağan'ın tahta geçişi sırasında meydana gelen hadiseler hakkında bilgiler verirken eserin adını *Câm-ı Reşîdi* olarak zikreder. Reşîdüddin'in hayatı ve eserleri ile ilgili detaylı bilgiler Mîrhând'ın

¹⁴⁷ Hândmîr, III, 39.

Moğollar Kısmında Kullandığı Kaynaklar başlığı altında teferruatlı bir şekil anlatılmıştır.¹⁴⁸

12. 3. ŞERAFEDDİN ALİ YEZDÎ (ÖL. 1454)

Hândmîr, Moğollar kısmında Yezdî'nin *Zafernâme* adlı eserinden fazlasıyla istifade etmiştir. Yazar kitabın adını *Tuli Han'ın Horasan'a Gitmesi ve İran 'ın Diğer Şehirlerinin Harap Edilmesi* başlığı altında Tuli Han'ın Horasan topraklarını ve Merv şehrini ele geçirerek yaptığı talan ve katliamlar hakkındaki bilgileri *Zafernâme* ile birlikte *Târih-i Cihanguşâ*'dan aktarır. Bu durum müellifin hadiseleri anlatırken birden fazla kaynak kullandığının bir kanıtıdır. Ayrıca *Cengiz Han'ın Vefatından Sonra Çocuklarının Durumu* konusunda Cengiz Han'ın vefatından sonra çocuklarının 4 ulusa ayrılarak devletler kurduklarını, Yezdî ile beraber adını zikretmediği birçok tarihçinin de bu konuda aynı görüşte olduklarını belirtir. Ancak ulusların isimleri ve kurulan devletler hakkında her hangibir bilgi vermemektedir. Hândmîr, *Cengiz Han'ın Yurdunun Kağanlarından Üçüncüsü Mengü Kağan* başlığı altında Mengü Kağan'ın tahta çıkışı ile ilgili meydana gelen hadiseleri naklederken eserin adını açıkça zikretmektedir. Yezdî'nin hayatı ve eserleri ile ilgili bilgiler Mîrhând'ın *Moğollar Kısmında Kullandığı Kaynaklar* kısmında detaylı olarak anlatılmıştır.¹⁴⁹

12. 4. TÂRİH-İ HERAT

Hândmîr, Mîrhand gibi *Târih-i Herat*'tan yararlanmıştı. Müellif, *Herat'ta Yaşanan Olaylar* başlığında Herat'ın Moğollar tarafından yağmalanması ve yapılan katliamdan şehrin yakınlarındaki Sultan Gıyaseddin dergâhında bulunan kırk kişinin kurtulduğunu söyler. Müellif tıpkı dedesi gibi onların durumları hakkında detaylı bilgi vermez. Hadiselerin detayının *Târih-i Herat*'ta yer aldığını zikreder. Hândmîr, *Oktay Kağan'ın Cülûsu* konusunda da Kağan'ın tahrip edilen Herat şehrini yeniden

¹⁴⁸ Hândmîr, III, 18, 20, 57.

¹⁴⁹ Hândmîr, III, 16, 38, 47, 57.

imar etmesi için Argun Aga'yı görevlendirmesi ve onun şehri yeniden imar etmesi ile ilgili bilgiler verirken eserin adından bahseder.¹⁵⁰

12. 5. MÎRHÂND (ÖL. 1498)

Mîrhând ve Ali Şîr Nevâî'nin yanında iyi bir eğitim alan müellif, dedesinin vefatından sonra onun *Ravzatü's-Safâ* adlı eserinin eksik kalan yedinci cildini tamamlamıştır. Hândmîr Moğollar kısmını kaleme alırken *Ravzatü's-Safâ*'dan da faydalanmıştır. *Herat'ta Yaşanan Olayların Anlatılması* başlığında Tuli Han'ın Herat'ı ele geçirmesini ve halkı katletmesini, ardından emirlerinden Melik Ebubekir ve Mengütay'ı şehrin idaresi için görevlendirmesini ve onların Heratlılar tarafından öldürülmeleri hadiselerinin *Ravzatü's-Safâ*'da kayıtlı olduğunu ifade eder.

¹⁵⁰ Hândmîr, III, 48.

II. BÖLÜM

RAVZATÜ'S-SAFÂ'DA MOĞOLLAR

S. 32

1. CENGİZ HAN'IN DOĞUMU

Bu olay Yesugay Bahadır'ın Dolun-Boldak'ta yaşadığı zamanlarda meydana gelmiştir. Misafir olarak dünyaya yeni gelen çocuğun avuçları kanla doluydu. Bu durum ileriki zamanlarda çok fazla kanın akmasına ve akacak kanın çok fazla olacağına delaletti. Temuçin gönlünde cesaretin sıcaklığı ile seçkin çadırda dünyaya geldi. Onun doğum tarihi hicrî 549 [1154/1155] idi. Yesugay'ın devlet ve saltanat günlerinde canın içi oğlu çölün ortasında bulunan bir çadırda dünyaya gelince bu durum ona göre tüm sorunların ortadan kalkması için bir ölçü oldu.

S. 33

Cengiz Han, rüzgâr burcundaydı. O burçta sekiz yıldız bulunuyordu. O, kuşkusuz saltanat günlerinde şükretmekte edep ve ölçülüydü. Binerli gruplar halindeki askerleri Mâverâünnehir, Horasan, Irak ve onların dışında kalan yerleri onun emriyle ele geçirdiler. Buna karşılık bu olaylar ile ilgili olarak belgelerde çok az bilgi yer almaktadır. Allah'ın izniyle ve bu rivayete göre Cengiz Han'ın kendi ulusuna ve topraklarına serdar olduğu ve yıldızların o burca nadir olarak toplandığı bir yılda, yani Cengiz Han'ın doğduğu yılda Temuçin adında iyi kalpli bir Tatar hâkimi Yesugay'a esir düşünce o çocuğuna Temuçin adını koydu. Yesugay Bahadır'ın Temuçin'in annesinden üç oğlu daha vardı. Onlardan birinin adı Cuci Kasar'dı. Adının anlamı yırtıcı kuştu. Çok savaşçı, cesur ve yürekli olduğu için ona bu ismi vermişlerdi. Onun savaşta tek başına kükreyen bir aslan gibi savaşçı, öfkeli bir fil gibi heybetli bir yapısı vardı. Ormandaki bir kuş kadar aciz ve naifti. Pehlivan savaş meydanında yavaş hareket ettiğinden dolayı onu bir hamlede yere çaldı. Artık hiç kimse onun yanına yaklaşamadı. Bu olayların tamamı Temuçin ile yapılan savaşta meydana gelmiştir.

S. 34

563 [1167/1168] yılında Temuçin on üç yaşına girdiği zaman Yesugay Bahadır'ın tüm toprakları Suçin'e bağlıydı. Yesugay Bahadır birkaç gün içinde ölünce Temuçin esir olmak istemediği için onlara itaat etmedi. Temuçin geri dönmek isterken Moğollar bir kez daha onun ayaklarını bağladılar. Bir gece uyurken rüyasında ellerinin uzadığını gördü. Her iki eli de kılıç gibiydi. İki kılıçtan birinin ucu doğuya, diğer ucu da batıya uzanıyordu. Temuçin bu rüyayı gördüğü zaman annesinin yanındaydı. Annesine rüyasını anlattı. Annesi akıllı ve zeki bir kadındı. Temuçin'e "doğunun ve batının sahibi olacaksın. Kılıcımın gücü doğudan batıya kadar ulaşacak ve oraları kaplayacak" dedi. Cengiz Han, Yaradan'ın izniyle Tacik, Türk ve yabancılardan oluşan ordusuyla birlikte uzak ve yakın topraklarda hüküm sürdü. Güçlü ve kuvvetli düşmanlarını saf dışı bırakıp mağlup etti. Onun hayat hikâyesi bu belgelerde toplu bir şekilde yer almaktadır.

2. CENGİZ HAN'IN BAĞIMSIZLIĞINI KAZANMASININ TOPLU BİR ŞEKİLDE ANLATILMASI

Yesugay Bahadır döneminde olduğu gibi Cengiz Han döneminde de Moğol ve Tatar kavimleri bir hükümdara bağlı değildiler. Her bir kabilenin hâkimi ayrıydı. Bu kabileler aralarında kavga eder birbirlerine kılıç çekerlerdi. Cengiz Han on üç yaşında babasız kalmıştı. Kanun koyanlardan bir grup, onun kabilesine kin ve düşmanlık besliyordu. Urumçi soyundan olan Baksın yönetimi ele geçirince Cengiz Han, Baksın'a karşı gelmekten vazgeçti. Zahmet ve zorluk çekip, engeller karşısında korkuya kapıldığı zaman çocukluktan ergenliğe ulaşmıştı. Cengiz Han uzun süre hapis ve esir kaldı. Bu durumlar Moğol Tarihinde anlatıldığı gibi açıktır. Onun iradesi zayıf olduğundan öfkesini belli edemedi.

S. 35

Moğollar birkaç tümen askerle birlikte Türk beldelerinden, kâfir beldelerine ve İslâm topraklarına kadar her beldeye kılıç siyaseti uyguladılar. Saltanatların geleceğini mahvetteler. Cengiz Han ve çocukları büyük ülkelere ulaştıklarında tüm dünya ülkeleri karşılarında duramadılar. O topraklar kurtuluşa erdi. Camoka'nın

kabilesinin yanı sıra Tayiciut, Kongrigat, Celayir ve bunun dışında çok sayıda Moğol kabileleri vardı. Bu kabilelerinin tamamı Cengiz Han ile birleştiler. Cengiz Han, Moğolların makam için tartıştıklarını görünce yakınındaki kişilerin aracılığı ile Ong Han'la tanıştı. Cengiz Han, Karaçar'ın oğlu Suçin ile birlikte katıldığı bir seferde başarılı olmasından dolayı ona yurt verdiler. Ong Han ile Yesugay Bahadır çok eski iki dost idiler. Bu yüzden Cengiz Han'ı gözü gibi korudu. Ong Han'ın kendisi ile konuşması Cengiz Han'da büyük bir sevinç yarattı. Bunun için tören düzenlendi. Cengiz Han, Ong Han'ın gönlünde yer etti. Ong Han ona iltifatlarda bulundu. O, şevketli, yüce, geniş topraklara sahip Türkistan hanlarından ve meliklerinden seçkin bir insandı. Hıtay Hanıyla çok iyi dosttular. Cengiz Han, Ong Han'ın işleriyle uğraşıyordu. Akıl dolu güzel düşüncelere sahipti. Güzel sözler söyleyip hayır işleri yapıyordu. Padişahın yanında söz sahibi ve beğenilen biriydi.

S. 36

Cengiz Han, gün geçtikçe ilerledi ve önemli mevkilere ulaştı. Ong Han onu kendi çocuğu saydı. Onunla toplantı yapmadan ve fikir alışverişinde bulunmadan memleketin herhangi bir işine müdahale etmezdi. Cengiz Han bir taraftan birliği korumaya, bir taraftan da Ong Han'ı yüceltmeye çaba sarf ediyordu. Ona karşı olanlarla savaştı. Ong Han'a karşı olan kardeşlerinin tamamının elini kolunu bağladı ve düşmanlarına karşı zafer kazandı. Merkit kabilesinin liderlerinden Tokta, büyük bir kinle Ong Han'a isyan edip başkaldırdı. Cengiz Han, katiller ve cellatlar meydanına inip galip geldi. Tayiciut, Kongrigat, Celayir, Tatar ve diğer kabile ve kavimler Cengiz Han'a itaat ettikleri için bunun devletin isteği değil başkasının isteği olduğunu düşündüler. Kabilelerin aralarında yaptıkları savaşın sonunda anlaşma ve uzlaşmadan başka çareleri kalmadı. Bu kabileler anlaşma için at, inek, koç ve köpek getirdiler ve bir köşeye çekildiler. Ong Han ve Cengiz Han'a "siz, bizim sınırlarımız üzerindeki anlaşmazlıklarımızı gidermezseniz birbirimizi öldüreceğiz" dediler. Onların şartı buydu. Bundan daha büyük bir anlaşmazlık olamazdı. Ong Han ve Cengiz Han bu durumdan haberdar olunca sayıları kıyamet gibi olan askerlerine düzen verdiler. Buldukları yerden hareket ettiler. İsyan edenler de onlara doğru yola çıktılar. Rubrak bölgesine ulaştılar. Atların boynundaki gümüşler ve okçuların okları gün ışığı gibi parlıyordu. Moğolların kılıçlarının nuru zalimlerin dünyasını

aydınlattı. Ong Han ve Cengiz Han Kendilerine isyan edenleri öldürdükten sonra birçok savaşta galip geldiler ve düşmanlarını perişan ettiler. Böylece saldırı, hamle ve kılıçlarıyla kan döküp düşmanlarından kurtuldular ve anlaşma yaptılar. Bu fetihten sonra ünlü Buyruk Han'ın kardeşi ve Naymanların lideri Tayang Han eski düşmanlığını savaş sebebi saydı. Ong Han ile Cengiz Han'ın üzerine yürüdü. Fatih [Cengiz Han] onun toprakları ele geçirince Buyruk Han'a kendi soyu [milleti] ve toprakları ile meşgul olmasını emretti.

3. CENGİZ HAN'IN ONG HAN'A KARŞI GELMESİNİN SEBEBİ, ONA KARŞI ZAFERLER KAZANMASI VE TOPRAKLARINA HÜKMETMESİNİN ANLATILMASI

Cengiz Han yedi yıl süreyle Ong Han'ın tüm işlerini yerine getirdi. Ong Han, bu yaptıklarını gördüğü için Temuçin'e çok muhabbet besliyordu. Kerait ve Merkitlerin kovularak topraklarında düzenin sağlandığını görünce Temuçin'e olan sevgisi daha da arttı. Ona ikram ve lütuflarda bulundu. Ong Han, Cengiz Han'ın mevkisini yükseltip onu önemli bir makama getirdi. Devlet erkânı ve emirler onu kıskandılar. Kötü niyetli kişiler Cengiz Han'a kötülük yapmak için büyük çaba harcadılar. Camoka, Cengiz Han'a herkesten daha fazla düşmanlık duyuyor ve derin bir kin besliyordu. Bu yüzden Cengiz Han'a kin besleyenlerle birlikte işbirliği yaptı. Ong Han ve Cengiz Han'ın arasına tefrika güneşinin ateşini attılar. Fenalık ve kötülük yapmak için fırsat kolladılar. Cengiz Han'ı utanacağı durumlara düşürmek için hile ve kötülükler yaptılar. Bu olayları bahane edip Han'a bunları onun yaptığını anlattılar. Ong Han, Cengiz Han'a çok güveniyordu. Söylenenleri dikkate almadı. Camoka'nın bu oku hedefinden murat alamadı. Onun karakteri engel çıkarmaya ve hile yapmaya müsaitti. Camoka, Ong Han'ın oğlu Sonkun'a "Temuçin güçlenmiştir. Sizin soyunuzu kurutup kökünüzü kazıyacak Tayang Han ile olan dostluğu sayesinde askerî desteği var. Hükümetin dizginlerini eline alıp sizi bertaraf etmek ister" dedi. Camoka, onun akrabalarından bir grup ile Cengiz Han'ın amcasının çocuklarını da kandırdı ve Sonkun'u sözlerinin doğru olduğuna inandırdı.

S. 37

Sonkun alçakgönüllü bir gençti. Deneyimi ve tecrübesi vardı. Herhangi bir mezhebi yoktu. Sonkun, Camoka'nın bu sözlerine inandığı için babasına durumu anlatmak üzere bir adamını gönderdi ve “benden günah gitti” dedi. Tayang Han sadakatini sağlamlaştırmadan önce “istenmeyen bir durumla karşılaşsak bu iki düşmanın şerrini def etmek için ata ve cedlerine övgüde bulunup onları aramıza katacağız” dedi. Ong Han, Cengiz Han'dan uzaklaştı ve oğlunun verdiği haber ve gösterdiği çabalarla Camoka'ya saldırı emri verdi. O, bu sözlerden şeref duydu. Sonkun'u yeniden elçi olarak gönderdi. Hizmetlerinde bulunan Hristiyanlar için de genel tedbir alıp, oraya icabet ettiler. Cengiz Han “Efrasyab'ın düşmanı ile dostluk yapma gafletine düşüp ihanet etmek uygun olmaz” dedi. Herkes ok yağmurundan korunmak ve olacak hadiselerden emin olmak için sağlam zırhlar giydiler. Elçi “Cengiz Han, Ong Han'ın vahiy gibi emirlerine iltifat etmedi. Onun hali tuhaftı ve mizacında bir utanma ve ar hali vardı” dedi. Sonkun'un askerleriyle Cengiz Han'ın askerleri yağ ve sarımsak gibi karıştılar. Cengiz Han her bir kavimden topladığı askerlerle kalabalık geldi. Sonkun'da menzile yaklaştı ve o esnada Cengiz Han'ın orayı ele geçireceğini düşündü. Ancak Tanrı, Cengiz Han'ı bela ve musibetlerden korudu. Ona düşmanlarının düşmanlıklarını gönül aynasından gösterdi. [Cengiz Han] kendisini onların yerine koymaktan geri kalmadı. O zaman her bir kabileden bir asker seçti. Cengiz Han ve Sonkun'un askerleri arasında bir mesafe vardı. Sonkun'un gönlünde Cengiz Han'a karşı kin, öfke ve düşmanlık yer etmiştir. Gece ve gündüz huzursuzdu. Sonkun nefsinin pis arzuları yüzünden tekrar babasına haber gönderdi.

S. 38

Ong Han durumu değerlendirdikten sonra Cengiz Han'ın yakalanması için emir verdi. Ong Han seher vakti askerlerin gözünü uyku bürüdüğü zaman onu yakalayıp esir etmeye niyetlendi. Cengiz Han'ı yakalamaları için görevlendirilen emirler, onun süt getiren eşi ve diğer iki çocuğu içinde aynı şeyi yapacaklarını ve onları kışlaklarına götüreceklerini söylediler. Otağın dışında duran iki çocuk söylenenleri duydular. Duyduklarını Cengiz Han'ın askerlerine ulaştırmak için yola çıktılar. Cengiz Han bu haberi duyduğunda çok üzüldü. Karaçar Noyan birlikte savaşmak için çadırdan çıkıp bir dağın eteğine gittiler. Orada beklemeye başladılar.

Oraya gelen komutanın yüzündeki neşe kaybolmuştu. Ong Han, askerleriyle birlikte aynı gece Cengiz Han'ın otağına vardı ve çadırları ateşe verdi. İnsanların çılgınlıklarını duymadılar ve çadırlara girdiler. Hiç kimseyi bulamadılar. Onlar, Cengiz Han'ın daha önce uğradığı akıbete uğrayarak utandılar. Ong Han'a karşı olanlar, Cengiz Han'a kendisine pusu kurulduğunu haber verdiler. Askerleri sayesinde ona karşı olanların sayısı ile ilgili bilgi sahibi oldu. Noyanlarına yardım gelinceye kadar o tarafa gidip bayraklarını yükseltmeleri için gerekli hazırlıkları yapmalarını emretti. Her iki tarafın gençleri ellerinde kılıçlar ve hançerler ile geldiler. Yiğitçe savaşmak için çabalıyorlardı. Cengiz Han'ın fedailerinden biri yemin edip yerinden fırladı. Sonkun ve Ong Han'ı yaralamak için saldırdı. Kerait kabilesinden olanların çoğunu öldürdüler. Ong Han ve yanındakiler gece oluncaya kadar beklediler.

S. 39

Cengiz Han geri döndü. Askerlerinin ihtiyaçlarını karşıladı. Bir bahane ile yasaklar koydu. Karşı çıkanların çoğunluğu Tayiçüt halkındandı. Cengiz Han “onların bize karşı koyma güçleri yoktur” dedi. Az sayıda asker ile birlikte Balçın çeşmesinin başına gitti. Çeşmenin suyu tuzluydu. Cengiz Han, sayılarının az olmasına ve tüm zorluklara rağmen Ong Han'ın askerlerine karşı başarılı oldu ve onlara iltifatlarda bulundu. Onların isimlerini vefalılar defterine kaydettiler. Sürekli haber getiren iki çocuk Cengiz Han'a Ong Han'dan haber ulaştırdılar. O çocuklara Uluş İdi ve Tarhan adını vermişlerdi.

Tarhan güvenilir ve devlet işlerinden muaftı ve savaştan elde edilen ganimetlerin kaydını tutardı. Tarhan'ın daima padişahın huzuruna izinsiz girmesine ve onlardan bir zarar görmemesine karar verdiler. Onun tüm çocuklarının dışında güvendikleri iki kişiye daha görev verdiler. Tarhanlar, Mâveraünnehir ve Horasan bölgesinde ikamet ediyorlardı. Muinüddeve-dinî Sultan Enarullah Burhan ve taifelerinin hizmetinde bulundular. Uzun süre Herat Sultanlığına bağlı kaldılar. O topluluktan bazıları orada uzun bir zaman kaldıktan sonra Mîrza Ebu Kasım Babür'ün vefatından sonra yakalanmanın eşiğine geldiler. O zaman sadece birkaç kişi kalmışlardı. Aslında sayıları yok denecek kadar azdı. Tamamen Cengiz Han'ın emrine boyun eğmişlerdi.

S. 40

Cengiz Han ve askerleri uzun süre Balçın çeşmesinin başında dinlendiler. Göç davulunun çalmasıyla birlikte oradan göç ederek bir dağın eteğinde bulunan bir nehrin kenarına geldiler. Göç davulunun çalmasıyla birlikte oradan da göç ettiler. Cengiz Han, dört bin altı yüz kişilik orduya yeni bir sefer için emir verdi. Birkaç günlük göç yolculuğundan sonra Nâve adı verilen bir yere geldiler. Bunun için bir elçiyi Kongrigat kabilesinin bulunduğu yere gönderdiler. Elçi, Cengiz Han'ın düşmanlarına karşı geçmişte nasıl başarılı olduğunu anlattı. “Bize karşı mücadele yolunu seçenler bundan vazgeçip bizim düşmanlığımızdan kurtuldular. Böylece onlar yüksek bir mertebeye ve uygun bir mevkiye ulaştılar.” dedi. Moğollar hizmet etmek, göç etmek için ayağa kalktılar ve şehre doğru yola çıktılar.

S. 41

4. ONG HAN VE CENGİZ HAN ARASINDAKİ SAVAŞ İÇİN TEREDDÜT YAŞANMASI, ÇARESİZ ÖNEMLİ KARARLAR ALINMASI VE ONG HAN İLE SONKUN'UN SONU

Cengiz Han bazı Moğol kabilelerine boyun eğdirdiği için kendine güveniyordu. Ong Han, Cengiz Han'a bir elçi gönderdi ve vaatlerde bulundu. Geçmişte onun devletine hizmet ettiğini hatırlattı. Ong Han barıştan yanaydı. Ancak Sonkun, Ong Han'ın yanında bulunmadığı zamanlarda adının geçtiği bazı tarihî belgelerde olayların nasıl meydana geldiği şöyle anlatılır. “Temuçin'le bizim aramızdaki mesele kılıçtan başka bir şey değildir” dedi. Her iki tarafın elçileri birbirlerine gidip geldiler. Barış için önemli bir sonuca ulaşamadılar. Cengiz Han son bir kez Ong Han'a elçi gönderdi. Aslan yürekli bahadırlar, fil gibi cesur savaşçılar bu yurttan birbirlerine düşman oldular. Haber ona ulaştığında askerler ayakta durmuş, konuşup, homurdanıyorlardı. Her iki ordunun atlarının kişnemesi ve askerlerinin nâraları feleğin en üst katından duyuldu. Oklar, gökyüzüne ve semaya hükmeden bir sazlık oldu. Süvariler yük hayvanlarını tedavi ederken Karaçar Noyan attığı bir ok ile Ong Han'ı yaralayıp yere düşürdü. Hizmetinde bulunanlar ona [Ong Han] binmesi için başka bir at getirdiler.

S. 42

Oğlu Sonkun'u ve birkaç askerini yanına alarak kaçtı. Askerler ve beyler, mal ve paralar Cengiz Han'ın askerlerinin eline geçti. Ong Han'ın devleti yıkıldı. Askerleri Ong Han'a iyi askerlerin savaş teçhizatlarını alamadıklarını ve onları esir edemediklerini söylediler. O zaman topraklarını ve saltanatını kaybetti. Ong Han "canından vazgeçen biri cezam oldu ve sahip olduklarımdan vazgeçtim. Çünkü can güneştir. Cefa, eza, ızdırıp, bela, başıboşluk, çaresizlik gürültüsünün tamamı bu yüzden başımıza geldi ve Sonkun'un başına da geldi" dedi. Bir fersah mesafe yol kat edip Tayang Han'ın topraklarına geldi. Tayang Han'ın emirlerinden bazıları Ong Han ile olan düşmanlıkları yüzünden onun başını gövdesinden ayırdılar. Onun başını Tayang'ın huzuruna getirdiler. Tayang'ın emirlerinden biri yine konuşmak istedi. Tayang "size yakışan odur ki canınıza kast eden bir padişahı canlı yakalamanız gerekirdi. Size yakışan bu değildi" dedi. Askerler "o zaman onun başı için altın ve akçe alırmıydık?" dediler. O da "bilemem" dedi. Tayang'ın askerleri Ong Han'ın kesik başına karşılık ne bir altın alabildiler ne de onu bir toprağa gömdüler. Bir gün Tayang Han, onun başıyla alay etmek için konuştu. "Suskunluktan bağlı olan dilini alıkoy ve son kez ağzından çıkan kötü sözler söyle" dedi. İki üç defa dilini ağzından çıkardı. Tayang Han'ın emirleri, onun bu yaptıklarına bir anlam veremediler. "Padişahımızın devleti yıkılmıştır" dediler ve kısa sürede Cengiz Han onun topraklarını istila etti. Tayang'ın emirlerinin söyledikleri doğru çıktı. Bu olaydan yakın bir zamanda bahsedeceğiz. İnşallahu Tealâ. Sonunda Sonkun, Tayang Han'ın ülkesinin sınırlarını geçip Tibet'e doğru yola çıktı. Oradan Kaşgar'a gitmeye karar verdi. Sonkun o diyarın komutanlarından biri tarafından öldürüldü.

S. 43

5. CENGİZ HAN'IN CİHAN PADIŞAHLIĞI TAHTINA OTURMASI VE MOĞOLİSTAN ULUSU VE KABİLELERİNİ İTAAT ALTINA ALMASI VE İHSANDA BULUNMASININ ANLATILMASI

Bu fetihden sonra ünlü birçok Moğol kabilesi Cengiz Han'ın itaati altına girdi. Cengiz Han, cihan padişahlığı tahtına oturması ve cülûsu yine aynı yılda oldu. Cengiz Han, Ong Han'ı hanlıktan azletti. Tayang Han, Cengiz Han'ın, Ong Han'ı

tahtından indirdiğini haber aldığında onun topraklarını istila ettiğini ve Moğol kabilelerinin ona itaat edip etrafında birleştiklerini duyunca endişeye kapıldı. Cengiz Han'ı kısa zamanda defetmek için Önkütlerin padişahı Alakuş Tekin'e bir elçi gönderdi. "Ong Han aklındaki fesatlıkların, fitnelerin ve kalbindekilerinin kurbanı oldu" diye haber verdi. Onlar için iki padişahın hazinesi bir makam, iki kılıç bir bilek, iki can bir beden, iki güneş bir ülke gibi birlikte olmak kaçınılmazdı. Alakuş Tekin bu teklifi hiçbir surette kabul etmedi. Çünkü o, akıl ve vicdan sahibi biri değildi ve feraset yoluna ulaşmamıştı. Yıldızı parlayan Cengiz Han, deniz dalgası gibi izzete sahipti. Tayang Han kötü bir talihe ve zillete sahipti. Kuşkusuz düşmanlarından biri Cengiz Han'a bir mektup gönderdi. Cengiz Han, onların Tayang Han'dan yardım istediklerinden haberdar oldu. Tayang Han'a elçiler gönderdi. Tayang Han'ın büyüklük göstermesi Cengiz Han'ın kişilik aynasına yansdı. Cengiz Han bu esnada kapıda emirleri ve çocukları ile meşveret ediyordu. Komutanlar "atlarımız zayıftır. Eğer bakıcılar onlara bakarsa o zamandan sonra düşmanla savaşırız. Bu durum bir serap kadar uzak görünmez" dediler. Obçikin Noyan, Cengiz Han'ın amcasıydı. O da bu duruma rıza göstermedi. "Yük hayvanlarının semirmesi takatsizlik ve tembellik bahanesidir. Eğer sizin bakıcılarınız [hayvanlara] iyi davranmazlarsa benim yıldırım ve o rüzgâr gibi süratli atlarım zayıf düşer" dedi. Bazı tarihî kaynaklarda Cengiz Han'ın Tayang Han ile yapacağı savaş için evlatları ve devlet adamları ile görüşmeler yaptığı anlatılır.

S. 44

6. CENGİZ HAN VE TAYANG HAN SAVAŞI'NIN ANLATILMASI

Cengiz Han, 600 [1204/1205] yılının Cemaziyyelsanî ayının ortalarında başarılı il seçenleri [komutan], cesur ve yürekli askerleriyle birlikte Tayang Han ile savaşmak için yola çıktı. Birkaç gün yol aldıktan sonra bir kuş cennetinde konaklamalarını emretti. Sonbaharın sonlarına doğru çevrede olup bitenler hakkında bilgi almak için Kublan Noyan ve Cebe Noyan yola koyuldular. Onlar Altay nehri kıyılarına kadar gidince kalabalık bir grup Cengiz Han ile birlikte istila niyetiyle kolları sıvayıp işe koyuldular. Merkit padişahı, Kerait hâkimi ve Önküt lideri kendi kavimleriyle birlikte Camoka'nın eziyetinden, zulmünden kaçıp Cengiz Han'a

sığınanlar da geldiler. Bu surette Cengiz Han'ın bulunduğu yere vardılar. O esnada bir at, Cengiz Han'ın askerlerinin arasından kaçıp Nayman askerlerinin arasına girdi. Tayang Han'ın emirlerinden bazıları “Moğol atları zayıftır. Bizim atlarımız ise şişmandır. Bu durum karşısında öyle bir hikmet vardır ki biz yine yenildik. Eğer Moğollar bize yakınlarsa o atları bakıcılar zayıf bırakılmışlardır. Askerlerin çoğu ayağı kalktılar. “Allah'ın takdiriyle onları defedemeyiz. Ancak güç ve mukavemetleri kalmadığı zamanlarda düşmanı yakalarız” dediler.

S. 45

Tayang Han'ın Gurî Sâveci adında çocukluğundan beri yanında olan, gayet cesur, güzel sözlü, çok güzel konuşan seçkin bir emiri vardı. O zaman Tayang Han'ın veziri ona “senin baban İnanç Han, ömrü boyunca at sırtında düşmanla savaştı. Sana bir kabile ve savaş meydanında kazandığı namını bıraktı” dedi. Başından bu hadiseler geçen Tayang Han'ın öfkesinin ateşi arttı. Onun karınca ve kum tanesi gibi bir ordusu vardı. Cengiz Han'ın askerleri düzenli gözüküyordu. Cuci'nin kardeşinin ve çocuğunun sözlerinde çelişkiler vardı. Cengiz Han'ın ordusu dinleniyordu. Camoka'nın fitnesinin amacı dinlenmekte olan askerlere merkez, sağ ve soldan saldırmaktı. Camoka, yardımcılara ve en değerli vezirlerine “sizleri bilirim. Temuçin'in düzeni ve tertibi iyidir. Bizden bir kişinin bile canına bir zarar gelmeyecektir. Noyanların post ve derisini ele geçirirsek onların sadakati ve başarısı bize bazı faydalar sağlamaz.” Bunu önceden söyledi. Güneş parladığında her iki taraf savaş düzeni almıştı. Kapalı ağızlarda ecelin gülümsemesi vardı. Dünyanın gözü zariflerin kanı için ağladı. Cengiz Han kükremiş aslan, öfkeli fil bir gibi etrafa saldırıyordu. Askerler güneşin doğuşundan batışına kadar savaşmış terlediler. Sayısız mahlûkat, sınırsız bela ve tehlikeye yaklaştılar. Nayman askerlerinin çoğu savaşmaktan yoruldu. Moğollar yıldırım gibi düşmanın üzerine gittiler. Tayang Han büyük bir kılıç yarası aldığı için artık gücü kalmamıştı. Kaçmayı tercih etti. Ayağından iki yara aldığı için oradan güçlkle uzaklaştı. Emirlerinden Gurî Sâvecî onu bir mağaraya götürmek istedi. Mağaraya gitmek için biraz yürüdüler. Tayang Han'ın düşmandan aldığı büyük yara yüzünden ayakta durmaya mecali yoktu.

S. 46

Emir, Tayang Han'a ve onu korumak için yanında bulunanlara seslendi. "Tayang'ı bir kişi kalıncaya kadar koruyup, kanımızın son damlasına kadar hizmetinizde olacağız. Ayağı kalkıncaya kadar geri dönmeyeceğiz. Güçlü düşmanı geride bıraktık" dedi. Han bu sözlerden güç aldı ve bu olanlara üzülmeyi. Gurî Sâveci " Ey Tayang Han, senin eşin kötü Camoka için kendini süslese bile özellikle Kerbesun ordu için değerli bir eşya gibidir. Evini korur ve senin yakınlarına saygı duyar" dedi. Tayang bu sözlerden mutluluk duydu. Yerinden kalkmadı. Gurî Sâvecî, emirler ve nökerlere "Eğer canınızda güç ve takat azalırsa zehir gibi suçlar başınıza bela olur. Hızlı bir şekilde hareket etmezsek Cengiz Han'ın gazabıyla karşılaşırız. Eşim ve esirler bir an önce ölmek düşüncesini kurtuluş olarak görüyorlardı. Düşmana karşı koyabiliriz." dedi. Onlar "padişahın tatlı canının vefası için kendimizi feda ederiz." dediler. Nökerler bu sözleri söyledikten sonra öldürmek için mağradan aşağı indiler ve karargâhlarını kurdular. Düşmanlarının gücü ve kuvveti yerindeydi. Güneş doğmadan önce ve güneşin dünyayı aydınlatmasına yakın bir zamandan akşam oluncaya kadar savaş ateşi yandı. Cengiz Han onları sağ ele geçirmek istiyordu. Ama başarılı olamadı. Cengiz Han onların canını bağışlayınca nökerler şaşkınlıktan parmaklarını ısırıldılar ve ne yapacaklarını şaşırıldılar.

S. 47

Cengiz Han "nökerlerin ve yarenlerin hepsi geri dönsünler" dedi. Bu durumdan emindi. Akşam olup Moğolların bayrakları yükselince, Naymanlar altüst oldular. Moğollar önceden yorgun olan Tayang'ın askerlerini kılıçtan geçirdiler. Geriye kalan askerlerde savaş meydanına dağıldılar. Tayang Han büyük zorluklarla mağradan dışarı çıktı ve aşağı indi. Ancak acı çekerek birkaç gün içerisinde öldü. Rahmeti ile topladığı ulusuna hasret gitti. Oğlu Küçlüğ önceden kaçıp Buyruk Han'a sığınmıştı. Bu kutlu fetihten sonra Tatar, Kerait, Salciutlar mutlu olmadılar. Cengiz Han'a bağlılık kemeriyle bağlanıp il oldular. Merkit kabilesi kötü talihleri yüzünden Cengiz Han'a itaat etmek zorunda kaldılar. Bu esnada Camoka'nın hizmetinde bulunan nökerleri Cengiz Han'ın huzuruna getirdiler. Padişahın adamları bu kavimdekilerin hakkına vefa göstermediler. Çaresizlere onlardan fayda yoktu. Şüphesiz bu topluluğun Camoka ile bağı kesildi. Kardeşleri ve kendisi teslim oldular. Askerler,

Camoka'nın âzâlarını birbirinden ayırdılar. Camoka hiç acı ve ızdırap çekmedi. Cengiz Han, “eğer Camoka düzgün bir insan olsaydı mutlu ve mesut olurdu. Sizi paramparça ettim. O, sizin devletinize yoldaş olduğu halde size karşı dürüst olmadı. Beni yok etme isteği onların gönlünde yer etti.” dedi. Ruhlarını bedenlerinden ayırmaya kadar cellatlar işleriyle meşgul oldular. Cengiz Han kendi yurduna geri döndü. [Cengiz Han] birçok kavim ve kabileye elçiler gönderdi. Her birine itaat etmeleri için kurtuluş ve selamet fermanları hazırlattı. Karşısında ip gibi duran emir ve devlet adamlarından her birine itaat etmelerini ve karşılıksız sevgi göstermelerini, ayrıca isyan eden ve başkaldıran herkesin siyaset kırbağı ile terbiye edilmesini emretti. Sekiz ay orada kaldılar. Bahar mevsiminin başlamasıyla Moğollar Merkit kabilesi üzerine sefere çıktılar.

S. 48

7. CENGİZ HAN İLE MERKİT HÂKİMİ TOKTA BEKKİ'NİN SAVAŞI'NIN ANLATILMASI

Bahar mevsiminde gece ve gündüzün eşit olduğu günlerde Cengiz Han askerleriyle birlikte coşkun bir deniz gibi Merkit kabilesi lideri Tokta Bekki üzerine sefere çıktı. Çünkü O [Tokta Bekki] ve Tayang Han, Cengiz Han'a karşı işbirliği yapmışlardı. Savaşı Cengiz Han kazanınca savaş alanından kaçmıştı. Cengiz Han kabilesinin üzerine sefere çıkıp saldırmadan önce Tokta Bekki ve oğlu kaçtılar. Tayang Han'ın kardeşi ile birlikte Buyruk Han'ın yanına gittiler. Ondan sonra Tenket'e doğru yola çıktılar. Oraya Kaşın de denirdi. Cengiz Han ve askerleri Tenket'e ulaştıklarında orada bulunan kaleyi kuşatmak için durdular. Kısa bir zaman içinde Kasif kalesini kuşattılar. O kaleyi topraklarına katıp Tenket'i kendilerine il yaptılar. Tenket halkı şiddet ve zorluktan, bolluk ve nimete ulaştılar. Moğollar, kendilerine başkaldıran, itaat etmeyen kavimleri ve onlara bağlı olanları kılıçtan geçirdiler. Bu yolu takip ederek kavim, kabile ve birçok grup Cengiz Han'ın itaati altına girdi. Cengiz Han, Ong Han ile savaşmadan önce onun yanında bulunan yüz elli kişiye ve bir tümenin içinde bulunan topluluktaki çocuk ve akrabalarına ilgi göstermelerini emretti.

8. TEMUÇİN'İN ASKERLERİNİ ÇEKMEŞİ VE BUYRUK HAN İLE YAPILAN SAVAŞTA GALİP GELMESİNİN ANLATILMASI

Cengiz Han, Bars-ı Nil'den önce doğunun padişahı, her zaman olduğu gibi kış mevsimindeki sıcaklığıyla Nevruz çadırından sarayın zirvesine şeref verdiği zaman gençlerin ve yaşlıların seslerini dinledi. Milan rüzgârı yere yatak ve bir sofraya gibi kuruldu. Taze gelin gibi baharın güzellikleriyle inci gibi süslendi. Yeni gelin gibi çimenler her yeri süsledi. Etraftaki güzellikler ortaya çıktığında Cengiz Han, Moğolların kurultay adını verdikleri büyük toplantıyı toplamalarını emretti. Çocuklarına, büyük emirlerine ve dört bir tarafta bulunan birçok noyanına dokuz tuğ altında toplanmalarını emretti. Padişah, güçlü dostları ve zayıf düşmanları için sevinç ve mutluluktan güç alarak son kez iktidar için cihan fatihliği tacını başına koydu ve Büyük Hanlık tahtına oturdu. Simurg'un haşmeti ve devletinin talih kuşu, onun nimetinin inayeti ve merhameti herkesin başına kondu. Memleket, devlet adamları ve eşrafı Cengiz Han'a dua ve övgüde bulundular.

S. 49

Moğolların But Tengri adını verdikleri seçkin bir kişi vardı. But Tengri devleti yönetmeye hazırды. But Tengri “gizli sırlara ve esrarlı kişilere dair bilgilere sahibim, yüce yaratıcı, benimle konuşur bazen beni gökyüzüne alır. Tanrı, Moğol halkının ve yakınımıdakilerinin bana inanmalarını istedi.” dedi. Halk arasında onun savaş atına binip gökyüzüne yükseldiğini, söylenir. O [But Tengri] soğuktan kendisini koruyamadı. Bu yüzden canının sağlığı, karnının açlığı vardı. Hava çok sıcak olduğunda buz tutan yaprakların buzları eridi. Yoğun buharlaşmanın olduğu [o mevsim] Zafernâme'nin mukaddimesinde anlatılmıştır. Hikâyede But Tengri'den önce Cengiz Han'a Temuçin derlerdi. But Tengri “Tanrı bana kırmızı benizli ve soğukkanlı birini gördüm. Yesugay'ın oğluna git, bundan sonra ona Cengiz Han demelerini söyle” dedi. But Tengri, Tanrı'nın kendisiyle konuştuğunu ve yüce yaratıcının kendisine bunları söylediklerini söyledi. “Tüm ülke ve toprakların yönetimini Cengiz Han ve çocuklarına verdik” dedi. Başka bir hikâyede But Tengri, Temuçin'in Tanrı ile yaptığı özel görüşmede “Tanrı onunla konuştu ve yeryüzünü Temuçin'e, çocuklarına ve akrabalarına verdik. Şimdi ben sana Cengiz Han

diyorum” dedi Cengiz Han’ın But Tengriligi’nin hile ve düzmece olduğu aşikârdır. Ama bununla birlikte sakin olduğu vakitlerde saldırganlığı yoktu. Cengiz Han bu önemli görevi üstlendiğinde büyük bir öfke onun üzerinde toplandı. Memleket hevesi ve istiklâl sevdası ortaya çıktı.

S. 50

Bir gün Cengiz Han, kardeşi Cuci Kasar ile birlikte topraklar hakkında konuşuyorlardı. Birden kardeşi Cuci’yi boğazından tuttu ve yere attı. Cuci artık yerinden kalkamadı. Cengiz Han kurultay yapmaktan vazgeçti. Gönlü rahattı. Amacı ve emeli Buyruk Han’ın üzerine gitmekti. Olacıklardan habersiz bir şekilde avlanan Buyruk Han’ı Moğol askerleri yakaladı. Buyruk Han, uyuyan bir tavşan gibi çaresiz kaldı. Onun başını kesip dört bir tarafa gönderdiler. Onun tüm ailesini yakınlarını çocuklarını ve onun soyundan olanların tamamını talan ve yağma ettiler. Küçlüğ bu kötü durumdan haberdar olduğu zaman ittifak ettiği Tokta Bekki’nin yanına kaçtı. Bunun yanısıra Tenket halkı itaat ve bağlılık dairesinin dışına çıktı. Cengiz Han bir kez daha onların üzerine ordu gönderdi. Tenket’i ele geçirip büyük bir zafer kazandı. Cengiz Han Tenket sınırlarına yaklaştığında şehrin komutanları, ileri gelenleri ona layık hediyeler hazırlayıp bir elçi ile gönderdiler. Kendisine iltifatta bulundular. Bu fetihten sonra büyüklük buldu. Ata yurduna geri döndü.

S. 51

9. CENGİZ HAN’IN URUŞ TARAFINDAN GERİ ÇEKİLMESİ VE O GELMEDEN ÖNCE BAZI OLAYLARIN ANLATILMASI

Cengiz Han 604 [1207/1208] yılının kışında Uruş’a yerleşen Küçlüğ ve Tokta Bekki’nin büyük ordusuna karşı sefere çıktı. Haber, Oyrat kavmine ulaştı. O kavmin eşsiz askerleri Cengiz Han’a pusu kurmak için savaş düzeni aldılar. Casuslar, Moğol ordusunu izliyordu. Onlar, Moğollara karşı koyacak güçlerinin olmadığını biliyorlardı. Sonuçta il olmakla birlikte onlara boyun eğip aciz kalacaklardı. İşte her iki ordu savaşmak fikrinde birleştiler. Savaş esnasında gelen altı ok Tokta’nın ölümüne sebep oldu. Tokta Bekki öldürülünce Küçlüğ saklandığı mağaradan çıktı. Türkistan ve Hıtay hâkimi Gurhan’ın yanına gitti. Gurhan alçakgönüllü ve mütevâzi

biriydi. Daima misafirleri ile ilgilenen iyiliksever ve temiz simâlı bir kişiydi. Savaş meydanından kaçan Küçlüğ ve yanındakilere saygı ve ilgi gösterdi. Onlar her türlü lütuf, ikram ve nimetlerden faydalandılar. Küçlüğ'e çocuğum dedi ve kızını ona verdi. Bu olay esnasında Aslan Han, Herlek kabilesi ile birlikte il olup, itaat edip, boyun eğerek Cengiz Han'ın huzuruna geldiler. Aslan Han yanında bulunan askerlerini düzene soktu.

S. 52

Mâverâünnehir ve Türkistan'a hükmeden Gurhan'ın kendisine bağlı Uygur Türklerinden oluşan bir birliği vardı ve ona vergi verirlerdi. Burhan Şadkan adında bir şahneyi onlara gönderdi. Şadkan'ın zulmü ve çeşitli işkenceleri öyle dayanılmaz hale gelmişti ki Uygurlar, onun bu davranışlarından usanmışlardı. Cengiz Han'ın istilasını Moğolistan ve Hitay ülkesinin sınırlarını bereketlendirdi. Cengiz Han'ın gücü ve etkisiyle zalimler güçlerini kaybetmişlerdi. Kara Hâce, Şadkan'ı öldürünce Hitaylılar bir elçiyi Cengiz Han'ın huzuruna gönderdiler ve haber verdiler. Onlar “Cihangir padişahın cömertlik ahlâkının kuzeyden esen Bad-ı Sabâ gibi olduğunu biliriz. O hazrete biat edip boyun eğmek gönlümüzde yer etmiştir. Hayatınız boyunca başarılı olmanızı ve hep doğru yoldan ayrılmamanızı dileriz” diye haber gönderdiler. Cengiz Han elçilerin gelmesine çok sevindi. Onları beğenip terbiye nazarıyla ağırladı. Önceden gelen özel görevli kişilere cevap verip gönderdi. Birkaç defa elçiler, birbirlerine gelip gittiler. Cengiz Han gelen askerler için “ kalben ve şeklen mütevâzi ve alçak gönüllüdürler. Abartıdan ve gösterişten uzak gibi görünür ve bizim büyüklüğümüze ve teveccühümüze karşı bir saygısızlıkları yoktur” dedi. İdi Kut'un askerlerine hazineden altın, gümüş, enfes mücevherler ve çok kıymetli kadehler hediye etti. Cengiz Han, Tenket'i fethedip bir kez daha âsilerin elinden kurtarıp anayurduna geri döndü. Uygur padişahı olan İdi Kut, Cengiz Han'ın yanına vardı. İlgi ve iltifat gördü ve karşılıklı konuşma sırasında “padişahın beni bağışlamasını umut ederim” dedi. Padişah ona iltifat etti. Onu devlet adamlarının ve büyüklerinin arasına aldı. İdi Kut, Cengiz Han'ın uzağında iken yakın çevresinden ve ailesinden oldu. Padişahın beşinci oğlu oldu ve doğru yola girdi. Cengiz Han'ın söylediklerini anladı. Cengiz Han“şüphesiz kızımı sana veririm bizim beşinci oğlumuz ol” diye cevap verdi. Ondan sonra İdi Kut'un hizmetlerini beğendiğinden

ona çok iltifatta bulundu. Cengiz Han'ın Müslüman cariyelerinden birini onunla nişanladığı söylenir. Askerlerin son durumu Moğol Tarihinde açıkça yazılmıştır. Uygur kabilesinin hâkimine İdi Kut derlerdi. Bu kelimenin anlamı devlet anlamına gelmekteydi. Bu kelimenin anlamı için fikir adamları da aynı görüştedir.

S. 53

10. CENGİZ HAN'IN HITAY TARAFINA GİDİŞİ VE O ZAMANLARDA BİLİNMEYENLERE DOĞRU GİDİŞİN ANLATILMASI

Cengiz Han daha önce kendisine karşı olan Moğolları, düşmanlarını ve rakiplerini itaati altına almayı başardı. Padişahlık topraklarını ve sınırlarını genişletti. Hitay Han'ın vermiş olduğu zararın çok eskiye dayandığını hatırladı. Sıkıntısı sert bir demir gibi yüreğine oturdu. Cengiz Han, emirlerine ve devlet adamlarına “ bizim atalarımız Hitay saltanatından çok cefa ve eziyet çekti. Her ne kadar birkaç yüzyıldır o eşsiz vilayetleri istila ve talan edemediysek de bu sefer Tanrı'nın izni ve yardımıyla düşmanlarımızın ve rakiplerimizin tamamına karşı zafer kazanacağız. Muzaffer bir fetih ile bayrak ve sancaklarımızı dikeceğiz. Bizim talih yıldızımız Tanrı'nın inayetiyle murat burcunun üstünde dalgalanacaktır. Bir süreliğine dört bir yana ve düşmanlarımızın üzerine gideceğiz. Devletlerde ve o topraklarda saadet ve huzuru sağlayacağız. Şimdi eğer bu fitne ve bozgunculuğa karşı birleşirsek Tanrı bize yardım eder ve o memleketlerin topraklarında başarılı oluruz. Alçaklık ve zilletten kurtarıp yüceltmek Moğolların görevidir. Cesaretimizin ve öfkemizin tamamını o zaman geride bırakırız” dedi. Devlet adamları ve emirler, düşmanlarının topraklarını ve padişahlık sancağını çok beğenip övgüler yağdırdılar. Önemli bir karar aldılar. İlk önce Altan Han'a bir elçi gönderdiler ve ondan il olmasını istediler. Eğer ferman makamını bırakırsa ona büyük toprak vereceklerini söylediler. O zaman Cengiz Han çok eskiden beri hizmetinde bulunan tatlı diliyle tanınan ve bilinen Cafer Hâce'yi Altay padişahı Altan Han'a elçi olarak gönderdi. Cengiz Han, Cafer Hâce aracılığıyla Altan Han'a “Yüce Tanrımız onun ruhu olarak biz Moğolları seçti. Kendisi birçok lütuf ve inayetini [bize] paylaştırdı. Öncelikle hakkın, liderliğin ve iktidarın gücünü bize verdi. Güçlü ve ezici güce sahip askerlerimizin bazıları her tarafa, memleketlere ve topraklara yayıldılar. Siz de duymuşsunuzdur. Bizim hâkimiyetimizde kalan her

devletin dostluk ve saadetine yardım ederiz. Tereddütsüz il olup birçok nimet ve inayete sahip oldular. İsyân ve başkaldırı yolunda olan her kim varsa bu yolda olan melik ve hanlar itaatimiz altına girip boyun eğdiler. Allaha şükürler olsun ki devletimiz sağlam temeller üzerindedir. Mancınıkların sarsıntılarını kabullenemedikleri için şimdi bizim tam teçhizatlı askerlerimize kaldılar. Zıhar denizinden Hitay vilayetlerine kadar olan toprakların sahibiyiz. Ya dostumuz olursun ya da sizi düşmanımız görürüz. Eğer Altan Han'ın niyeti doğru ve kendisi dürüst olursa dost oluruz. Bize ondan hiçbir saldırı gelmeyeceğini bilir ve Hitay topraklarının yönetimini ona vermeyi uygun görürüz. Eğer kendi nefesine yenilmeyip gelen malları bize gönderirse sonunda çocuk ve hanedanlarını bağışlarız.

S. 54

Hangi akıl sahipleri sevdiklerinin olmadığını söyleyebilir ya da ona kılıç çekilmesini isterler mi? Allah'a yemin olsun ki, makam için ihanet edip geç kalırsa ve doğru yoldan saparsa başka bir mahlûkat olur. Öldüreceğimiz konusunda görüş beyan ederiz. Devletin tacını ve ikbalini başına koyduk. İsterlerse acizlik, zavallılık elbisesini giyerler” diye haber gönderdi. Cafer Hâce bu haberleri verdiği zaman Hitay Han'ın öfkesi alevlendi. Altan Han öfke denizinin dalgası gibi dalgalandı. Altan Han “gelin yanağı gibi olan Hitay topraklarına el uzatılmayalı uzun yıllar oldu. Oraya hiçbir kötülük giremez. Moğolların böyle bir âdetinin olmadığını Cengiz Han'ın bilmesi gerekir. Türklerden başka bir zümre bu nasihatleri dinlemez. Eğer savaş sancağı ve savaş hevesiniz varsa buna engel nedir? Çabuk olmak gerekir onu öldüreceğim. Onunla savaşmak için hazırım” diye cevap verdi. Cafer Hâce bildiği yollardan, dağlardan, nehirlerden, uçurumlardan geçip dağları ve nehirleri aşarak geri döndü. Cengiz Han'ın huzuruna çıktı ve olanları anlattı. Cengiz Han “onun aklındaki padişahlık ve liderlik gururu onu bozmuştur. Müshil ilacını ilaç olarak kabul etti. Bundan sonra yalnızca sırtındaki yükü arttı” dedi. Cengiz Han kemerini bağladı. Sorumluluğu üzerinden attı ve aralarındaki bağı kopardı. Âlemlerin yaratıcısının dergâhında diz çöktü ve içten bir niyazla ona sığındı. Cengiz Han “iyi sırlar âleminin ve gönüllerin sahibi, bu köle ne biliyorsa onun sorumluluğunun ve şerefının gereğince icabet etmesini sağla. Allah'ım sen biliyorsun ki ben onunla savaşmak ve mücadele etmek istemedim. Ancak fitne ve kininin tozu Hitay topraklarından kalktı.

Beğendiğim beyler onun kini yüzünden suçsuz yere bir cinayete kurban gittiler. Onların intikamı ve kisası benim isteğimdir. Eğer hak benim tarafımda ise bana güç, kuvvet ve yardım gönder. Ferman buyurduğun yakınındaki meleklerin, insanların ve perilerin bana yardımı kalmadı.” diye dua etti. Birkaç gün bu şekilde Tanrı'ya yalvarıp yakardı. Ondandır yardım ve zafer diledi ve oradan geri döndü.

S. 55

Hazır ve tam teçhizatlı ordusu Cengiz Han'ı kıyamda bekliyordu. Onun bahadırları ve komutanlarından bir grup, öncü olarak yola koyuldular. O [Cengiz Han] yanında ve arkasında özel askerleriyle birlikte Hıtay topraklarına gitmek için hareket ettiler. Altan Han gökyüzünün bile şimdiye kadar görmediği muhteşem bir orduyla kendi topraklarından çıktı ve bir derenin kenarında konakladı. Bu yol sırat gibi dardı ve oraya karargâh kurdular. Birkaç kere durdular. Cengiz Han Hıtay topraklarına girdi. Birçok yeri ve beldeyi ele geçirdi ve çok sayıda katliam yaptı. İstila ve talan ateşi o diyara düştü. Altan Han'ın emirleri Cengiz'in askerleri ile karşılaşmadan önce topraklarının durumu hakkındaki haberleri sınırda aldılar. O zaman Altan Han ordugâhını Moğol ordusunun yüz metre ötesine kurdu. Altan Han'ın askerleri bir fırsatını buldular ve yanındakiler ile birlikte Moğol ordusuna saldırdılar. Cengiz Han'a haber ulaştığında bütün Hıtay topraklarını ele geçirip yağma etti. Elde ettiği ganimetleri pay etmekle meşgul oldu. Moğollar, Hıtay ganimetlerini fırsat bildikleri için yola koyuldular. Moğollar bir süre yemek pişirmekle meşgul oldular ve uzaktan düşmanın siyah askerlerini gözlediler. Cengiz Han Hıtay askerlerinin durumunu öğrendikten sonra askerlerine orduyu perişan etmeleri için emirler verdi. Atlarını getirdiler. İki ordu karşılaştıklarında birbirlerine kılıç çektiler ve ok attılar. Hıtay ordusu sayıca üstün olmasına rağmen Moğollar ani bir hücumla Altan Han'ın askerlerini okla yaralayıp kementle bağladılar. Birkaç kişiyi öldürüp onların bedenini bir yıl süreyle dört bir tarafta gezdirdiler. Kılıçtan kurtulanlar civara ve dört bir yana dağıldılar. Moğollar kaçanları takip ederek onların büyük bir kısmını öldürdüler.

S. 56

Bu fetihten sonra Cengiz Han geriye kalan kale ve yerlerin altını üstüne getirdi. Bu sırada gökyüzü gibi uzun boylu Altan Han askerleri ile birlikte dinleniyordu. Savaş davulları çalmaya başlayınca yağmurun sahipleri ok yağdırmak için yaylarını aldılar. Sonunda Altan Han, çaresiz askerleriyle birlikte hezimete uğradı ve askerlerinden otuz bin kişi öldürüldü. Cengiz Han bu savaştan sonra birçok yeri ve toprakları fethetti ve Hanbalık'ta konakladı. Hanbalık'a Hıtay dilinde Cunkent denirdi. Bu şehir Hıtay hanlarının ikamet ettiği yerdı. O zamana kadar Hıtay hükümdarlarının tamamı Hanbalık'ta saltanatlarını sürdürmüşlerdi. Hıtaylar o günlerde Altan Han için Eymenek Han tabirini kullanırlardı.

11. CENGİZ HAN'IN HITAY HAN'INDAN KURTULMASI VE ALTAN HAN'IN ORTADAN KALDIRILMASININ ANLATILMASI

Altan Han, Cengiz Han'dan kaçıp zorluklar çekerek Hanbalık'a gitti. Bu esnada haberciler ona Cengiz Han'ın Hanbalık'ı fethetmek için yola çıktığını haber verdiler. Bu sırada Altan Han, emir ve komutanlarıyla savaşı ve barışı görüşüyordu. İyi bir savaşçı olan bir veziri “silah barıştıdır. Ne zaman çocuk ve kadınlarımızı gruplar halinde dışarıya çıkarırlar ise bizim için mutluluk mu yoksa bu zorluk mu nasibimizde var bilmiyorum? Allah muhafaza! Eğer yenilirsek bizimle beraber olanlar zelil ve esir olurlar. Eğer zafer kazanırsak askerlerimizin çoğu çocuk ve kadınlarının yanına giderler. Onlar il olup bize itaat ederler. Düşmanın yardım yolunu kesip engel olmak için uygun olan budur. Barış yapıldıktan sonra şüphesiz karşı çıkanlar kendi vatanlarında ve evlerinde kalamazlar o zaman ikinci olarak kaybettiklerimizi tamamlayıp tedarik ederiz” dedi. Altan Han, vezirinin bu fikrini beğendi. Kendi kızını devlet adamlarından bir emiriyle ile birlikte Cengiz Han'ın yanına gönderdi. Cengiz Han, Altan Han'ın bu teklifine razı oldu. Kızıyla evlenmek için düğün hazırlıkları yaptı.

S. 57

Altan Han o zaman kendi topraklarının büyük bir kısmında itibarının sarsıldığını gördü. Fitnenin dalga gibi çalkalanmasından ve kalabalık toplulukların izdihamından

kurtuluş sahiline sıçramak ve devletin sancağının akıbeti için bir karar verdi. Temensenk'e gitti. O şehir, babasının verdiği topraklara kırk fersah uzaklıktaydı. Altan Han konuyu detaylı bir şekilde konuşmak için nehrin kenarına gitti. Birkaç kişi ile birlikte sabahtan akşama kadar konuları bitirmeye çalıştılar. Bir defa nehrin bir kıyısına başka bir defa da öteki kıyısına geldiler. O şehrin sıcak ve soğuk meyvesi çoktu. Üç yüksek ve geniş sur ile çevrilmişti. Altan Han Temensenk'e saldırmak için hazırlandı. Oğlunu Hanbalık valiliğine tayin etti. Büyük ölçüde gereken tedbirleri aldı. Bununla birlikte Karahıtayların silahlanarak yola çıkmalarını emretti. Onlar bu emire rağmen saldırmayınca Altan Han'ın öfkesi bir kez daha arttı. O topluluğun liderini öldürmelerini emretti. Ancak onun hizmetinde olan bir grup, bundan yüz çevirdiler. Altan Han'ın oğlu götürdüğü gülleri ve değerli taşları Cengiz Han'a verdi. Bu sırada Karahıtaylar şahsî fitne ve nifakları ganimet fırsatı saydılar ve dışarı çıkıp bazı Hitay topraklarını yağmaladılar. Altan Han önce Cengiz Han'ın topraklarına yaklaşıp yaklaşmadığını öğrenmek için casuslar gönderdi. Zühre sadrında kendi nefsi için hata yaptı. Cengiz Han, Altan Han'a özel bir iltifatta ve güzel sözlerde bulundu. Ayrıca Altan Han'ın yanında bulunan özel askerlerin ikinci kez Cengiz Han'a katılmasının sebeplerinden biride kâfirlerin mallarına teşebbüs etmeleri idi. Altan Han'ın oğlunun mizacı rüzgâr gibiydi. Tayın zülfünü dağınık ve perişan görürdü. Hanbalık'ı beş ay süre ile yönetti. Şehri bir emirine teslim etti ve babasının ardından gitti. Cengiz Han şehrin savunmasız ve zayıf olduğu haberini aldı.

S. 58

Cengiz Han, Camoka Bahadır ve Minkan adlı iki emirine iki tümen değerli asker ile birlikte yola çıkmalarını emretti. Onlar bu buyruktan mutluluk duydular ve Altan Han'ın sahipsiz kalan topraklarını, Hitay topraklarını ele geçirip itaat altına aldılar. Altan Han'ın oğlunun yanında bulunan Karatay'ın emirlerinden bazıları o iki emire bağlı kaldılar ve Hanbalık'ı kuşatmakla meşgul oldular. Aziz şehrin kuşatıldığı haberi Altan Han'a ulaştı. Cengiz Han iki emiri için birkaç bin eşek yükü yiyeceği Hanbalık'a gönderdi. Ancak iki emir ticaret yapma yoluna gidince Cengiz Han'ın askerleri bu iki emri yakaladılar. Moğollar oraya yağmaya gittiklerinde Hanbalık halkının yiyeceği kalmadığından birbirlerinin etlerini yedikleri söylenmektedir.

Altan Han duyduğu bu haberlerden dolayı perişan oldu ve zehir içip öldü. Cengiz Han'ın askerleri Hanbalık şehrini kuşattı. Emirler, Cengiz Han'a elçiler gönderip Altan Han'ın gömülü olan büyük hazinelerini haber verdiler. Cengiz Han, Kutgu Noyan'ı diğer iki emriyle birlikte oradaki mal ve hazineleri bir araya toplamaları için Hanbalık'a gönderdi. Adı geçen emirler, Altan Han'ın hazinelerini korumak ve muhafaza etmek için oraya vardılar. Çok para ve mal teslim aldılar. Üç altın işlemeli ipek kumaşı üç emir aralarında paylaştılar. Kutgu kendisine bir şey almadı. Öteki iki emir buyruğu kabul ettiler. Üçüncü emir hazineyi Cengiz Han'ın huzuruna götürmek üzere yola çıktı. Cengiz Han, Kutgu Noyan'a “ hiç pay verdin mi?” diye sordu. O da “altın işlemeli ipek kumaşları paylaştırdım. Kendime bir şey almadım” diye cevap verdi. Han, pay almamasının sebebinin ne olduğunu sordu. Kutgu “şehri savaşmadan ve kahır çekmeden alsaydık Altan Han'ın sahip olduğu hazinelerinden payımı alırdım. Ancak savaş, kan döküp, tahtını altüst ettiğimiz bir padişahı köle yaptık. Kıtırmir ait olduğu divanda değer bulur. Padişahın malından pay almak ve ihanet etmek beğenilen bir davranış değildir” dedi. Onun akıl dolu ve kâmil sözleri Cengiz Han'ı çok şaşırttı. “Kutgu senin bilgilerin çok takdire şâyandır” dedi. Ona büyük lütuflarda bulundu. Diğer iki emiri suçlu buldu. Cihan fatihi kendi hizmetkârlarını tutuklattı. İçi rahat bir şekilde askerleri ve özel hizmetkârlarıyla birlikte şehre gitti ve oraya yerleşti.

S. 59

Cengiz Han iki yıl içinde Hıtay topraklarını fethetti. Horasan'a kadar olan sınırlarını muhafızlarına teslim etti. Kendi vatanına doğru yola çıktı. Oradan kaçan Tokta Bekki'nin kardeşi ve üç tane oğlunun olduğunu duydu. Onların Nayman ülkesinde fitne ve fesat çıkarttıkları görülmüştü. Cengiz Han onları defetmeyip görmezden gelerek yoluna devam etmeyi düşündü. Ancak bu topraklarda yaşayanları yüzüstü bırakamazdı. Cengiz Han aylar ve yıllar geçtikte sakinleşti. Şüphesiz savaşçı kalbinde ve asker gönlünde bulunan siyah bir şüpheden dolayı onların kökünü kazıyıp yok etme fikrine kapıldı. Kongrigat kabilesinden kendisine bağlı olan Karaçar'ı iki bin asker ve muhafızdan oluşan bir orduyla bu sevda üzere görevlendirdi. Cengiz Han, komutanlarına düzeni bozup kaçan askerler olursa demir çivilerle sağlamlaştırmalarını, Sengistan'ın ortasından dağılmadan hızlı bir şekilde

geçmelerini emretti. Emirler bu buyruk üzerine yola çıktılar. Moğolistan topraklarında bulunan Müren nehri kenarında Tokta Bekki'nin kardeşi ve çocuklarını bulup yakaladılar. Yapılan savaştan sonra kutsal savaşçıların çocuklarını ve onun nökerlerini öldürdüler. Sadece Tokta Bekki'nin bir oğlu kılıçtan kurtuldu. Onu, Cuci Han'a götürdüler. Cuci Han onun Tokta Bekki'nin oğlu olup olmadığını belirlemelerini emretti. Bunu belirlemek için ona ok attırdılar. Attığı ilk okla hedefi tam ortasından vurdu. Ona başka bir ok attırmadılar. Önce attığı ok ile uyardığı için bu durum Cuci Han'ın hoşuna gitti. Moğollar, Cengiz Han'dan Tokta Bekki'nin oğlunun kanını istediler. Cengiz Han'ın mensup olduğu Kıyat kabilesi, Merkitlerin en büyük kabilelerinden biriydi. Cengiz Han "Tokta'nın oğlu korkaktır. Yıllar geçti düşman melikleri için ortadaki mezarlardan daha iyi bir cevap yoktur. Ben sizden melik çocuklarını ve askerleri yere yatırıp çivilemenizi istiyorum. Hiç kimsenin yetenek ve sanatını bilmemek benim hatamdır." dedi.

S. 60

Nihayet [Cengiz Han] 603 [1206/1207] yılı Şehriver ayında Cuci Han'a namusunu lekeleyenleri öldürmelerini ve Merkit devletinin saltanatını yıkmalarını emretti. Aynı yıl Tumat kabilesi Cengiz Han'ın gıybetini yaptılar. Hitay sınırından geçip isyan edip başkaldırdılar ve fitne yaymaya başladılar. Cengiz Han iyice düşündükten sonra Tumatlar'ı defetmek için Baba Noyan'ı görevlendirdi. Baba Noyan buna istekli değildi ve bunu yapmadı. Cengiz Han, Baba Noyan'ın uzuvlarını kesmesi için Gul Noyan'a emir verdi. Emirlerine ve Gul Noyan'a "siz mi bana padişahlık nişanını verdiniz yoksa Tanrı mı seçti?" diye sordu. Onlar da "Biz sana vermedik. Tanrı seni tayin etti. Sen hiç kimseyle görüşmedin ve ne kadar kanlı uzvu varsa bize getir. Ancak biz devletin padişahının bu emrine karşı gelemeyiz" dediler. Cengiz Han çocuklarını ve kadınlarını bırakıp Tumatlar ile savaşmak ve onları yok etmek için yola çıktı. Sonuna kadar ve ölümüne savaştı. Cengiz Han'ın canı sıkıldığında çocuklarına ve yanındakilerine iltifat ettiği duyulmuştu. Han, Kuymak adlı bir Moğol'u güçlü bir orduyla Hitay vilayetini ele geçirmek üzere gönderdi.

S. 61

12. CİHAN PADİŞAHI CENGİZ HAN'IN HATUN VE EVLATLARININ ANLATILMASI

Cengiz Han'ın hatunları ve beyleri çoktu. Bu beş kişi geniş ayrıcalığa sahipti. Evlatlarının annesi Börte Gucin, Altan Han'ın kızı Gonca, Tayang Han'ın, kızı Kurisun, Camoka'nın kızı Misulun ve Kula'nın kızı Kayirasundu. Cengiz Han'ın en büyük çocuğu Cuci idi, ikincisi Çağatay, üçüncüsü Oktay, dördüncüsü Tuli idi. Saltanat ve hanlık işleri bu dört oğluna aitti. Cengiz Han her bir oğluna bir görev vermişti. Av işleriyle ilgili görevi Cuci'ye verdi. Yasaları ve töreleri uygulamak veya terk etmek, vesayet işleri ile ilgili işler Çağatay'ın göreviydi. Emir verme ve genel düzenleme ile ilgili işler Oktay Kağan'dan sorulurdu. Asker ve ordu işlerini de Tuli Han'a vermişti. Cengiz Han'ın bu çocuklarının dışında diğer eşlerinden olan beş çocuğu daha vardı. Onlar çoğunlukla doğu topraklarında Moğol kavim ve kabilelerinde il makamlarındaydılar. Çocuklarına, kardeşlerine, atalarına, amcalarına ve kabilesindeki herkese toprak ve asker verdi. Herkesin kendi çocukları vardı. Ondan sonra yakın akraba ve çocukları arasında sadakati güçlendirmek ve birliği sağlamlaştırmak için bir araya getirdi. Sevgi ve itaat yoluyla onları birbirine bağladı. Çocuklarının düşüncelerine mutluluk fidanları ekti ve akrabaları ile çocuklarının birbirleriyle yardımlaşmalarını gönüllerine koydu. Onlar da [aralarındaki] dostluk temellerini sağlamlaştırdılar.

S. 62

Cengiz Han bir gün evlat ve akrabalarını bir araya topladı. Sadağından bir ok çıkardı ve oku kırdı. İki tane ok getirdiler onları da kırdı. Okları birer birer çoğalttı ve onları da kırdı. Öyle bir duruma geldik ki okları kırmayı denemekte aciz kaldı. Sonra onlara döndü “bu durum da sizin gibidir. Siz birer, ikişer değersiz düşmanın eline geçerseniz düşman sizi helâk eder. Eğer birbirinizle kenetlenirseniz ve destek olursanız hiç kimse sizi elde edemez. Hiçbir düşman, güç ve kuvvet sizi yenmeye muvaffak olamaz. Sizden biriniz her zaman saltanatını adlandırın. Düşman sizi istila etmedikçe başkalarının emri ve itaatine girmeyin. Eğer sizden birisi padişah olursa gerçek anlamda çocukları ve yakınları arasında mal ve aldığı toprakları paylaşsın.

Eğer sizden birisi yılan gibi bir lider olursa ona itaat etmeyin. Yoksa helâk olursunuz” dedi. Onlar “ bu nasıl olur?” diye sordular. O da yol arkadaşlarını hikâyeler anlattılar ki “ Birkaç başlı bir yılan soğuk bir gecede uzanmıştı. Düşmanı olan soğuğu defetmek için bir deliğe girmek istedi. Her bir baş, bir deliğe girmek istediği için dışarıda kaldılar ve helâk oldular. Tek başlı bir yılan birçoğu gibi bir deliğe girdi ve orada mağaraya yerleşti. Soğuğun şiddeti bittiğinde benzerleri gibi dışarı çıktı.” dedi. Cengiz Han herkesi sevgi ve mutluluğa teşvik etti. Memleket toprakları onun ahdi ile genişledi. Hıta topraklarının yönetimine kardeşini tayin etti. Harezm sınırından Deşt-i Kıpçak ve Bulgar sınırına kadar olan yerleri büyük oğlu Cuci'ye verdi. Uygur sınırından, Buhara ve Semerkand'a kadar olan bölgeyi Çağatay'a verdi. Kendi tahtına veliaht olarak çocukları arasında en seçkin olan Oktay Kağan'ı seçti. Cengiz Han'a bağlı topraklarda onun yakın ve akrabalarının sayısı on bini geçmişti. Herkesin gücüne göre toprak, yurt, makam ve asker verdi. Onları kalıcı olarak devlet topraklarına yerleştirmek niyetindeydi.

S. 63

Moğolların diğer ülkelerde kardeşin kardeşe yardım ettiğini, yakın akrabalarını helâk ve zelil etmek çabası içerisinde olanların hepsini yenip mağlup ettikleri rivayet edilir. Onların her biri tepe taklak oldular. Bu kelimeleri dile getirmenin anlamı bir devlet adamının akli ile gözlemlemektir. Cengiz Han'ın çocukları bu ülkeler ve topraklarda kalmak için birbirlerine yardım ettiler. Düşmanlarını ve onlara karşı olanları aralarından çıkardılar. Moğollar yıllarca topraklarını düşmandan uzak tuttular. Zamanın olayları ile karşı karşıya kaldıkları zaman bir araya gelip birbirlerine sığındılar

13. CENGİZ HAN'IN ÜNLÜ YASA VE KURALLARINDAN BAZILARINI ANLATILMASI, İRAN VE TURAN ÜLKELERİNDEKİ TİCARİ FAALİYETLERİ

Yüce ve unutulmaz Cengiz Han, dünya görüşünü feraset, akıl ve zekâsı ile tamamlamıştı. Önemli biri olduğu için itibar görürdü. Ona karşı gelen birçok kabile ve kavimi itaati altına aldı. Ülkelerin ele geçirilmesi, ülke düzeni, ordunun silahı ve rahatlığı gibi uyulması gereken bazı kaide ve kuralları vardı. Kendine ait sancak,

sancakların görevi için bir kanun ve her suçun belli bir cezası vardı. Bu kuralların tamamı Müslüman halk içinde geçerliydi. Cengiz Han, her bir Müslümanın öldürülmesine karşılık kırk balış altın ödül bıraktı.

Alhitaylar ve diğer Moğol kavim ve kabileleri yazma işinden yoksundular. Cengiz Han kabilelere mensup bazı çocuklara yasa ve kanunları kaydetmeleri, hazineyi koruyup, kayıt etmeleri, Birhan'ın tahta çıkışını ve padişahın akraba ve yakınlarının başından geçen olayları bir araya getirip kitap hazırlamaları için Uygurca öğrenmelerini emretti. Temel görevler için kurallar koydu. Ona bağlı askerler şehirleri kuşattığında oluşabilecek bir hileye karşı tedbirler aldılar. Cengiz Han, İslâm padişahı Gazan Han'ın şen diyarını istila etmediğine pişman olduğunu anlattı. Eski padişahların hükmüne göre Dimaşk'ı bir şekilde yıkıp, katliam ve istila yapmak gerekirdi. Ancak o diyarın halkı ona bağlı olduğu için padişah buna izin vermedi. Cengiz Han vefasızlıkları yüzünden onlara merhamet ettiğine pişman olmuştu.

S. 64

Cengiz Han'a bağlı kavim ve kabilelerin önceki yaşamlarında düzen yoktu. Zina ve hırsızlık gibi beğenilmeyen davranışları onların arasında yasakladı. Kendisine bağlı bu topraklara ve ülkelere adalet ve insaf süsünü taktı. Onun ülke ve topraklarında huzurlu ve güvenli bir şekilde ticaret yapmanın yolu açıldı. Feleğin altın çarkının Cengiz Han'ın başının üzerinde döndüğünü görüyorlardı. Doğudan batıya kadar gidip geldiler. Örnek olsun diye hediyeler gönderdiler ve Cihan fatihine bağlılıklarını bildirdiler. Eğer bir ülke il olup Cengiz Han'a bağlılığını bildirirse o askerlerin ölüm korkusu kalmazdı. Ancak hile olursa “biz ne biliriz ki Allah bilir bu sözün erbablığı tamamen size aittir. Herkese ne yaptıysa karşılığını aldı” dediler. Cengiz Han'ın ve çocuklarının başka bir kuralı da çok uzun olan lakapların yazılmasına engel olmaktı. İtaati altında olan herkes, ona Han ve Kağan lakabı dışında başka bir şey söyleyemez ve yazamazdı. Mâverâünnehir fethedildiği zaman Harezmsah'ın özel kâtiplerden biri Cengiz Han'a geldi ve durumu anlattı. Cengiz Han bir kişinin ancak bize il olup hediye vermesi gerekir diye bir mektup yazdı ve emirine teslim etti. Cebe Noyan, Ceyhun'dan Azerbaycan'a kadar olan yerleri fethettiği zaman durumu arz eden bir mektubu Cengiz Han'a gönderdi. Orada gizli

bir şahsın adı yazılıydı. Cengiz Han Şam'a doğru yola koyuldu. Ancak Musul hâkimi Bedreddin Lûlû ona engel oldu. Cengiz Han kâtibine Bedreddin Lûlû için yazdırdığı mektubunda "ancak Tanrı yeryüzündeki toprakları ve her şeyi bana değerli kıldı. İl olursa başı, malı ve çocukları onun yanında kalır. Her kim isyan ederse ne olacağını yüce Tanrı bilir. Bedreddin Lûlû bizim ile olur ve ordumuza yol açarsa ona iyiliklerde bulunuruz. Yok, ihanet ederse bizim ordumuz oraya vardığında toprakları ve malları nerede kalır" diye yazmasını söyledi. Kâtiplerin âdeti olduğu üzere padişaha layık güzel bir anlatımla mektup kaleme aldılar. Danişmend Hâcib bu mektubu Moğolca'ya tercüme etti ve Cengiz Han'a mektubu okudu. Cengiz Han şüpheye düştü ve kâtibeye "adam, benim söylediklerim burada yok. Bu mektubu üslûbuna uygun yazman gerekir" dedi. Cengiz Han yazılanlara çok öfkelenildi. "Sen gönlünün hediyesi olarak mektubu dürüstlikle okusaydın daha fazla hediye alacaktın" dedi. Elçiyi öldürmelerini emretti.

S. 65

Cengiz Han'ın bağlı olduğu bir din ve milliyet yoktu. Bir milleti bırakıp başka bir milleti üstün tutmazdı. Ayrıca fazıl ve âlimlere saygı ve hürmet gösterirdi. Bu anlamda büyük izzet ve değer verdiği insanoğlunun akdinin mübarek nefesi, Cengiz Han zamanında ortaya çıktı. Düzenli ordusu sayesinde karşısındaki rakiplerini yenmek ve ele geçirmek için çok çaba sarf etti. Cengiz Han'ın askerlerinin ona karşı sevgi ve sabırları çoktu. Moğollar yoksulluk zamanı çok sabredip şükrederlerdi. Çünkü aslanlar av bulamazlarsa ava çıkmazlardı. Bu yüzden acımasızdılar. Cengiz Han mallarıyla ilgili örnekler verdi. "Av esnasında köpek bir şey getirmez. Ancak köpekler avda aç kaldıklarında avcıya itaat ederler. En kötü durum da budur" dedi. Moğollar padişaha cesur askerler oldular ve kayıtsız itaat ettiler. Her biri Moğol askeri oldular. İyi ve güzel günlerde bir sancak altında yaşadılar. Onların herhangi bir teklifte bulunma ihtimalleri yoktu. Askerler verilen her ne emir varsa yerine getirirlerdi. Moğollar et, süt, yün, koyun yağını insanların ihtiyaçları için hazırlarlardı. İş zamanı Moğolların kendilerine ait bir iki özellikleri vardı. Tüm kadınlar kılıç, ok ve mızrak kullanırlardı. Cengiz Han'a bağlı olan emir ve komutanlar çok büyük zorluklarla baş ettiklerinde karşılık olarak yüksek mevkii ve makam beklerlerdi. Her zaman düşmanla savaşmak için bir emir geleceği

düşüncesiyle daima hazır dılar. Cengiz Han'ın bu yasasında askerler sahip oldukları çeşitli silah ve aletlerini çoğunlukla teftiş günlerinde sergilerlerdi. Eğer bir kişi bir suç işlerse komutanlar onu uygun bir cezayla cezalandırırlardı. Başka bir durumda askerler çekilseler bile halk, karşı bir saldırı olması durumuna da hazırlıklıydı.

S. 66

Moğol kadınları, kendi ataları olan kocalarının isteğiyle ihtiyaçlarını karşılamaya karar verirlerse onu elde ettiklerinde savurganlık yapmazlar ve korurlardı. Eğer erkekler bir teklifte bulunur ve onlar hazır olmazlarsa erkeği dışarı çıkarırlardı. Yasaya göre önemli olaylar karşısında kocalarının düşünceleri yeterli olurdu.

Ulusun düzeni sağlayan yüz emir vardı. Öncelikle işi onlara havale ederlerdi. Eğer yasaya uymayan olursa ceza verip zor kullanırlardı. Eğer askere ihtiyaç duyulursa, falan zamanlarda, falan konuda askerler birkaç emirin emri altında toplanırlardı. Onlardan hiçbiri cesaretsiz değildi. Eğer askerler arasındaki mesafe uzak olursa Han'ın yasasının hükmü onları içtima kemeriyle bağlardı. Emirleri yerine getirmek için canla başla çalışırlardı. Örneğin emrindekilerin sayısı yüz veya binden fazla olan bir kişi [komutan] padişah yasalarını ihlâl ederse hemen süvari gönderip ona uygun ceza verirlerdi. Eğer yasanın verdiği hüküm gereği başı kesilecekse emir, eğilip bükülmeden o infazı yerine getirirdi. Suçlu küçük dünyadan uzun ahirete adım atardı. Diğer ülkelerin yöneticileri emri yerine getirmezlerse onları alıp ceza verirlerdi. İki atın arasında uçururlardı. Emrindeki askerlerden bir emri olmadan hiç emri yerine getiremezdi. Başka bir yasada da bin, yüz ve elli kişilik birliklerde olan bir asker başka bir yere gidip başka bir emrin emri altına giremezdi ve başkasına sığınamazdı. Eğer bir kimse yasalara aykırı davranışta bulunursa o şahsı halkın önünde öldürürlerdi. Buna izin vermemekle birlikte ceza verirlerdi. Yasalardan bir diğeri ülke toprakları genişledikçe önemli olaylar olduğunda komutanların bundan haberdar olmaktan başka çareleri yoktu. Emirler, postaları menzillere göre düzenlerdi. Dışarı çıkan her yamın makul seviyede muhafaza edeceği kadar eşyası ve atı vardı. Diğer işler bu şekilde düzenlenmişti.

S. 67

Bu menzillerin dışına çıkan herkes için özel olarak yasa düzenlenmişti. Böylece elçiler ve askerlerin bir sıkıntı ve zorluk çekmeleri durumunda hemen haber vermeleri sağlanırdı. Yıldan yıla iyi yamaların muhafaza ettikleri şeyler azalınca çarlara ve paganlara tabi oldular. Başka bir yasada ölenin az ya da çok olan malına el konulmamasıdır. Ölen kişinin paralarının tasarrufu kendi hanesinden olmayanlara verilmezdi. Cengiz Han'ın başka bir yasası Moğol ve Tatar kavimlerinin büyük ölçüde arabuluculuk yapmalarıydı. Han ne söylerse onun emirlerine uyarlardı. Bu gruba verilen emirler doğrultusunda kış mevsiminden önce büyük bir av düzenlerlerdi. Önce askerleri hayvanları araştırmak ve sayılarını belirlemek için gönderirlerdi. Askerlerin incelemesinden sonra bir savaş kanunu gibi sağ, sol ve merkez cenahlar düzenlenir ve herkes kendi bölgesinden hareket ederdi. Birkaç aydan fazla sürede çöl ve dağlarda küme ve halkalar şeklinde toplanırlardı. Han, kadınlar ve yanındakiler ile birlikte yeterli miktarda yiyecek ve içecek alarak av yerine giderdi. İnsanlar avlarını yavaşça sürüp tamamen çemberin dışına çıkarmamak için kontrol ederlerdi. Eğer av bir anda çemberin dışına çıkarsa bu olayda ihmali olanlara binbaşı, yüzbaşı veya onbaşılar tarafından sopa vurulur ya da öldürülürlerdi. Eğer çeri adı verilen düzende doğruluk olmazsa adımını öne arkaya atmaya devam ederse onlar için bu durum abartılırdı ve öfkeleri gittikçe artardı. Moğollar birbirleriyle karşılaştıkları zaman omuz omuza, diz dize dururlardı. Etraftaki vahşi hayvanları çembere alıp coşkulu bir şekilde gelirlerdi. İlk başta hayvanın yakınındaki özel adamlardan birkaçı gizlice aralarına girerlerdi ve bir saat ok atıp avlanırlardı. Noyanlar, emirler, şehzadeler için aralarında yarışmak ve avlanmak çok önemli bir kanundu. Çünkü Han onları izlerdi. Han, askerler az av avladıklarında üzülürdü. Yaşlılar ve ihtiyarlar mütevâzi bir şekilde Han'ın huzuruna gelir ve dua ederlerdi. Moğollar diğer hayvanların yollarına su ve yem bırakırlardı. Onlara şefkat gösterirlerdi ve onları toplayıp bir araya getirirlerdi. Eğer avlandıkları sayı yeterli olmazsa bu yabani hayvanların sayısının azaldığının göstergesiydi. Bundan amaç sadece avlanmak değildi. Belki bundan maksat askerlerin ok atmayı âdet edinmeleri, savaş gününde at binmeleri, bundan utanç duymamaları ve gaflete düşmemeleri içindi. Moğol devletinin başlangıcından bugüne kadar tüm yollar bâkidir.

S. 68

Bir müellif anlatır ki, Ebu'l Gazi Sultan Hüseyin Bahadır Han Halidullah saltanatı döneminde padişahın ordusu yer ve zaman olarak Badiğus adlı bir yaylakta ikamet ediyorlardı. Küçük ama önemli bir olay meydana geldi. Moğollar olayın olduğu tarafa doğru yöneldiler. Suçlunun orada birkaç gün tutuklu kalması gerekiyordu. Buna karşın İslâm padişahı ava çıkmayı planlıyordu. O gecenin sabahında oranın ileri gelenlerinden bir grup, padişahın safında yer almak istedi. Durum her ne kadar abartılı olsa da bu yokluk zamanında padişah onların ihtiyaçlarını karşıladı. Onlar “yarın ava gelmeniz gerekir” dediler İslâm padişahı “köle bize yol arkadaşlığı etmeden bu mümkün değil” diye cevap verdi. Sonra onun sebebini sordular. “ Yarın bir suçun olma ihtimali vardır. Kahr ve siyaset, akla burun deliğinden girer ve orada kalır” diye cevap verdi. Kısacası yürekli biri için yıldızlı gökyüzü tahtının mesut komutanları, hazretle birlikte av yerine gittiler. O zamana kadar yakaladıkları kuşların yarısını salmak için etrafa dağıldılar. Hâce Ali Ekberî, Sufî Şeyhü'l-İslâm Şeyh Sadreddin Resvasî'den oluşan bir devlet erkânı geldi. İslâm padişahı bu dar vakitte yanında bulunan ahali ile birlikte dışarı çıkıp o tarafa doğru yürüdü. “Biz Behram'ın askerlerinden bir grup saldırdıkları esnada namaz kılıyorduk. Onlar heybetle dönüp “sizler emirimizin illerinden birini taraf seçmesiniz gerekir” diye söylediler. Büyük bir kararlılıkla geri döndük ve onlar bizim için düşman oldular. Suçumuzu emire arz ettiler ve sadaklarından oklarını çıkarttılar. Oklarıyla saldırdılar. Bu oklar neredeyse burnumuzda bir delik açacaktı. Bu kazara olabilirdi. Bir adım öne çıktığımızda onların ileri gelenlerinden. Seyyid Ahmed Mirahrû'yu gördük. Eski dostları ile abdest alıyordu. Otağı nasıl baştanbaşa geçtikleri ile ilgili çok fazla bir şey söylemedi. Sonunda sizin içinizde çok önemli bir meşguliyettir” dedim. Bu söze gülümsedi. “Kolayca vazgeçmek değersizdir” dedi. Yeni vazifeler için kararlıydılar. Bizi karşılarına alıp azarladılar. Her birimizden değerli şeyler istediler. Utanarak yerine getirdik. Biz selamet zamanı evlerimize girdik. Ama Mirahrû birkaç gün boyunca çaresiz bir şekilde olan büyük olaylardan huzursuz oldu. Gece uykuları kaçıyordu. Geri dönmeden önce yüce Allaha ömrü boyunca bu durumlar için yapılacak teklifleri kabul etmemek için söz verdi.

S. 69

14. GURHAN DENİLEN KARAHITAY SULTANI'NİN KÜÇLÜĞ'LE ARASINDAKİ DURUMUN ANLATILMASI

Karahıtay padişahlarına Gurhan adı verilirdi. Yani doğudaki o güzel diyarların ve onların çevresindeki hanlar hanının kökeni Hitay topraklarında yaşayan topluluktandı. Cengiz Han doğmadan bir süre önce meydana gelen olayların yanı sıra onların liderleri, kavim ve kabilelerinden seksen kişilik bir grupla birlikte Hitay'dan çıkıp Kırgız sınırına vardılar. Çölü bilenler ile oranın halkı arasında bir çekişme oldu. Birbirlerini yağma ve talan ettiler. Karahıtaylar oradan geri dönüp illerine geldiler. O yerleri ve şehirleri kurdular. Tacikler, başka kavim ve topluluktan insanlar orada toplandılar. Böylece onların sayısı kırk bin haneye ulaştı. O zaman Balasagun şehri ki Moğollar oraya Hanbalık derlerdi. Şehrin hanı iyi biriydi. Efrasyab'ın neslinden olmasına rağmen şevketli biri değildi. Karluk, Kıpçak ve Köngili kabileleri ona karşı hadlerini aşip onun malını ve mülkünü yağma ve talan ettiler. Ancak padişah bu toplulukları engelleyemediği gibi defetmekte de aciz kaldı. Bununla birlikte Efrasyab'ın kız torunu Karahıtayların gücünü, büyüklüğünü ve zenginliğini duyduğu için kendi acizliklerinin farkında olduğundan onlara ayrıcalık sağlanması için Gurhan'a birisini elçi olarak gönderdi. Onun topraklarından hareket edip birkaç gün içinde düşmanlarının şerrinden emin bir şekilde geçip oraya vardı ve istirahat etti. Gurhan topraklarında onlara ayrıcalık verip saygı gösterdi. Efrasyab'ın torunundan birini tahta oturttu. Ona Baylak adını verdiler. Çünkü Türk kabileleri o bölgelerde yaşıyordu. Onları itaati altına alıp il yaptı. Ordusunu Kaşgar'a gönderdi ve o yöreleri kurtardı. İtaati dairesi dışına çıkan Beşbalık ve Kırgız halklarına yeniden boyun eğdirdi.

S. 70

Askerler Mâverâünnehir ve Fergana'ya doğru yola çıktılar ve o memleketleri fethedip itaatleri altına aldılar. Mâverâünnehir'in sultanlarının babaları ve ecdadları sultanlar şahı, Sultan Osmandı ve ona emrettiler. Karahıtaylar 536 [1141] yılında Sultan Sencer ile savaştılar ve onu yendiler. Bundan sonra ekseriyetle Mâverâünnehir, Türkistan topraklarını istila ettiler. Karahıtayların önemli komutanlarından Erbuz

sayıca fazla olan Harezmsah Atsız ile savaşmaya gitti. O, Harezm şehrine girdi ve orayı harap etti. Atsız itaat etmek zorunda kaldı. Karahıtaylar onların her şeyine ve mallarına el koydular. Atsız her yıl otuz bin dinarı Gurhan'ın hazinesine gönderdi. Erbuş barışı sağlayıp geri döndü. Gurhan vefat ettiği zaman karısı Kunak Hatunun tahta geçmesine karar verdiler. O zamana kadar nefsanî hevesler ve şeytani istekler ona gelip gitmemişti. Kunak Hatunun hırs ve isteği büyüdü. Devlet adamı ve komutanlar ona itaat ettiler. Devlet adamları bir kişiyi Kunak ile zina yapmakla suçladılar. Komutanlar onu ortadan kaldırdılar. Gurhan'ın kardeşi Mu'tesidî'yi hükümetin emiri yaptılar ve öteki iki kardeşini öldürdüler. Mu'tesidî bu ülkede tedbir aldılar ve her emire bulunduğu makama göre isim verdi. Şahnelerini dört bir tarafa gönderdi. Harezmsah Devletinin idaresi Atsız'ın oğlu Tekiş'e geçti. O da babası gibi Gurhan'a itaat edip vergi ve haracını gönderdi. Hastalanıp ölmeden önce çocuklarına Gurhan ile ağız dalaşına girmemelerini ve mallarından vermeyi vasiyet etti. Çünkü onun karşısındaki engel büyüktü. Harezmsahların Gurhan'a karşı dostluğu çok güçlendi. Çünkü topraklarının yönetimi oğlu Muhammed'e geçmişti. Muhammed Gurhan'a birkaç kez hediyelerini gönderdi. Onlar arasında temiz bir sevgi ve dostluk vardı. Sultan Şehabeddin Gurî, Sultan Muhammed'e saldırdığı zaman Gurhan bin kişiyi sultanın yardımına gönderdi. Sultan Şehabeddin yeniden Sultan Muhammed'in üzerine yürüdü. Gurhan'ın askerleri Sultan Muhammed'e yardım ettiler. Bununla ilgili olaylar dördüncü ciltte kayıtlıdır. Sultan Şehabeddin'in yenilmesinden sonra Horasan, Irak, Sicistan ve onun dışındaki topraklar Sultan Muhammed idaresi altına girdi. Feleklerin varlıklarını kader zannettiler. Hiç kuşkusuz Gurhan'a vergi verip hediye göndermeye utandı. Anlaşma ve sözü bozmak için bahane aradı. Malları gönderme işini savsakladı ve geciktirdi. Mahmud Bayî'yi Gurhan'a önceden elçi olarak göndermişti. Sultandan değer görmedi. Sultan Muhammed, Gurhan'ın onun hakkında gıybet ettiğini duydu. Onun gönlünde insaf yoktu. Sultan Muhammed "bundan sonra mal göndermeyeceğim" dedi. Şüphesiz Gurhan'da Sultan Muhammed'in elçilerine iltifatta bulunmadı.

S. 71

Sultan, Kıpçak seferinden geri döndü. Mâverâünnehir'i kurtarmak için Harezm'de hazırlık yapmakla meşgul oldu. Ordusunu Buhârâ'ya çekti ve etrafındaki

ülkelere elçiler ile haberler gönderdi. Onlara beğenecekleri vaatlerde bulundu. Özellikle Semerkand padişahı Osman ve Yusuf Sanî gibi hizmetinde olanlar sultanın sözünü dinlemeye rıza gösterdiler. Uzun zamandan beri Mâverâünehir'e hükmedenler Gurhan'dan incinmişlerdi. Harezmsah'ın davetine icabet ettiler. O zaman Cengiz Han'a ağır bir şekilde yenilip kaçan Köşkun'un oğlu Tayang Han, Gurhan'a sığınmıştı. Onunla akrabalık bağı kurmuştu. Gurhan'ın emirleri, doğuda isyan edip başkaldıran ve cihan padişahı olarak ünlenmeye başlayan Cengiz Han'ı fark ettiler. Sultan Osman farklı düşünüyordu. O, Gurhan'ın yanında yer alıp kalma fırsatı buldu. O sırada Sultan Muhammed Harezmsah, bir casusunu Gurhan'a isyan eden Küçlüğ'e gönderdi ve onu davet etti. Gurhan ile ilgili samimiyetle söylediği bu söz Küçlüğ'ün hoşuna gitti. Küçlüğ "uzun süredir kendi il ve ulusundan ayrılmış ve gerekli padişahlığı almışız" dedi. Cengiz Han doğu topraklarını ve Hitay diyarını fethetmekle meşguldü. Moğollar sayısız asker ve hayranlık duyulacak sınırsız topraklara göz diktiler. Küçlüğ "eğer Gurhan'dan bir kişi gelip gider ise kalan ve dağılan askerleri toplarım ve bu can bu bedende olduğu sürece hâlâ sana güvenirim. Senin emrinden dönmem ve senin işaretinden başkasını tanımam " dedi. Gurhan, bu iltifat ve büyü ile gururlandı. Elçiyi bir kefen ile birlikte ona gönderdi. Kendisi için altmış ok aldı. Küçlüğ'ün namı doğu topraklarına yayıldığı zaman onun ordusu Cengiz Han'ın kılıcından ve etraftan kaçan askerlerden oluşuyordu. Askerler Küçlüğ'ün itaati altında toplandılar. Hoten sınırına kadar geldi. Şehir halkını kalabalık bir grupla talan ve yağma etti. Çok güvendiği adamlarıyla birlikte Gurhan'ın topraklarına doğru yola çıktı. O yerleri ve toprakları yağma ve talan etti. Sultan Muhammed ile Küçlüğ arasında elçiler tereddütte kaldılar.

S. 72

Sultan batıdan, Küçlüğ ise doğudan hareket etmeye karar verdiler. Sultanın [hâkimiyetinde] olan Hoten ve Kaşgar'ı almak için Küçlüğ'ün çaba ve gayret sarf etmesi gerekirdi. Küçlüğ berrak suya [ırmağa] daha önce ulaştı. Bu savaşta Küçlüğ'ün askerleri dağılıp hezimete uğradılar. Sultan Muhammed ve Gurhan birkaç defa savaşmak için karşı karşıya geldiler. Her iki tarafta yağma ve talan yaptılar. Harezmsahlar Karahıtaylar'ın kutsal topraklarına ulaştıklarında oranın halkı Karahıtaylar'dan bıkmışlardı. Orada kalanlar Sultan Muhammed'in bu yerleri

Müslümanlaştırmasını istiyorlardı. Gurhan'ın savaşmaktan başka bir çaresi yoktu. On altı gün süreyle şiddetli çarpışmalar sürdü. Sultan kısa zamanda Gurhan'ın ordusunu perişan edip şehri almayı ümit ediyordu. Birkaç gün içinde büyük bir katliam yaptılar. Öldürülenlerin sayısı kırk yedi bin olarak ifade edilmektedir. Böylece Gurhan'ın askerleri azaldı ve hazinesi boşaldı. Muhammed mevcut mallarını korudu ve artırdı. Hazineyi heba etmemek ve askerlere ganimetten pay ayırmaları için emirlerine gereken tedbirleri alması için emirler verdi. Ancak geç kaldılar. Çünkü Küçlüğ, Gurhan'a saldırıp topraklarını elinden aldığı haberini duydular. Gurhan çaresiz kalıp tevazu gösterdi. Koca âlemi hizmetine alıncaya kadar Küçlüğ ondan vazgeçmedi. Gurhan ona saygı ve hürmet gösterdi. Ayrıca topraklarındaki canlı cansız her şeyin sahibi oldu. Gurhan bu olaydan sonra iki yıl daha yaşadı 95 yaşına geldiğinde dünyadan göçtü ve onun saltanatı 71 yıl sürdü.

S. 73

15. KÜÇLÜĞ'ÜN KAZANDIĞI ZAFERİN, YAPTIĞI ZULMÜN VE İTAATSİZLİĞİNİN ANLATILMASI

Küçlüğ bağımsızlığını ilan edip padişahlığı ele geçirdikten sonra birkaç kez toprakların hâkimiyeti için savaştı. Son defa avlandığı sırada onu öldürdüler. Küçlüğ putperest idi. Karısı ise İsanın iyiliği ile şereflenmişti. Herkesi Hazreti İsa'nın dinine davet ettiler. Kabul etmeyenleri öldürdüler. Bu durum karşısında Küçlüğ'den ayrılmış olan ve Merkit kabilesinden Tokta Bekki Kamkemicik'e gitti. Küçlüğ birkaç yıllık mücadelenin ardından askerlerini Kaşgar'a gönderdi. Askerler oradaki değerli eşyaları bitirip tükettiler. Üç dört yıl içinde oradaki değerli eşyalar bitince kıtlık meydana geldi. Halk kıtlık ve kuraklık yüzünden zorluk ve darlığa düştü. Çaresiz kaldıkları için son çare olarak Küçlüğ'ün hükmüne boyun eğdiler. Küçlüğ güçlü ordusuyla Kaşgar'a geldi. Oranın halkının ileri gelenleri yanına geldiler. O diyarda zulüm ateşini yaktı. Küçlüğ oradan Hoten'e doğru yola çıktı. O diyarı ve çevresini ele geçirdi. Oranın halkını putperestliğe davet etti. Din adamlarına zorbalık ve öfkeyle hâkim olabileceğini kanıtlamak istedi. Kuşkusuz şehirde tellallar çıkarıp ilim sahibi ve salih olan herkesin meydana toplanmasını emretti. İlim sahibi üç bin kişi toplandı. Küçlüğ onlara dönerek "aranızda karşımda doğruluktan ayrılmadan bu

millet ve dinin doğruluğu konusunda tartışıp münazara edecek bir kişi var mıdır?” dedi. O sırada Alâeddin Muhammed Hotenî, kabri nurla dolusun. Doğruyu söylemek ve konuşmak için Küçlüğ’ün önüne geldi. Seçtiği Muhammed’in dinini ispat etmek için oturdu. Allah’ın varlığını, bildiklerini korkusuzca direkt olarak söyledi ve tartıştı. Hak, batıla, ilim, cehalete galip geldi. Küçlüğ sustu. Hotenî’nin cesareti karşısında gayet şaşkıncu, korkunç derecede heyecan verici bir şekilde kan beynini istila etti. Küçlüğ, Hazreti Maksudu Nebevî [Sallallah-u Aleyhi Vesellem'e] karşı edepsizce sözler, hezeyan dolu laflar etti. Temiz inanç sahibi, en temiz kalpli ve dindarlığı kabul eden Hotenî gayet yiğitçe ona karşı koydu. Ve durmadan o yiğit adam, din düşmanı mel’un Küçlüğ’e “ağızına toprak dolsun” dedi. Bu sözü duyunca onu tutuklamalarını emretti. Hotenî’yi İslâm dininden döndürmeleri için askerlerini görevlendirdi. Allah’ın nurunun olduğu yerde şeytanın yerinin olmayacağını bilmiyordu.

S. 74

Birkaç gün dinden döndürmek için yapılan eziyetten sonra kendi kurduğu medreselerde doğruyu söyleyen ve inancı sağlam olan âlime dört çivi ile işkence ettiler. O, dilinde Kelime-i Şehadet ile halka nasihat etti. İnsanlar, Hotenî için“ Ahmet dinine göre çektiği cezalar, verdiği vaazlarda Allah’ı anlattığı için uhrevî hayatında ona mükâfat oldu” dediler. Rüzgâr gibi geçen dünya hayatı oyun ve oyalanmadır. Ahiret hayatının onlar için daha iyi olduğunu düşünmüyor musunuz? Gerçek inanan Alâeddin Muhammed’in şehadetinden sonra o şehir ve topraklarda namaz, salâvat, tekbir ve cami cemaatinin bulunması yasaklandı. Zulüm ve eziyet, fitne ve fesat kapıları Müslümanların üzerine açıldı. Namaz ve kurtuluş erbabları dua için el açtılar. Dua edenlerin oku hedefe icabet etti. Cengiz Han ve askerleri zalim ve kâfirlerin cezasını kısa zamanda kestiler.

16. CENGİZ HAN’IN KÜÇLÜĞ’ÜN ORDUSUNU DEFETMEK İÇİN CEBE NOYAN’I GÖNDERMESİ

Cengiz Han Hitay ülkesini ele geçirip dinlendiği zaman Küçlüğ’ün Kaşgar ve Hoten’de zulüm ateşini yaktığını yüzlerce kişinin evlerini harap ettiğini ve yaktığını duydu. Tereddütsüz Cebe Noyan’ı birkaç tümen asker ile birlikte onun şerrini

defetmek için görevlendirdi. Cebe Noyan şerefli ve değerli askerleriyle birlikte Kaşgar'a doğru yola çıktı.

S. 75

Cebe Noyan askerlerine kendi atalarını bilen, ecdadlarının gelenek ve göreneklerine bağlı ve onların milletine mensup olan herkese çarşı ve sokaklarda bağırarak, seslenmelerini emretti. Moğollar oraya varmadan önce Küçlüğ'ü yenmeleri için askerini ateşini alevlendirdiler. Askerler yıldırım ve rüzgâr gibi tozu dumana katarak harekete geçtiler. Müslümanların kaldığı yerleri hedef alan Küçlüğ'ün askerleri civâ gibi çaresizce toprağa düştüler. Moğollar, Nayman kabilesinden kim varsa bulup öldürdüler. Küçlüğ çıldırışçasına, can havli ve aceleyle kendisini Kuhistan'a attı. Büyük bir şaşkınlık ve acıyla içine bir korku düştü. Yoldan çıkmış kötü niyetli bir avcı grubu dağda avlanıyordu. Moğollar onların yanına gidip “ bizden kaçan bir grubu bize teslim ederseniz canınızı bağışlarız” dediler. Avcılar, Küçlüğ'ü ve ona bağlı olanları avlayıp ele geçirdiler ve Moğollara teslim ettiler. Askerler Küçlüğ'ü öldürdüler ve başını kesip Cebe Noyan'ın huzuruna getirdiler. Cebe Noyan, kellesini Cengiz Han'ın huzuruna gönderdi. Bununla birlikte birçok mal ve para kötülerin eline geçti. Küçlüğ yaptıklarının cezasını çektiği zaman, suyu sakın akan Seyhun nehri ve Hoten beldeleri Cengiz Han'ın eline geçti. Cengiz Han, Küçlüğ'ü ortadan kaldırdıktan sonra Oğlu Cuci'yi Küçlüğ'ün bu toprakları istila ettiği zaman yanından ayrılan Tokta Bekki'nin üzerine Kamkencik'e gönderdi. Cuci'nin emriyle askerler onun kökünü kazıyarak sevaba girdiler.

S. 76

17. CENGİZ HAN'IN SULTAN MUHAMMED HAREZMŞAH'A MEKTUP GÖNDERMESİ VE MUHAMMED HAREZMŞAH İLE MAHMUD YALVAÇ ARASINDA GEÇEN OLAYLARIN ANLATILMASI

Cengiz Han kılıcından kan damlaya damlaya Moğolistan'a kadar olan bölgeyi temizledi. Onun hizmetinde bulunan Harezmlî Mahmud Yalvaç, Hacı Ali Neccarî ve Yusuf İnzarî adlı üç nökerini Tatarların değerli koyun postları, yeşim [yağmur] taşı ve saf yeşil ve beyaz taşlardan yapılmış elbise ve kadehler ile birlikte Muhammed

Harezmsah'a gönderdi. Onlar oraya vardıklarında sultanın huzuruna çıkıp diz çöktüler. Han'ın selamını ve mektubunu iletip hediyelerini sundular. Mektupta "hanlar hanı, soyumuzun büyüğü ve gökyüzü memleketlerinin hüküm vereni, emri engin deniz gibi olan ve güneşin doğup battığı ülkelerin sahibi olan ben, senin dostluğunu, şevketli padişahlığını, yakınlığını ve başarılarını bildiğimden senden daha değerli bir evladım olmadığını bilmeni isterim. Yüce Yaradan doğuda senin ülkenin sınırlarına kadar olan yerleri bana verdi. Ben şimdi emrim altında bulunan Moğolların, Türkistan, Moğolistan ve Hıtay topraklarının kahramanıyım. Onlar benim itaatim altından çıkarlarsa kara toprağı kendilerine yastık yaparlar. Elimizde gümüş madeni çoktur. Kazançlı fetihlere sen de katıl, sayısız yiğit savaşçı, birkaç memleketten daha fazla toprak elde etmek, ananın ak sütü gibi hakkındır. Zengin olan başka beldelerin fethi hâsıl olmuştur. Eğer sen, dürüstlük yolunda çaba gösterir dünya ve âlemin düzenini bayındır eden tüccar ve hizmetkârlar ile muhabbet ve dostluk kurarsan bu güveninin artmasına sebep olur. Bu konuda tereddüdün olmasın. Birkaç çapulcunun ihtiyacı olduğunda onlara ham gümüş verip onları uzaklaştır. Başka bir düşünce için gücünü artır" dedi.

S. 77

Bu mektuptan sonra sultan elçilere iltifat etti ve Onlara bir mektup vererek münasip bir şekilde yolcu etti. Sultan Muhammed yalnızca Mahmud Yalvaç'tan bir şey istedi. " Sen Harezmlî ve Müslüman bir adamsın sana bir şey sormam gerekir" dedi. Sultan, "senin hiç giysi ve gömleğin yok mu? Şimdi doğruyu söyle sizin hanınız Hıtay diyarını istila etti mi etmedi mi? Değerli hediyeler ile döndü mü Mahmud?" diye sordu. Mahmud af dileyerek "Allah'ın izniyle Han'ım doğruyu söyler. Bu sözün doğruluğı cihan sultan'ı olduğunda ortaya çıkacaktır." dedi. Sultan, "Mahmud, sen benim topraklarımın büyüklüğünü ve benim kudret, şevket ve azametimi duydun mu yoksa duymadın mı? Senin Han'ın kim ki çocuğa hitap eder gibi bana hitap ediyor. Üstünlük ve tercih hakkı benimdir" dedi. Ona büyük ve yüce bir orduya sahip olduğunu söyledi. Mahmud Yalvaç bu sözlerden korktu ve izin istedi. Çünkü Cengiz Han'ın ordusu, âlemin sultanın ordusu karşısında mum ışığı gibiydi. Güneşin nuru gecenin çehresini aydınlattı. Bu sözlerden sonra Rum Türklerinin yüzleri dalgalı deniz gibiydi. Sultan'ı zorda olsa sakinleştirdiler.

Mahmud Yalvaç onun şiddetli öfke ve gazabından kurtuldu. Başka bir aksilik olacağından endişe etmediler. Dostlarıyla dost, düşmanlarıyla düşman oldular.

Cengiz Han'ın elçileri sağlam antlaşmalar yaparak Rufak-ı Merad'a geri döndüler. Harezmsah ordusunun bağıllık bildirmesi ve sultanın kendisi ile aynı fikirde olması Cengiz Han'ı sevindirdi. Öte yandan eksik kalmış vaatler ve uzun süredir Cengiz Han ile dostluk kurmak isteyen Bağdat Halifesi, Nâsır Lidinillâh ona bir elçi gönderdi. Halife, Cengiz Han'ı Muhammed Harezmsah'ın topraklarına saldırması için kışkırtı ve teşvik etti. O, kesinlikle buna itibar etmedi. Sultan'ın emriyle onun tüccarlarının Gayır Han tarafından öldürmesi ve daha sonra gönderilen elçilerin öldürülmesinde acele davranma hatasına düşmeden önce aklında anlaşmayı bozma fikri yoktu.

S. 78

18. HALİFE NÂSİR'İN İSLÂM DİYARININ SULTANINI ORTADAN KALDIRIP YOK ETMESİ İÇİN CENGİZ HAN'I KIŞKIRTMAK VE TEŞVİK ETMEK ÜZERE MOĞOLİSTAN ÜLKESİNE ELÇİ GÖNDERMESİNİN ANLATILMASI

Sultan Muhammed Harezmsah, halifenin bu hareketinden dolayı çok üzüldü. Bu sırada Tirmiz Meliki ona tereddütsüz biat etti. Ayrıca bu hikâyenin detayları dördüncü ciltte kayıtlıdır. Halife bu haber yüzünden kararsız kaldı ve rahatsız oldu. Bu güçlü düşmanı defetmek için nasıl destek ve güven alabileceği konusunu istişare etmek üzere devlet adamlarını, emirlerini ve âyanlarını topladı. O zaman cihan fatihi olarak ünü, haşmeti duyulan ve ferman buyuran Cengiz Han, dünyanın dörtte birlik kısmında yer alan bölgelere, ülkelere ve sairilere sahipti. Halifenin vezirlerinden biri "Harezmsahların sarı mizacı tatlı şurup gibidir. İhtişamları ile bu fitne tozunu ve Cengiz Han'ın kılıcının ateşini söndürürler" diye konuştu. Halife bu durumu onun meliki ve seçkin komutanı Mahmud Yalvaç aracılığıyla aktarılması gerektiği fikrinin daha iyi olacağını düşündü. Mahmud Yalvaç'a bir mektup yazmalarını emretti. Halifenin yanında bulunan parlak fikirli kişiler Cengiz Han'a Moğol ordusuyla ilgili bir mektup yazıp hemen Moğolistan'a göndermesi gerektiğini, elçinin oraya varmasının dört ay süreceğini, yolda muhafızların onu yakalayacağını ve bu durumun

sultanın öfke ve hırsını iki katına çıkaracağını söylediler. Aslında birkaç dinsiz kâfirin [Moğolun] mezarının Müslümanların yaşadığı topraklarda olması uygun değildi. Moğolların yapacağı istila ateşinin Ehl-i İslâm'a zarar vermesi içten bile değildi. Uzlaşma yolunun bulunması mümkündü. [Harezmsahlr] o topraklarda istikrar ve kararlılık bulmuşlardı. Yüzyıllardır lider olan halifenin kurallarına uymamaktan pişman olan birkaç emir hariç, halifeye izzet ve hürmet göstermediler. Halife “artık Harezmsahlr elli yıla kadar iktidar olamazlar ve yapılan hamle ve saldırılar Muhammed Harezmsah'ın çöküşünü kabul etmesi demektir” dedi.

S. 79

Ondan sonra halife şahsî ihtirasları törpülenmiş ve gerçek durumu kafasına yerleştirmiş ve Nil nehri gibi sakin olan birini Cengiz Han'a rica etmesi için Moğolistan'a göndermelerini emretti. Elçi birkaç günlük yol kat etti ve sonunda amacına ulaştı. Durumu Mahmud Yalvaç'a anlattı. Mahmud, Cengiz Han'a hemen İslâm diyarı Bağdat'tan bir kişinin geldiğini ve bazı haberler getirdiğini arz etti. Cengiz Han casusa sözlerinin ne derece doğru olduğunu sordu. Casus doğru bilgileri öğreninceye kadar kafasını tıraş ettiğini söyledi. Çünkü onun kafası tıraş edilmişti. O bilgileri Cengiz Han'a anlattı. Mâveraünnehir ve Horasan tarafına hareket etme ve Harezmsahlrın soyunu kurutup, kökünü kazıma isteği Cengiz Han'ın gönlünde taş işlenmiş bir nakış gibi yer etti. Sultan'ın kökünü kazıma hayali ve topraklarını ele geçirme hevesi Cengiz Han'ın beyninde gün geçtikçe daha fazla yer ediyordu. Ancak o zaman yapılan antlaşmalar ve sınır hakları vardı. Cengiz Han'ın hareket etme isteği vardı. Fakat gereksiz yere antlaşmaya ihanet edip, pişman olup utanabilirdi. Sabretmeyi ve sessiz kalmayı tercih etti ve zamanı gelinceye kadar tüm hazırlıklarını tamamladı. Halifenin hanedan hakkındaki gerçek niyetini anladı. Sarayları yıkıp savaşarak yüce ve ulu olmak için mücadele etti.

Bu hikâyenin benzerlerinden biride odur ki: Zamanın âbit ve zahitlerinden üç kişi bir sıkıntıyı gidermek için yola çıktılar. Yolda çürümüş birkaç kemik parçası gördüler ve yanına gidip “acaba bu hangi hayvanın kemikleridir” dediler. O anda birlikte dua ettiler. Hayvan canlandı. Üç kişi dualarını rüzgâra verdiler. Dualardan biri ile kemikleri bir araya toplandı. Başka bir dua ile sinirleri damarları ve etleri

hayvanın üzerinde toplandı. Üçüncü dua ile de hayvanın ruh ve kalbi oldu. Korkunç görünümlü bir aslan ayağı kalktı ve üç âbitin dualarını duyanları paramparça etti.

S. 80

19. SULTAN MUHAMMED'İN ÜLKESİNİN YIKILMASI, ORDUSUNUN DAĞILMASI VE TOPRAKLARININ CENGİZ HAN'A KALMASININ SEBEPLERİNİN ANLATILMASI

Muhammed Harezmsah'ın kötü davranışlarından birisi emirlerinden Şeyh Mücedüllidîn Bağdadî'ye iftira atmasıdır. Şeyh Mücedüllidîn Bağdadî'yi sultanın annesi Türkan Hatun da suçlayınca Muhammed Harezmsah bir gece serseriler tarafından çıkarılan bir isyanda onun öldürülmesini emretti. Sultan, onu öldürdüklerine pişman olanların [serserilerin] yanına değerli ve fâzıllar tabakasından âlimler âlimi ve ariflerin en büyüğü Şeyh Necmeddin Kübra'yı gönderdi. Bu mütevâzi derviş için bir sofraya hazırladılar. Olay çıkaranların başındaki kişiye ariflerin hazreti "Mücedülliddîn'in kanının değeri altın ve para değildir. O kişilerin başı, sultanın başı ve benim başım yeredir. Belki bu yüzden beş bin kişinin başı yerde değildir" diye nasihat etti. [Harezmsahlar devletinin yıkılma sebeplerinden birisi de] Sultan Muhammed ile Halife Nâsurîddin arasında vahim bir olayın meydana gelmesidir. Olaylardan bazıları kitabın dördüncü cildinde anlatıldığı gibi halifenin ordusunun perişan bir halde Bağdat'a geri dönmesidir. Bir başka sebep ise Gayır Han'ın Irak'tan geri dönen dört yüz elli Müslüman ve Mümin tüccarı Otrar'a vardıklarında öldürmesidir. Daha sonra Cengiz Han'ın gönderdiği diğer elçinin de öldürülmesidir. Diğer bir sebep, sultanın ordusunun Türkistan'a gidip Cengiz Han'ın oğluyla savaşmasıdır. Başka bir sebepte Harezmsahların uzun boylu olmaları nedeniyle sultan'ın Moğolların suretlerini beğenmemesidir. Sonunda Cengiz Han, sultanın topraklarını ele geçirip devleti yıkmak için çeşitli felaket ve musibetler için çocuklarını, hanlarını, emirlerini ve komutanlarını topladı. "Sağlam ve azametli savaşçılar ile illere baskı kurmakta kararlıyız. Yolunuzdan ve aklınızda vesveseyi çıkarın" dedi. Cengiz Han onlardan mal ve asker istedi. Onlarda "senin ulusunun nüfusu ne kadar az olsa da onlar zahmet, külfet, zorluk, sıcak ve soğğun sıkıntısını çektiler. Gece gündüz doğudan batıya, kuzeyden güneye çok hızlı bir şekilde ününüz yayıldı. Belirli birkaç sebepten başka huzurlu olmak ve cihad için hazırlık yapmaktan

ve yiyecek toplamaktan vazgeçmedin” dediler. Hâlâ Cengiz Han’ın hırsının ateşinin sıcaklığı sönmemişti.

S. 81

[Cengiz Han’ın ele geçirdiği tüm topraklar değerlendirince] yoksulluk düştü. Refah en üst seviyeye ulaştı. Akıl sahiplerinden bir zümre, onun [Sultan Muhammed] artık kimseye hayrının kalmadığını bu topraklar için çok çalışıp çabalamak gerektiğini anladılar. Cengiz Han ateşin külü, yüce kişilikli bir hayat, büyük mertebeler için geleceğin şafağı sökmediği için biraz sabretti. Bu durum sudan daha latif bir şeydi. Çünkü düşmanına galip geldi ve sevindi. Cengiz Han “gayretli ve mert olan padişahlar ateş gibidir. Az bir rüzgâr estiğinde ateş suyu kaplasa da sönmez. Büyükler üç şeyde insafın olmadığını söylerler. Dalgalı deniz, büyüyen ateş, zulüm, istila yapan, işlerinde ağır ve yavaş olan ve cihangir olmak isteyen padişahlardır. Zor olan düşmanı defettikten sonra yeni, kuvvetli ve önemli bir hasım bulmaktır. O düşmanı buluncaya kadar vazgeçmedim. Sizin rüyalarınızı sel aldı. Ağaçlar yandı. Sizin yolunuzdan geçtim” gibi sözler dilinin ucuna geldi. Emirler ve noyanlar ona itaat etmekten başka bir çare bulamadılar.

Cengiz Han’ın Hitay topraklarını ele geçirmesi Moğolistan halkını sevince boğdu. 615 [1218/1219] yılında Cuci Han kendisine bağlı asker ile gerekli hazırlıklarını yaparak İran’a doğru yola çıktı. Yolculuk esnasında Uygur kabileleri ile Siğnak, Baliğ ve Kunalık kabilesinden Arslan Han geldiğinde Tengiz’in oğlu Özer, Cengiz Han’ın hizmetine girmiş ve onun yanında yer almıştı. O zamanlar Harezmsah, Moğolların nasıl yaşadığını ve askerlerin sayısını öğrenmesi için bir casusunu Moğolistan’a gönderdi. Casus yaptığı incelemelerden sonra geri döndü. Casus, “Cengiz Han’ın ordusunun atlılarının karınca ve çekirge gibi sayısız olduğundan halkın tamamı savaş zamanı geldiğinde feleğin aslanının boynuna kement atıp yakalarlardı. Bir elleriyle mızrakları havaya kaldırıp, meydan okuyarak savaş naraları atarlardı. Sanatkârlar, padişahın önünde ve arkasında onu överlerdi. Onun bir yanında özel seçilmiş muhafızları, fedaileri, okçuları ve sırmalı elbiseli askerleri, altın ve mücevherden yapılan kılıç ve hançerleriyle savaşma ve öldürme konusunda diğerlerinden daha sabırlı ve acımasızdılar.

S. 82

Rahatlık ve dinlenmek bilmezlerdi. Kaçmak ve yenilmek bilmezler, kendi silahlarını kendileri yapar, elbiselerini kendileri hazırlardı. Sefere ve yolculuklara hazırlıklıydılar. Dışardan getirdikleri şeyler, koyun, inek ve develer kendilerine aitti. Süt, ayran ve kuruta ihtiyaç duymazlardı. Yerdeki bitkileri söküp, yerlerdi. Şüphesiz arpa ve saman sıkıntıları yoktu. Gün doğup battığında dizleri üzerine çöküp helal ve haramı ayırt edemezlerdi. Tüm hayvanların etlerini köpek, domuz ve ayı eti yerlerdi. Korkuları yoktu. Özel birlikler açık alanlarda gezer ve buldukları bitkilerin özünü içerlerdi. Bu toplulukta söz ve nikâh yapmazlardı. Kadın istedikleri zaman kadını ve babasını alıp şarap içer ve onlara kol kanat gererlerdi. Zafer kazandıklarında kadınları hamile bırakmayı büyüklük sayarlardı. Çocukları doğunca büyük suyun kenarına giderlerdi ama gemi yapmayı bilmezlerdi. Bir birlerinin elbiseleri çalarlardı. Tamamı gevşek kumaştan yapılan elbiseleri alıp götürüp satarlardı. Atlarının boynundan tutup çoluk çocuklarıyla karşı geçerlerdi. Gökyüzünün yüksekliğini yüce ve ulu Tanrı zannedip onları görüp koruduğuna inanırlardı” diye anlattı.

S. 83

20. CENGİZ HAN’IN BUHÂRÂ’YI, HER TARAFI VE HER YERİ ALMALARI İÇİN ÇOCUKLARINI VE NOYANLARINI GÖREVLENDİRMESİNİN ANLATILMASI

Cengiz Han değerli askerleri ile birlikte Otrar yakınlarına geldiğinde Çağatay ve Oktay’ı bu şehri kuşatmaları için görevlendirdi. Cuci’yi o bölgenin yakınlarına, Alâk Noyan ve Mönke Buka’yı da beş bin askerle Fenakent ve Hocend tarafına gönderdi. Kendisi de Tuli Han ve askerleriyle birlikte Buhara’da kaldı. Buhârâ, İslâm beldelerinden seçkin bir belde olarak kabul edilmekteydi. Bu şehir ulemalar, fazıllar, içtihad erbabları, salih kişiler ve siddıkların olduğu bir yerdi. Bu kelime Buhar kelimesinden türetilmiştir. Sözlük anlamı ilim sahiplerinin toplandığı yerdir. Bu kelimenin kökü putperest Hıtay ve Uygurcadır. Onlar kendi mabedlerinde bulunan putlara “Buhâr” adını vermişlerdi.

Cengiz Han Zarnuk'a ulaştığında oranın ileri gelenlerine şehrin öncelikle nasihat ile itaat altına alınması için Danişmend Hâcib'i elçi olarak gönderdi. şehrin ileri gelenleri Danişmend Hâcib'in yanına geldiler. Danişmend Hâcib Moğol askerlerinden gelecek olan zararlara karşı halkı koruyup gözeteceğine dair söz verdi. Zarnuk gençleri mülâzım adlı orduya katılarak Buhârâ'ya doğru yola çıktılar.

S. 84

O beldeye Kutlubalığ adını vermişlerdi. Bu mübarek şehrin detayları ancak bu özetten ibarettir. Cengiz Han Otrar'dan haber beklerken askerlerine Zarnuk üzerinden Buhârâ'ya hareket etmelerini emretti. İlim ufku en üst mertebeye çıkınca padişahın öncü birlikleri aniden o kasabaya vardılar. Zarnuk halkı gün geçtikçe gaflet ve rehavete kapılmışlardı. Gözlerini açtiklarında kasabanın etrafının ve çevresinin Moğol askerleri ile dolu olduğunu gördüler. O topluluğun yağma yapacağından korkup endişeyle kaleye sığındılar. Ordunun bir bölümünün deniz dalgası olduğunu zannettiler. Kuşkusuz kaledeki muhafızlar onları engellemek için kaleden dışarı çıkmak istediler.

Cihan padişahı bu durum karşısında topluluğa nasihat ve öğüt vermesi için Danişmend Hâcib'i oraya gönderdi. Zorluk ve azaba uğramamaları için gönderilen Danişmend Hâcib kaleye geldi ve konuşmaya başladı. Serseri ve kabadayı takımından bir grup ona saldırmak istedi. Danişmend Hâcib "ben falan Müslüman oğlu Müslümanım, temiz hüküm sahibi Cengiz Han'ın hizmetindeyim. Sizi helâk olmaktan kurtarıp kurtuluş sahiline emin bir şekilde ulaştırmak isteriz. Cengiz Han askerleriyle birlikte kıyamet gibi sizin kalenizin çevresindedir. Eğer boyun eğeceğinizi açıklarsanız mal ve canınıza zarar gelmez. Allaha yemin ederim ki eğer gecikerseniz kalenin hali kandan Ceyhun'a döner. Bu iki nasihati bana dışmanlık duymadan dinleyin "dedi ve döndü. Geveze insanlardan birisi "biz kabul ederiz. Zarnuk için niyetiniz her ne ise art niyetsiz kelimeler sayesinde silah barışta görünür" dedi. Danişmend Hâcib ile anlaşmayı kabul etti.

S. 85

Zarnuk halkı boyun eğdikten sonra onların istikbal ve mal kaygısı olmadı. Zarnuk'un ileri gelenlerinden bir grubu hediyeler ile birlikte dışarı çıkardılar. Askerler, gazaba uğramamış şehrin ileri gelenlerinden bir grubun elçi olarak geldiğini padişaha haber verdiklerinde padişahın heybeti heyette bulunanların üzerine depremde kopan dağ parçası gibi düştü. Kalede bulunan topluluk Cengiz Han'ın hizmetine girmek için acele ettiler. Gelen heyete merhametli ve şevketli davranılmasını emretti ve onlar kaleden bu şekilde dışarı çıktılar. Kaledeki gençler ile birlikte düzenli olarak oradan ayrıldılar. Diğerlerine de izin verdiler. Moğollar oradan Nur kasabasına geldiler. Nur kalesindeki sanatkârlar, Tahir Bahadır ve bilginler teslim bayrakları ile Cihan padişahının huzuruna geldiler. Cengiz Han, onlardan bağlılıklarını bildirmelerini ve başkaldırmaktan vazgeçmelerini istedi. Ancak Nur halkı Cengiz Han'ın kendine hâkim olamayıp saldırıp saldırmayacağından emin değillerdi. Hâlâ Sultan Muhammed'in yardım edeceğini ümit ediyorlardı. Biraz kararsızlıktan sonra onların düzenli bir şekilde teslim olmaları için bir elçi gönderdi. Tahir Bahadır bu duruma rıza gösterdi ve teslim olacaklarına dair resmi bir belgeyi Subeday Bahadır'a ulaştırıp Nur kasabasının teslim olacağını bildirdi. Orayı teslim etmek için Subeday'ın yanına vardığında onu Subeday'ın huzuruna çıkardılar. Cengiz Han'ın emrini yerine getirerek Nur halkına geçimini sağlaması için maaş, mahsul almak ve ziraat yapmak için tohum ve inek verdi. Onlarda hanlarına itaat ettiler. Nur halkı bu emir doğrultusunda çalıştılar. Askerler oraya geldiklerinde ne buldularsa hepsini aldılar. Padişahlığının cömertliği bol olan Cengiz Han, Nur kasabasına ulaştığında Moğolların zulüm ve esaretinden kurtuldular. 617 [1220] yılı Muharrem ayının başlarında oradaki tüm illeri alarak amacına ulaştı ve oradan Buhârâ'ya hareket etti. Gece olduğundan Sultan'ın emirlerinden Gökhan, Sevinç Han ve Köşil Han yirmi bin piyade ve otuz bin süvariyle gecenin karanlığında dışarı çıktılar. Moğolcada "Çekdal" adı verilen muhafızlar ve askerler bundan haberdar oldular. Moğol askerleri onları tanıdıkları için müdahale etmekte çaresiz kaldılar. Ertesi gün ovanın karşında güneş kan dolu bir tepsi gibi göründü. Nökerler ve askerler Buhara halkını yakalayıp bağladılar ve kaleden içeri girdiler. Şehrin zenginleri ve ileri gelenleri Cengiz Han'ı tanıdılar ve onun hizmetine girdiler. Komutanlar, şehir ve kaledekiler ile görüşerek içeri girdiler.

Güzel yapılmış bir mescidin yanına vardıklarında orada durdular. Cengiz Han “bu saray sultanın mıdır?” diye sordu. Yanındakiler “hayır, Yaradanındır” dediler. Atından indi ve minbere çıktı. Halka “ovada alaf [yem] yoktur. Atların karnı açtır” dedi. Bunun üzerine Moğollar ambarları doldurdular. Kur’an ve Musaf sandıklarını çıkarıp, atların ahırlarına doldurdular. Geriye kalanların yularını da âlimlerin, müctehidlerin ve bilginlerin eline verdi. Onlarda Moğollara uyum sağladılar. Kuran sayfalarını katır ve yük hayvanları ezsinler diye yere attılar.

S. 86

O zaman Mâverâünnehir’de bilgisi çok sağlam bir müctehide “mevlâmız bu nasıl bir haldir” diye sordular. O da ilahî bir dua edebiyile “susun” dedi. Ondan sonra Cengiz Han atını sürüp mescide gitti. İnsanlar hazırды. Minbere çıktı ve Yaradan’ı mabedin diliyle övdü ve Müslümanların eksiklerini söyledi. Yanlıklar kapısında olan Muhammed Harezşah’ı hedef alan sözler diline geldi. “Ey insanlar, sizin kavminizden olanlar büyük günahlar işlediler. Allahu Tealâ bu dergâha ve size beni gazap ve bela olarak gönderdi” dedi. Onun Moğolca söylediklerini Danişmend Hâcib orada bulunanlara Farsça olarak tercüme ediyordu. Cengiz Han sözlerini bitirdikten sonra “her ne kadar sizinle görülecek bir hesabımız olsa da artık tekrarına gerek yoktur” dedi. Buhara’nın ileri gelenleri sakladıkları mal ve servetlerini ilgili makamlara teslim etmek zorunda kaldılar. Her şeylerini vererek onların yapacağı çok kötü işkence ve acıdan kurtuldular. Cengiz Han, Harezşahların şehri tek etmeleri için bir yarlıg gönderdi. Ancak onların gömlek ve giyecekleri kalmadığı için şehre sığındılar. Geride kalanlardan Cengiz Han’ın haberi olunca öfkesinin sıcaklığı arttı ve şehri yakmalarını emretti. Ahşap yerleri bir günde yaktılar ve geriye mescid, cami ve aşevlerini bıraktılar. Şehri yaktıktan sonra Buhara’nın gençlerine kale muhafızı olmalarını emretti. Muhafızlar düzenli bir şekilde içine koca taşların konduğu ve nefit atan mancınıklar yaptılar. Kale halkı mancınıkları büyük ve görkemli bir törenle oraya getirdiler.

S. 87

[Muhammed Harezşah’ın komutanı] Gökhan savaş meydanında sağdan sola, soldan sağa atıldı ve her hamlesinde bir savaşçıyı ortadan kaldırdı. Birkaç gün süren

muharebelerden sonra geri çekildi. Kalenin etrafındaki hendekleri otlar ve su ile doldurdular. Baştan ayağa izzet ve büyüklükten mutlu olan Sultan'ın devlet adamları umarsızlıklarının esiri ve aşağılık insanlardı. Gökhan'ı ve yetenekli askerlerini öldürdüler ve kaleyi yerle bir ettiler. Harezşahlı kadın ve çocukları esir ettiler. Ondan sonra bu olayları yaşayan bir Buhârâlı Horasan'a geldi. Ona sordular. Şehriniz ne durumdadır. O da “geldiler, saldırdılar, yaktılar, öldürdüler ve gittiler” diye cevap verdi. Doğrusu Moğol ve Tatar askerlerinin yaptıklarını bir şeyler ile açıklamak mucizedir. Buhara'nın tamamı bir süre harap ve yıkık kaldı. Kağan ve onun hükümetindeki Yalvaç'ın çabası ile yeniden imar edildi. Böylece bu toprakların mevzusu bitti. İnşallahu Tealâ.

21. OKTAY'IN VE ÇAĞATAY'IN OTRAR VALİSİ İLE MÜCADELESİ KALENİN KUŞATILMASI VE O KALENİN TATARLAR TARAFINDAN ELE GEÇİRİLMESİNİN ANLATILMASI

Sultan Muhammed Harezşah Otrar'a gitmeden önce elli bin seçkin askerini orayı korunmak için göndermişti. O şehir Türkistan sınırında bulunuyordu. O sırada görkemli Tatar ordusu şaşkındı. Gayır Han, Cengiz Han'ın maiyetindeki tüccarları öldürdüğü için sultan, Karaca Hâcib'i on bin kişi ile onun yardımına gönderdi. Bu korku o fitne yüzündendi. Cengiz Han Otrar yakınlarına geldi ve askerlerini topladı. Oktay ve Çağatay'ı şehri tekrar kuşatmaları için gönderdi. Kendisi de Buhârâ'ya doğru yola çıktı. Önceden adı geçen şehzadeler beş ay süreyle kaleyi kuşattılar. Otrar'ı kuşatan usta askerler kaleye yaklaştıklarında Karaca Hâcib, Gayır Han'dan il olmayı kabul etmesini isteyince o, buna rıza göstermedi. Gayır Han “velinimetimiz olan Sultanımıza asla vefasızlık edemem. Düşman ve kâfirleri tanımalıyız. Dışarıdaki Müslümanların vebali üzerimizdedir” dedi. Karaca Hâcib bu emri abartılı buldu ve üstelemedi. Karaca Hâcib, askerleri ve yanındakilerin tamamı ile il olmak için şehrin Sufihane kapısından dışarı çıktılar. Bütün gece Moğol askerleri şehrin kapılarından içeriye aktılar. Sabah olduğunda Karaca Hâcib'i Oktay ve Çağatay'ın yanına getirdiler. Şehzadelerin birkaç soru ve cevabından sonra Ona “valinin hizmetinde sonsuz haklara sahip olduğun halde sen münafıklık yaptın” dediler. “Sen vefasızsın ve gönlündeki hevesleri bize nasıl anlattırısın” dediler. Bir anda etrafında toplanan adamlar onu şehadete ulaştırdılar ve Otrar savaşçılarını meydanda kılıçtan geçirdiler.

S. 88

Gayır Han ile birlikte yirmi bin cesur asker kaleye sığındılar. Gençlerin ve ihtiyarların hepsi dünyada kalmamak için gönüllerinden hayatlarını çıkarıp elli kişilik gruplar halinde dışarı çıktılar ve öldürüldüler. Bazıları da en yüce şehadet mertebesine ulaştılar. Böylece bir ay süreyle sıcak meydan muharebeleri devam etti. Moğol askerlerinden çoğu öldürüldü. Gayır Han'ın kendinden başka geride iki askeri kalmıştı. Moğol askerleri savaşı bırakıp kaleden ayrıldılar. O da bir yere sığındı. Cengiz Han, askerlerine Gayır Han'ı canlı yakalamalarını emredince Moğol askerleri onu öldürmekten sakındılar. Vefakâr ve cefakâr iki askerini Moğol askerleri şehadete ulaştırdılar. Cariyeler saray duvarındaki kerpiçleri ona veriyorlardı. Kerpiç kalmayınca Moğol askerleri Gayır Han'ı boynundan yakaladılar ve hizmetindekileri esir ettiler. Onu mahkûm ettiler. Mahkûmlara değer verdiler ve kaleyi yerle bir ettiler. Geriye kalan sanatkârlar ve meslek sahiplerinden bazılarını uzaklaştırdıklarında Cengiz Han, Buhârâ'dan Sermerkand'a gelmişti. Oktay ve Çağatay askerleriyle birlikte Semerkand'a gittiler. Gayır Han'a Göksaray'da şehadet şerbeti içirdiler.

22. CUCİ HAN'IN EMİR DOĞRULTUSUNDA CEND VE HOCEND'E GİDİŞİNİN HİKÂYESİNİN ANLATILMASI

Cuci Han Siğnak yakınlarına geldiğinde uzun süreden beri Cengiz Han'ın hizmetinde olan ve ticaretle uğraşan onun ulular zümresinden düzgün, tecrübeli ve bilgili Hasan Hâce'yi Siğnak halkına nasihat etmesi için gönderdi. Ancak elçilik görevini yerine getirmek için şehre geldiğinde şehrin serseri ve kabadayı takımından bir grup tekbirler getirerek onu öldürdüler. Büyük bir gâzâ yaptıklarını sandılar. Cuci Han bu durumdan haberdar olunca aslan kükremesi gibi bir öfkeyle yola koyuldu. Şehri gören bir yere geldi. Ve askerlerine şehri kuşatıncaya kadar savaştan geri adım atmamalarını emretti.

S. 89

İntikamı da kendi nefesine resmetti. Moğollar şehrin ihya levhasını yaptılar ve oranın imar işini öldürülen Hasan Hâce'nin oğluna verdiler. Kılıçtan geçirilmekten

kurtulanları tekkelerde topladılar. Bu arada Cuci Han, Özkent'e doğru yola çıktı. Şehir halkının savaşmak için hiçbir hazırlığı yoktu. Tatar ordusu orada katliam yapmadı. Cuci daha sonra Asnas'a gitti. Moğollar dik kafalı, serseri, kabadayılarla savaşıp şehre girdiler. Bu haber Cend hâkimi Kutluğ Şah'a ulaştığında Moğolların Harezmsah'a ulaştıklarını zannederek büyük suyu rüzgâr gibi geçip Harezim'e doğru yola koyuldu. Moğollar, şehir ahalisinin kendilerine karşı koyup koyamayacaklarını öğrenmek için Cintimur'u Cend'e gönderdiler. Orada bulunanların başında bir lider yoktu. Halktan olmayan birileri Cintimur'a saldırdılar. Cintimur'u helâk etmek istediler. O, iyi önlem ve güzel tedbirler ile canını kurtardı. Cuci Han önceden böyle bir olayla karşılaşmıştı. 4 Safer 616 [1219]'da şehrin yakınlarına geldi. Moğollar, askerlerini ve atlarını düzenli bir şekilde yerleştirmekle meşgul oldular. Cendliler şehrin kapılarını kapatıp güçsüzler gibi oturdular. Moğollar filleri hendeklerin üzerine getirip merdivenleri dayayıp yüksek surlara tırmandılar. Cend halkı şaşkınlıkla "onlar yüksek surlara nasıl tırmandılar" dediler. Moğollar bir taraftan yardıma gidip şehrin kapılarını açarak şehre girdiler. Şehri yağmaladılar ve halkı dışarı çıkardılar. Serseri ve kabadayı takımından olanları savaş meydanında öldürdükleri için Cend askerlerinin başına şefkat ellerini koydular ve onların canlarını bağışladılar. Birkaç gün onları kendilerine tahsis edilen yerde tutup şehri yağmaladılar. Moğollar Cend bölgesini ele geçirince oranın yönetimini Ali Hoca'ya vermeyi uygun gördüler.

S. 90

23. FENAKENT VE HOCEND'İN FETHİ VE MELİK TİMUR'UN AKİBETİNİN ANLATILMASI

Eski zamanlarda geçtiği anlatılır ki Alak Noyan'ı beş bin asker ile Otrar tarafından Fenakent'e gönderdiler. Alak Noyan'ın hizmetindekiler Fenakent'e ulaştıklarında oranın valisi İltegü Melik halkın arasından topladığı askerler ile kaleye yerleşmişti. Askerler Köngli Kami'den beri onun emrinde görevliydi. Üç gün boyunca kurbanlık gibi kesildiler. Dördüncü gün aman dilemek için dışarı çıktılar. Moğol askerleri Alak Noyan'ın emri doğrultusunda sanatkârları, Fenakent askerlerinden ayırdılar. Onlardan bazılarını kılıçla, bazılarını da ok yağmuru ile öldürdüler. Esir gençleri gruplar halinde Hocend'e götürdüler. Alak Noyan daha

önemli bir iş için Hocend'e yöneldi. O diyarın hâkimi Timur Melik, askerleri ve yiğit savaşıları ile kaleye yerleşmişlerdi. O, savaştığında Rüstem ve İsfendiyar utanırdı diyerek namını anlatırlardı. Hocend nehrinin ortasında su ile ikiye ayrılan yerde bir kale yapmışlardı. Casusların oraya kement atması zor olsa da oraya demir atmışlardı. O kaleye çok temkinli, savaşa hazır, ölüm savaşılarından bin ünlü asker yerleşmişti. Mancınıklar yüksek kaleye ulaşamadığından şehir kurtulmuştu. Dört bir taraftan yardım istediler ve insanları yardıma getirttiler. Gelen askerlerle birlikte yirmi bin Moğol askeri toplandı. Toplanan askerler onluk ve yüzük gruplara ayrıldılar ve her on kişinin başına bir Moğol askerini görevlendirdiler. Piyade askerlerde dağdan kaleye üç fersah uzaklıkta bir mesafede bulunuyorlardı ve taş taşıyorlardı. Moğol süvarileri de su dolduruyorlardı.

S. 91

Timur Melik on iki adet sağlam gemi yaptırmıştı. Onlara ok ve ateş değmesin diye keçe kaplatıp, çamurla sıvatmıştı. Her gün keçe kaplı kayıklardan altı tanesi bir tarafa diğer altısı da başka bir tarafa gidip her tarafa ok atıyorlardı. Timur Melik'in adamları yiğitçe savaşıyorlardı. Gecenin zifirî karanlığında canlarından vazgeçiyorlardı. Timur Melik can ve malını korumak için Allahtan yardım istedi. Duası kabul olunca gecenin bir yarısı kıymetli eşyalarını ve canlarını sağlam gemilere koydu Şimşek ve rüzgâr gibi suyun üzerinde yol aldı. Moğol askerleri bu durumdan haberdar olunca onu karşı kıyıda karşılamak için harekete geçtiler. Suyun karşısına gittiler. Timur Melik her yerde Moğol askerlerini görünce kıvrak zekâsı ile oklara hedef olup yaralanmamak için hata yapmadı. Fenakent'e ulaşmaya kadar gemiler ile kaçtılar. Moğollar, Timur Melik'in kaçmasını engellemek için oraya zincir çekmişlerdi. O, bir ok atarak zinciri parçaladı ve geçti. Cuci, Timur Melik'in bahadırlarından haberdar olunca askerlerine onarlı ve yüzerli gruplar halinde Ceyhun nehrine gitmelerini emretti. Timur Melik bu durumdan haberdar olunca sudan çıktı. Yıldırım ve rüzgâr gibi yola çıktı ve Moğol askerlerinden uzaklaştı. Timur Melik ve yanındakiler, Moğol askerleri ulaşmasınlar diye her engeli aştılar. Birkaç gün bu şekilde ok yüklerini ve eşyalarını muhafaza ettiler. Göç edenlerden ve yanındakilerden bazıları öldürüldü ve bazıları da yaralandı. Moğol askerleri galip geldiler. Onun eşyalarını aldılar. Timur Melik'in hizmetinde birkaç kişi kaldı.

Böylece Moğollar onları yakalayıp ellerini bağladılar. Timur Melik yerden topladığı silahları kaybetti. Onun yanında birkaç tane ok kaldı. Onlardan birinin temreni yoktu. Üç Moğol onun peşinden gitti. Timur Melik temrensiz oku, o üç kişiden birinin gözüne sapladı. O Moğol askerinin gören gözleri artık görmez oldu. Timur Melik “onunla birlikte diğer iki kişiye size iki okum kaldı ve size acıyorum” dedi. Moğol askerleri geri döndüler. Timur Melik Harezm’e gitti. Her zaman savaşa ve mücadeleye hazırды. O, şahneyi öldürmek için geri döndü ve orduya katıldı.

S. 92

Timur Melik Harezm’de kalmayı uygun görmedi. Muhammed Harezmşah’ın peşine takılıp yola çıktı. Moğol askerlerinin topraklarına verdiği zararı anlatmak için bir asker geldi. Durumu Sultan’a anlatınca Sultan perişan oldu. Timur Melik birkaç gün onun hizmetinde kaldı. Her türlü lütuf ve nimetinden faydalandığı Sultan’ın peşinden ayrıldı. Derviş elbisesiyle Şam’a gitti. O diyara vardığında bir süre orada ikamet etti. Fitneler azalıp, yaralar sarılınca vatan sevgisi ve hasreti onu kendi vatanına çekti. Uzun bir yol kat edip Fergana’ya geldi. Bir süre orada kaldı. Bazen Hocend’e gidip haberlerin aslını öğreniyordu. Batu Han’ın yarlığıyla oğlunun vali tayin edildiğini ve kendisinden kalan mal ve eşyaları oğluna geri verdiğini öğrendi. Timur Melik oğluyla görüştüğünde ona “eğer babanı görseydin tanır mısın” dedi. Oğlu “Ben süt içen bir çocuk iken babamdan ayrı kaldım. Ama onu tanıyan bir kölem var” diye cevap verdi. Orada hazır bulunan kölesine işaret etti. Köle, Timur Melik’i azalarındaki işaretten tanıdı. Haber Türkistan’a yayıldı. Timur Melik, padişahın insaf ve lütfuna inanarak tüm karşı çıkmalara rağmen Kağanın ordusuna katılmaya karar verdi. Yolda Kadakan Oğlan’la karşılaştı. Kadakan askerlerine onu tutuklamalarını emretti. O, Moğol askerleriyle savaşmıştı. Kadakan önce Timur Melik’i sorguladı. Onun yaralayıp kör ettiği Moğol, mecliste hazır bulunuyordu. Ona sorular sorudular. Timur Melik vakur bir şekilde cevap verdi. Bu cevaplar padişahlar meclisinde yeterli görülmedi. Kadakan Oğlan öfkeyle kılıcını çekti. O, Timur Melik’i kılıçla doğrayıp hayatına son vererek cevap verdi. Alak Noyan Hocend işini halledip Semerkanda doğru yola çıktı ve Cengiz Han’ın ordusuna katıldı.

S. 93

24. CENGİZ HAN'IN SEMERKAND'I FETHETMESİ VE O CENNET BELDEDE KALMASININ ANLATILMASI

Tatar ve Moğol askerlerinin endişesi Sultan Muhammed Harezmsah'ın içini kemirdiği zaman yüz on bin kişilik ordusunu Semerkand'a gönderdi. Ordusunda altmış bini Türkmen ve birkaç önemli komutan ile birlikte kükreyen bir aslan ve öfkeli bir fil gibi cesur elli bin Tacik ve yirmi tane kuvvetli fil bulunuyordu. Harezmsah'ın büyük üstünlüğü olmasına rağmen kuşatma yapmak yerine yanındakileri birkaç gruba ayırarak şehirden geri çekildi. Semerkand halkı canlarını korumak için hendekleri su ile doldurdular. Cengiz Han, Otrar'ın durumundan haberdar oldu. Semerkand halkının kalabalık ve üstün olduğunu kale ve surların sağlam olduğunu duymuştu. Şehri fethetmek yıllar sürebilirdi. Öncelikle merkeze bağlı yerleri ele geçirip daha sonra oraya yönelmeyi uygun gördü. Bununla birlikte askerlerini o tarafa gönderdi. Kendisi de Buhara'ya gitti. Buhârâ halkından ve o yöreden asker topladı. Semerkand'a doğru hareket etti. Cengiz Han yolda karşısına çıkan yerleşim yerlerine saldırmadı. Kale ve surlara sığınan taifeyi getirdiler. Cengiz Han askerlerden bazılarını kuşatma için görevlendirdi. Moğollar Buhara askerlerine kötülük etmek ve zarar vermek için oraya götürdüler. Moğol askerleri o toplulukta bulunan güçlü ve kuvvetli olmayanların başını gövdesinden ayırdılar. Noyan ve şehzadeler Otrar'ı kurtarıp Türkistan ve Mâverâünnehir'in çeşitli yerlerini ele geçirdiler.

S. 94

Yardım Semerkand'a ulaştığında kalabalık bir asker grubu orduya katıldı. Moğollar Göksarayda konakladılar. Şehrin kapı ve surlarını yıkmak için birkaç gün mücadele ettiler. Üçüncü gün güneş hançerini çekip kalenin üzerine geldiğinde sultanın emir ve komutanları dışarı çıktılar. Yiğitliğin yakası akıllarını başlarına getirmişti. Savaş meydanına atıldılar. Moğol ve Tatar askerlerinden bazılarını öldürdüler ve bazılarını esir alıp şehre götürdüler. Ertesi gün her iki ordu da yerlerini aldılar. Cengiz Han atına bindi ve askerlerine savaşın ateşiyle gözlerini

karartmalarını emretti. Böylece askerler kalenin yakınlarına gittiler. Şehirdekilerin dışarı çıkmaya mecalleri kalmamıştı. O gün sabahtan akşama kadar Harezmsahların büyük kalesinde savaşa tutuştular. Mancınık ve gülle atışları Semerkandlıların cesaretini kırdı ve moralini bozdu. Bazıları itaati, canından vazgeçen ve aklını yitirenlerden bazıları sultan'ın yanında olmayı, bazıları da Cengiz Han'ın savaşa engel olacağına inandılar. Cesur ve yürekli Moğol ordusu şehir halkını tereddüt etmeden ve hunharca katletti. Bu esnada kadı, Şeyhü'l-İslâm ve din adamları Cengiz Han'ın hizmetine girdiler ve ihsanda bulunması için ona sığındılar. Moğol ordusu şehre namazgâh kapısından girip hac kapsamında durdular. Şehirdeki Semerkandlı kadın ve erkeklerin tamamını öldürdüler. Şeyhü'l-İslâm, kadı ve ona bağlı olanları şehirden çıkardılar. Sürekli bir âdet haline getirdikleri yağma ve talanla meşgul oldular. O işin iki büyük kazancı oldu. Elli binden fazla kişi canını ve malını zamanın afet ve felaketinden kurtarmayı başardılar. Kale halkının “öten güvercin” adını verdikleri bu kalede bulunan ve Sultan Muhammed'in, bey ve komutanlarından Alphan, ne bırakıp kaçtı nede sultana sırtını döndü. Cesur yürekli askerleriyle canından vazgeçip Moğol askerlerinin arasına daldı ve hızlı bir şekilde Sultan Muhammed'e ulaştı. Ertesi gün Moğol askerleri kale ve surları yıkmak için aletler getirdiler ve akşam namazına kadar kaleyi istila ettiler. Sultanın yaklaşık otuz tane han ve emirini askerleriyle birlikte yakalayıp öldürdüler. Cengiz Han onların isimlerini bir yarlığ ile gizlice Rükneddin Kert'e gönderdi. O ferman, halkın sayılmasına sebep oldu. Otuz bin kişilik sanatkâr ve iş erbabını ayırdılar ve evlatları arasında pay ettiler. Geriye kalan zenginlerden yirmi bin dinar aldılar. Bu olay 618 [1221/1222] yılı Şehrivar ayında meydana geldi.

S. 95

25. CENGİZ HAN'IN CEBE NOYAN VE SUBEDAY BAHADIR'I MUHAMMED HAREZMSAH'IN PEŞİNDEN GÖNDERMESİNİN ANLATILMASI

Cengiz Han Semerkand'a ulaşip bu kutlu şehri kuşattığı zaman öncü olarak gönderdiği askerler ve komutanlar Sultan Muhammed Harezmsah'ın topraklarında bulunan kaleleri darmadağın etmişlerdi. Sultanın yanında fazla kimse kalmamıştı.

Zorluk ve güçlkle Tirmiz nehrinden geçip Horasan'a doğru yola çıktı. Cengiz Han emir ve noyanlarına “şüphesiz Muhammed şimdi zayıf ve acizdir. Onun kökünün kazınması gerekir. Eğer ihmal kapısından gidersek ona bağlı olan topraklarda bulunan eşrafımız zor durumda kalır” dedi. Bu fikir alışverişinden sonra karar verdiler. Cebe Noyan, Subeday Bahadır ve Togaçar adlı üç emir ile birlikte Rüstem ve İsfendiyar destanı gibi otuz bin asker gelmeden önce sultan kaçtı. Cengiz Han emirlerine yola çıkmak için acele etmelerini söyledi. Komutanlarına“sultan yakınlarının elini bırakınca artık hiçbir önemi kalmadı. Ayrıca savaşma takati ve savunma gücü kalmadı. Durmak zorunda kalırsa o zaman ortaya çıkar. O, sizinle birlikte gelmez. Eğer birkaç kişi ile Yabğar dağına sığınırsa halkın gözünden düşer. Onun topraklarından geçen herkes birleşip huzura gelip aman dilerler. Her kim geç kalıp isyan ederse onun ceza ve ateşin kenarına koyarlar. Çocukları da o nehrin kenarından geçirip Harezme göndererek falan zaman Derbend yolunda nasıl yurtlarına ele geçirmeleri gerektiğini” söyledi. Komutanlar bu emir doğrultusunda yola çıktılar.

S. 96

Moğol ordusu 617 [1220] yılının Rebiü'lâhîr ayında İlanü'l-İl (Ceyhun) nehrinden geçmeyi başardı ve Belh'e ulaştı. Oradan kılavuz alıp Herat'a doğru yola çıktılar. Herat meliki bundan önce Cengiz Han'a il olmak ve bağlılığını bildirmek için birkaç kişiyi gönderdiği için ona saldırmadılar. Togaçar, Cebe Noyan ve Subeday Bahadır'la birlikte Herat'a geldi. Herat valisi itaat etmeyi kabul etmedi. Onun karşılığında öldürüleceğini bildiği için melik, savaşa kemer bağlamak zorunda kaldı. O savaşta bir ok Togaçar'ı öldürdü. Böylece onun şerri defedildi. Togaçar'ın askerleri iki emirin peşinden gidip onlara bağlandılar. Cebe ve Subeday Zâve'ye vardılar ve ulûfe istediler. Zâve halkı onlara bir şey vermediler. Moğollar acele ettikleri için halka saldırmadılar ve gittiler. Kutlu ve akıllı Zâve halkı burçların ve kale duvarlarının üzerine çıkıp ellerine davul alıp, küfredip, şarkı söylediler. Emirler Zâve halkının kendilerini önemsediklerini fark edince öfkelenip geri döndüler. Üç gün bu kasabayı kuşattıktan sonra büyük katliam yaptılar. O diyardan bir diyar bırakmadılar. Değerli mal ve eşyalarını yağmalayıp yıktılar. Oradan çok acele bir şekilde Nişâbur'a doğru yola koyuldular. Nişâbur'a yaklaştıklarında oranın ileri

gelenlerinden Fahirü'l-Mülk, Hâce Ziyâü'l-Mülk-î Zuzenî ve Mücirü'l-Mülk-î Kâfi, sultanın yakını ve akrabalarıydı. Moğollar, onlara elçiler gönderdiler. Onları Cengiz Han'la birlik olmaya davet ettiler. Topluluktan üç kişi uygun hediyelerle birlikte yola koyuldular ve il olup bağılıklarını bildirdiler. Mücirü'l-Mülk “ben yaşlı bir adamım, siz sultana gidin, eğer o topraklarda zafer kazanırsanız orası da sizin olur. Ben de sizin şartlarınıza bağlı kalırım” dedi. Cebe Noyan bu nasihat için Uygurca bir yazı hazırladı.

S. 97

Cebe Noyan kılavuz aldıktan sonra Cüveyn yoluyla Mazenderan'a gitti. Subeday da Tûs'a doğru yola çıktı. Oradaki insanları öldürülmesine sebep oldu. Subeday büyük yiğitlik gösterdi. O şehrin kuş cenneti, gümrah akan pınarları ve nehirleri onun hoşuna gitti. Çok fazla felâket meydana gelmedi. Bir şahne coşkun denizin üzerinden geçip yola çıktı. Sayılarının çok az olması sebebiyle bu diyarın insanları su verilmiş kılıçlarını onlara bırakmışlardı. Şahne oradan çıkmayı denedi ve Damgan'a gitti. Oranın halkı dağlara sığınmıştı. Kabadayı ve serseri takımı ile bir olay yaşanmıştı. Cebe Noyan Mazenderan'a vardığında oranın halkının çoğunu öldürdü. Özellikle Kamu şehrinde büyük katliam yaptı. Sultanın ailesini ve yakınlarını yakalamak ve onların bulunduğu kaleyi kuşatmaları için asker görevlendirdi. Cebe Noyan Mazenderan'dan Rey'e doğru yola çıktı. Subeday'ın Rey halkıyla arasında özellikle mezhep ayrılığı yüzünden husumet bulunmaktaydı. O zamanın geçerli mezhebi İmam-ı Hanefî mezhebi idi. Yöre halkının Cebe Noyan'ın namını duymaları için çoğu Kûfe'de bulunan şafiîlerin namaz kıldığı bir mescidi yaktılar. Moğollar, Kadı Şafiî ve yanındakilere vaatlerde bulundular. Cebe Noyan, Ebu Hanife mezhebine sıkı sıkıya bağlı olanları katletti. Bu sözü meşhurdur ki. “kurda birşeyler dikmeyi öğretsen bile onun huyu değişmez” Kısacası o, şehir halkının yarısını şehit etti. Şafiî topluluğunun şehir halkına nisbeten vefalı olmadığını onların da başkaldırıp başına bela olacağını düşündü. Cebe Noyan, “bize bu taifeden bir iyilik ve hayır gelmez” dedi. Bu düşünceden sonra şafiî ashabından birini Hanefî erbabından birinin yanına gönderdiler. Rey'de birbirlerini katlettikleri bazı tarih kitaplarında yazılıdır.

S. 98

Bu olaydan sonra Cebe Noyan Hemedan'a gitti. Subeday'da Kazvin'e geldi. Cebe Noyan ordusu içinde bulunan Müslüman bir taifenin şehir halkına daha içten davranması sebebiyle "şehir halkının öldürülmesi gerekli ve lazım bir sevaptır" dedi. Oranın ve etrafında bulunan yerlerdeki erbabların toplanması için emir buyurdu. Moğollar, halkı kılıçtan geçirdiler ve eş ve çocuklarını esir aldılar. Oradan hemen Hemedan'a gitti. Orası Irak-ı Acem'in güzel ve en tatlı yerine sahipti. Râzî'nin söylediğine göre orada vücuda faydalı meyveler vardı. Hemedan valisi Mecüdüddin Âlâüddeve barışı daha değerli gördüğü için Moğollara layık hediyeler gönderdi. Şahne onlara bağlı kalarak Moğol askerleriyle birlikte Bekâre nehri ve Hürremâbâd'a doğru yola çıktılar. Dini olmayan vilayetlerin tamamını yakıp yıktılar. Talan edip esirlerin günahına girdiler. Subeday Kazvin'e gitti. Elli bin kişiyi öldürdü. Kış mevsimi yaklaştığında Subeday Bahadır geri döndü. Cebe Noyan ve Subeday Bahadır Rey'e bağlı bazı yerlerdeki yaylak ve kışlaklar için görevliler atadılar. Bahar mevsimi geldiğinde dağlar ve ovalar gül ve reyhanla bezendiğinde Azerbaycan'a doğru yola çıktılar. Zemame şehrine vardılar. Moğollar o yerin halkına ve kalesine saldırdılar ve bir seferde hepsini şehit ettiler. Oradan Erdebil'e gittiler. Gelenek haline getirdikleri katliam ve talan törenini yaptılar. Bu şehri kahır ateşiyle yaktılar ve esirlere bu şekilde muamele edip yanlarına aldılar. Moğollar büyük yoldan Tebriz'e doğru yola çıktılar. Oranın hâkimi Cihan Pehlivan, askerleriyle Moğollara karşı savaştı ancak yenildi. Oğlu, Atabeg Özbek'i barış istemek üzere en değerli hediyelerle elçi olarak gönderdi. Ancak Moğollar barıştan vazgeçtiler. Çünkü Irak ve Azerbaycan topraklarının büyük kısmını Moğollar ve Tatarlar cesurca ve korkusuzca ezip geçtiler.

S. 99

Kış mevsimi yaklaştığında Cebe ve Subeday kışlak olarak Muğa'yı seçtiler. O kış on bin meşhur Moğol savaşçısı ile Kerec'e doğru yola çıktılar. O zamana kadar savaşçıların bazıları öldürüldü bazıları da bozguna uğradılar. Gürcistan'a kadar hiçbir toprağı ele geçiremediler. Gürcüler yardım almak için Tebriz ve Diyar-ı Rebbî'ye elçiler gönderdiler. O diyarların hâkimleri sonbaharda askerleri defetmek için ittifak yapmak üzere çok önemli kararlar aldılar. Moğollar o kışı Gürcistan'da geçirdiler.

Moğol emirleri Örnek Ağuş adında bir Türk köleyi Türk, Fars ve Kürt topluluklarını bir araya getirmesi için seçtiler. O, hemen yola koyuldu. Tiflis'e kadar hiç durmadı. Geçtiği her yeri yakıp yıktı. Savaş hazırlığı yapan Kareçin'in seçkin askerlerini öldürdü. Ağuş onlarla savaştı ve halkın çoğunu katletti. Savaş esnasında Moğol komutanlar yardıma geldiler ve Gürcüleri yendiler.

Cebe Noyan ve Subeday Bahadır 619 [1222] yılı Safer ayında Merağa'nın büyük bir kısmını ele geçirmek için harekete geçtiler. Oranın halkının isyan edip başkaldırması kale kapısını açılmasına sebep oldu. Merağa'yı fethettikten sonra yıkıp istila ettiler. Soylu, dindar, fakir ve ileri gelenleri katlettiler. Nukutu'yu talan edip Eskâli'yi yakıp yıktılar. O zamanlar korkaklardan birkaç kişi Müslümanlara sığınmışlardı. O gruptan bir kadın, Moğol sarayının kapısına gitti. Halkın büyük çoğunluğu sarayda katledilmişti ve hiç kimsenin dermanı kalmamıştı. Oraya keskin bir şekilde baktı. Bu durumu geriye kalanlarla karşılaştırmak gerekirdi. Moğollar Merağa'dan Erdebil'e doğru yola çıktılar. Halk, o yörenin hâkiminin cesaretiyle ünlü Muzafferüddin Gökbörî olduğunu duydular ve oraya hareket ettiler. Cebe Noyan ve Subeday Bahadır, Sultan Muhammed'in akrabalarından güvendikler bir elçiyi Irak'taki Runut ve Obaş vilayetlerine Cemaleddin Ebiye'ye gönderdiler. O yörenin halkı doğru yoldan sapmış fitne ve fesat ile işbirliği yapmıştı. Hemedan halkı kendi şahnelerini öldürdüler. Cebe Noyan şahnenin intikamını almak için Irak'a doğru yola çıktı. Cemaleddin her ne kadar il olmayı ve itaati etmeyi istediye de fayda etmedi. Moğollar onun hizmetinde bulunan hizmetkârlarını toplayıp şehadet mertebesine ulaştırdılar.

S. 100

Cebe Noyan başlangıçta Hemedan'ı ele geçirmişti. Oranın ileri gelenleri il olmak için dışarı çıkmak istediler. Onlardan bir fâkih, kâfire itaat etmelerine engel oldu. Hemedan'ın ileri gelenleri savaşmaya karar verdiler. Üçüncü gün şehrin ileri gelenlerinden bir fâkih yaralanmıştı. Bir tünelden kaçıp dışarı çıkmak için dağa doğru bir tünel kazmıştı. Halk şaşkındı. Moğollar şehre girdiler ve onların gözünden düşen herkesi yerinde bırakmadılar. Hemedan'ı ateşe verdiler ve Tebriz'e doğru yola çıktılar. Oranın [Azerbaycan] hâkimi Atabeg Özbek korktu. Yakınlarını Cüveyn'e gönderdi. Öfkeli askerler karşısında çaresiz kalmamaları için onları uzaklaştırdı.

Kendisi de sarhoş ve kendini bilmez bir halde gece ve gündüz yürüdü. O sırada ileri gelen âlimlerden Şemseddin Osman Tuğraî kuşluk vaktinden öğlen vaktine kadar zalimler meclisinde oturan ve ifade verenlerin yardımına yetişti. Tebriz'in ileri gelenleri ile meşveret etti. “Eğer Moğol ordusu bu vilayete ulaşırsa hiç şüphesiz oradan bize geleceklerdir. Moğollar diğer insanlara ulaştıklarında tedbir odur ki içinizden seçtikleriniz ile birlikte onlara ulûfe gönderiniz. Bu şekilde bu belayı defederiz” dedi. Tebriz'in ileri gelenleri onun düşüncesini beğenip başarılı olacağını düşündüler. Şehirde bulunan esnaflar değerli kumaşlarını, değerli mallarını birleştirip geleceklerini kurtarmak için yüklediler. Bir elçiyi yükle birlikte Mahmudâbad'a gönderdiler. Elçi oraya vardığı zaman değerli kumaşlar ve eşyalar Moğol emirlerinin gözünden kaçmadı. Elçiyi pusuya düşürmek için yolun dışına çıkıp aşağı indiler sonra sandalyelere oturup değerli mallara baktılar. Eşyalara baktıkları sırada altın dolu bir zarf yere düştü. Moğollar elçiye gerçeği sordular. Elçi, “bu komutan ve katiller içindir” diye cevap verdi. “Valimiz bu değerli malları Moğol askerlerini uzaklaştırılmak için gönderdi” dedi. Bu söz üzerine emirler birbirleriyle konuştular. “Bizim için değerli olanı kim istemez ki. Biz onun şehrini yıkmayız” dediler. Önceden Moğolların tamamının güvenini kazanan elçiyi Tebriz'e göndermek için görevlendirdiler. Moğollar beğendikleri vilayetlerden Selmas ve Hoy'a gitmek için yola çıktılar. Buralarda talan ve yağma yaptılar. Oradan Nahçıvan'a ulaşip orada yaşayanları öldürüp oraları talan ettiler. Oradan Bilkan'a gittiler. Bilkan halkı itaat etmek istedi. Moğollardan bir komutanı barış için şehre gönderdiler. Halk kavga edince elçiyi öldürdüler. Moğollar savaş için ilerleyip şehri aldılar. Oradakileri kılıçtan geçirdiler ve hiçbir canlı bırakmadılar. Önce kadınlara tecavüz edip sonra öldürdüler. Bu tahribattan sonra Gence'ye doğru yola çıktılar. Önceden şehre elçiler gönderdiler ve halkın mallarını istediler. Gence halkı değerli ve güzel eşyaları gönderme imkânı buldular. Bu esnada Moğol emirleri Gence halkının toplanıp savaşmak ve öldürmek için geldiğini duydular. Telak-ı Fârikin yakınlarında bulunan Cebe Noyan beş bin asker ile pusu kurup onların hepsini öldürdü. Gürcü komutanlar Tatar ordusunun saldırısından önce dağıldılar. Gürcülerin ardından Moğollar gelip orayı talan ettiler. Cebe Noyan ve Subeday Bahadır pusudan çıkıp geri döndüler ve Gürcistan halkından otuz bin kişiyi katlettiler. Davud'un kılıç hakkı olan topraklar için çiftçisinden askerine herkes Moğolları defetmek için toplanıp birleştiler.

S. 101

Moğol emirleri dar geçitleri ve sarp yolları görünce geri döndüler. Bir kişi “Moğolların yenilip esir edildiğine inanırsa biz onlardan birini esir etsek bile o atından inip başına taş vurup kendini helâk eder” dedi. Moğol emirleri Gürcistan yakınlarında Semah-î İncin kuşatmasına katılıp onunla meşgul oldular. Öldürülen inek, koyun ve develerin leşlerini çukurlara gömerek Rubrak’a gittiler ve şehri ele geçirdiler. Sürekli âdetleri olan katliam, yağma ve talan yaptılar. Şirvan’ı ve diğer vilayetleri kuşatıp ele geçirdiler. Şirvan halkı “böyle bir taifeden Allaha sığınırız onların içinde sevgi ne arar. Bir yerin başına gazap getirip bela olurlar. Cebe Noyan ve Subedey Bahadır’ı doğru yola ilet” diye Allah’a dua ettiler.

Moğollar İran şehirlerini harap ettikten sonra Derbend'ten Moğolistan'a gitmek istediler. Oraya gitmek için bir yol bulamadılar. Şirvan Şah’ı o zaman Hasan Hüseyin'e sığınmıştı. Moğollar haber verdiler “Biz bundan sonra şehirlere saldırmayacağız” dediler. İnsanlar silahlarını bırakıp barış için elçiler gönderdiler. Durumu düzeltmek için önemli bir mazeret bildirdiler. Bu sözü biz söylüyoruz dediler. Şirvan Şah bu sözlerden mutlu oldu. Bu sözler toprağının susuz dudağına Nisan yağmuru oldu. Şirvan Şah’ı değerli ve en yakınlarından on kişiyi onlara gönderdi. Moğol emirleri on kişiden birinin boynunu vurdu. Dokuz kişiye “siz kılavuz olup yola koyulunuz. Derbend’i geçtikten sonra aman dilemeye geliniz. Sizin sevdiklerinize yaptığımızı size de yaparız” dediler. Onlar çaresizce kılavuz olmak zorunda kaldılar. Moğollar Derbend’e ulaştıklarında köleleri katledip yok edecekleri esnada yüce Allah’ı hatırladılar ve bundan vazgeçtiler. Makedonyalı İskender zamanında bile bu yoldan geçme cesaretini hiçbir asker gösterememişti. Tekrar eden bu hikâye ile Moğolların göç, istila ve cesaret kabiliyeti böylece parladı. Cengiz Han’ın kullarına kahrı çoktu. Kulları ona çok bağlıydı. Bununla birlikte batının padişahı ve çok sayıda askerinin hâkimi İran'da çok fazla toprağa ve askere sahipti. Ateşten bir dalga gibi Moğol ve Tatar askerleri iyi savunma yapan ve karşı koyan gruplarından hiçbir canlıyı sağ koymadılar ve yıkım yaptılar. Moğolların Mâverâünnehir, Horasan, Irak, Mazenderan topraklarında yaptıkları yıkımı, onların korkusuzluğunu ve adaletlerini şahitlerin tanıklığı ile doğruladılar.

S. 102

Cebe Noyan ve Subeday Bahadır Derbend'ten geçip şimdiki topraklarına ulaştılar. Oranın halkı, Kıpçak askerleriyle birlikte Moğollara karşı savunma ve müdafaa yapmak için saf tuttular. Moğol askerleri çaresiz ve zayıf bir halde yola çıktılar. Moğol halkına haber gönderdiler. “Biz ve siz aynıyız dediler. Alanyan Karaçi günahsızdır. Biz anlaşma ile sınırları çiziyoruz. Anlaşmazlık olacağını düşünmüyoruz. Her şey sizin gönlünüze göre olsun para ve malın çok olduğu bölgelerden ayrılmanız halinde bizi de beraberinizde götürün” şartını koydular. Cebe ve Subeday onların şartlarını kabul ettiler. Cebe ve Subeday onlara çok mal ve eşya gönderdiler. Kıpçak halkı geri döndü.

Moğollar, Alanlarla savaştılar ve zafer kazandılar. Bu zafer onlar için takdire değerdi. Katliam, yağma ve talan yaptılar. Ondan sonra Kıpçak kavimi güvenli bir şehirde oturdu. En önemlisi onların gönlünde taht kurmalarına sebep oldular. Kıpçak ulusundan bir tafe bir yerden bir ok fırlattı. Moğollar Ares şehrine gittiler ve her yeri kuş cenneti olan Kıpçakların yerleşim yerlerinde kışladılar. Oradan Sudak şehrine gittiler. Bu güzel şehir deniz sahilinde bulunuyordu ve Konstantiniye Boğazı ile bitişikti. Sudak'ı ele geçirdikten sonra Diyar-ı Deşt-i Kıpçak'a hareket ettiler. Onlar büyük bir topluluk oluşturdular ve katliam ve talan için hazırlık yaptıkları sırada Bulgarlar onların kalabalık olduğunu görünce birkaç aşamada Moğolların karşısına çıktılar. Karşılarındakiler cesur ve korkusuzdular. On iki gün ve gece onlarla savaştılar. Çölde Moğollar bir anda bu topluluğa saldırdılar. O zaman kadar Ares ve Kıpçak askerleri doğru savunma yapıyorlardı. [Moğollar] o topluluğun büyük bir kısmını öldürdüler. Her iki kavimin akıbeti elden ayaktan düşmek oldu. Hezimete uğradılar. Moğollar onların şehirlerinin çoğunu yakıp yıktılar. O sırada Cengiz Han ata yurduna doğru yola çıktı. Cebe Noyan ve Subeday Bahadır muzaffer ve galip olarak çokça mal ile birlikte Cengiz Han'a bağlılıklarını bildirmek için geri döndüler. Olanı biteni detaylı bir şekilde Han'a anlattılar. Sultanın Cebe ve Subeday'dan kaçması olayı ile onların ortaya çıkması ve Sultanın akıbeti ile ilgili bilgiler dördüncü ciltte kayıtlı olduğundan mis kokulu kalem tekrarına müsade etmedi.

S. 103

26. HAREZM OLAYININ ANLATILMASI

Cengiz Han Semerkand'ı alıp Mâverâünnehir topraklarının tamamını ve bu bölgeleri ele geçirmek için geldiği sırada Cuci, Oktay ve Çağatay'ın birbirleriyle ittifak etmelerini ve Harezme gitmelerini emretti. Sultanın başkenti ve idare merkezi buradaydı. Harezme bir nahiye ismidir. O beldede âlimler, fazıllar, kılıç ustaları ve kalem erbabları toplanmıştı. Eski zamanlarda o şehrin adı Cürcaniye olarak bilinirdi. Türkler bu şehre Ürgenç derlerdi. Bununla birlikte Cengiz Han o sırada kendisi için uygun olan Horasan'da bulunuyordu. Çocuklarını Harezme'ye ele geçirmeleri için görevlendirdi. Onlar orduyla birlikte o zamanın olayları sona ermeden Buhara yolunu kullanarak bölgeye hareket ettiler. O vakitlerde Harezme'de Sultan Muhammed'in devlet adamlarından Humar Tekin adında bir kişi, Sultanın annesi Türkan Hatun birlikte gaflete düşmüş bir şekilde devleti idare ediyorlardı. Harezmeşahlar'ın öteki emirlerinden bir grup, tıpkı Moğol hâcibleri gibi o beldenin dışında bulunuyorlardı. Bilginler dünyasının birçok şehiri gibi Harezme de önemli bir şehirdi. O beldenin sakinleri çok temiz insanlardı. Hanedan toprağı olduğu için bu diyarda hiç kimsenin toprağı yoktu. Genel idarenin ve barışın tesisini sağladılar. Humar Tekin devletin idarecisi sıfatıyla bilinirdi. Humar Tekin kan emicilerin her gün yaptıklarından gafil, şehrin ve halkın durumundan habersizdi. Aniden Moğol askerleri kale kapılarına dayandı. Halkın çoğı değerli ve iyi şeyler ile meşgul idiler. Harezmliler gördükleri topluluğun sayısının az olduğunu zannettiler. Moğollar bir anda kurt gibi çoğaldılar.

S. 104

Aslanların sazlıkta pusuya yattıkları gibi pusuya yattılar. Harezmlilerin kartal oldukları şehre bela oldular. Şüphesiz halkın çoğı yaya olarak şehrin kapısından dışarı çıktılar ve o topluluğa doğru yöneldiler. Onlardan bazılarının av ustası olduğunu gördüler. Moğol ve Tatar askerlerinin şehre bir fersah mesafeye kadar yaklaşıp onların bağları koparmak için geldiklerini bazıları fark ettiler. Moğollar kalenin önlerine geldiler ve pusuda beklediler. Aniden dışarı fırladılar ve öfkeyle çekilmiş kılıçlarıyla öncesinde ve sonrasında şehir halkının üzerine atıldılar. Güneşin

doğuşundan batışına kadar perişan olan yüz bin kişiyi kılıç darbeleri ve ok yaraları ile yere serdiler. Oradan can havliyle kaçanlar kendilerini başka bir şehre attılar. Oraya gidenlerin sayısı azaldı. Ateş meydana düştü. Harezmlilerin gören gözlerine güneş bir daha gözükmedi. Harezmliler, Moğol askerlerini bozguna uğrattılar ve şehirden dışarı çıkarttılar. Ertesi gün Türk okçuları ufuk tarafına doğru başlarını kaldırdılar. Çadırından çıkıp baktılar ve onların çehresini gördüler. Türk okçular korkusuzca ve cesaretle şehre doğru atlarını sürdüler. Askerlerin başında Sultanın komutanlarından Feridun Gurî beş bin kişiyle şehrin kapsının yakınlarında pusuda bekliyordu. O gün Cihan padişahının ordusu şehri ele geçirdi. Harezmliler ertesi gün Cuci, Oktay ve Çağatay'ın ordularının sel gibi çoğalacağını düşünmediler. Gezinti yolundaki Medar şehrini kuşattılar. Askerler Harezmliler'in merkezini kuşatma altına aldıkları zaman ecel gibi geldiler ve şehre indiler. Şehzadeler ilk önce bir elçi gönderdiler. Şehir halkını il olmaya ve boyun eğmeye davet ettiler. Nasihat töreninden sonra Harezmliler'in silah erbablarının boyun eğmesi ile birlikte kalenin alınması için mancınık yapmakla meşgul oldular. O yerde taş olmadığından dut ağacını yonttular Bunlar onların son sözüydü. Gün geçtikçe şehirdekiler umut, vaat, sevinç ve tehdit ile meşgul oldular. Bazen birbirlerine ok attılar. Savaş ateşini yakıp barışı bozdular. Dört birlik ile coşkunu bir şekilde onların yanına vardılar.

S. 105

Moğollar toplum olarak savaşa meyilliydiler. Şimşek ve yıldırım gibi coşkunu bir şekilde geldiler. Mancınık ve oklar ile dolu gibi şehir halkının üstüne yağdılar. Harezmliler dünyada kıyamet gününü yaşadılar. Şehzadeler yasayı uyguladılar ve çerçöpten bağ yaptılar. Bu olayın heybetinden Emir Humar talihsiz bir şekilde gaflete düştüğü için şehir halkının üzerine belalar yağdı. Halk korkudan iki büklüm oldu. Tatar askerleri belaya duvar ördüler. İnsanların çığlıkları ve bağırışlarına bu kubbede duvar örüldü. Harezmliler halkı mahalle ve sokaklarda topladılar. Savaşmaya ve mücadeleye başladılar. Her bir asker savaşın temelini attı. Moğollar nefis hokkalarını getirdiler. Cadde ve mahalleleri ateşe verdiler. Halkın üzerine ok çarklarıyla ok attılar. Sabahtan akşama kadar askerlerin işi kan dökmek ve yok etmek oldu. Zulüm vakti kendi evlerine ve çadırlarına gittiler. Kendi mevki ve makamlarını süsleme kararı aldılar. Şehrin bazı mahalleleri harap oldu. Moğolların yaptıklarından

dolayı Harezmi halkında ümitsizlik hâsıl oldu. Çorak topraklarda başka bir şey görmediler. Ceyhun suyunun kenarından şehre geri dönmek istediler. Tatar askerlerinden otuz bin kişi bu göreve bel bağladı. Harezmlileri aralarına aldılar ve topladıklarını katlettiler. Böylece hiçbir canlının yaşamaya mecâli kalmadı.

Bu fetih sayesinde Moğollar onların atalarının ve ecdadlarının yaşadığı şehrin halkının çoğunu katlettiler. Harezmsâhlar, Moğolları engellemek ve defetmek için aceleci davrandılar. Cuci ve Çağatay başka bir şey yapmadılar. Onların inadı yüzünden Harezmi şehrinin kuşatmasının süresinin uzadı. Bu yüzünden orayı el geçirmek için geç kaldılar. Harezmliler ve Moğolların büyük bir kısmı öldürüldü. Bu durum beş ay süreyle devam etti. Bu esnada Cengiz Han çocuklarının çekişmesinden haberdar oldu. Oktay küçük kardeşi ile beraberdi. Oktay Kağan kardeşler arasındaki iç çekişmeyi bertaraf etmek istedi. Birkaç tatlı ve yağlı olmayan su gibi sözlerle Cuci ve Çağatay'ın arasındaki çekişme ve kını ortadan kaldırdı. Yasa ile askerlerin önemli kısmını düzene soktu. O zaman birleşerek savaşa girdiler. Bela rüzgârı Harezmlilerin üzerine esti. Moğollar şehri ev ev, mahalle mahalle ele geçirip yakıp yıktılar ve halkı dışarı çıkardılar. On binden fazla meslek erbabı ve sanatkârı ayırdılar. Genç kadınları ve çocukları esir aldılar. Geri kalanları da askerlerin kısmeti yaptılar. Her bir katilin yirmi dört maktulü olduğunu söylerler. Katledilenlerin sayısının yüz binden fazla olduğu bazı tarih kitaplarında yer almaktadır.

S. 106

Cengiz Han'ın çocuklarının yanına o zamanlar sözleri etkili, keramet sahibi yüce bir makama sahip, ariflerin piri, bir derviş geldi. Şehzadeler, salih ve âli cenab Şeyh Necmeddin Kübra'nın geldiğini duydular. Bir elçiyi onun huzuruna gönderdiler. Haber verdiler ki “ büyük savaşçıları olan Harezmi halkını durdurduk. Şüphesiz onlara yasayı uyguladık. Şeyh gelip onların arasından çıkarsa bela onun üzerine gelmez.” O cenab cevap verdi. “Onları geçip dışarı çıkarım” diye cevap verdi. Yanına on kişi alarak Harezmi'den ayrıldı. Elçiler geri döndüklerinde onların on kişiden fazla olduğunu söylediler. Şehzadeler bir kez daha haber gönderdiler. Yüz kişiyle dışarı çıktılar. Arifler arifi buyurdu ki yüzden fazlayız diye cevap verdi. Bin kişiyle dışarı çıkıp azametle o tarafa doğru yönelince şeyh “ iman birliği olan taifeye bu reva mıdır? Sevdiklerinden emin, sakin, rahat, başarılı dostlarına sadıktırlar. Bu

dert ve bela vakti kaderlerine inanıp, dertten ve kederden geçip, kendi kurtuluşlarını isterim. Benim mutluluğumun bu şehrin dışında olmasına izin vermem. Cennet şehirlerinin dervişlerine zorlu bir olay yaklaştı. Sonraki nefesiniz son nefesiniz olabilir. Geliniz, emin bir şekilde dışarı çıkalım. Çocukluk zamanındaki gibi meşgul olduğumuz şeyler ile uğraşalım. Gücümüz yettiğince bir şeyler yaparız.” dedi. Yanında bulunanlar dediklerini uygun bulmadılar. Onlara “daha ne kadar kirpiklerde şehadet kanı göreyim istiyorsunuz” buyurdu. Bu esnada katil Moğollar geldiler. O mübareğin elindeki kişilerden birkaçını yakalayıp öldürdüler. O cenap ile birlikte yanındaki arkadaşlarını da şehadet mertebesine ulaştırdılar.

Zafernâme'nin önsözünde Cengiz Han ordusunu Harezmi'e gönderdiğinde Şeyh Necmeddin Kübra'ya da haber gönderdiği ve “benim ordum oraya doğru geliyor ancak Harezmi'de katliam, yağma ve talandan kurtulmak ancak oradan bulunanların dışarı çıkmasıyla mümkündür. Ondan sonra akıl erbabı, uyanıklar Allah'ın hikmetlerini anlamaktan aciz, kusurlarını itiraf edemeyen, çocuklarını almaya gücü yetmeyen bizler gibi dar görüşlü insanlar bu gerçeğe nasıl ulaşırız. Nedensiz yapılan keyfiyete Hazreti İlahi'ye nasıl isyan edilir? dediği anlatılır.

S. 107

27. CENGİZ HAN'IN NAHŞEB, TİRMİZ VE KUBBETÜ'L-İSLÂM BELH'E YÖNELMESİNİN ANLATILMASI

Cengiz Han Mâverâünnehir topraklarını kuşatmaktan vazgeçip şehzadelerinden savaş ehli olanları Harezmi'e gönderdi. O yılın baharında Semerkand yakınlarını ele geçirdi. Oradan kuş cenneti olan Nahşeb'e geldi ve yaz mevsiminde bu konuları halletti. Nahşeb'ten Tirmiz'e doğru yol çıktı. Kendisi oraya varmadan önce bir elçi gönderdi. O diyarın halkını il olmaya, itaat etmeye, karşı koymayı bir kenara bırakmaya davet etti. Tirmiz erbabı barışa yanaşmadı. Cengiz Han Tirmiz yakınlarına geldi ve savaş ateşiyle uğraştı. Mancınıkları her iki tarafa yerleştirdi. Tirmiz halkı yiğitçe savaştı. Cengiz Han son olarak emir'in şehri ele geçirdi ve onun topraklarını dümdüz etti. Bununla birlikte sürekli bir âdet haline getirdikleri şeyi yapmak için halkı ve yüzbinlerce kişiyi ayırdılar. Küçük, büyük, zengin, fakir herkesin korkunç ve dehşetli bir şekilde can verdiği söylenir. Moğollar

bir kadını alıp öldürmek istediler. O da “canımı bağışlarsanız büyük bir incim var onu size veririm” dedi. Askerler “nerededir?” diye sordular. Kadın “karnımdadır” dedi. Moğollar kadının karnını yarıp inciye ele geçirdiler. Bu yüzden öldürdüklerinin karınlarını yarıdılar.

S. 108

Cengiz Han Tirmiz’i tahrip edip işini bitirince kışı geçirmek için Kangut ve Şunan’a doğru yola çıktı. Moğollar orada bulunan insanları öldürüp, şehirleri yakıp, yıktı ve o diyarları temizlediler. Cengiz Han ordusunu Bedenşah’a gönderdi. Oranın toprağının rengi öldürülenlerin kanıyla yakutun rengi, nar ve lâl rengini aldı. Cengiz Han Beytü’l-Şerif’i huzur ve nuruyla aydınlattı. Tirmiz geçidinden geçip Belh’e doğru yola koyuldu. Önceki zamanlarda Acem halkı Belh’e karşı duydukları saygıyı çok abartmışlardı. Araplar, buranın azametli Mekke-i Firdevs’in kapısı olduğunu söylerler. Belh tarihinde yazılıdır ki Ali Râvi’nin yaptığı anlaşma ile memleket mâmur olmuştu. Şehirde bin iki yüz mescidin var olduğu vezirlerin beğendiği bin iki yüz hamamın o yerde mevcut olduğu söylenir. Şehir halkı Hâce Ebubekir Nasır Dersa’ya (K.S) intisâb etmişti. Cengiz Han’ın hâkim olduğu zamanlarda elli bin saadat, şeyh, din adamı bu şehirde bulunuyordu. Nihayetinde Cengiz Han sudan geçti. Değerli ve en nadide Kubbetü’l-İslâm şehri Belh’i değerli hediyeler ile istikbalini parlattı. O sıralarda Sultan Celaledin hayattaydı. İnatla meydanda saldırdı. İlmî konuda tartışıyordu. Onlara boyun eğmeye itimadı yoktu. Ecel eteğine aldığı zaman bilgiyi ele geçiremedi. Moğollar Celaledin için bir izzet ve ferman hazırlattılar. Halktan bu isime bağlı olanları şehirden dışarı çıkardılar ve onları askerler arasında paylaştırdılar. Yaşlı ve gençleri kılıç yarasına göre cezalandırdılar. Değerli imaretler ve sağlam binalardan eser bırakmadılar.

Cengiz Han bu mühim işi de bitirdikten sonra oğlu Tuli’yi emir, noyan ve ordusuyla birlikte Horasan vilayetini ele geçirmek üzere görevlendirdi. Kendisi için uygun yer Talekan kalesi oldu. O kale Gümüşdağ adıyla bilinirdi. Bol miktarda yiyecek yığınları ve kümeleri vardı. Olaylardan uzak günlerde Cengiz Han, Talekan halkına birkaç kez elçi gönderdi. O topluluğa il olmalarını ve itaat etmelerini söylemesine rağmen fayda etmedi. Talekan halkı şehadet için savaşa hazırlandılar. Her iki tarafın savaşıları mancınık attılar ve yiğitçe mücadele ettiler. Gece gündüz

bir birleriyle savaşıp katliam yaptılar. Çünkü o kale çok sağlamdı. Yedi ay boyunca engellerden dolayı istenilen olmadı. Cuci Han Horasan'dan gelip orduya katıldıktan sonra o kaleye geldiler ve zafer kazandılar. Moğollar, Talekanlılar'ın kımıldamalarına fırsat vermediler. Evleri, binaları harap ve viran ettiler. Bu esnada oradan gelen haberi Sultan Celaleddin'e ilettiler. Noyanların ve seçkin askerlerin şevketli yardımıyla Moğollar galip geldiler. Topluluğun büyük bir kısmını katlettiler. Bununla birlikte Cengiz Han aceleyle Gazne'ye yöneldi. Sultan Celaleddin'den hemen intikam almak istiyordu. Yemek yemek için durdu. Esterâbâd'a vardığında oranın halkı da söz dinledi. Cengiz Han oradan Bamyân'a gitti.

S. 109

O diyarın insanları sağlam ve dayanıklı kalelerinde söz ve yaptıklarına güvenilmeyen Moğol ve Tatar askerlerine karşı hazırlık yapmakla meşgul oldular. Her iki tarafın askerleri kılıç ve ok kuşandılar. Aniden Cengiz Han'ın çok sevdiği ve Çağatay'ın çocuklarından biri ok çarklarıyla öldürüldü. Padişahın bu olaydan sonra canı çok sıkıldı. Askerlerine savaş için gerekli hazırlıkları yapmalarını emretti. Ayrıca bu kalenin fethinden sonra oradan geriye kalan hiçbir şeyin sağlam bırakılmamasını emretti. Moğollar geri döndüler ve bu olaydaki gibi kediyi ve köpeği yakınlarının sofralarından vazgeçirdiler. Hamile kadınların karınlarını yarıp çocuklarının başlarının gövdelerinden ayırdılar. Çatıları, sarayların duvarlarını yerle bir ettiler. Cengiz Han o kaleye Maü'lbâlık adını verdi. O, şehirden ayrılp Celaleddin ile savaşmak üzere yola çıktı. Onların savaşının keyfiyeti IV. ciltte kayıtlıdır. Kusurlarından ve hatalarından dolayı mis kokulu ipek gibi bir kıza sarılması gerektiğini gördü.

Sultan büyük suyun karşısına geçtikten sonra Cengiz Han, noyanları ve iki tümen seçkin askeri ile yola çıktı. Suyu geçti ve kaleye vardı. Sultan'ın emirlerinden biri orayı kuşatmıştı. O savaştan sonra kaleyi kuşattılar ve büyük bir katliam yaptılar. Oradan Multan'a gittiler. Multan halkı ile zorlu bir savaş yaptılar ve şehrin kapılarından girdiler. Bela Noyan kuşatmayla meşgul oldu. Mancınıkları getirdiler ve taş darbeleriyle şehrin bazı duvarlarını yıktılar. Moğollar oraya yaklaşp Multan'ı fethettiler. Ancak hava sıcaklığının fazla olmasına onlar büyük bir sabır gösterdiler. Multan'ın sıcağı belayı onlardan uzaklaştırdı. Bela Noyan bulunduğu Multan

şehrinden ayrıldı. Etrafındaki ve yakınındaki tüm şehirleri yağmaladı. Bundan sonra kötü işler yapmak üzere Cengiz Han'ın yanına gitti.

S. 110

28. TULİ HAN'IN HORASAN'A YÖNELMESİ ORAYI ELE GEÇİRMESİ VE CENGİZ HAN'IN ASKERLERİNİN MERV'İ ALMALARININ ANLATILMASI

Eskiden anlatıldığına göre Belh'in fethinden sonra Cengiz Han, Horasan topraklarını kuşatması için Tuli Han'ı görevlendirmişti. Tuli Han emre uyup Cengiz Han'ın seksen bin kişilik ordusuyla Merv'e doğru yola çıktı. O zamanlar Horasan beldeleri gayet mâmurdu. Sultan Sencer ayrı bir belde olan Merv'de uzun süre kaldı. Her ülkenin sığınabileceği ve kişilerin başvuracağı kaleler o şehrin köylerindeki büyük nimetler sayesinde en iyi durumdaydılar. Bu ülkenin çatısı altında eşitlik vardı. İsyân edenlerin ve âsilerin karşı geldikleri bazı tarihî belgelerde kayıtlıdır. Mücîrû'l-Mülk Şerafeddin Muzaffer, Sultan Muhammed Harezşah'ın amcasına iftira atmıştı ve sultan, amcasını Merv idaresinden azletmişti. Onun yerine Bahâü'l-Mülk olarak bilinen Necibüddin'i görevlendirildi. Mücîrû'l-Mülk, sultanın hizmetkârı oldu. O zaman sultan, Irak'a gidiyordu. Askerlerin düşmana karşı aldığı galibiyetin haberini Horasan'da aldı. Merv halkının göndermesi gereken savaşçıları ve askerlerin yakınları, taşınma gücü olmayan köylü ve diğer halk kalelere sığındılar. Kendilerine bir mekân yaptılar. Tatar askerleri geldiği vakit itaat edip boyun eğdiler ve onların buyurduğu emirleri yerine getirdiler. İbret olsun diye şiddetle ve öfkeyle kadın ve erkek herkesi yağmaladılar. Bahâü'l-Mülk devlet adamları ve vezirleri ile görüşme yaptı. Yakınlardaki kalelerin hiçbirisinde silah yoktu. Ya kaleleri koruyacaklardı ya da altınları. Adamlarından bazıları onun yanında oldular ve Merv tarafına gittiler. Geride kalanların bir kısmı da onların yüceliğinin eteğine düştüler. Bu sırada Cebe Noyan ve Subeday Bahadır Merv yakınlarına geldiler. Bahâü'l-Mülk, nâibi ve Şeyhü'l-İslâm'ı Şemseddin el-Harisî'yi elçi olarak gönderdi. Boyunu eğip itaat ettiklerini açıkladılar. Oğulları ve yüce seyidler askerinin itaati altına girdiler. Yiyecekleri azalınca Moğol emirleri acele ettiklerinden gitmeye razı oldular.

S. 111

Bu sırada Sultan Muhammed'in yanında bulunan kılavuz bir Türkmen vardı. Buka adında biri onun himayesinden ayrılmış bir Türkmen grubuna saldırdı. Kendilerini şehre zor attılar. Tatar ordusuna karşı koymaktan vazgeçip, Buka'nın hizmetinde kemer bağladılar. Türkmenler oranın yakınlarında bulunan ve onlarla akrabalık bağı olan Cendliler'den bir grup da Moğollardan kaçıp sultana sığındılar. Sultanın hizmetine giren bir topluluk oldular. Sultan boğulmadan denizdeki adalardan birine kaçınca, Mücîrû'l-Mülk bir yolunu bulup bazen yaya bazen de at sırtında Horasan'a yöneldi. Soğluk kalesine gidip kurtuldu. Kalede ona değer verip ikramda bulundular. Oradan Kutval'a gitti ve ilk önce orayı kendine şehir yaptı. Ferğar halkından bir taife onun hizmetine girmek istedi. Buka'nın gönlüne yönetme fikri düştü. Buka onun şehrine doğru yola çıktı. Mücrü'l-Mülk dost ve arkadaşlarına güvendiği için bir ara güvendiği insanları da yanına alarak şehrin dışına çıktı. Büyük savaşçılar Mücîrû'l-Mülk'ün makamına tâbi olmaya geldiler. Buka bir süre yalnız kaldı. Onun niyeti gidip Mücîrû'l-Mülk'ten af dilemekti. Askerler ve toplananlar yaklaşık seksen bin kişi onun itaati altına girdiler.

Mücîrû'l-Mülk'ün annesi, sultanın hareminden bir kadındı. Zamanın birinde Sultan, onu babasına teslim etmişti. Annesi Mücîrû'l-Mülk'e aniden hamile kalmıştı. Bir anda saltanat hayali aklına yerleşti. Feleğin ona izin vereceğini ve bu devranın böyle süreceğini zannetti ve heveslerinin meydanında kaybolmak istemedi. Bu zamanlarda Serahs erbabları bir Moğol elçisini kabul ettiler ve il oldular. Şeyhü'l-İslâm, Mücîrû'l-Mülk'ün rütbesinin çok yüksek olmadığını gördüğü için Serahs kadısını kendisine vermesi için bir mektup gönderdi.

S. 112

Mücîrû'l-Mülk bir nifakın yaklaştığını düşündü. O, Şeyhü'l-İslâm hakkında sui-zan etti. Şeyhü'l-İslâm büyük ve derin bir bilgi dünyasına sahip ünlü biri olduğu için Mücîrû'l-Mülk onunla arasını bozup azarlamak istemedi. Aniden Şeyhü'l-İslâm yol muhafızları aracılığıyla Serahs kadısına kötü sözler dolu bir mektup yazdı. Onu alıp Mücîrû'l-Mülk'ün huzuruna getirdiler ve mektubu okuması için ona verdiler. Şeyhü'l-İslâm'ın yazdığı mektubu okuyup incelediği zaman aklındaki kelimelerin

heceye dökülmüş olduğunu gördü ve perişan oldu. Mücîrû'l-Mülk savaşçılarına dönüp “onu ayağından yakalayın” dedi. Onu ayağından yakaladılar. Çekerek, dört bir tarafta gezdirdiler. Ancak akıbeti ve zulme uğramak oldu ve sonu çok kötü oldu. Bu arada Bahâü'l-Mülk, Moğollarla savaşmak için Yazır kalesinden Mazenderan'a gitti. Ancak karşı karşıya kaldığı durumu kabul etti ve toprakları ile Hitayların itaati altına girdi. Her yıl her evden, bir top pamuklu kumaş hazineden çıktı. Emirlerinin bu sözleri onun başarı mizacına düştü. Bahâü'l-Mülk yedi bin Moğol ve topladığı askerlerle oraya doğru gitti. Onun hizmetindeki soytarılar gaflet içindeydiler. Şehre vardıklarında Mücîrû'l-Mülk durumdan haberdar oldu ve bir elçiyi onların yanına gönderdi. “Konu odur ki eğer bundan önce bizim ve sizin aramızdaki meselenin sebebi makamın tozuymdu. O da kayboldu. Moğol askerlerinin istilasına karşı koymak mümkün değil tek çare boyun eğmek ve itaat etmektir. Mevcutta zafer kazanmış yedi bin asker ve iki bin gönüllü arkadaşım belaya düşebilirler. Şefkat yolunda ve barış isteğinde hızlı olanlara bu olayın haberini gönderdim. Elimde ve avucumda ne varsa verip inadı ve ayak diremeyi bırakmak görevimdir.” dedi. Kendisi de şehir halkıyla birlikte helâk olacağına inanıyordu. Savaşçılar haberi ve Bahâü'l-Mülk'ün mektubunu Merv'e ulaştırdılar. Mücîrû'l-Mülk ve şehrin ileri gelenleri perişan oldukları günleri hatırladılar ve ayrılma isteklerini yeniden düşündüler. Söz erbablarının arzularını kontrol etmeden ve gözden geçirmeden yaptıkları akıl kârı değildi. Şüphesiz ona güvenmek, herkesten ayrı kaldığı için durumlarının nasıl olduğunu sormak, vacip görünüyordu. İşin aslını anladılar. Onları katlettiler ve bin beş yüz kişiden geriye kalan Türklerden az bir kısmını da oradan defetmek için görevlendirdi. Muhalifler bu durumdan haberdar oldular. Serahs yakınlarından geri döndüler. Bahâü'l-Mülk'ün askerleri dağılmıştı. Moğollar onları yakalayıp bağladılar ve sonra keskin kılıçlarıyla oranın önemli bilginlerinin işini bitirdiler.

S. 113

Mücîrû'l-Mülk'ün ordusu Serhas'a kadar gitti. Kadı Şemseddin'in bulunduğu bu yerden daha önceleri Cebe Noyan ve Subeday Bahadır geçmişlerdi. Sonbahar ağacı gibi orayı yerle bir etmişlerdi. O şehri alıp Pehlivan Ebubekir Divâne'nin iadresine verdiler. Onun babasının kanının kisası olarak onun kanını yere döktüler. Öfkeli Moğol askerleri sakinleşti. Mücîrû'l-Mülk ve Merv'in devlet

adamları da eğlence ve zevki sefa ile meşguldüler. Bu esnada İhtiyarüddin geldi ve “Tatar askerleri senin kaleni kuşatmakla meşguldürler” dedi. Topluluktan bazıları Amuye’ye vardılar. O diyarın yakınlarına gelince gücünü göstermek için onları makamında ağırladı. Gönlünden geçen ne varsa takdim etti. İhtiyarüddin diğer Türklerin arasından ayrılmıştı. İhtiyarüddin sekiz yüz Moğol askeri ile geldi. Türkmenlerin üzerine saldırdı. Şeyh Han’a yardım etmesi için İkbâl Hâcib komutasında bin kişiyi gönderdiler. Onlar Moğollara saldırdılar ve çoğunu yere serdiler. Moğollardan altmış askeri de esaret pençesine alıp tutukladılar. O topluluğu Merv’e götürdüler. Ondan sonra geriye kalan mahalle ve sokaklara girip katliam yaptılar. Şeyh Han ve İkbâl Hâcib kendi topraklarına gittiler. İhtiyarüddin’i Türklerin yönetimi için seçtiler ve onunla bir anlaşma yaptılar. Mücîrû’l-Mülk’ün hizmetine girerek şereflendiler. Şehri kurtarmak niyetindeydiler. Mücîrû’l-Mülk onların hile ve oyunlarından haberdar oldu. Sağlam önlemler ve gerekli tedbirleri aldı. İhtiyarüddin ve diğer Türkler bu şehri ele geçirmekten ümitsizliğe düştüler. Nehrin kenarında oturdular. Yağma ve talan elini köylere ve görünen şehre uzattılar. Orayı ele geçirmenin zor olduğunu gördüler. Bu zayıf durum karşısında Tuli Han, Serahs, Nesâ, Ebiver ve diğer Horasan bölgelerini il yaptı ve itaati altına aldı. Yetmiş bin gönüllü asker topladı ve kendi birliklerini kurdu. Merv’e hareket etti. Oraya yaklaştığında kılıç ve mızrak kullanan dört yüz bin askeri Yezd yoluna gönderdi. Onlar gece olduğunda Türkmen askerlerinin yanına vardılar ve pusu kurdular. Onlardan on iki bin kişi toplanmıştı ve şehrin etrafını yağmaladılar. Gece karanlığı çöktüğünde bir grup asker oraya yaklaştı. Ancak Moğolların amacı onların topladıklarını katletmekti. Onların hanedanlarına saldırdılar. Türkler büyük çoğunlukta idi. Şaşırdılar, canların yarısından fazlası kendilerini Merv nehrine attılar ve boğuldular. Geriye kalanlar o gün dağılıp bozguna uğradılar.

S. 114

Bu olay Moğollar için Türkleri yağmalamanın yolunu açtı. Altmış bin koyun dışında değerli hediyeler vardı. Ancak onlara özel olanlarından büyük kısmı gelmedi. Dört yüz Moğol önemli bir görev için oradan ayrıldılar ve onları da alıp merkezde bulunan Tuli Han'a bağlandılar.

618 [1221] yılı Muharrem ayında Tuli Han tahmin ettiklerinden çok daha fazla askerle Merv'den çıkmak için aşağı indi. Mücîrû'l-Mülk'ün tembel adamları, savaş ve katil araçlarıyla saltanat sürdürme konusunda gayet birikimliydim. Bu sayede mağrurlandı ve karşı geldi. Bir rivayete göre savaş günü kalabalık bir grup şehirden dışarı çıktı ve öldürmek için atıldılar. Bir saat içinde yaklaşık bin kişiyi yere serdiler. Tuli Han, Horasan askerlerine karşı bizzat savaşmak ve gazap olmak için gitti. O cesur taifeye saldırdı ve büyük bir kısmını katletti. Geriye kalanlar da şehre kaçtılar. Yirmi gün süreyle savaşla meşgul oldular. Bu durum Melik Cüveynî'nin tarihinde ve Zafernâme'nin mukaddime kısmında anlatılmıştır. Tuli Han Merv'e ulaştığında savaşın altıncı günü bitmişti. Yedinci günde askerlerini topladı ve şehrin kapılarını açıp savaşmaya başladı. Şehrin kapısından dışarı çıkan iki yüz kişiye saldırdılar. Tuli Han'ın kendisi de yaya kaldı. Moğollar geride kalan şehir halkını getirdiler. Saldırmadan önce hepsini birer birer şehrin kapısından alıp, şehrin öbür kapısında topladılar. Onların karşısında bulunan grup saldırmayı reddetti. Çünkü bir zamanlar zevklerinin elbisesini giymişlerdi. Moğollar geri döndüler ve şehirde birkaç saf tuttular. Birkaç gün boyunca durumlarını muhafaza ettiler. Böylece hiçbir canlı kaçmayı aynasında bile göremedi.

S. 115

Ertesi gün askerlerin sesiyle ordu bozguna uğradı. Mücîrû'l-Mülk'ün il olup itaat etmekten başka çaresi kalmadı. Merv'in önde gelen, ilim ehli ve konusunda seçkin imamı Celaleddin'i Tuli Han'ın huzuruna gönderdi. Aman diledi. Tuli Han ona müjde verdi. Mertliğine ve güven vaadlerine meyletti. Tehdit ve korkudan emin oldu. Seçkin ve paha biçilmeyen hediyeler ve ağıl dolusu koyunlar hazırlattı ve gönderdi. Onlar karargâhlarından çıkıp oraya ulaştıklarında Tuli Han ondan şehrin zenginlerinden yirmi kişinin adını yazıp teslim etmesini istedi. Moğol askerleri bu emir doğrultusunda halkın bulunduğu yeri dört gün boyunca kuşattılar. Kadın, erkek şehrin yetenekli zanaatkârlarından oluşan dört yüz esirin canını bağışladılar. Kadın, çocuk ve erkeklerden oluşan diğer halkı da askerler arasında bölüştüler. Moğollardan her birine üç yüz kişi düştü. Herkes kendi payına düşenleri öldürdü. Seyyid İzzeddin ve onun soyundan olan birkaç kâtip ile birlikte on üç gün boyunca öldürülenlerin sayısını kaydettiler. Şehir halkı ve köylüler, biner biner üç yüz binden eksik

saymadılar. Seyyid'in yüzünde şaşkınlık ve hayret vardı. Moğollar halkı katletme işini bitirip, imaretleri tahrip edip, kusurları ortadan kaldırdılar. Bazı kapı ve duvarlardan, burç, hisar ve kalelerden eser bırakmadılar. Ondan sonra Tuli Han Merv eşrafından Emir Ziyaeddin Ali'ye emir verdi. Ara verip bir köşeye çekilmesi sayesinde tüm belalardan kurtulmuştu. Şehre gidip geriye kalan halkı ölüm acısından kurtardı. Toplanıp önder ve hâkim oldu. Onları yönetti. Bamasın valisi kıyama durdu. Tuli Han Merv'den Nişâbur'a gittiğinde kılıçtan kurtulanlar tünellerden dışarı çıktılar. Merv'de ortaya çıkan bir topluluk Moğolların ardından gittiler. Hâse halkını cezbetmek istediler. Herkesi bir sebepten onlara vakıf olmak için dışarı çıkardılar ve Onlara aman vermediler. Çaresizlik ve kötülük rüzgârına hız verdiler. Bu taife bir hileyle kurtuluşa erdiler ve bela alanından çıktılar.

S. 116

Moğollar Merv'den Nişâbur'a doğru yola çıktılar. Yol üzerinde yaşayan herkesi öldürdüler. Ondan sonra Cebe Noyan'dan ayrılan Tabeşî oraya geldi. Halkın yaralarına merhem olma fikrine sahip herkesi öldürdü. Bu sırada Pehlivan Ebubekir Divâne'nin Serahs'ta fitne başlattığı haberi geldi ve herkesi kendisine dost yaptı. Emir Ziyaeddin ve bir grup emir, Divâne'nin şerrini defetmek için oraya doğru yöneldiler. Barmas, meslek sahibi birkaç kişi ile onların dışında kalanlar Buhara'ya gitmek için şehirden dışarı çıktılar. O zümre, ömür kadehlerini doldurduklarını düşündüler. Sultan Mahmud'tan bir haber ulaştı. Barmas yolda bozguna uğramamak için tedbirler aldı. Davul çalıp isyan ettiler. Barmas, Merv şehrine geldi. Ricada bulunmak için güvendiği birini şehre gönderdi. O şehirdekiler onun bu sözüne iltifat etmediler. İsyân edip ve başkaldırdılar. Barmas Merv'deki herkesten intikam almak düşüncesindeydi ve Buhârâ'ya gitti. Emir Ziyaeddin de ona Serahas'tan katıldı. Kalenin surlarını ve burçlarını onarmakla meşgul oldular. Köşe bucaktan topladığı kişilerle dışarı çıktılar. Onu kabul ettiler. Bu sırada Sultan'ın komutanlarından Küş Tekin, yanındaki grupla birlikte kuşatmayla meşguldü. Emir Ziyaeddin de bir grup Moğol ile orada bulunuyordu. Şehirden çıkıp Merağa'daki Hamul kalesine doğru yola çıktılar. Küş Tekin şehre girip, imaret ve onarım işlerine başladı. Bu sırada Emir Ziyaeddin'in casusları bulunduğu makamı kendi makamı yaptığını haber verdiler. Hesaplaşmak için yola çıktı. Küş Tekin, Emir Ziyaeddin'in gelmek üzere olduğu

haberini aldı. Ondan aldığı şehirlerden birilerini onu yakalamak için gönderdi. Ondan mal istedi. Emir Ziyaeddin cevap verdi. “Guguk kuşu gibi kaç kere çaba sarf edeceksin” diye sordu. Onlara bir şey söyledi. “Mertler ve hizmetinde olanlar, bugün senin önünde hizmet kemeri bağlamışlardır. Ancak dün benim hizmetimde kıyama duruyorlardı” dedi. Küş Tekin, onun hizmetinde bir şey olmayacağını bildiği için onu öldürmeyi düşündü. Ondan kalan toprakların kendisine bir kötülüğünün olacağını düşündü. Onun öldürülmesini emretti. İmaret ve ziraat işleriyle meşgul oldu. Bu sayede malları ve ucuz şeyleri etraftaki ev ve çevredeki halk için Merv’e getirdiler. Topluluğun haberi o diyarın halkı tarafından duyuldu ve Moğol Emirlerinin kulağına gitti. Onlar da iki kişi ile birlikte beş yüz kişide Ansub’a çekildiler. Bu olaydan sonra kısa sürede şehri aldılar. Yaklaşık yüz bin Müslümanı şehit ettiler. Ak Melik oradan geçinceye kadar oralarda bir kişiyi sağ bırakmadılar. Ayrım yapmadan öldürdüler ve onun cezasını bir kenara bıraktılar. Ak Melik tek bir hilekâr kalmayınca kadar tüm hilekârlar taifelerini öldürmelerini emretti. Nahşeb’ten kendisiyle birlikte gelen kişiler ezan okudu. Katliamdan kaçan bazı kişiler deliklerde saklanıyorlardı. Saklandıkları deliklerden dışarı çıktılar. Moğollar onları önceki sevdiklerine kavuşturdular. Ak Melik’in ikinci görevi halkı Merv’de toplamaktı. Moğol Emirleri oraya vardılar ve hepsine şehadet şerbeti içirdiler. Bir rivayete göre Merv’de on iki koyun ve konuşacak dört kişiden başka kimseyi bırakmadılar.

S. 117

29. NİŞÂBUR OLAYININ ANLATILMASI

O zamanlar Tuli Han Merve gitti. Cengiz Han'ın damadı Togaçar Gürganî'yi, ünlü komutanları ve on bin asker ile birlikte Nişâbur'a gönderdi. Nişâbur halkından fazla kimse kalmadı ve katliam ile karşı karşıya kaldılar. Askerler mancınıkları surlara doğru yönlendirdiler. Togaçar keskin hedefler belirledikten sonra şehre asker yığı ve şehri kuşatmakla meşgul oldu. Kuşatmanın üçüncü günü altı kaza oku Togaçar'ı öldürdü. Bu korkunç olaydan sonra Nişâbur halkı helâk oldu. Komutan ve askerlerden bazıları ise Sebzevar'a doğru gittiler. Onlardan bazıları da Tûs'a gittiler. Tatar askerleri kılıç darbeleri ile Sebzevar halkından yetmiş bin kişiyi katlettiler. Tûs şehrinde de halkın büyük kısmını katlettiler. Togaçar'ın öldürülmesi haberi Tuli

Han'ın kulağına geldi. Gerekli hazırlıkları yaptıktan sonra Nişâbur'a doğru yola çıktı. Öncü askerleri mancınıklar ile birlikte kaleyi almaları için gönderdi. Nişâbur'un kalesi loğ taşından yapılmıştı. Askerler birkaç hedefi vurmak için mancınıklara taş yüklediler ve attılar. Taş yığınlarının onda birini kullanmalarına rağmen orayı alamadılar. Şehir halkı, Moğol askerlerinin ceditiyle çok kez savaşmıştı. Bu taife, daha önce onları öldürmek düşüncesinde olan kavimlerden başkası değildi. Moğol askerleri üç yüz çark ile kale duvarlarına ok fırlattılar. Üç yüz mancınık gönderdiler. Silahları ve güneşte kurutulmuş nefit taşlarından bir düzine koydular. Herkesin gücü tükenmişti. Nişâbur halkının elleri kolları bağı kaldı. Bu sonuçtan sonra görüşmek ve korkunç istiladan kurtulmak için Kadı Rükneddin Ali b. İbrahim'i af dilemek için Tuli Han'ın huzuruna gönderdiler. Hizmetkârlar, ona şehzade çadırında yer gösterdiler. Nişâbur halkı için aman kapısında konuştu. Çok mal vermeyi kabul ettiler. Başka bir yolda bitmek bilmeyen istekleri ve şefaati makbul değildi. Kadı vazgeçmedi.

S. 118

Dördüncü günün gecesinde ve büyük sefer gününün sabahında cenk sabahının şaraplarını içtiler. Namaz öncesi toplanan savaşçılar için zor bir olay meydana geldi. Çaresiz askerler hendeklerden birkaç mevziyi doldurup duvarlara delikler açtılar ve dört bir koldan saldırdılar. Görevli askerler silahlarını duvarların üstüne yerleştirdiler. Yolun başında bulunan toplulukla savaştılar. O gün akşama kadar askerler surlara geldiler. Halkı duvarlardan uzaklaştırdılar. Cumartesi gecesini duvarların üzeri Moğol askerleri ile doldu. Cumartesi günü Tuli Han, Nişâbur'a üç fersah mesafeye yaklaştı. Askerleri şehrin kapısından girdiler. Katliam ve yağma ile meşgul oldular ve halk dağıldı. Köşklerde ve eyvanlarda savaştılar. Moğollar, Mücirü'l-Mülk'ün hâkimi olduğu şehirden abartılı isteklerini yerine getirmelerini istediler. Hizmetindeki askerlerden birini dışarı çıkardı. Ancak asker yalan söylediği için hemen öldürmek için aldılar ve korkunç bir şekilde öldürdüler. Hep birlikte Togaçar'ın intikamını alıncaya kadar bu şehri harap edip yakma kararı aldılar. Askerler önce tarım yapılan yerleri, hatta kedi ve köpekleri sağ bırakmadılar. Kadın, erkek, yaşlı ve gençleri dışarı çıkardılar. Onları kılıçtan geçirdiler. Çünkü Cengiz Han'ın kızı ve Togaçar'ın eşi öfkeyle şehre geldi. Kılıç bakiyesi halkı kılıçtan geçirdi.

Nişâbur halkından hiç kimseyi canlı bırakmadılar. Sadece sanat öğrenmek için Türkistan'a giden kırk kişi hariç. Şehirde suyun yedi gün boyunca ırmak gibi kan aktığı bazı tarih kaynaklarında kayıtlıdır. Moğollar on iki gün ölüleri saydılar. Çoğu kadın ve çocuk biner biner kırk yedi bin kişi saydılar. Ondan sonra Tuli Han Herat'a saldırmak için emirleriyle birlikte dörtnala oradan geçtiler ve avı tuzağa düşürmek için gerekli olan her şeyi yaptılar.

S. 119

30. HERAT OLAYININ ANLATILMASI

Tuli Han Nişâbur'u tahrip ettikten sonra Herat'a yöneldi. Ordusunu isyan eden ve başkaldıran bazı kaleleri kuşatmak için gönderdi. Buranın kalelerinde yaşayan halkı da Nişâbur halkına dâhil ettiler. Tuli uzun bir mesafeyi kat edip belli engelleri aştıktan sonra kuş cenneti Neşartu'ya karargâhını kurdu. Zenbur adında bir elçiyi Herat'a gönderdi. "Şehrin emirleri, ileri gelenleri, kadı, hatip, âlim ve meliklerine "bizim devlet erkânımız dışarı çıktığında gücümüzden emin olursanız bizim çetin can yakışlarımızdan, kahr ve beladan kurtulursunuz" diye haber verdi. Yeteri kadar rehavette zaman geçirdiler. Bu esnada Sultan Celaleddin'den önce oranın hâkimi olan Melik Şemseddin Muhammed Cürcanî yaklaşık yüz bin askerle şehirde bulunuyordu. Melik Muhammed savaş için hazırlıklar yaptı. Elçi, Herat'a geldiğinde rahat bir yolculuk yapmıştı. Melik Muhammed hemen onun öldürülmesini emretti. "Bugünden sonra kâfir Moğol ve Tatarlar bana itaat edecekler" dedi. Şehzade, elçinin öldürüldüğü haberini aldığı anda hiddetlendi. Askerlerine şehrin etrafına ve dört bir tarafına girip Herat halkından her kim varsa öldürmelerini emretti. Melik Şemseddin Muhammed, Müslümanları savaşa hazırladı. Şehzadenin askerleri dışardan saldırdılar. Her iki tarafta ateş yığınınından duvar ördüler. Orada birkaç gün birkaç yüz kindar kâfir, Müslümanların bolluk derecesindeki varlıklarının hacmini ölçtüler. Tuli Han'ın akrabalarından, bahadır ve askerlerinden bin yedi yüz kişiyi öldürdüler. Bu durum yiğit savaşçıların acizlik ve kusurlarını anlatıp dillerinde tekrar etmelerine sebep oldu. Ama askerler bir kez daha dışarıdan saldırdılar. Şehrin meliki galip gelmek için dışarı çıktı. Darü'l-Mülk ok yarası aldı ve Darü'l-Kerâ'ya yöneldi.

S. 120

Melik'in şehadetinden sonra Herat halkı ikiye ayrıldı. Sultan Celaleddin'e tâbi olanlar ve melikin hizmetinde olanlar. Sayıları az olduğu için savaşa engel olamadılar. Şehrin kadılarından tanınmışlar ve büyükler taifesi silahın sulhta olduğunu gördüler. Bu sırada Tuli Han Firuzâbâd kalesi önlerinde bulunuyordu. İki yüz kişiyle birlikte hendeğin yanına geldi kendisi başını çevirdi. “Ey halk, biliniz ki ben Cengiz Han oğlu Tuli Hanım, eğer istersem canınızı bağışlarım. Kadınlarınız ve çocuklarınız Moğolların eline düşmedi. Onlar bu savaştan geri kalanlardır. Savaş ayağını geri çekince yüzünü itaat ve boyun eğmeye döndü. Sultan Celaleddin'e vermiş olduğunuz malların yarısını bize teslim edeceksiniz” dedi. Hüsrev'in merhametini ve padişahlık lütfunu tahsis etti. Bir nişan ile şehinşahlığını yüceltti ve memnuniyetini bildirdi. İstihkâm kapısında verdiği büyük söz ve yeminleri hatırladı. Şehrin halkı Tuli Han'ın dilinden şefkat kelimeleri duydu. Asiler ve direnenler şehrin kapılarını açtılar. Başta Sultan Celaleddin'in hâkim olduğu Cancul-Bafâ şehrinin hâkimi İzzeddin, her biri on kadeh kadar değerli yüz değerli kadeh ile birlikte Tuli Han'ın hizmetine girdi. Ondan sonra şehrin ileri gelenleri ve büyükleri dışarı çıktılar. Moğollar onlara inayet ve merhamet nazarıyla davrandılar. Tuli Han, Sultan Celaleddin'e bağlı on iki bin kişinin öldürülmesini emretti. Geri kalan günahsız halk belaya uğramadı. Şehri Şehzade Melik Ebubekir'in ve Cengiz Han'ın ordusunda çok teveccüh görmüş ve kendi hizmetinde bulunan Şehengi adıyla bilinen bir Türk komutanın idaresine verdi ve Talekan bölgesini ona bağladı.

S. 121

Gacaristan kadılarından biri nakledip anlatır ki “Bir zamanlar Tuli Han Herat'ı kuşatmakla meşguldü. Ben de oradaydım. Bir gün savaşçıların ateşi dillerine vurmuştu. Zırhımı giyindim ve şehzadenin kurduğu çadırın karşısındaki burçlardan birine çıktım. Halkın kalabalığı ve izdihamı yüzünden boşluğa düşüp aşağı yuvarlandım. Moğollar oraya doğru ok fırlattılar. Ecel eteğine almaya geldiğinde hayat gömleğinde yırtık olmadı. Zor olsa da kendime geldim. Sonra yere düştüm. Askerler beni alıp şehzadenin huzuruna götürdüler. Tuli benim halimi görünce şaşkın bir şekilde “hayattasın yerde periler ve Ulu Tengri kendi sahip olduklarını sana verdi. İstedğim bunlardan hiçbirisi değildi” diye cevap verdi. Sonra nasıl hayatta kaldığımı

anlattım. “Sen öngörülü bir padişah olduğun için beni bu belaya uğratmasın” dedim. Bu sözüm onun mizacını değiştirdi ve bana ihsanlarda bulundu. Tuli Han “sen çok akıllı ve kabiliyetli birisin. Cengiz Han'ın komutanlarından olmak için seni onun yanına göndereceğim” dedi. Talekan yakınlarına geldiğim zaman bana iyilik nazarı ile bakıp merhamet ettiler. Özel meclislerine katılmamı istediler. Tuli Han benim sözlerime kapıldı. Orduda Türkler vardı. Bu gizemli sözleri sordu. Anlattım. Bir gün sohbet sırasında Sultan Muhammed'in topraklarında katliam yapma sebebini ondan tuhaf isimli bu halkın [Harezmsahlılar] yaşamasını istedim. Tuli Han ok ve yayı eline aldı. Ben de toprağa doğru bakıp, benim canımı bağışlamasını istedim. “Hanım tüm halkı helâk ederseniz. Topluluğun adı ortadan kalkacaktır” dediğimi duydu. Bu söz üzerine yüzünün rengi değişti. Sinirlenmeden elindeki ok ve yayı yere attı. Ben helâk olacağımdan emindim. Tuli “ bir an ben seni akıllı biri zannettim. Şimdi bana gayet aptalca ve akılsızca yol gösteriyorsun. Bundan sonra Sultan Muhammed'in atının toynağının ulaştığı her yerde ne kadar kişi varsa hepsini öldürüp yağmaladıktan sonra benden istekte bulun” dedi. Ben ve ordunun geri kalanının canına dokunmadı ve tek başıma kaldım. Tuli Han bize “bir an önce yola koyulun” dedi. Onunla birlikte Tuli Han'ın yolculuğundan sonra Herat topraklarında Ebubekir ve askerlerine adil ve halkın haklarına riayet edip, imar ve ziraatla meşgul oldu. O vilayetin tahribiyle ilgili kalemin takdirini başlattı.

S. 122

Zamanın birinde Cengiz Han ve Sultan Celaleddin arasında Gazne yakınlarında Derbend kapısında bir savaş meydana geldi. Sultan'ın nasıl hile ile galip geldiği dördüncü ciltte anlatılmıştır. Sultanın haşmeti ve şevketi Horasan vilayetlerinde duyuldu. [İnsanlar] Cengiz Han ile Sultan Celaleddin arasındaki savaşın dağınık olduğunu ve bu yüzden bir yere bağlı kalmayacaklarını zannettiler. Bu sebepten Horasan beldelerinde yaşayan halk Cengiz Han'ın hâkimiyetinde ve emrinde olan askerler tarafından katledildiler. Heratlılar, Ebubekir şahneyi öldürüldüler. Bu durum o gün askerlerin hayatlarının kararmasına sebep oldu. Ancak Herat'ın tahrip edilmesi konusunda doğru söz odur ki, Tuli Han bu onurlu beldeyi kuşatmadan önce Tatar askerleri iki defa Kalyon kalesini kuşattılar. Kaleyi ele geçirmek çok güç olduğundan geri döndüler. Şehzadeler tarafından şehrin ihtilal ve

istilasından sonra Celaleddin'e bağı olanları ve yakınlarını katledip, Kalyon kalesinde güzel bir zafer kazandılar. Moğollar Herat halkının silah ve aletleri ile kaleyi almakla meşgul oldular. Her zaman olduğu gibi Cihan Padişahı, şehzade ve askerlerini yeni yerlerde kaleler fethetmek için ve kalanları da ele geçirmek için görevlendirdi. Bu haber kale sakinleri tarafından duyuldu. Halk, Mervliler gibi olmaktan endişe duydu. Moğollarla savaşmak ve o bölgede bulunan askerlere destek olmak için Horasanın çeşitli beldelerinden askerler görevlendirmeyi uygun gördüler. Çünkü Heratlılar için önemli olan bir yer bulmak için dışarı çıkmak ve gerekli tedbirleri almaktı.

S. 123

Cengiz Han'ın Herat halkına yaşattığı vahşet sona erdi. Islah zamanlarında oradaki acizlikten dolayı ayırdığı yetmiş fedaisiyle görüşüp görevlendirdi. Emsalsiz bir cesareti olan Sâhib adında birini onların reisi yaptı. O topluluk şehre vardı. Kendi silahlarını değerli eşyalarının arasına sakladılar. Fedailer tüccar kılığında şehrin kapısından girdiler ve alışverişle uğraştılar. Fırsatlar yakaladılar. Amaçlarına ulaşmak için çok uğraştılar. Ansızın fırsatını bulup Şahneyi kale burcunda, Ebubekir'i de çarşının ortasında öldürdüler. Bu durum halk için çok gereklidi. Fedailer kılıçlarını çektiler ve savaştılar. Şahne ve hâkimlere bağı olanları katlettiler. Moğol fedaileri Melik Mübarüziddin'i Sebzevar, Gazne ve Firuzkuh'un idaresi için görevlendirdiler. Emirlik görevini yetersiz ve adaletli olmayan Hâce Fahreddin Abdurrahman Uganî'ye verdiler.

Halk, Tatarlara karşı çıkmaya karar verdi. Bu haberin Cengiz Han'a ulaşması kötü oldu. Tuli Han'a ortaya çıkan fitneyi ve şehir halkının kılıç ve okla temizlemesini söyledi. Ertesi gün İlcigeday Noyan seksen bin cesur asker ile birlikte Herat'a doğru yola koyuldu. Cengiz Han, İlcigeday Noyan'a canlanmış halkı öldürmesi gerektiğini bu defa Herat'ta hiç kimseyi gözetmeksizin acıma ve merhamet yolunda devam etmemesini emretti. İlcigeday Noyan bu emir doğrultusunda hareket etti. Biraz yol aldıktan sonra şehire yakın bir yere geldi. Askerlerine Cengiz Han'ın verdiği emirler doğrultusunda savaş teçhizatlarını hazırlamaları için bir ay süre verdi. Melik de savaş ve tahribat istemedi. Birkaç gün içinde yaklaşık elli bin süvari ve piyade asker, onun isteğı doğrultusunda toplandılar.

Şehirde Melik, Mübarizüddin Hâce Fahreddin, şehrin ileri gelenleri ve zenginleri ile bir anlaşma yapıp onların güç ve sadakatlerini sağlamlaştırdılar. Onlar canlarının sağ kalması için ne kolaylık varsa yapmaya çalıştılar. Hiçbir zaman ikiyüzlülük ve ayarsızlık yapmadılar. Bu olaydan bir ay sonra İlcigeday, Herat şehrinin kapılarını askerleri arasında paylaştırdı Şehrin her tarafına otuz bin süvari gönderdi. Onlara “savaşta katliam ve benzeri suç ve kabahatleri olanlara şans vermeyin. Ancak cesaret ve savaş düzeninde adım atanlar için lütuf tahsis edilir” dedi. Ondan sonra şehrin her bir tarafından savaşmaya geldiler. Heratlılar âdet olduğu üzere arifler ve âlimlerin güzel bir sözü ile “Allah’ın kulu olduklarını düşünmezler mi?” sözünü kalplerinden geçirdiler. Kesinlikle istila, ihmâl ve kabalığın uygun olmadığını öngördüler. Kılıç ve oklarıyla şehrin kapılarından çıktılar. Zamanın etkisiyle direnmeye başladılar. Mancınık taşının darbesi ve askerini kını ister istemez Kılmak ve Deşt-i Kıpçak’ın soğuk ikliminde ve sahrasında ortaya çıkardı. Ardından ok çarkı ve onurlu okçuların oklarından burç ve surları kamışlık zannettiler. Altı ay yedi gün süreyle her iki taraf bu yöntemle savaş ve katliam ile meşgul oldular.

S. 124

617 [1220/1221] yılı Şehrivar ayında İlcigeday Noyan üst üste yapmış olduğu savaşlarla öne çıktı. Moğol askerleri her savaşta Melik’in askerlerinden beş bin kişiyi öldürüp, esir ettiler. Mancınık ve taşların çoğu şehrinin duvarlarında çok fazla delikler açtılar. Bu savaşla Herat’ı yerle bir ettiler. Sağlam burçlar ve surları yıktılar. Aniden elli gözlü duvar yıkıldı. Tatarlardan dört yüz asker geldi. Orada ihtiyarlardan ve yeni doğan canlılardan bir kişi bile dışarı canlı çıkamadı. Bu olaydan üç gün sonra kale halkının yiyeceği azaldı. Onların arasında ayrılık meydana geldi. Bahsedilen yılın Cemaziyysânî ayının cuma gününün sabahında, burçlar yerle bir oldu. Moğol askerleri daha sonra ünlü Kulp burcuna girdiler. İlcigeday, Herat’ı yakıp yıkarak ele geçirdi. Topladığı kadın, erkek, yaşlı, genç, özgür ve köle hiç kimseyi sağ bırakmadı. Emir doğrultusunda imaretler, binalar, evler, burç ve surlardan eser kalmadı. Moğollar yedi gün boyunca katliam yapıp, yakıp, yıkmaktan başka bir iş yapmadılar. Herat halkından biner biner altmış bin küsür kişiyi şehadet mertebesine ulaştırdılar. İlcigeday Noyan Kalyon kalesine doğru yöneldi. Oraya vardığında on bin Moğol askerini Herat’a gönderdi. Moğollar Herat'a vardılar. Yaklaşık yüz bin

kişinin öldürüldüğünü gördüler. Herat'ta hatiplerden Mevlânâ Şerafeddin ve on beş kişi dışında başka hiç kimse kalmadı. Onların durumu Tarih-î Herat'ta mevcuttur. Onlar da hayatta kalamadılar. Tatarlar onurlu şehir Herat'ı boşalttıklarında zaviyede kalanlar on altı kişiydi. Çarşıda, han, önlerinde oturacak yerlerde hiç kimse görünmüyordu. Bir anda elini yüzüne götürüp “Elhamdülillah, hayatta tek bir anı boş geçirmedik” dedi. Ondan sonra Herat bölgelerinden yirmi dört kişiyi bu şehrin şehzadesine nefer olarak bağladılar. On beş yıl boyunca kırk kişiden başka, şehirde ve civarda hiç kimse yoktu. Bir kaç defa Ceyhun kenarından Esterâbâd şehrine kadar hiç kimsenin yaşadığı duyulmadı. Onlar ölmüş kargaların etleriyle beslendiler. Moğolların yıkamadığı Melik Gıyaseddin külliyesinde kalan kırk kişi yok oldular. Onların durumu Tarih-î Herat'ta detaylı bir şekilde anlatılmaktadır.

S. 125

31. CENGİZ HAN'IN BİR KONUDA ÇOCUKLARI VE NOYANLARI İLE GÖRÜŞMESİNİN ANLATILMASI

Cengiz Han, Harezmsahlar'a ait büyük İran topraklarını yıkıp oradan eser bırakmamıştı. [Moğollar] karşı gelenlerden bazılarını öldürüp bazılarını da dünyanın dört bir tarafına perişan bir halde gönderdiler. Böylece onlardan hiçbir iz kalmadı. Cengiz Han'ın öfkesi zaman ve mekânı yaktı. Ne zaman söndüğü bilinmez. Onun ihtimal ateşi gökyüzündeki feleğin dilinde yükseldi. Onun alçaklığı şeref buldu. Hepsi suskunluğu kabul ettiler. Çünkü Cengiz Han o zamanlar uzun süreden beri itaat eden illerden olan Tenket ve Hıtay halklarının hizmetlerinden kuşku duyuyordu. Onların gıybet ettiklerini duydu. Belki karşı gelenlerin etkisi ve inadı onların zevk zamanında oldukları aşıkardı. Cengiz Han çocuklarını ve devlet erkânını isteklerini belirli sözlerle konuşmak için bir araya topladı. Fikir alışverişinden sonra durumu karara bağladılar. Zafer kazanmış askerlerinden bir taifeyi, Sultan Celaleddin'in durumunu öğrenmek için Kec, Mekran ve Hindistan sınırına göndermek için görevlendirdi. Zafer kazanmış askerler Gazne'ye doğru hareket etti. Moğol askerleri Sebüktegin'in başkentini harap ettiler. Sultanın hanesi kalmamıştı. Bahar geldiğinde Turan'a doğru yola çıktılar. Cengiz Han gereğini yapması için Çağatay'ı orduyla beraber Mekran tarafına gönderdi. Emre göre deniz dalgası gibi çok sayıda

askerleriyle ve Oktay ile birlikte Sind nehrini geçip Gazne'ye doğru yola çıktılar. Oranın ileri gelenleri zorluklardan dolayı il olup itaat etmek için öne çıktılar. Ancak Sultan Celaleddin fitnesi ve Moğolların saldırı ihtimaline karşı o diyarın genç, ihtiyar, güçlü, güçsüz inşaları birbirlerine destek verip cennet bahçesine doğru yola çıkardılar. Futu ve Dersin'in ileri gelenlerinin evleri baykuşların meskeni oldu.

S. 126

İstila ve katliamdan sonra Cengiz Han'ın emri üzerine Oktay, Sudak yoluyla Mâverâünnehir ve Türkistan'a doğru yola çıktı. Çağatay birçok askeriyle birlikte Mekran ve o bölgelere gitti. O bölgenin yakınlarını ele geçirdiler. Sind nehrinin kenarında bulunan Kalincar bölgesini de kışlak yaptılar. Kalincar hâkimi Sâlâr Ahmet ziyafet hazırlatıp her türlü hizmeti onların beğenisine sundu. Askerlerine ulûfe vermek mümkündü. Ancak kötü hava yüzünden özellikle Moğol askerlerinin çoğu rahatsızlandı. Esir ettikleri insanların tamamını şehzadelerin ordusuna getirdiler. Böylece her bir askerin eline on ya da yirmi esir geçti. Hızlı bir şekilde ordunun konaklayacağı yer konusunda bir emir gönderdi. Her esir dört yüz men pirinci askerin ulûfesi olarak temizledi. Bir hafta sonra bu pis hastalığı onların soyundan uzaklaştırdılar. Bir gece Moğollar topladıkları esirleri öldürmeleri için asker gönderdiler. Sabah olduğunda o topluluğun büyük kısmından eser kalmamıştı. Çağatay ordusuyla şehrin yakınlarındaydı. Topluluğa il olmaları ve itaat etmeleri için elçi gönderdi. Onlar başta itaat ettiler. Tesadüfi bir olay onların aleyhine oldu. Onlar asi olup, başkaldırdılar. Çağatay askerin bir kısmını onları defetmek için görevlendirdi. Hepsini kılıç yarasından geçirdiler. Zayıf askerler yok olduğu için sıhhat ve kuvvet buldular. Cengiz Han'ın ordusu yola koyuldu. Sultan Celaleddin'in uzun bir süre ikamet ettiği bu vilayetten iz ve eser kalmadı.

S. 127

32. CENGİZ HAN'IN ANAYURDU'NA VE ESKİ BAŞKENTİ'NE DÖNÜŞÜNÜN ANLATILMASI

Bahar mevsiminden önce gece ve gündüze eşitken Hüsrev yıldızı, kış mevsiminde askerlerin elini bağlamıştı. Soğuğun şiddetinden havadaki zerrecikler

donda. Şeref, evine doğru hareket etti. Sultan Gun ve Kırtay rüzgârları cennet bahçelerinin gerçek yüzü ve kökeniydi. Cengiz Han meşveret vakti geldiğinde kararlar almak için yola çıktı. İmza'ya ulaştı. Bu yoldan geldi ve geri döndü. Moğollar daha önce ağır yüklerle oradan geçmişlerdi. Yazın kuşların ele geçirdiği o yeri zapt ettiler. Cengiz Han askerlerini görevlendirdi. Sonbaharda oradan hareket ederek Ceyhun nehrini geçip Semerkand'a doğru yola çıktılar. Bazı tarihlerde bu şekilde kayıtlıdır. Cengiz Han Amuye nehrinden geçtikten sonra ilk önce Buhârâ'ya geldi. Cihan fatihi “şaman yasalarına ve âdetlerine bağlı bir arif kişi vardı” dedi. Şehirin ileri gelenleri önceki zamanda vaiz eşrafından bir kadıyı cihan padişahı Cengiz Han'ın huzuruna gönderdi. Han, onlara sordu. “sizin kurallarınıza göre bir Müslümanın yolu nedir?” dediler ki “Müslümanlar Allah'ın eşi ve benzerinin olmadığını bilirler.” Cengiz Han, “bu konulara itirazım yok” dedi. Din adamları şeriat kuralları konusunda yorumlar yaptılar. “Allahu Tealâ kutlu bir elçiye gönderdiği vahiyler ile birlikte onun emrine uymaları için o bölgelere ve kullarına gönderdi. Onlara hayrı emredip, kötülüğü yasakladı” dediler. Cengiz Han din adamlarının söylediklerini beğendi ve “ben hizmetimdeki elçileri, her gün o emir ve yasaklarımı bildirmek için beldelere gönderdim. Yüz zorlu teklifi askerler yaparlar” dedi.

S. 128

Bir süre sonra namaz vakti yaklaştı. Din adamları oraya [mescid] yöneldiler. O zaman zarara uğramadan ibadet etmek için kıyama durdular. Cengiz Han bunun anlamını da beğendi. Dediler ki “ yılda bir defa bu nimetlerin kıymeti bilinsin diye dinarlarından bir dinar ayırıp ihtiyaç sahiplerine, hastalara ve yardıma muhtaçlara verilmesi emredilir.” Bu iyiliği metheden sözler söylediler. “Güzel Allah aşırıya gitmeyen, haddini aşmayan bir topluluk yarattı ve çok fazla ömür verdi. Eşitlik ve adalet hâsıl oldu” dediler. Bunların görevi ona bağlı olmaktı. Allah'ın evine gidip uygun bir şekilde ona itaat etmekte. Cengiz Han tüm yerler Allah'ın evidir. Dünyanın dört bir tarafına doğru ulaşır. O derecede hakkı yolunun tamamıdır. O evde ancak Allah isterse, insanların mallarını arttırır ve ona sahip olurlar. Sevap ümidiyle fakirlere, düşkünlere ve ihtiyaç sahiplerinin nafkasını verirler. Onların iyiliklerini huzurunda kabul eder ve kıyamete kadar onların arasında bâki kalır” dedi.

İki âlim, Cihan Padişahının huzuruna geldiklerinde Müslüman zümresinden olanlar Cengiz Han'ın kadı eşrafını vaaz yoluyla onu Allah'ın yolunun eşsiz dinine mensup etmek istediler. Cengiz Han, Semerkand'a yaklaştığında devlet ve fikir adamları onu karşılamaya geldiler. Cengiz Han, onlara “Yüce Allah bana sizin padişahınız olma şerefini verdi” dedi. Devlet adamları “ onun gazabına ve hiddetine uğradık. Bizim de dua ve senalarımızı duyup ondan daha fazla yardım isteyip daha fazla emir istedik” dediler. Cengiz Han “sultan sizden uzak mı?” diye sordu. Devlet adamları onun ulu divanında her istediğine “evet” dediler. Cengiz Han daha sonra “sizin duanız nasıl kabul olmaz ve geri çevrilir” dedi. Devlet adamı ve âlimler ona keyfiyetten uzak, gönül rahatlığı ve huzurla dua ettiler. Cengiz Han aniden bir emir verdi. Devlet ve divan üyeleri, orada olanlar, seyitler ve zenginleri sultanlık makamından çıkarılıp muaf tutuldular. Sabit kaldılar. Cengiz, son kez bir elçiyi Semerkand'tan, Deşt-i Kıpçak'a Cuci Han'ın yanına gönderdi. O, Harezm'i fethettikten sonra az da olsa kardeşlerine karşı kin beslediğini hatırladı. Cuci Semerkand'a doğru yola çıktı. O diyarda zamana bağlı olarak avcılık yapardı.

S. 129

Cengiz Han, Cuci'ye gönderdiği haber değerli olduğundan kendisine tabî olanlarla yola çıkması gerektiğini söyledi. Cuci bu esnada çölde birçok grupla birlikte hayvan avlıyordu. O kış, Oktay ve Çağatay Buhârâ'da avlanıyorlardı. Kuş avlamakla meşguldüler. Avladıklarını her hafta cihan fatihine gönderiyorlardı. Bu hikâyede olanları akıl sahipleri anlayamazlardı. Kış mevsimi sona erdiğinde, bahar mevsimi çöl ve sahranın kıskançlığını gül bahçesine ve cennete çevirdi. Cengiz Han askerleriyle birlikte Semerkand'tan yola çıktı. Sultan Muhammed'in annesi ve onun haremi için askerlerin gitmesini emretti. Sultanın yakınları yüksek bir sesle onun tacına, tahtına ve baş vezirine ağıt yaktılar. Türklerin tamamına ve sultanın haremine ağıt yakıp, gittiler.

Cengiz Han Ceyhun nehrinin kenarından ordusuyla geçtiklerinde kılavuza bir yazı verdi. Cuci, Deşt-i Kıpçak'tan hareket etti. Cengiz Han'ın çocukları ve noyanlarından Çerke adında bir noyanla birlikte bir müddet sonra Telasık'ı ele geçirdiler. Cengiz Han atına bindi ve çok av avladı. Ondan sonra şehzadeler ve noyanlar avdan vazgeçtiler. Geride kalanlara merhamet ettiler. Kendi acılarını orada

bıraktılar ve kurtuldular. Cuci, babasının huzuruna geldiği zaman diz çöktü ve elini öptü. Kardeşlerinin yanına çekildi. Hal hatır sorup, Han'a birkaç hediye takim etti. Toplamda yüz bin at getirdi. Bunlardan yirmi bini tek renk olarak bir aradaydı. O yaz bu sorunu halletiler. Moğollar çevre ve civardaki emirler toplanıp, kurultay yapmaya karar verdiler. Uygur emirlerinden bir taifeyi de esir ettiler. Ondan sonra Cengiz Han, Cuci Han'a gitmesi için izin verdi. Cuci Deşt-i Kıpçak'a gidince, Cengiz Han oradan hareket etti. Uzun bir mesafe ve yol aldıktan sonra 621 [1224/1225] yılının Zilhicce ayında kendisine bağlı ordusuyla birlikte ata yurduna geldi. Dünya gözüyle hatun ve akrabalarını görmeyeli yedi yıl olmuştu. Mutluydu. Söylerler ki Cengiz Han ordusuyla oraya vardığında, Kubilay Kağan on yaşında, Hülâgu Han dokuz yaşındaydı. Dedelerini karşılamaya çıktılar. Kubilay Kağan yolda tavşan avladı. Hülâgu da ceylan avladı. Moğolların durumu bu şekildeydi. Çocuklar ilk defa av avlıyorlardı. Cengiz Han torunlarının avlarını kutladı. Yani et ve yağ sürdü. Cengiz Han her iki torununu kutladı ve her ikisi içinde büyük toylar düzenlediler.

S. 130

Bu meclisten sonra kış mevsimi tekrar yaklaştı. Kaşın olarak da blinen Tenket hâkimi Şindargu, Cengiz Han'a karşı gelmekte ısrar etti. Çok sayıda asker topladı. Böylece onun askerlerinin sayısı beş yüz bini buldu ve Moğolara saldırdılar. Cengiz Han eğlence meclisinden savaş meclisine girdi. İkisi de buluşma noktasına vardılar. İki padişahın ordusu savaştılar. Gençler ve tecrübeliler merkez ve diğer tarafta durdular. Moğollar, savaşçıların safını kırıp cesur ve ciddi şekilde atıldılar. Ok darbeleri ve keskin kılıç yaralarını birbirlerinin bedenine kefen ettiler. Moğol ve Tatar askerlerinin inamışına göre yüz bin kişiyi öldürdüler. Onlar öldürdükleri askerlerin başında durup, o topluluğun kurallarına göre tören yaptılar. Askerler öldürdüğü kişi ile ilgili olarak onların başında kısa bir konuşma yapardı. Tenket kabilesinden üç yüz bin kişi öldürüldü. Onların hâkimi Şindargu hezimete uğramaktan kurtuldu. Darnaka'ya gitti. Moğol ordusu, eski âdetleri olduğu üzere Kaşyan vilayetlerinde yağma ve katliam yaptılar. Moğollar bu ülke ve beldeyi yerle bir ettiler. Cengiz Han, oradan Cürce ve Tenktaş'a doğru yola çıktı. Cürce Valisi onun iltifatına mazhar oldu. Cengiz Han'a boyunu eğdi ve itaatine girdi. Su incisi ile dolu bir sandık ve değerli hediyeler gönderdi. Söylenir ki, Cürce hâkimi inci dolu

sandığı Cengiz Han'ın huzuruna getirdiğinde incileri topladı. Onların kulağına delik açtı. O mecliste onlardan bazılarının kulağında delik yoktu. Kendi kulaklarını deldiler. İncileri huzurda bulunan topluluğa paylaştırdı. Birçok fazıl yanında kaldı. Şindargu bu esnada Dar-ı-Tak'a sığındı. "Her defasında yeniliyorum ve her defasında, ülkem talan ediliyor. Şimdi silah barıştadır" diye düşündü. Bu düşüncesinden sonra bir elçiyi değerli hediyeler ile birlikte bir o diyara gönderdi. Şidargu "Eğer Han, canımı bağışlarsa bir ay içerisinde onun hizmetinde olacağım. Ayrıca şartlarını padişahın belirleyeceği antlaşmayı yapmaya hazır olduğumu ve beni oğlu olarak kabul etsin" diye haber gönderdi.

S. 131

33. CENGİZ HAN'IN VASIYETİ VE KARAÇAR'I ONLARA GÖNDERMESİNİN ANLATILMASI

Cengiz Han saldırdığında Hitaylar uykudan uyanıp dehşeti gördüler. Bu durum onlar için ecel ve helâkın emareleri oldu. Cengiz Han'ın suskunluğundan sonra hazır olan evlatları ve yakınlarına örnekler verdi. Cuci vefat etmişti. Çağatay, Oktay ve Cuci'nin çocukları hazır bekliyorlardı. O "canımın kuvveti zayıfladı. Yaşlandım ve gücüm kalmadı. Gençliğimdeki sağlam yapım ihtiyarladı ve kocadım. Ahiret yolculuğu bir emirdir. Yola çıktığında kaçış yoktur. Tanrı'nın gücü ile gökyüzünün büyüklüğü kadar topraklarımızı genişlettim. Onların her birinin mesafesi bir yıldır. Sizin için bu toprakları ele geçirdim. Şimdi vasiyetim odur ki düşmanlarınızı defedip dostlarınızın değerini artırıp tek gönül, tek dil olun. Zamanın nimeti, devranın nazı geçer. Çünkü devlet bu ittifakla birbirine bağlıdır. Ancak zorbalıkta zorluk ve ayrılık olur. Eğer saltanatınızı ve yönetiminizi başarılı ve uyumlu bir şekilde düzenleyip, tesis ederseniz ve benim yasalarım kırıyama durur ve son zamanlarda hasımlarınızı çiğneyip düşmanlarınıza galip gelerseniz ve düşmanın sitemi karşısında onları kılıçtan geçirirseniz aman dilemek zorunda kalırlar. Eğer başkaldırıp isyan yoluna giderlerse devlet büyük felaketlerden zarar görür ve kötü duruma düşer. Ama uzun zamanda bu zaferi kazanırsınız. Ondan yardım göremezsiniz." Onların kulağına öyle bir öğüt verdi ki. Öğütlerin her biri şahlara layık inci tanesi gibi değerliydi. Detaylar o kaynaklarda kayıtlıdır. Bu önemli

vasiyetten sonra “Benim makamıma sizden uygun olan hanginizdir?” diye sordu. Çocukları hep bir ağızdan “Biz şehriyar babamızın kölesiyiz. Onun emri başımız üstünedir” dediler. Cengiz Han “ Ben şimdi Oktay’ı uygun buldum. Bütün dünyanın dizgini onun keyfiyetine bıraktım. Ama ben anlaşmaların tamamında önemli bilgilere sahip olan bilge ve yiğit Karaçar Noyan'a sahibim” dedi.

S. 132

Bu emirden sonra vasiyeti Han ve Kaçılı Bahadır Altamga’yı Temune Han’a vermişti. Cengiz Han “Bizim babalarımız büyük bir düzenle kendi eserlerini oraya kaydetmişlerdir.” Onlardan bir parçayı getirdiler ve çocuklarına sundular. “ Ben ve Karaçar Noyan sahip olduklarımıza bu yolla ulaştık. Ama sizde birbirinizle bu yasayla amel edin” dedi. Mâverâünnehir toprakları ve o civarda bulunan beldeleri, Çağatay Han'a verdi. Celaleddin ve kardeşlerinden bazıları henüz hayattaydılar. İsyan atıyla savaş meydanına öfkeyle saldırdılar. Onun yardımına Karaçar Noyan'ı gönderdi “ Harezmsahların topraklarının tamamının ele geçirilmesi askerin düzenine bağlıdır. Kıyamda tutarak bunu yapmak gerekir” dedi. “Benim ölümünden sonra Çağatay yasaları yapma ve uygulama yetkisine sahiptir” dedi. Onu çocuklarına kabul ettirdi ve her iki tarafın yazılı bir anlaşma yapmalarını emretti. Oktay ve kardeşler arasında anlaşma hazırlamalarını ve ona isyan etmemelerini ve emrinin dışına çıkmamalarını emretti. Bicar ve İlcar hazır bulundular. Babalarının ve atalarının vasiyetini Çağatay Han'a teslim ettiler ve çocukların sözleşmesini Oktay Han’a verdiler. Cengiz Han “muhtaç olduğunuz durumda bir birinize yüz çevirip, sızlanmayın. Siz de umutsuzluğa kapılmayın. Ölüm bana nasihattir. Yas tutup ağlamayın.” diye çocuklarına ve noyanlarına vasiyet etti. Tenket hâkimi Şindargu ve yakınları geldiler. Moğollar o topluluğu yasaya çarptırmadılar ve hiç kimseye hiçbir şey yapmadılar. Melik ve diğerleri için karar verdiler. 624 [1227]y ılı Ramazan ayında Tunguz İlinde zafer kazandılar. Han’ın doğum yılında tahta oturmasının cülûsu meydana geldi. Cihan padişahının yaşam süresi yetmiş üç yıl oldu. Onun yirmi beş yıllık saltanatı süresince evlatları, emirleri bu doğrultuda onun vasiyetine uydular. Tenket hâkimi Şindargu ve akrabalarını orduya teslim ettiler. Emirler onların bir kısmını öldürdüler. Onun tabutunu taşımak için cenazeye katıldılar. Cengiz Han bir gün avlanmaya gitti. Bir ağacın kovuğunda kaldı ve “burası bana

layık bir mezardır” dedi. Onu bu yere defnettiler. Şehzadeler ve onun yanında olan uluslar toplandılar. Taziye töreni için ayakta durdular. O yıl Cengiz Han’ın defnedildiği yerde birçok ağaç vardı. Fakat ilk fırsatta ağaçlar öyle büyüdüler ki, ormana girmeye yol bulamadıkları anlatılır. Atalarının ve babalarının mirasları çocuklarına geçti ve onun mezarını tanıyamadılar. Sonunda üç ay içerisinde etraftan ve diğer ülkelerden insanlar gelip taziyelerini bildirdiler. Savaştan vazgeçip şehzadeler, emirler ve noyanlar saltanat konusunda konuşmak için kendi evlerine geri döndüler.

S. 133

34. CENGİZ HAN'IN EN BÜYÜK OĞLU CUCİ HAN VE YERİNE GEÇEN ÇOCUKLARI VE EŞİNİN ANLATILMASI

Cuci Han, Cengiz Han'ın en büyük evladıydı. İlk karısından olan çocuklarının dışında kalanlar Cengiz Han ile yaşamazlardı. O zamanlar Merkit kabilesi bir fırsat bulup Cengiz Han'ı yağmaladılar. Karısı, Cuci'ye hamileydi. Onu esir aldılar ve Ong Han'ın yanına götürdüler. O zamanlar Merkit kabilesi ile Ong Han arasında dostluk ilişkileri vardı. Ong Han, hatuna şefkat ve baba gözüyle baktı. Yabancı ve namahrem gözüyle baktı. Cengiz Han kendi yurduna döndüğü zaman seçkinlerden birini gönderip Ong Han'dan değerli hatununu istedi. Han, onu teslim etmek zorunda kaldı. Bir kez daha o emanet Cengiz Han'ı mutlu etti. O günden sonra anne dolunay gibi bir çocuk dünyaya getirdi. Bu yüzden çocuğun ismini Cuci koydu. Yani anlamı yeni konuk idi. Geçen zaman içerisinde dünya terbiyesi olmadığı için onun hamurunu asker olarak yoğurdu. Cuci'yi Cengiz Han'ın huzuruna getirdiler. Çocuğunun gözündeki bakışından gözbebeği aydınlandı. Cuci gençlik çağına geldiğinde ve gençliğinin ilk yıllarında gece gündüz babasının yakınında oldu. Ancak onun diğer kardeşleri ile arasında üveylik yoktu. Bununla beraber soyunu kınamayı dilinden uzak tutuyordu.

Cuci, Harezmi'nin fethinden sonra Deşt-i Kıpçak'a yöneldi. Cengiz Han'ın yakınıdakilerde ona katıldılar. Cuci babasından geri dönmek için izin istedi. Ancak Cengiz Han onun hile yaptığını söyledi. Cuci babasından önce vefat etti. Ondan geriye yedi oğlu kaldı. Onlardan birisi Batu, diğeri Berke idi. Cuci Han ahiret

yolculuğuna çıktığında Batu'yu makamı için seçmişti. Deşt-i Kıpçak'ta kalanlar Alan, As, Rus, Bulgar ve bunun dışındakilere ayrılmıştı. Batu Han, Eymil şehri yakınlarında yönetimin başına geçti. Saray adında yeni bir şehir kurdu. Onun yönetimi tamamen Cengiz Han'ın evlatlarından oluşuyordu. Ama hiçbirisi bir diğerinin mezhebini taklit etmedi. Yaratıcının diliyle tapınmak için hiçbir şey bilmezdi. Batu Han'ın sayısız köy ve kasabası vardı. Onun varlığı ve ihsanını hesaplamak mümkün değildi. Etrafındaki melikler ve uzak diyarlarda oturanlar zerafet ve incelikle onun hizmetine dâhil oldular. Ondan önce mallarını hazineye getirdiler. Hepsini mecliste hazır bulunan Moğol ve Müslümanlara dağıttı.

S. 134

Az ve çok itibarlı esnaf ve tüccarlar, bölgelerinde ve ülkelerindeki mal ve eşyaları Batu'nun hizmetine sundular. Kendileri de kıymetli mallardan istifade ettiler. Batu Han, Rum ve Şam sultanları ve onun dışındakilere uyarı ve ferman yazdı. Herkes onun hizmetine girdi. Beynil istek ve mutluluğa dâhil olmadı. İhtiyaç vakti ve gerekli zamanlarda askerlerini topraklarına doğru gönderdi. Gönderdiği askerler Oktay ve Mengü Kağan'ın ordusuna katıldılar. Batu Han, Küyük Han'ın vefatından sonra büyük çabalar sarf ederek Mengü Kağanı tahta oturttu. Ona bağlılığını bildirip kıyama durdu.

Cuci, 623 [1226] yılı Safer ayında büyük zevklerden, nimetlerinden ve düşünce âleminden istirahate hicret etti. Tarihçilerden bazıları Cuci'nin durumunu başka deliller aracılığıyla kendi eserlerinde kaydetmişlerdir. Misk kokulu kalem, yazıyı görevlendirildiğinde bu olay uzun soluklu değil diye onun her şeyi kaybettiğine kanaat getirdi.

35. ÇAĞATAY'IN DURUMUNUN ANLATILMASI

Padişahlık ehliyetine ve siyasetine sahip, hükümdarlığında cömert ve akılı Cengiz Han, Sultan Celaleddin Harezmsah ile yaptığı savaştan geri döndüğünde Mâverâünnehir ve Harezm diyarlarından bazılarını Uygur, Kaşgar, Bedenşah, Belh ve Gazne beldelerinden Sind Nehri kıyısına kadar olan bölgeyi Çağatay Han'ın idaresine bıraktı. Kardeşleri ve yakınları toprak hâkimi ve lider olsalar bile Çağatay'a

hesap vermeleri gerekirdi. Çağatay kendi memleketinde kendi kurallarına uydu. Askerlerine aylak ve kışlakları seçmelerini emretti. Uzun yolculuklar için sayısız ve bol miktarda yiyecek ve içecekler hazırladılar. Ondan daha büyük olmasına rağmen Oktay'a saygı gösterdi. İncelik gösterdi ve ona itaatsizlik etmedi. Böylece iki kardeş hayat şarabını kafaya diktiler.

S. 135

Hikâye olarak anlatılır ki Bir gün Oktay, Çağatay'ın söyledikleri sözlerden incinip her birinden davacı oldu. İki kardeş benim atım daha keskin gider diye atlarına kırbaç vurma konusunu çok abarttılar. Oktay, Çağatay'ın atını geçip gece eve geldi ve o tatlı uykudan uyandı. Gündüz hikâyesine devam etti ve hatırladı. Çağatay “Kağanı alıkoymak için öyle bir şey yapmalıyım ki benim atım kazanırsa bu yolla biz ve diğerleri ona saygısızlık etmiş oluruz ”diye kendi kendine düşündü. “ Biz bu yolla yasa ve kanunları çiğnedik” Bunu düşünürken bu durum benliğini etkiledi. Sabah olmadan önce değerli uykusundan kalktı. Tamamı emirler ve devlet adamlarından oluşan bir süvari alayıyla yola koyuldu. Sözüünün aksine kapının ardındaki avluya indi. Çağatay'ın yanındaki gruplara yer gösterdi. Oktay Kağan bunlara rağmen kendinden emin bir şekilde ve korkusuzca yürüdü. Elçilerinden bazıları Çağatay'ın yanına gönderdi ve sordu. “ Bu vakit gelmek için uygun mudur?” Çağatay “ Biz bütün bey ve komutanlar, kurultayda Hanlık için yanındayız “dedi ve sözünü tamamladı. “Hiçbir işte onunla ayrılığa düşmeyiz. Onun atını rehin aldım. Bizim gibi insanlar, ondan başka yol bilmezler. Onu rehin aldığım için suçluyum ve suçumu itiraf ediyorum. İstersen yasaya çarptırırısın istersen sopa vurursun hâkim sensin” dedi. Kağan bu durumdan utandı. “ O, benim abimdir. Bu konunun gereği yapılsın” dedi. Onu hatırladı. Oktay abisini duymadı. Ona şükran ve ikram sundu ve siyaset makamında olduğu için kölenin günahını bağışladı. Oktay'ın rızasıyla Bitikçilere yazdılar ki Kağan, Çağatay'ın başındaki cezayı kaldırdı. Kağan abisinin bu cesaretinden dolayı ona dokuz at hediye etti. Ondan sonra Çağatay ordusuyla geldi. Uygun bir dille bu anlamda tekrar karar vermek için toplandılar. Oktay şüphesiz, yasa ve törenin kurallarına göre sağlam ve eski kararlar bu insaf yemini kardeşleri arasındaki bağlılık ve sadakat temellerini tesis etti. Akraları ve

yabancılardan gördüklerini ve duyduklarını, birer birer yazıp Kağan'ın fermanına koydular. İtaatin ve boyun eğilmelerini onaylattılar. Olayları abarttıkça abarttılar.

S. 136

İslâm ve kâfir memleketlerinden bazıları Cengiz Han'ın saltanatında kurtarılmamıştı. Bazıları Kağan'ın saltanatında fethedildi sonucunda ittifak ettiler. Çağatay, Kağanla barış içinde yaşarken itaat ve devlet isteklerindeki şartlarından bir dakika olsun vazgeçmedi. Kağan oğlu Küyük Han'ı onun hizmetine verdi. Çağatay'a büyüklüğünü gösterdi. Küyükte çok fazla kibir yoktu. Çağatay çoğu zaman Küyük'ü Cengiz Han'ın padişahlık yapmak için görevlendirdiği memleketlere yanında götürdü. Zengin bir yaşam sürdü. Devlet büyüklerinden elçiler göndererek onlarla görüşmeler yaptı. Çağatay Han “eğer huzura ihtiyaç varsa saltanatın gölgesinde devam eder” dedi. Devlet adamları, vezirler ve diğer yakınları Çağatay'ın terbiye etmek niyetindeydiler. Fethin sahibi Ebu Yakup Sekkakî'nin yanına geldiler ve durumu anlattılar. Sekkakî, İslâm ve Yunan ilimlerini kendinde toplayan, değerli bir devlet adamı kurtuluş ışığı ve tılsım, simya ilmi ve büyücülükte hünnerliydi. Çağatay onu çağırdı. Dost ve arkadaş oldular. Sekkakî, Çağatay'a tuhaf eşyalardan oluşan bir şeyler getirdi. Han, ona tutku derecesinde hayran oldu. Sekkakî, Han'a çok şeyi anlatması mümkündü. Sekkakî sonunda yere bir halka çizdi. Havadaki kuşları parmağıyla işaret etti. Kuşlar yere kondular. Bir gün Çağatay sandalyesinde oturuyordu. Bir grup Kelkencik'in uçtuğunu gördü. Eline bir ok aldı. Sekkakî “ bu kuşlardan hangisi padişahın isteğidir” dedi. Padişah “öndeki veya sondaki kuşların arasında olanlardan biri olur” dedi. O yere bir daire çizdi. Büyü yaptı ve padişahın ona gösterdiği üç kuşu yere düşürdü. Çağatay şaşkın bir şekilde elini ağzına götürdü ve ona bağlanıp, onun müridi oldu. Önünde edep ile iki dizi üzerine otururdu. Sekkakî zamanla onu etkisi altına aldı. Sekkakî bir zamanlar Bağdat vezirlerinden birini suçlamıştı. Üç gün içerisinde fitne ateşi en üst seviye ulaştı. Halkın feryat ve figanı arttı. Halife durumu bildiği için Sekkakî'yi devletteki görevinden azletmişti. Bu haber Bağdat tellallarının kulağına kadar ulaştı. Bu işi “Sekkakî yapmıştır” dediler.

S. 137

Habeş Ümid, vezirin köpeğiydi. Yalalaklıkta vezirin kığını öpmesine izin verecek dereceye ulaşmıştı. Sekkakî'nin makamının yüceltildiğini duydu. Habeş Ümid ona duyduğu kin yüzünden Sekkakî'nin kökünü kurutmak niyetindeydi. Habeş Ümid bu durumda veziri geride bıraktı. Sekkakî'nin etkisi altında kalan Çağatay yıldızların delilleri sayesinde bilgi sahibi oldu. Habeş Ümid'in savaş ikbalinin yıldızı alçaldı. “Zulüm ve zorbalığı kendine yol edinen benim düşmanımdır” dedi. Çağatay vezirlik makamında bulunan Habeş Ümid'i bir yıl içinde azletti. Ülke kötü ve bozuk bir duruma düştü. Çağatay, Sekkakî'ye “ Halkı zulüm ve zorbalıkla bağlayamazsın ve bir sonuç elde edemezsin” dedi. Sekkakî kötü kaderden ve talihsizliğinden olduğunu söyledi. Çağatay bir kez daha vezirlik görevini Habeş Ümid'e verdi. Canı yürekten onun hizmetine bağlı kalma fırsatı verdiği zamanlarda Sekkakî Merih'i fethetti. Onların silahları da, vehmi de her ikisi de ateş olan bir askerdi. Sekkakî her zaman Çağatay'ın yanındaydı. Sekkakî, Çağatay'ın kendisini kaybettiğini ve kontrolün elden gittiğini gördü ve eleştirip, kötü söz söyledi. Sekkakî değişik ilimleri bildiği için “padişah ordusunun ateşini yükseltmek için söyledim” dedi. Çağatay bu sözlerden etkilendi ve dehşete kapıldı. Sekkakî'yi yakalayıp üç yıl süreyle hapse attı. Ecel yaklaştığında yıldızların keşfi, simya ilmi ve diğer sahip olduğu ilimler elinden gitti. Sekkakî ölünce Çağatay, kanunlara ve yasalara bağlı olmasına rağmen durumu abartıp, üstüne gitti. Onun teklifleri dinden ve akıldan uzaktı. Çağatay Han halkın üzerinde baskı kurdu ve onların hepsini katletti.

S. 138

Moğollar bir gün akan suyunun kenarında konakladılar. Etrafta bulunan İslâm topraklarına saygı göstermediler. Koyunları dine uygun kesmediler. Ancak hayvanları boğup etlerini yediler. Bir süre Horasan'da bir kişi, bir koyunu açıkça kesemedi. Moğol yasalarına göre her kim hırsızlık yaparsa öldürülmeliydi. Çağatay her kim karısına livâtâ yaparsa onu yasaya çarptırılmalarını emretti. Her kim suya bevl ederse onu öldürmelerini, her kim burnunu sümürüp yere atarsa katledilmesine hükmetti. Bir kez daha yasakları halkı için daralttılar ve halka baskı kurdular. Oktay'ın ölümünden sonra Çağatay Han, kötü bir hastalığa yakalandı. Doktorlar tedavi için seferber oldular ama fayda etmedi. 640 [1243] yıllı Şehriver ayında fani

dünyaya veda etti. Onun için birkaç mersiye söylediler. Çağatay Han'ın vefatı çocukları ve yakınlarının durumu Câm-ı Reşidî ve diğer kitaplarda anlatılmaktadır. Çocukları onun makamında kıyama durdular. Onun durumu yani Çağatay'ın Cuci ve Oktay Kağan'dan daha fazla yaşadığı anlatılır. Ondan sonra padişahlığı hakkında iyilik, adalet yolculuğu ile ilgili düzenli bir şekilde birkaç satır yazmayı uygun gördük.

36. OKTAY KAĞAN'IN SALTANATININ ANLATILMASI

Oktay Kağan melik olduğundan haberi olduğu zaman memleketin durumu zorluk ve perişanlıktan sonra düzene girmiş ve milletin yaraları sarılmıştı. Cengiz Han ölüm hastalığına yakalandığında veliaht seçimini ehli İslâm, bayram günü kabul ettiler. Cengiz Han'ın vefatından sonra beyler ve emirlerinden iki şehzade taziye bittiğinde kendi yurtlarına gittiler. Bundan iki yıl sonra bahar mevsiminin başında gece ve gündüz eşit olduğu zaman Cengiz Han'ın ordusuna hazır olmaları için etraftaki ülkelere haber verdi.

S. 139

Oktay memleketin durumu bozulmadan önce yola çıktı. Şehzade ve komutanlar saltanat seçimi için karar verdiler. Deşt-i Kıpçak ve çevresinde bulunan Cuci'nin çocukları Batu ve Berke, Rusya'dan yola çıktılar. Cengiz Han'ın kardeşleri, Okutun ve Tilkun ile İlcin Noyan, doğudan hareket ettiler. Karçar da Ordubalıktan yola çıktı. Himayesi altında bulunan diğer topraklardan ve ülkelere emir veren beyler mesafe kat ederek, yol aldılar. Uluğ Noyan, Tuli Han'ın yanında yer alıp, Cengiz Han'ın ordusunda bulunuyordu. O mevsimde halkın toplanmasından sonra Gühegüz çiçekleri bütün bahçelerde açtı. Yüz hikâyeden mevsimler, çimenler mest oldular. Moğollar eğlence, zevk ve sefa ile meşgul oldular. Bu önemli durumlar karşısında memleket ve Cengiz Han'ın vasiyetinin hikâyelerini okudular. Devlet adamlarına, beylerine ve çocuklarına bir anlaşma sundular. Bunun asıl amacı Oktay'ın saltanatın başına geçmesi için Cengiz Han'ın yerine aday göstermeleriydi. Devlet admı ve komutanlar, Oktay üzerinde ittifak edip “evet” dediler. Devlet adamları “Cihan padişahının hükmü gereği senin seneye Allah'ın izni ile tahta adım

atıp oturma vaktin gelmiştir” Uzak ve yakın akrabaları Oktay Kağan’a emre itaat etmesini söylediler. Başkomutanlar boyun eğip ona bağlandılar. Oktay “Sultanlığa layık benden daha büyük kardeşim var. Yani Çağatay ve benim liderim olsun. Bu görev ona layıktır” dedi. Kırk gün boyunca eğlence meclisi düzenlediler. Sâkilerden gül yanaklı Arguvan şarabı istediler. Genel düzen ve tertip, barış konusunda sözler söylediler. Padişahlık töreni için çeşitli elbiseleri Oktay’ın görmesi için huzuruna getirdiler. Han her seferinde bir bahaneye sarıldı. Kırk birinci gün bağlı köleler, askerler, devlet adamları Oktay’ı yüce makama oturup, Cihan hâkimi olmasından başka bir çaresinin olmadığını söylediler. “Zira biz Cengiz Han’ın bizi mahkûm ettiği hükmü değiştirme cesaretine ve yiğitliğine sahip değiliz.” dediler. Oktay tacı başına koymaya razı oldu. Şehzade, emir ve noyanlar Moğol âdetlerine göre resmi törende şapkalarını çıkarıp kemerlerini omuzlarına attılar ve el bağladılar. Otkiyin, Oktay’ın ellerini avuçlarına aldı ve seçkin münecimler ona sultanlık rengini gösterdiler. Zamanın bir diliminde bu sözü söylemeye devam ettiler.

S. 140

Hükümdarlık tacı onun varlığını süslediğinde Uluğ Noyan şarap içti. Devlet adamları ve vezirlerinin tamamı Gök çadırdan dışarıya çıktılar ve dokuz defa dizlerini yere vurdular. Ona Kağan adını verdiler. Şehzadeler birer ikişer dışarı çıktılar. Güneşin karşısında üç defa diz çöktüler. Ondan sonra iksir etkisini gösterdiğinde eğlence meclisini süslediler. Eğlenmeye devam ettiler. Kağan, Cengiz Han’ın doğu ve batı topraklarından elde ettiği nakit ve maldan oluşan hazineleri mahzenden dışarı çıkarmalarını, herkesin yakın akrabası ve dostları ve üst düzey askerler arasında bölüştürülmesini emretti. Az çok hurma tanesi kadar hiçbir şeyi geride bırakmadı. Oktay Han’ın içi hediye ve bahşişler vererek rahatladı. Üç gün sonra, Cengiz Han’ın gidişi için yemek verdi. O zaman gerekli olan şeyleri emretti. Onun yanında bulunanlar Cengiz Han’ın neslinden olan ay yüzlü kırk güzel kızı süsleyip, atlarına binerek rüzgâr gibi gidip, onun ruhuna yaklaşmak için gönderdiler. Bu şekilde borçlarını ödemelerini emretti. Moğollar, Cengiz Han’dan önce uygulanan tüm hüküm ve yasakların uygulanmasında herhangi bir değişikliğe gitmediler. Han’ın ölüm vaktinden cülûs vaktine kadar cesaret erbabına bunu gönderdi. Kağan bağışlama ve görmezden gelme kalemini çekti. Ama o günden sonra herkes bu eski

töre ve yasaklara göre hareket etti. Bir kısım suçları affetti. Tahtın istikrarı için askerleri etrafındaki ülkelere gönderdi.

Cengiz Han'ın vefatından sonra kötü bir olay meydana geldi. Celaleddin Harezmsah Irak ve Azerbaycan topraklarında ilim özgürlüğünü artırdığı zaman ona karşı atını savaş meydanına sürdü. Carmağun'u üç tümen asker ve bir emirle onu defetmesi için görevlendirdi. Carmağun'a onu yanına gelmesini emretti. Harezm'in öneminden dolayı hepimizin arasında senin elin yeterlidir. Bu şekilde oldu. Zira Carmağun İsfahan'a vardı ve o emir taifesine yine emretti. Onlarla birlikte önceden yola çıktı. Sultan, onlardan kaçıp saklandı.

S. 141

37. OKTAY KAĞAN'IN HITAY TARAFINA HAREKET ETMESİNİN ANLATILMASI

625 [1228] yılı Rebiülevvel ayında Kağan, Çağatay, Tuli ve timsah gibi demir çiğneyen askerleriyle birlikte Hitay iklimine hareket ettiler. İlk önce Karamüren Nehri kıyısında bulunan şehre vardılar. Kırk gün kuşatma ve savaşla meşgul oldular. Sonunda şehrin ileri gelenlerden birini elçi olarak göndermek istediler. Hitay askerlerinden on iki bin kişi öldürüldü. Çok sayıda Tatar askeri oranın halkından eli ok ve yay tutanları kılıçtan geçirdiler. Onların çocuklarını da köle olarak kaydettiler ve diğer konulara geçtiler. Tuli Han on bin süvariye önceden gönderdi. Kendisi yavaş hareket ederek yola koyuldu. Hitay Emiri cesur ve savaş tecrübesi olan askerlerden haberdar olduğu için o zamanlar emir taifesini defetmek için on bin asker görevlendirdi. Hitaylar bu emir doğrultusunda yol kat edip Tuli Han ve Büyük Han'a ulaştıklarında az sayıdaki Moğol askerleri ile karşılaştılar. Onları çembere alıp durdular. O topluluğu avlamak için Tuli Han'ın görüşüne başvurdular. Tuli Han hile ve oyunlardan başka çaresinin olmadığını bildiği için yağmur taşının değerini biliyordu. Askerlerine kendi işleri ile meşgul olmalarını ve askerlerine olacaklar için üç gün atlarından inmelerini emretti. Taşın tilsiminden dolayı üçüncü günde şiddetli bir yağmur yağdı. Son günde sonuç olarak kar yağdı ve soğuk bir rüzgâr ona eşlik etti. Şiddetli bir soğuğa neden oldu. Hitay halkı yaz mevsimindeki soğuk ve kışı görmedikleri için şaşkın ve hayretler içinde kaldılar.

S. 142

İşleri ellerinden gitti ve savaşçı gönülleri kaskatı kesildi. Tuli Han karşısındakilerin çaresizliğini görünce, dördüncü günü kar yağmasına rağmen Moğollardan seçkin askerleri onların karşısına çıkıp, Hıtay askerlerini katlettiler ve bazılarını da esir ettiler. Hıtay emirlerinden beş yüz kişi kendilerini suya attılar. Moğollar ellerindeki ok ve yayları attılar ve kaçanlar olduğundan, Tatar ordusu bu emir doğrultusunda Hıtay askerlerine Lût kavmine yapılanları yaptılar. Hıtay padişahı gerçek durumdan haberdar olduğu zaman ateşi yükseldi ve kendisini, karısını ve çocuklarını yaktı. Tuli Han bir fetih elde ettiklerini Kağan'a bildirmek için bir elçi gönderdi. Haberi aldıktan sonra Tuli Han'ın ardından yola çıktı. Kardeşlerini birbirine bağladı ve hep birlikte Hıtayların başkentine doğru yola koyuldular. Bu şehri istila edip, katliam yaptılar. Sayısız ganimetler elde ettiler. Hıtay'ın değerli beldelerini ve bölgelerini kuşattılar. Dünya çevresinde gönlüleri harap olan yerlerden ve varlığından abâd olan birkaç tane ay yüzlü kız ve erkeği esir ettiler. Oktay Kağan o diyarı ele geçirdiklerinde değerli devlet adamı Mahmud Yalvaç'ı oranın idaresi için görevlendirdi. Saldırı esnasında Tuli Han'ın öldüğü Cengiz Han'ı anlatan bazı tarih kitaplarında kayıtlıdır. Tuli Han onun [Oktay] ağır yaralanmasından sonra birkaç gün bir köşeye çekilip bekledi. Tuli Han bu durumdan kurtulan Oktay'ın başucunda Şaman âdeti olduğu üzere büyü yaptırdı. Zahmetli bir şekilde onu içi su dolu ağaçtan bir leğende yıkadılar. Tuli, kardeşini yanındakiler ile birlikte leğenden çıkardılar. Her şey için duada bulundular. “Ey güzel Allah'ım ben Kağandan daha günahkârım. Her fethettiğim yerde çok kan akıttım ve çoğu insanı esir ettim. Kardeşimin bu günahını ondan alıp bana ver ve onu affet. O, benden daha ustadır” gibi kelimeler söyleyip, bir kâse suyu döktü. Kağan şifa buldu. Tuli Han, Kağan'a birkaç gün hizmet ettikten sonra bir hastalığa yakalanıp öldü.

S. 143

38. OKTAY'IN ŞEHZADELERİNİN VİLAYETLERİ FETHETMESİ VE ONUN EĞLENCE DÜZENLEYİP, HERAT BELDESİNİN İMARI İÇİN GÖREVLENDİRMESİNİN ANLATILMASI

Oktay Kağan Hıtay beldelerini ele geçirdiği zaman kendi karargâhına gitti. 630 [1232/1233] yılı baharında Cuci'nin oğlu Batu'yu kendi oğlu Küyük'ü, Tuli Han'ın, Oğlu Mengü ve Çağatay'ın diğer oğullarını, Rus, Çerkes ve Bulgar ve öteki geriye kalan kaleleri ve bazı illeri ele geçirmek için gönderdi. Bu topluluk yedi yıl süreyle birçok toplulukla savaşıp bu toprakları fethettiler. Oyrat kabilesinden Argun Aga bitikçiler yolundan payını almıştı. Onu Horasan beldelerinde görevlendirdiler. Kağan şehzadelerin, emirlerin ve noyanların yaylak ve kışlaklarına gurbet zamanın aksine mutlu ve neşeli bir şekilde intikal etmelerini sağladı. Güneş gibi dilber, ay parçası gibi güzel hatunlarla eğlenmekle meşgul oldular. Argun Aga tüm zamanını iyilik, adaletin sağlanması, zulmün önlenmesi, şehir ve beldelerin düzenlenmesi, yeniden yapılanması ve esnaflar için imaretler yapılmasına harcadı. Cihan padişahı kurallarını düzenli ve sağlam temelli olarak illerin bayındırlık zamanında uygulamayı ihmal etmedi. Hıtay memleketlerine geçmek zorunda kalan iş erbabları önceden viran olmuş binaları, nakkaşları ve onun gibileri yönetti. Onları kendisiyle birlikte getirdi. Saltanatının istikrarı zamanında ve karar vaktinde Karakurum'da onun isteği olurdu. Han, Hıtay'ın hünerli üstadlarından kendisi için bir yerde saray inşa etmelerini istedi. Bu emir doğrultusunda görevlendirilenler kısa zamanda muhteşem bir köşkü cihan padişahının yardımına mazhar olanlar ve devlet erkân ile birlikte tamamladılar.

S. 144

Hıtaylı nakkaşlar ve ustalar duvarların tasvirini gün be gün süslediler. Kardeşleri, çocukları, akrabaları ve şehzadelerden her birine saray yakınlarında evler ve yerler yapmalarını emretti. Bezm meclisi değerli altın ve gümüşten yapılmıştı. Altın ve gümüşten yapılan fil, at, aslan ve diğer figürler yer alıyordu. Figürlerden her biri önceden gümüşten yapılmış havuzların başında bulunuyorlardı. Deliklerden şarap ve içki gibi sarhoş edici şeyler akıyordu. Kağan oradan Hayaz'a gitti. Askerlerine her

gün koruma altındaki memleketlerden beş yüz araba yiyecek ve içeceklerle Karakurum'a gitmelerini emretti. Bu yerde kendi yakınında bulunanların akıcı konuşmasından zevk alırdı. Geceleri çark kullananlar, değerli güreşçiler, kılavuzlar birbirine karışırdı. Kendisi yönetmeye niyet edip o toprakların, memleketlerin padişahlığını aldı. Uzun bir yolu olan dört duvarlı kışlaktan gül getirdiler vazolarda ona gösterdiler.

Oktay Kağan'ın avlanma isteği sürekli aklındaydı. Avcılarını etrafa gönderdi. Avcılar bir aylık yola gittiler. Bu toplananlardan sonra kendisi ve kendine en yakın taifiyle birlikte oradan çıktı. Av hayvanlarının üzerine atıldı. Olanlara üzüldü. Dört duvar arasında olması yüzünden indirdiklerini yücelttiler. Şehzadeler, emirler ve akrabaları bu şekilde geldiler ve avlandılar. Avladıklarını doğru bir şekilde paylaştılar. O padişahın başarısı devlet gününde kendisine arkadaşlık etti. Bu istek kendisini çok etkiledi. Kağan, Cengiz Han'ın saltanatı döneminde harap olan her yeri yeniden yapıp, âbâd etti. Bu sırada ona bir istek ulaştırdılar. Gayet mamur bir şehir olan Horasan'daki Herat adındaki bir şehir, Moğollar eliyle harap edilmişti. O şehirde sakinlik ve huzurdan hiçbir eser kalmamıştı. Kağan emretti. “Bizim, saltanatımız da böyle bir şehir nasıl bu kadar süre yıkık kalır” dedi. O zaman Tuli Han'ı Türkistan'a gönderdi. Kumaş yapan İzzeddin'i Herat şehrini onarması için çağrılarını emretti. Heratlı esirlerden elli kişiyi o kutlu beldeye gönderdi. İzzeddin, Horasan'ın havasının bazı renklerinin daha iyi olduğunu arz ettiğinde “her yıl beğenilen en güzel renklerle imar etmeyi kabul ediyorum” dedi. Ondan sonra iltifatta bulundu ve Herat'a doğru yola çıktı. Karan Güzellik adında birini onunla birlikte gönderdi. Horasan halkına Herat'ın yeniden inşası için gerekli çabayı göstermelerini emretti. İzzeddin Mukaddem ve o diyarın esirleri 636 [1238-1239] yılında Herat'a vardılar. Verilen emir üzerine ziraat ve imar işleriyle uğraşıp, özen ve itina gösterdiler. Kısa zamanda Kağan, devletinin şehri Herat'ı onarıp, bayındır hale getirdi. Bu konunun detayları bu beldenin tarihinde kayıtlıdır.

S. 145

39. İKİNCİ KURULTAY, KAĞAN'IN CİHAN PADIŞAHLIĞI TAHTINDAN VE CAVIDAN SARAYINDAN AYRILMASININ ANLATILMASI

Cihan padişahı, Hitay topraklarını fethettiği zaman oraya yerleşerek kendine bağlamıştı. Şehzadeleri kendine bağlı olan topraklara gönderdi. Onlarda ödül niyetiyle isteklerini mutluluğa dönüştürdüler. Cihan padişahının düşüncesinin gereğini yaptılar. Akrabalarına, yakınlarına, devlet adamlarına ve askerlerine bağış ve kolaylık sofrası gösterdi. Eski ve yeni yasa sayfalarını okudu. Görüşmeden sonra yeniden askerlerini dost beldelerin ve zayıf düşmanların hatırlanması için çevre ve yakınlarındaki ülkelere gitmeleri için görevlendirdi. Şüphesiz bey, emir ve noyanlardan oluşan elçiler gönderdi. Onlarda bu emir doğrultusunda kendilerine mesken ve imkânlar buldular. Çorak bir çölde, sahrayı gül bahçesine çevirdi. Nisan bulutu, Kağan'ın gönlü mertlikte ve iyilikte dörtte biri kadar arttı. Yeryüzü gökyüzüne kadar bukalemun gibi rengârenk giydirildiğinde ağaç ve dalları bir sakînin elinden bahar kadehini büyük güç ve nezaketle içti. Şehzadeler, emirler, noyanlar, iş erbabları, iş sahipleri ve öbek öbek askerleriyle değerli bir zafer kazandı. Bu topluluğa yöneldiler ve bir tarihçi geçmiş ve mazileri için bir iz bulamadı. Cihan padişahı büyük kardeşi ve yakınlarına çeşitli ikramlarda bulundu ve onlara gerekli özeni göstermelerini emretti. Küçük kardeşine ve yakınlarına, çocuklarına karşılıksız sevgi ve merhamet gösterdi. Bir ay süreyle akılları ve gönülleri bir halis niyetli devlet adamları, sakîlerin ellerinden zincire vurulmuş lale yanaklı kâselerden arguvan ve kadehlerden mutluluk aldılar.

S. 146

Eğlence sona erdikten sonra şehzadeler memleketlerine döndü. Düşmanlarının dahi akıllarından gurur düşüncesi çıkmadığı için bazı yakınlarını oraya göndermeye niyet etti ve kendisi de hareket etti. Ancak genç ve akıllı Mengü Kağan “biz kardeşler ve çocuklar Cihan padişahının emrini duyduk ve hizmet kemerini canımıza bağladık. Zor olaylar yüzünden bu doğru gönül ve halis bir niyetle göç ederiz” diye konuştu. Kağan, eğlence zevk ve murat elde etmek ve lezzetleri tatmakla meşgul oldu. Kendilerinin kalacağından ve askerlerinin çokluğundan ne

fayda geleceğini düşündüler. Devlet erkânı ve memleketin idarecileri, bu sözün sevabından dolayı şehzadeyi onurlandırdılar. Mengü Kağan'a aferin dediler. Bu düşünce üzerinde karar kıldılar. Kağan kendisiyle yolculuğun zorluğundan ve askerlerin zorluk çekeceğinden çekiniyordu. Şehzadeler yurtlarına geri döndüler ve gidecekleri yerlere doğru yola çıktılar. Onların isimlerini yazdılar. Ondan sonra Kağan'ın gönlü aydın ve akıllı rahat oldu. Kağan bezm meclisinden savaş meydanına gitti. Zulüm ayağı ve zulüm bağını adalet gelini bu zulmü ortadan kaldırdı. Ara sıra gelip sıkıntı ile çok oturdu. Zulüm ateşi ve sitemin suskunluğunu kabul etti. Adaletin şöhreti, tüm dünyaya Kağanın yıldızı, cömertliğinin gür sesi, zengin, şerefli, fakir ve asillerin kulağına geldi. Etrafındaki yakınları sadakatle saygı gösterip, onun yoluna riayet etmeye özen gösterdiler. Mutluluk vaktinde itaat etmeyi bildiler. O elçiye ve onun hizmetine ardı ardına geldiler. Konuşup, sohbet edip orada şaraplar ve Arguvan ile iyi bir zaman geçirdiler. Onun Gubku şarabı onun sabah şarabı Gubku ile yan yanaydı. 637 [1240] yılı Şehriver ayına gelindiğinde Kağan bir lezzet pususundan çıktığı vakit aniden ecel okunu kaza halkasından fırlattı. Güzel geçmiş hayat çeşmesinin dikenini ve çöpü onun cesedini üzdü. Ok geçti ve Kağanın yaşamındaki ve ömründeki talihsizliklerden çimenden bir yatağa yıkılışı oldu.

S. 147

40. CENGİZ HAN'IN OĞLU TURAN VE İRAN PADİŞAHI OKTAY KAĞAN'IN ÇARESİZLİĞİ İLE İLGİLİ SÖZLERİ VE TİCARİ FAALİYETLERİNDEN BAZILARININ ANLATILMASI

Kağan yüce bir handı ve güzel eserleri olan bir sultandı. Adaleti şiar edininp adaleti yaydı. Kolaylık, güzellik, memnuniyet sancağı adıyla övündü. Sürekli olarak güzellikleri ve büyük yardımlar yaptığı anlatılırdı. Müslümanlığı diğer dinlere tercih etti. Sevgi tohumunu arif ve erbabların geniş sinelerine ekti. Saltanat hayatındaki sıkıntıları ancak onun büyük yeteneği ile elindeki yaratma gücü ile bir parmağı ile memleketleri, diğer parmağı ile devleti idare etti. Askerlerini dünyanın dört bir tarafına gönderdi. İran ve Turan'ın ve geri kalanların çekişmesine son verdi. Böylece izin yoluyla yanlış yazılanları düzeltilti. Kağanın nimetinin yağmurları özel ve güzel bir şekilde yağdı. Onun sesi Rum ve Şam diyarından duyuldu. Belki de doğuda ve

batıda yaşayanların emelleri onun eserlerinin feyzinin bulutlarındaki sızıntıdan yeni geçti. Bazen âlemlere sığınırdı. Kağan alçakgönüllü, konun ehli olarak dünyaya geldi. İnsanlara karşı bağışlama ve affetme yolunu seçerdi. Güzel söz söyleyenler daima onun eğlence ve zevk meclislerini süslerdi. Bir şeyi en uzakta bulmanın mümkün olduğu ülkelere ulaşırdı. Karşılıksız, yeterli bir şeref bahşetti. Belgelerde yazılı hikâyelerden soyu Bermek soyuna dayanırdı. Hiç bir şey onun ihsan sofrasından faydalanmadan dönmezdi. Kağanın dilinden hiçbir şekilde çirkin bir kelime duyulmadı. Şimdi bu anlamda birkaç hikâyeye ile örnek verip anlatılırdı. Onlardan bazıları yol göstericidir. Hikâyeler adaletin, olgunluğun ve kıvrak zekânın ürünüdür. Millet ehline göre padişahın iyilik düşüncesi ve bu düşüncelerden bazılarının olumlu etkisi ve güzellik, cömertlik insan sarrafı olma konusunda bilgi sahibi ve aynı zamanda çok zekiydi.

S. 148

İlk hikâyelerinden biri odur ki: Hazreti Muhammed'in dinine mensup bir Müslüman bir gün onun huzuruna geldi. Oktay Kağan'a " Gece rüyamda Cengiz Han'ı gördüm ve benim oğluma Müslümanlara karşı hata yapmamasını söylediğini" söyledi. Kağan, ona derin bir düşünceyle sordu. "Cengiz Han'ın kendisi bu sözleri tekrar ettim mi yoksa tercüman aracılığıyla mı bunları söyledi" O kişi cevap olarak kendi dilinde söyledi" dedi. Kağan, "sen, Moğol dili bilir misin?" dedi. Adam "hayır" diye cevap verdi. Kağan " bu bir yalan bir sözdür. Çünkü Cengiz Han, Moğolcadan başka bir dil bilmez" dedi. Müslüman ve mümin adamın verdiği cevapların yanlış olduğunu söyledi ve onu cezalandırdı.

41. HİKÂYE

Moğollar yasa ve kanunlarına göre bahar ve yaz aylarında yıkanmazlar veya nehirde ellerini yıkanmazlar, altın, bakır ve gümüş kaplardan su almaz, elbiselerini yıkayıp, ağaca sermezlerdi. Diğer insanların bunu yapmasına engel olurlardı. Onların inanişına göre yapılan bu işler yüzünden çok fazla yıldırım ve şimşek düşeceğine inanırlardı. O topluluğun oturdukları evlerin bulunduğu yerlerde, bahar mevsiminin başından yaz mevsiminin sonuna kadar gökyüzünde öyle şimşek çakardı ki, o seston

bağırıp, gök gürültüsünden ve yıldırımdan ürperip, ölüm korkusundan parmaklarını kulaklarını tıkarlar ayeti gerçekleşirdi. Sözün özeti odur ki, Bir gün, Çağatay ve Kağan yurtlarına geri döndüklerinde yolculuk sırasında bir Müslümanın suda gusûl ettiğini gördüler. Böylece Çağatay'ın öfkesi arttı ve öfkesinin ateşiyle, onun hayatını karartmak için boş yere kanını toprağa akıtmak istedi. Kağan zaman günahsızdır. Bizde yorgunuz. Bu gece onu tutuklayalım. Yarın onun neden yasamıza karşı geldiğini ve bu durumu öğreniriz dedi. Müslümanı tecrübeli bir komutanına teslim etti. Bu gece onu tutukla yarın onun doğru mu söylediğini, yoksa ihanet mi ettiğini öğreniriz dedi. Bir hafiyeyi Müslümanın gusûl aldığı yere bir gümüş baliş bırakmasını emretti. Ertesi gün sorgusu sırasında ben geliri az, kalabalığı çok bir adamım. Ben bir gümüş baliş sermayeye sahibim. Askerlerin geri döndüğünü gördüm ve onlardan gizlenmek için suya girdim ve Allah'ın bol nimetinden faydalanmak için bu cürreti gösterdim demesini emretti. Güvendikleri kişileri gönderip, balişi sudan çıkardılar. Onun doğru sözü ile aydınlandı ve Kağan, bizim büyük yasa ve kanunlarımızı kim çiğneme cesareti gösterebilir. Bu çaresiz, gayet zayıf ve aciz kendi tatlı canını bu az mal için feda eder dedi. Sonra on baliş daha eklemelerini ve ona vermelerini emretti. Onu bu konuda böyle bir hareket yapmaması için uyardılar. Özrü olanlar, âlemin merhameti ile Kağan'a köle oldular.

S. 149

42. HİKÂYE

Kağanın saltanatının parlak günlerinde bir önemli yasa çıkarılmıştı. Koyunların ve diğer hayvanların boynunun kesilmemesini emretti. Bir gün, bir Müslüman, bir koyun satın aldı. Peşinde bir Kıpçak olduğundan habersiz koyunu kesti. Kıpçak damdan yere atlayıp koyunu keseni yakalayıp, sıkıca bağladı. Onu Kağan'ın huzuruna götürdü. Kağan işin aslı ortaya çıkarmak için bilgilerin toplanması için askerlerini görevlendirdi. Derviş, bizim yasalarımıza uyup, koyunu kesmiş, bu Türk, koyunu bırakıp onun evinin damına çıkmış ve Müslümanı yakalamış dedi. Kıpçak'ı yasaya çarptırdı

43. HİKÂYE

Hıtay'dan oyuncular gelmişti. Tuhaf oyunlar oynayıp, herkese sergiliyorlardı. Birisini atın kuyruğuna bağlayıp yüzüstü sürüklediler. Kağan, bunun kimin sureti olduğunu sordu. Müslüman suretidir dediler. Oyunu durdurup, askerlerine onları şehirden çıkarılmalarını emretti. Bizim şehrimiz Mâverâünnehir'den Horasan'dan Fars'tan ve Irak-ı Arap ve Acem'den ve Hıtay'dan gelenler çok değerli kumaş getirdiler. O zaman emretti ki Müslüman bir dervişi en azından birkaç tane Hıtaylı kölesi vardır. Hıtaylı büyük bir Emirin tek bir Müslümanın esiri yoktur. Bu anlamda Yaradan'ın lütfu onun eseridir ki gerçekte her kavmin bir mertebesi olduğunu biliyordu. Cengiz Han'ın eski yasasından mevcuttu. İslâm ehlinin derecesi Hıtayların rütbesinin bundan daha düşük müdür. Ehl-i İslâm'ın diyeti kırk baliş altın, Hıtay heyetinin payına düşen hediye ettiğim uzun bir eşektir dedi. Birkaç delile rağmen ve her şey ortadayken niçin İslâm erbabının makamını küçümsüyorsunuz. Benim onları korumam ve sizi yasaya çarptırmam vacip oldu. Bu defa canınızı bağışladım. Bizim ülkemizden geri dönün ve bu gibi faaliyetler için buraya adım atmayın. Bu sözden başka altın ve gümüş balişin ederinin 70 dirhem olduğunu daha önce söylediler.

S. 150

44. HİKÂYE

İran topraklarında Kağana bağlılık ve itaat için biri geldi. Aralarında değerli eşyaların olduğu hediyeleri ona gönderdi. Babalarından ve atalarından kalan bir mirası ona ulaştırdı. Ona bu güzel Muhammed Sallallah-u Aleyhi Vesellem ve Allah'ın elçisidir Kelime-i Tayyibesini işlediler. Onda sonra babasının adı yazılıydı. Kağan Muhammed Resulullah kelimesini çıkarmalarını ve onun yerine padişahın adını, mübarek adının nübüvvesinin üzerine işlediler.

45. HİKÂYE

Çalışıp, kazanmaktan aciz bir derviş, birkaç demir parçasını bayrak gibi parlatıp bir sopaya taktı ve Kağanın geçeceği yolun üzerinde bekledi. Kağan yola çıktığı zaman. Yanındaki adamlarına bu adamın durumunu öğrenmeleri için

gönderdi. Derviş'in durumunun zayıf ve ailesinin kalabalık olduğunu gelirin az olduğunu söyledi ve bayrakları götürmesi için ona verdi. O kişi geri döndü. Dervişin hediyelerini Kağan'a layık görmedi. Ama durumu anlattı. Kağan dervişin sopalarını alıp getirin dedi. Bu eşyaların şarap içenlerin işine yarayacağını ve tüm bayraklar için bir baliş vermelerini emretti.

S. 151

46. HİKÂYE

Gayet zayıf yaşlı ve yorgun bir adam Kağanın huzuruna geldi. Ticaret yapmak için adam iki yüz baliş istedi. Kağan onun isteğini ve zayıflığını gösterdi. Yanındakiler evet dediler bu adamın ömrünün güneşi batmak üzeredir. Çocukları ve akrabaları yoktur. Hiç kimsenin onun bu durumundan haberi yoktu ve kalan ömrü boyunca bu fırsatı bekledi ve fırsatını yakaladı. Onu sarayımdan ümitsiz göndermek benim yüce himmetimden uzatır. Yüce Allah'ın bizlere verdiği padişahlık makamına yakışmaz diye buyurdu. Onun ne isteği varsa verin dedi. Onun eceli ruhunu kabzetmeden önce kapısına varıp, o emir üzere teslim ettiler. Henüz balişlerin tamamını almadan canını ve ruhunu teslim etti.

47. HİKÂYE

Bir hazine kitabı buldular. Hiçbir hayvanın onu çekecek güce sahip olmadığını ve ondan aciz kaldığını, filan bir yere Efrasyab'ın hazinesinin olduğu yazıyordu. Bu yer, Cengiz Han'ın şehzadelerinin yakınlarındaydı. Efrasyab'ın hazinesi meselesi, Hüsrev ve Kamyabın kulağına ulaştığında, bizim başka hazineye ihtiyacımız yoktur. Allah'ın kullarına ve hikâyelerine yardım edeceğimiz şeylere sahibiz diye buyurdu.

S. 152

48. HİKÂYE

Bir tüccar, sermaye yapmak için hazineden beş yüz baliş altın aldı. Bir müddet sonra geldi. Özür dileyerek, Kağan'a parasının kalmadığını söyledi. Kağan

beş yüz baliş daha vermelerini emretti. Ertesi yıl daha kötü bir halde geri geldi. Birçok bahane buldu. Bitikçiler, Kağan'a hazineden aldığı balişleri başka kişiler ile şehirde harcadığını arz ettiler. Kağan'a parayı nasıl içkiye ve pahalı şeylere harcadığını anlattılar. Kağan iki kişiye hazinden baliş gönderdiği zaman bizim malımız elimizin altında olandır dedi. Bir önceki kadar baliş verdi. Nasihat ederek, parayı israf etmemesi için uyardı.

49. HİKÂYE

Hıtay ikliminden Nanlağu şehrinin halkı durumunu arz etti. “ Biz sekiz bin baliş borçlandık. Borcu isteyenler, durumu abartarak bizi bu şekilde perişan ettiler. Eğer yardım ederseniz zamanında öderiz. Dokuz kişiyi harcadılar. Biz dokuzumuz ayrıldık” dediler. Kağan “ borcunu isteyenlere müsamaha göstermelerini söylerim. Eğer göstermezlerse onlara zarar veririz” dedi. Eğer bu şekilde yaparsam, dağılıp, avare kalırlar. Bundan önceki gibi hazine kapısını açtı ve sonra onları çağırmasını emretti. Borçlu ve alacaklılar geldiler. Senet ve tapuları getirdiler. İnsanları kendi haklarını almaları için hazineye bağlı bir baktılar. Deliller getirdiler ve altınları çokça aldılar. Bir davalı, diğer davalıdan daha fazla aldı. Hile ve yalanla balişleri alıp gittiler. Bunlar zayıfların borcunun karşılığını aldılar.

S. 153

50. HİKÂYE

Bir kişi av sırasında Kağan'ın yanına üç tane kavun getirdi. Yanında altın ve elbise yoktu. Yarın için hazırladığı altın ve elbise hazırlamalarını emretti. Derviş'in yarına kadar bekleyecek sabrı kalmamıştı. Böyle cömertlik olmaz dedi. Zor ve meşakkatli olanı vermelerini buyurdu. Bu inciler tekrar yanıma gelir dedi. Uygun bir şekilde teslim ettiler. Onun hizmetinden memnun kaldı ve geri döndü. İncileri değerinin altında sattı. Bir müşteri kendi kendine konuştu. Bu ancak padişahlara layıktır dedi. Ertesi gün onları padişahın huzuruna getirdi. Kağan bu incilerin tekrar bize geri geleceğini söylememiş miydim dedi. Dervişte bundan mahrum kalmadı. Onları Temuge Hatun'a verdi. İncirleri getiren kişiye çeşitli hediyeler verip, ona iltifatta bulundular. Doğrusu saltanatında gerekli zaman ve mürüvveti sonsuzdu. O

zaman hicrî 900'e kadar devlet adamları hikmete fazlasıyla (bilime) değer verdiler ancak nimetlerini (enâmı) artırmayı emretmedi. Aziz ismine mazhar oluncaya kadar hiçbir şeyden vazgeçmedi, israf etmedi, yanlış yapmadı. Bu kerem ile toplanan devlet adamlarına affına göre ve niyetlerin oluşuna göre daha ılımlı davrandı. Öteki taifeden birkaç kişi savurganlık ve israf ettiler. Kağanda ve Albermekler'den hiçbir şey satın almadı.

51. HİKÂYE

Yabancı bir adam, padişaha hediye etmek için iki tane ok getirdi. Dizleri üzerine çöktü. Kağan durumunun ne olduğunu öğrenmelerini istedi. Bu adam benim mesleğim ok yapmaktır. Yetmiş balış borcum var. Eğer bu tutarı hazineden bana verirsiniz. Size her yıl iki bin ok teslim ederim dedi. Sonra emretti. Çaresizce görevi üstlenmesini, bununla birlikte az bir balış karşılığında hepsini yapmayı kabul etmek zorunda kaldı. Ona kendisini düzeltmesi için yüz balış verdi. Okları yapmasını emretti. Ok taşımaktan aciz hale geldi. Kağan, güldü ve bir çift öküz ve bir araba verdi. Balışleri yükledi ve evine gönderdi.

S. 154

52. HİKÂYE

Bir zamanlar Karakurumu inşa etmelerini emrettiği bir gün hazineye girdi ve yaklaşık on tümen balışı orada gördü. Onları korumak zor ve meşakkatliydi. Her kimin barış isteği varsa gelip alsın dedi. Halk hevesle hazineye girdi ve herkes nasibini buldu. Topluluk memnun oldu.

53. HİKÂYE

Bir zamanlar Karakurum çevresi çok soğuk olduğundan ziraat yapılmazdı. Onun saltanat gününde tedbirli olmaya başladılar. İnsanlar ziraat yapmaya başladılar. Bir kişi turp yetiştirdikten sonra Nehir Vadi adını verdi. Önceden nehirden bu cömertliği aldığı için hizmetindekilerine turpun yapraklarını saymalarını istedi ve Ona yüz balış vermelerini emretti.

54. HİKÂYE

Karakurum'a iki fersah mesafede bir köşk inşa ettiler. Ona Ordubalık adını verdiler. Bir kişi o tepeye birkaç tane söğüt ve badem ağacı dikti. Tesadüfen yetiştiği o zamana kadar hiç kimse o yerlerde yeşil ağaç görmemişti. Kağan, bu durumdan haberdar olduğunda, her bir ağacın sayısı kadar ona balış verdi.

55. HİKÂYE

O zamanlar saltanatının başlangıcında onun asaletinin sıcaklığının sesi tüm âleme yayıldı. Etraftaki tüccarlar onun sarayına geldiler. O, önceden sunulan malların tamamının zayıf ve eksik buldu. Tüccarlar kendileri için değerli isimleri yazıp ona sundular. Kolaylık fermanı ile alıkoydukları her an için bir dinar ekleyip, satmak için onlara teslim etti. Bir defa Bitikçiler on ve on ikiye ihtiyaç yoktur diye arz ettiler. Çünkü tüccarlar kendi mallarına çok fazla değer bırakıyorlardı. Kağan halka divanımıza yapılan muamele kâr amaçlıdır diye emretti. Onlar, siz çiftçilerin hizmetindedirler. Bu borç sizin ise öderim. Ticaret erbabı'nın yüce makamımızdan zararla dönmesini istemem dedi.

S. 155

56. HİKÂYE

Hint diyarından bir grup, iki tane fildişini onun huzuruna getirdiler. Onlara isteklerinin ne olduğunu sordu. Beş bin balış istediler ve onlara verdi. Kağan elini göğsüne koydu. Yakınından bir taife bu değersiz mallarını israf olduğunu ve o mallara bu kadar bedeli neden ödediğini ve onların düşman diyarından geldiğini söylediler. O da cevap verdi. Hiç kimse benimle düşman değildir.

57. HİKÂYE

Bezm meclisinde sarhoş olup, kafası güzel olduğu zaman bir adam ona bir şapka getirdi. Horasan halkı tarafından kullanılan şapkaya bu nimet için adama iki

yüz baliş değerinde bir berat verdi. Yakınları bu konuyu şarabın etkisiyle abarttığını düşünürler. Altamgayı ona vurmadılar. Ertesi gün o ikinci kez geldi ve beratı Kağan'a sundu. Başka bir berata üç yüz baliş yazmalarını emretti. Tutar altı yüz balişe ulaşınca kadar berata Al Tamga vurmadılar. O zaman Kağan, devlet adamlarını ve kâtiplerini topladı. Dünyada hiçbir şey bâki midir? diye sordu. Hayır diye cevap verdiler. Bu yaptığınız yanlıştır. İyilik ve güzelliğın adı ve ebedi kalır. Siz bitikçiler, ben gerçekten adalet sahibiyim. Siz, adımın dünyada iyilikle anılmasını istemiyorsunuz. Siz benim sarhoş olduğumu düşünüyorsunuz ve bana ait nimetleri geciktiriyorsunuz. İhtiyaç sahiplerini bekletiyorsunuz. Sizden bir iki kişiye ceza versem faydalı olacaktır dedi.

58. HİKÂYE

Şiraz halkının il olmadığı zamanlarda ihtiyacını Kağan'a anlatmak için bir adam geldi ve maksadına ulaştı. Sultanın huzuruna diz çöktü ve Fars memleketlerinde ihsan, ikram ve mertliğinin ününü duyduğum için geldim. Beş yüz baliş borcum var dedi. Kağan bin baliş vermelerini emretti. Devlet adamları, ona verilen tutarın israf olduğunu arz ettiler. Çaresiz kalan Şiraz'lı, bizim cömertliğimizi duymuş ve birkaç dağ ve çölü geçip gelmiş, onun borcu için istediğini yerine getirmesem ve ona çokça vermezsem böylece onun gözünü malımızda bırakırız. Huzurumuza varınca mutlu bir şekilde gitmesi için fazlasını verdik dedi.

S. 156

59. HİKÂYE

Bir derviş, on parça deriyi bir sopaya taktı müşteri kendisinin sihirli bakışlardan etkilenmişti ve ona sunduğu bir buzağısı vardı. Onun etini kendi çocuklarıma ve akrabalarıma nafaka yaptım. Derisini silahşörlerine deri yaparsın diye getirdim. Deriyi gördü ve kendisine aldı ve çaresiz onun en iyi yerini bizim huzurumuza getirdi. Yüz baliş ve bin koyunu ona vermelerini işaret etti. Altın ve koyunların bittiği zaman dergâhımıza geldiğinde sana veririz diye emretti.

60. HİKÂYE

Onun âdeti şöyleydi. Kışın üç ay av ile uğraşır, kalan dokuz ayda her gün yemekten sonra çadırın dışına çıkıp, sandalyede otururdu. Mal ve eşyalarını yığınlar halinde kendi önüne bıraktırdı ve Müslüman ihtiyaç sahiplerine ve Moğol esnafına ve halkına dağıtırdı. Ama insanların güçlerinin yeteceği kadarını alıp götürebileceğini söyledi. Bir gün onlardan birisi fermana uygun bir şekilde gücünün yettiğinden daha fazla eşyayı alıp gitti. Yolda bir top elbise kumaşını düşürdü. Onu almak için geri geldi. Kağan bir top kumaş için bir şahsın geri dönmesinin bir sebebi yoktur. Bir defada alabileceğini alsın ve geldiğine değsin buyurdu.

61. HİKÂYE

Bir adam, onun için yirmi deste söğüt sopası getirdi. Oktay Kağan ona yüz balış verdi.

62. HİKÂYE

Bir gün Karakurum çarşısından geçiyordu. Gözü bir sepet alıcı ilişti. Onu almaya meyletti. Saraya geldiğinde bir balışı Danişmend Hâcib'e verdi. Onun alıcı satın alması için hizmetindekilerini pazara gönderdi. Çeyrek, balış verip, bir sepet alıcı satın aldı ve getirdi. Kağan birkaç tanesinin yine bir balışten az olduğunu alıcı ve bir balışten geri kalanları avucundan bırakmasını emretti. Çeyrek balışı satıcıya verdim. Alıcı'nın değeri o kadardı dedi. Kağan, onu azarladı. Benim gibi bir müşteri ömrü boyunca o bakkalın dükkânına gelmemiştir dedi ve iki balış daha bakkala vermesini emretti.

S. 157

63. HİKÂYE

İhtiyaç sahibi bir adama yüz balış vermelerini emretti. Memurlar, Kağan yüz balışı yüz dirhem mi sanıyor dediler. Balışleri, onun yanına götürdüler. Kağanın

gözü ona iliştiğinde bu nedir? diye sordu. Falan dervişe gönderdiğiniz balişlerdir diye cevap verdiler. Bu azdır iki katını vermelerini emretti.

64. HİKÂYE

Bir şahıs, ona işlem yaptı ve o talihsizce yüz baliş vermelerini emretti. Ertesi gün gözü sarayın önündeki dervişe ilişti. Adamla alışveriş yaptığını, niçin parasını vermediklerini sordu. Hazineden yüz baliş getirip ona vermelerini emretti. Derviş bunlar nedir? diye sordu. Eşyaların bedelidir dediler. Ben hiç kimseye bir şey satmadım dedi. Durumu arz ettiler. Kağan, hazineden baliş çıktığı zaman tekrar geri dönmez. O gün adama hediye verdi.

65. HİKÂYE

Kağan avdan geri döndüğü bir gün, gözü iki küçük çocuğu olan perişan haldeki Hintli bir kadına ilişti. Adamlarına beş baliş vermelerini emretti. Memur 4 baliş verdi ve bir balişi de cebine attı. Kadın hıyaneti fark etti ve tartıştı. Adam, Kağan'ın huzuruna geldi. Fakir ne söylüyor diye sordu. Kadının bir ailesi olduğunu arz ettiler. Emri üzere hazineye gidip oradan aldılar. O kadın, hazine'ye gidip birkaç eşya aldı ve zengin kişilerden sayıldı.

66. HİKÂYE

Kuş avcılarında birisi, bir doğanı onun huzuruna getirdi. Bu doğan yaralıydı ve ilacı kuş etiydi. Ona birkaç tavuk alınması için bir baliş vermelerini emretti. Harcama yapıp birkaç tavuğu kuşçu'ya gönderdiler. Kağan, haznedardan hayvanın durumunu sordu. Onların kendi keyfiyetlerine göre yaptıklarını görünce Kağan sinirlendi. Sizin yaptığınız hoş değil dedi. Çünkü dünya malını sizin elinizin altına verdim. Kuşçu tavuk istemedi onu kendine bir şeyler istemek için vesile kıldı. Halk, esnaf ve tüccarlar sarayımıza gelirler ve ihsan soframızdan nasiplerini almak için girişimde bulunurlar. Yetenekleri ölçüsünde ikram soframızdan faydalanırlar dedi. O hayvan sahibine birkaç baliş, daha vermelerini emretti.

S. 158

67. HİKÂYE

Karakurum şehrinde kötü yay yaptığı için hiç kimsenin, ondan alış veriş yapmadığı bir yay yapıcısı vardı. Bir gün yirmi tane yay sopasını kucaklayıp aldı. Kağan durdu ve gözü, keman yapan yaycıya takıldı. Ben kötü yay yaparım. Hiçbir insanoğlu benimle alışveriş yapmaz. Gayet perişan ve zor bir durumdayım. Bu yirmi yay kabzasını devlete hediye getirdim. Kağan yayları ondan almalarını emretti. Her bir yay başına bir baliş altın vermelerini emretti.

68. HİKÂYE

Bir ülkeden mücevher işlenmiş bir kemeri ona gönderdiler. Kemerini beline bağladı. Çivilerden biri iyi oynuyordu. Vezirlerini onu kuyumcuda düzeltmesi için gönderdi. Kuyumcu kemeri ihtiyacı için harcadı. Birkaç defa gelen vezirlere bahaneler uydurdu. Sonunda şiddetle onun bedelini borcu için harcadığını itiraf etti. Alıp, saraya getirdiler ve durumu anlattılar. Kağan her ne kadar günahı büyük olsa da huzurumuzda gayet aciz ve düşkün durumdadır dedi. Kendi durumunu düzeltmesi için yüz elli baliş vermelerini emretti. Bir daha bu gibi bir işe cesaret etmemesini emretti.

69. HİKÂYE

Bir adam, onun için Halep'ten bir kadeh getirdi. Adamları, kadehi ondan aldılar ve padişahın huzuruna getirdiler. Hizmetindekilere adamı huzuruna getirmelerini ve gösterdiği nezâket, çektiği zorluk ve meşakkatten sonra kadehi getiren için ona iki yüz baliş vermelerini emretti. Kadehin sahibi, sarayın kapısında oturup acaba Kağan sözünü tutar mı diye düşündü. Aniden memurlar, arkalarında eşyalarıyla birlikte geldiler. Kağan, meclisinde tüm gün Habeşli hizmetçilerin hayırlarını anlatıldı. O adamdan Habeşli hizmetçinin kendi eliyle getirmesinin sebebini sordu. Bu açıklamadan sonra kadeh sahibi benim görevim dedi. Kağan, yol

masrafı için iki yüz balış vermelerini emretti. O, başını aldı ve gitti. Hiç kimse ondan bir iz bulamadı.

S. 159

70. HİKÂYE

Karakurumlu ihtiyaç sahibi ve muhtaç bir adam, dağ keçisinin boynuzundan bir kâse yaptı. Kağan'ın geçeceği güzergâhta oturdu. Kağan oraya vardığı zaman onun huzuruna geldi. Kağan kâseyi dervişten aldı ve ona elli balış vermelerini emretti. Memurlardan birisi, sayıyı çok buldu. Kağan, size kaç kere söyledim nimetlerimi esirgemeyeceğim diye emretti ve balışlerine ekleme yapmalarını emretti.

71. HİKÂYE

Bir Müslüman, Uygur emirlerinden bir emirden dört balış borç aldı. Onu ödemekte aciz kaldığı için onu eleştirmekle meşgul oldu. Bir şey hâsıl olmadığı için İslâm dininden uzaklaştırmak için görevlendirdi. Ya Putperest olacaktı ya da çarşıda soyundurulup yüz sopa yiyecekti. Müslüman üç gün süre istedi ve Kağan'ın sarayına geldi. Durumunu arz etti. Kağan, Uygur'u çağırdı ve Müslümana yaptığını suç saydı ve evini, onun karısını, Müslüman'a verdi. Yüz balış vermelerini ve Uygur'a çarşıda yüz topa vurmalarını emretti.

72. HİKÂYE

Buharalı Aleviye adlı bir Seyyid, ortaklık yapmak için hazineden balış aldı. Süre dolduğu zaman haznedarlar ondan parayı istediler. Teslim ettim diye cevap verdi. Yakalamak istediler. Elimle Kağan'a verdim dedi. Durumu arz etmek için onu sarayda hazır beklettiler. Kağan, ben bu şahsı tanımıyorum diye buyurdu. Ondan sonra Aleviye hangi zamanda ve kimlerin yanında bana verdin diye sordu. O aman Kağan'ın yanında benden başka kimse yoktu dedi. Kağan bir an düşündü ve her ne kadar inkâr ve iftira ettiği açık olsa da, eğer yine istersek halk padişah inkâr etti derler. Onu bir şartla bıraktı. Hepimiz ondan alışveriş yapmayız. O zaman

getirdiklerini, satın almadılar. Seyyid saraydan dışarı çıktı ve kendince bir antlaşma yaptı. O gün Buharalı bir tüccar, Kağan'ın görmesi için kumaşlar getirmişti, satmak için sundu. Kağan o zaman eli deniz gibi nasip dağıtıyordu ve onlara değerinden fazlasını verdi. Buharalı nerede? diye sordu. Onun hizmetinde hazır bulunanlar hemen onu Kağan'ın huzuruna getirdiler. Senden mal almamakla senin canını sıkışmış olabilirim dedi. O ağladı. Kağan, senin mallarının değeri nedir diye sordu. Otuz baliş diye cevap verdi. Kağan, ona yüz baliş vermelerini emretti.

S. 160

73. HİKÂYE

Onun akrabalarından bir kadın saraya geldi. İnci ile işlenmiş bir elbiseyi beğendi ve aldı. Kağan, Mahmud Yalvac'a hazinede bulunan incileri getirmesini emretti. Değerleri seksen bin dinar olan on iki yassı inciyi meclise getirdiler. Hepsini eteğine ve elbisesine döktüler. Ondan sonra ona incileri seyredip, altından gözün doysun dedi.

74. HİKÂYE

Bir kişi, onun için nar getirdi. Onun tanelerinin mecliste hazır bulunanlara paylaştırılmasına emretti. Her bir tane değerince o kişiye baliş vermelerini emretti. Tankut yakınlarında bulunan Karataş bölgesinden Müslüman bir adam, onun için. Bir kavunu yiyecek olarak getirdi. Yükünü boşaltıp, atanına geri dönmek ümidindeydi. Kağan bir kağı dolusu balişi o yere götürmesi için emir verdi.

75. HİKÂYE

Bir hırsız, ganimet elde etmek için sarayın avlusunda pusuya yatıp toyun bitmesine bekledi. Toy bitip muhafızlar sarhoş olunca, altın kadehi aldı ve gitti. Ertesi gün her ne kadar kadehi aradıysa bulamadılar. Kağan bir Emirine kaybolan kadehi bulup getirenin ve canını bağışlayacağını haber vermesi için tellallar çıkarmasını emretti. Hırsız onu teslim etmek için geri getirdi. Devlet adamları, ona sordular. Getirip, götürmekle çığneneden nedir? Hırsız, bundan maksadım Kağan'ın

başka yerde başka zamanda muhafızlarına güvenmek işidir diye cevap verdi. Eğer benim amacım çalmak olsaydı hazinedeki daha değerli eşyaları alırdım dedi. Emirler, bu adamı cezalandırmak gerekir bu davranışından ders alsın dediler. Kağan, o zamandan sonra gözü gönü tok bir adam olduğunu anlayamadığına üzüldüm. Onun göğsünü yarıp nasıl bir gönül ve yüreği olduğunu görmek isterdim dedi. Ondandan sonra hırsıza beş yüz baliş, değerli atlar ve hediyeler verdi. Onun emrine birkaç bin asker verip, Hitay topraklarına gönderdi.

S. 161

76. HİKÂYE

Bir zamanlar Karakurum beldelerinde arpa ve buğday yetişirdi. Gökten biraz dolu yağdı ve insanların ellerindeki tahıllara zarar verdi. Karakurum'da büyük bir kıtlık meydana geldi. Kağan durum perişan diye sorduğunda, kalktı ve kaybettikleri şeyleri akıllarına getirmemelerini istedi. Ambarımızda olanları karşılıksız veririz. Ancak bir kez daha toprağı ekip, su vermelerini istedi. Emre göre ziraat yaptılar ve o yıl, geçen zamanlardan daha fazla ürün elde ettiler.

77. HİKÂYE

Kağan güreş müsabakalarını izlemeye büyük ilgi duyardı. Irak, Horasan ve diğer değerli güreşçilerden oluşan bir gurup Onun meclisinde bulunuyordu. Carmağun'u elçi gönderdi. Carmağun Filâ ve Mahmut Şah'a, yolluk ve ulûfe vererek Karakurum'a doğru yola çıktı. Uzun bir yolculuktan sonra Kağan'ın hizmetine girdiler. Görünüşü heykel gibi olan Filâ Kağan'ın çok hoşuna gitti. Elçilerin emri, onları hediye ve ulûfeden mahrum bıraktığı için telef oldu. Kağan senin değerli güreşçini bu toplulukla güreşmesi için getir dedi. Eğer senin değerli güreşçin galip gelirse beş yüz at vereceğim. Eğer mağlup olursanız beş yüz atı teslim edersiniz dedi. Bu şekilde karar verdiler. Elçilerin lideri dışarı çıktı. Gece olduğunda Kağan, Filâ'yı çağırttı ve sâkilerine ona bir kâse vermelerini emretti. Kendinden geçen Filâ yere uzandı. Devletli Cihan Padişah'ı bana ümit bahşetti dedi. Bu konuda onun rızası olması gerekir. Ertesi gün güçlü kuvvetli bir pehlivanla karşılaştı. Filâ onunla güreşti.

Başta Moğol güreşçi Filâ'yı yere düşürdü. Sahip olduğum güç beni korur dedi. Filâ meydanda bu sözü duyduktan sonra Moğol pehlivanı çark gibi çevirip yere çaldı. Onun kemiklerinin sesi uzak ve yakındaki herkes tarafından duyuldu. Kağan yerinden fırladı. Değerli güreşçinin yanına geldi. Filâ rakibini yendi. Güreşçilerin liderine hediye ve ulûfeler ona helâldir dedi. Beş yüz at vermeyi teklif etti. Ayrıca tüm nimetleri ve beş yüz balişi Filâ'ya, beş yüz balişi de Mahmut Şah'a bahsetti. Onların dost ve arkadaşlarından her birine de yüz baliş verdi. Bir süre sonra ay parçası gibi bir kızı Filâ'ya hediye etti. O kendi âdetlerine göre güçten düşmemek için kızıdan uzak durdu. Kız bir gün, saraya geldi. Çünkü Türkler şaka yoluyla Taciklerin aletinin büyük olduğunu bilirlerdi. Kağan kızdan Taciki nasıl buldun? diye sordu. Kız başını önüne eğdi ve ondan bir haz alamadım dedi. Birbirimizden uzak olduğumuz için ondan hiç zevk alamadım dedi. Kağan, Filâ'yı çağırdı olayın aslını sordu. Pehlivan cevap verdi. Cihan Padişahının hizmetinde şöhrete kavuştum. Bir kişinin bana galip gelmesinden korkuyorum. Eğer ilişkiye girersem kuvvetim eksilir ve güçten düşerim dedi. Kağan, bizim niyetimiz senden bir oğul olmasıdır ve seni bundan sonra güreşmekten muaf tutuyorum dedi.

S. 162

78. HİKÂYE

Güvenilir bir adamdan rivayet edilir ki. Selçuklu Sultanı Alâeddin Keykubâd zamanında Anadolu'daydım. Aralarında ekmeğini soytarılık yaparak kazanan bir adam vardı. Moğol neslinden bir padişah zamanında şöhrete kavuşmuştu. Onun yanında toprak ve altın aynıydı. Bu soytarı kendini saraya atıp, sarayın bütün nimetlerinden faydalanıp, ayrıca ne doğan, ne de ölen arkadaşlarının kulağına yayılmadan Türkistan'a doğru yola çıktı. Üç yıl sonra pazara gittiğimde birden bu adamı gördüm. Görkemli adamın gözü bana takıldığında atından indi ve döndü. Ondan sonra benimle kucaklaştı. Beni sarayına götürdü. Her türlü yiyecek, içecek, altın ve gümüş hazır bulunduruyordu. Hitaylı kölelerin yanında durduğu iyi atların onun ahırında bağlı olduğunu gördüm. Onu tanımadım. Üç gün sonra güzel ve gönül açan bir yere götürdü. Ben, onu asla bir yere götürmezdim. Üçüncü gün "ben Anadolu'da bir kulağı uzun olan falan kişiyim ve Türkistan'a geldim" dedi. "Sen o

gurbet ellerde bu duruma nasıl geldin” dedim. “Karakurum'a geldiğim zaman Kağan'ın geçiş güzergâhına serin meyveleri koyup oturdum. Onun asaletinin etkisi uzaktan görününce bana baktı. Bir kişiyi benim durumumu öğrenmesi için gönderdi. Biçare zayıf bir adamım ve yüzlerce nimetten uzak Anadolu'dan geldim” dedim. Nimeti ve malı bol, padişahın çöldeki meşakkatli yolculuğunda yar olduğundan, ona meyve tabağı hazırlayıp verdim. Nöker dönüp benim sözlerimi arz etti. Kağan o meyvelerden bir kısmını akrabalarına vermiş, kalanı da kendi torbasına dökmüştü. Yanındakilerden birinin etkisiyle durup “bu adam uzak yoldan gelmiş, yolculuk esnasında yolda mübarek yer ve türbelere gitmiş olabilir. Onun değerini ganimet bilmek gerekir” dedi. “[Ben de] Meyveyi çocuklar ve dostlarınız için yolda çerez olsun diye size verdim ve paylaştırdınız” dedim. Ondan sonra atından indi ve kuzeye gitti. Saraya geldiğinde Danişmend Hâcib'e “Anadolu'dan gelen adamın yeri nerededir?” diye sordu. O da “bilmiyorum” diye cevap verdi. Kağan yerinden kalktı ve Hâcibe “sen nasıl bir Müslümansın o kadar mesafeden kalkıp gelen bir kişinin ne yiyip içtiğinden habersizsin, hemen onu evine götür ve ziyafet ver” dedi.[Hâcib] Çarşıya gelip beni buldu. Danişmend Hâcib [benim gibi] bir soytarıyı alıp evine götürdü. Bana her türlü ikram ve güzelliklerde bulundu. Ertesi gün o zaman bir vilayetin fethinden yedi yüz baliş ganimet elde etmişti. Kağan onun hepsini bana verdi. Mihnetten rahatlığa ulaşmam için devletin hazinesinden bana aktardı.

S. 163

79. HİKÂYE

Yaşlı bir adam, Bağdat'tan Karakurum'a geldi ve Kağan'ın geçeceği güzergâha otururdu. Kağan oradan görüldüğü zaman kendini onun önüne attı. Nereden gelirsin, durumu nedir? ihtiyar diye sordu. O da, Bağdat'tan gelirim evde on tane de kızım var. Biz çok fakir ve ihtiyaç sahibi olduğumuz için onları kocaya veremedim dedi. Kağan, niçin durumunu Halife'ye arz etmedin? dedi. Bu yaşlı adam her defasında Halife'den sadaka istedim. Bana on dinardan fazla vermedi. Buna ekmek ve sebzedden başka bir şey gelmezdi. Kağan, ona bin baliş vermelerini emretti. Yanındaki kişiler, biz bu meblağı Hitay vilayeti için yazmıştık dediler. Verilen emir doğrultusunda hazineden bin balişi ona teslim etmeleri için yaşlı adamın yanına

götürüp bıraktılar. İhtiyar adam ben aciz ve zayıf bir adamım iki balışten fazlasını götüremem dedi. Kağan her türlü ihtiyaçlarını karşılamaları için emir verdi. Yaşlı adam ben bu kadar çok nimeti ülkeme sağ salim götüremem, Eğer ecel beni yolda yakalarsa kızlarım, padişahın bu nimetlerinden mahrum kalır dedi. Kağan on Moğol askerine onunla birlikte yola çıkmalarını emretti. Yaşlı adamı istediği yere götürmeleri için Moğollar onunla Bağdat'a doğru yola çıktılar. Zavallı adam yolda vefat etti. Olayı padişaha arz ettiklerinde kendi evini tarif ettim mi? diye sordu. Evet dediler. Bu malların tamamını yaşlı adamın evine, onun kızlarına teslim etmelerini emretti. Kağan sizin için bunları düğününüzde harcamak için size sadaka gönderdi dediler.

80. HİKÂYE

Padişahın yakınlarından birinin kızını kocaya verdiler. Bir sandık dolusu inci hazırlamalarını emretti. Birkaç kişi o sandığı alıp meclise götürdüler. Padişah şarap içmekle meşguldü. Sandıktaki incileri o mecliste hazır bulunanlar arasında pay etmelerini emretti. Ondan sonra bu sandığın nişanlı olan ve kocaya gidecek olan kıza ait olduğunu arz ettiler. O da başka bir sandık hazırlayıp, kıza hediye etmelerini emretti.

S. 164

81. HİKÂYE

Fars atabeyi kendi kardeşi Tehneteni âdil ve adaletli padişahın huzuruna gönderdi. Sahip olduğu iki adet büyük inciyi ona hediye etmek için gönderdi. O, Şirazlıların yanında iltifat etti ve hediyeleri ona sundu. Kağan ferasetle huzuruna gönderilen iki büyük incinin sözlerden daha değeri vardır dedi. İnci kadar değerli, parlak mücevher ve incilerle dolu bir büyük bir sandık hazırlamalarını emretti. Tehneten ve mecliste hazır bulunanların hazineye hayran kaldıklarını gördü. Kağan, herkese kadehlerindeki şarabı dökmelerini emretti ve herkese kâselerini doldurmalarını emretti.

82. HİKÂYE

Bir tüccar, Kağan'a konuşması için bir papağan getirdi. Elçilere, onun hizmetine girip, yolda gördüklerini arz etmelerini söyledi. Siyah renkli bir adamın yeşil renkli bir kuş getirdiğini, adının şanslı olduğunu ve Kağan'ın onunla konuşacağını söylediler. Kağan, Hindistanlı Şâfiî işçiler aracılığıyla alacağını bekliyordu. Tesadüfen papağan, Türkistan'ın soğuğuna dayanamadı ve öldü. Hint kafilesi Karakurum'a ulaştığında Kağan papağanın öldüğünü biliyordu. Çok üzüldü. Tüccara papağanın ölüsünü getirmen gerekirdi dedi. Tüccarın ne isteğın varsa vermelerini emretti. İnsafsız adam benim isteğım bin baliştir dedi. Padişah, zikredilen meblağı ona verdi.

83. HİKÂYE

Bir adamın içi değerli mücevherleri ile dolu kasası kayboldu. Onu her kim bulursa ona yarısını vereceğine dair şehirde tellallar çıkardı. Altın ve mücevherleri bulan bir Müslüman malı adama teslim etti. Adam bulduklarını Kağan'ın huzuruna getirdi. Ne ayrıcalık verdiler ne de vefa gösterdiler. Adamın hizmetindekiler ona hiçbir şey vermedi. Adam bu cins meblağın dışında başka bir şey vermek gerekir dedi. Her ikisi kadının huzuruna gittiler, fayda etmedi. Şahneye müracaat ettiler bir fayda görmediler. Konuyu arz etmek için padişahın geçiş güzergâhında beklediler. Kağan'a bilinenlerden daha fazlasını bulamadık diye yemin etti. Böylece davalı kayıbım onunkinden daha fazladır diye yemin etti. Davalıları yeminlerini hatırlatılan Kağan her iki taraf doğru söylüyorlar dedi. Bilenlere dedi ki bu keseyi sahibi bulununcaya kadar saklanması için kardeşine veriyorum. Bu şahıs mal talebinde bulunursa o mal onun değildir. Ondan sonra kesenin sahibi her ne kadar ızdırıp ve eziyet çekse de bunun sonucundan bir netice almadı. Güzel huylu, kerem sahibi Kağan'ın söylediklerini yazanlar kaydetti. O, denizden bir damla, güneşten bir parçaydı. Mevlânâ Bahaeddin Türkistanî evraklarında bu şekilde kaydetmiştir.

S. 165

Kağan on altı yıl boyunca saltanat ve kudrete sahip oldu. Yüz yetmiş bin tümeni âlimlere, şeriflere emir ve memurlara bağışladı. Tarih kitaplarında

anlatılmıştır ki onun dergâhından hiç kimse nasipsiz ve mahrum bir şekilde dönmemiştir. Ancak bir kişi bu şekilde dönmüştür. Bir adamın, Hazar Denizi kadar malı vardı. Elçiler ile onun dışındakilere “ben hazineyi buldum ve gözümün Kağan’ın cemaliyle aydınlanacağı zamana kadar onu hiç kimseye göstermeyeceğim” dedi. Bu hadise Cihan Padişahının kulağına gitti. Kağan adamın isteğini gönderdi. Askerler adamın yanına vardıklarında Kağan, ondan asıl hazineyi istedi. Bu adam “benim hiç haberim yok” dedi. “Bu söz sayesinde padişahın parlak yüzünü görmek istedim dedi. Bu söze sinirlenen Kağan öfkesini gizleyip yola çıktı. Baherzî’nin hile ve aldatmacasından hoşlanmadı. Kağan aslında bu adamı cezalandıracaktı. Ancak onun tabiatında olgunluk vardı ve onu bağışlayıp affettiğini söyledi. Bizim mübarek yüzümüzü yeniden gördü. Kağan adama hiçbir şey vermedi ve onu evine götürmeleri için elçilere teslim etti. Yazılı belgeler de söylenir ki bu hikâyenin zıttı önceden yazılmış olanlardan rivayet edilir ki Esas yaban hazinesini Kağan’a sundukları zaman Kağan benim başka bir hazineye ihtiyacım yoktur, götürün dedi.

Bir Moğol’un bir sürü koyunu vardı. Bir kurt gece bir fırsatını buldu ve koyunların büyük kısmını telef etti. Ertesi gün sürünün sahibi Kağan’ın huzuruna geldi. Kendi durumunu ve sıkıntısını padişaha arz etti. Kağan, kurt nereye gitti dedi. Tesadüfen Müslümanların değerli ülkesinde bir kurdu yakalayıp, ağzını bağlayıp, padişahın huzuruna götürmeye niyet ettiler. Kağan, kurdu onlardan bin balişe satın aldı. Koyunların sahibine sana ölü bir kurttan zarar gelmez dedi. Ona bin koyun vermelerini emretti. Kurdu kendi sevdiklerinin yanına gitmesi için serbest bırakın dedi. Kurdu serbest bıraktılar. O zaman pusuda bekleyen köpekler, kurdu parçaladılar. Kağan bu duruma çok üzüldü. Kurdun intikamını almak için köpekleri öldürttü. Üzgün ve düşünceli bir şekilde saraya gitti. Devlet adamlarını çağırdı ve kurdun kininden kurtulmayı kendi mizacımın en zayıf noktası olduğunu gözledim ve hayvanı helak olmaktan kurtarmak için yüce yaratanın bana yardım edeceğini düşündüm. Kurdun canının helâk olmaktan ve talihsizlikten kurtaramadığım gibi ben arzu denizinden canını sahile çıkaramadım. Erbab-ı Düvel daha çok o vakitte mutabık kaldılar. Kağanın kişilik aynasına saltanatın cilvesi yansıdı. Kağan o hastalığı fani dünyadaki sarayına taşıdı. Onun adalet ve cömertlik düşüncesi sefahat devrinin sonuna, zamanların eteğine kadar bâki ve payidar kaldı. O, iyilik nimetinin

ahdini bozduğunu yazıp, açıkladı. Kağan görkemin kahır, siyasette ümitsizlik korkusunu ortadan kaldırdı.

S. 166

Bir defasında yalan yoluyla Moğol kabileleri arasında Kağan'ın kızlarını falan topluluğa verdiği haberi yayıldı. [Haberi ortaya atanlar] bu anlamda başarılı olamadılar. [Kağan] kızlarının çoğunu başkaları ile evlendirdi. Kızlarından bazıını damatlarına teslim etti. Bu durumla ilgili haber Kağan'ın kulağına geldi. Teftiş ve incelemelerden sonra onların sözünün doğruluğu ortaya çıkınca, Kağan yedi yıldır o kabilenin tecavüzüne uğrayan kızlarını topladı. O zaman kocaya verilen kızları geri getirdiler. Kağan yaklaşık dört yüz kızın yaptıklarının hesabını sormak için o emirlerin kızlarını ayırıp, hazırda bulunanları, onlardan olan kızları ve çocukları yasaya çarptırdı. İki kız yapılanlara büyük sabır gösteremediler. Kağan onların ruhlarını bedenlerinden ayırdı. Geriye kalan kızları da askerlerin önüne dizdiler cezalarını çekmeleri için canlı kalanlardan bazıını yaşlıların ihtiyaçlarını karşılamaları için görevlendirdiler. Bir grubu da elçilerin evlerine gönderip onların hizmeti için kıyama durdurdu. Onları Moğolların ve Müslümanların anne, baba ve akrabalarına bakmaları için hizmetlerine verdi. Hiç kimsenin konuşmaya mecali kalmadı.

84. CENGİZ HAN'IN OĞLU TULİ HAN'IN ANLATILMASI

Tuli Han, üç kardeşin Cuci, Çağatay ve Oktay'ın en küçükleriydi. Büyük ve cesur bir savaşçı, cömertlik ve mertlikte, kale fethetmekte eşi ve benzeri yoktu. Hatunların, kadınların ve cariyelerin hakkını korurdu ve onlara savaş eğitimi verirdi. Cengiz Han'ın çocuklarından hiçbirisi onun askerleri gibi etraftaki bir ülkeyi ve toprakları kendisine bağlayıp, fethedemedi. Babası, ona nöker diye hitap ederdi. Tuli'ye Abçigin de denirdi. Yani Allah'ın ateşi ve evin ateşi anlamına gelirdi. Cengiz Han ölmeden önce Tuli'yi veliaht seçmek istedi. O, bu düşüncüyü geri çevirdi. Cengiz Han ona “ordunun komutanlığı, yurtların zapt edilmesi ve hazinenin korunması işi senin için uygundur. Çok memnun olursun çünkü askerlerin çoğu sana bağlıdır. Senin çocukların diğerlerinin evlatlarından daha güçlüdür” dedi. Tuli

zamanının çoğunu Cengiz Han'ın yanında geçirirdi. Onun [Cengiz Han] ile hizmetler ve genel tedbirler hakkında görüşmeler yapardı. Yönetimin önemli bir parçası ya da tamamı için doğru olmayan bir karar vermezdi.

S. 167

Cengiz Han vefat ettiği zaman şehzadeler cenaze törenine katılmak için kaldıkları yerlerden yola çıktılar. Tuli kurultay toplanıncaya kadar anayurtta Cengiz Han'ın tahtına oturdu. Kağan'ı tahta çıkaramadılar. Kağan, Hıtay'da olduğu için abisinin himayesinde toplananlar, onun çabalarına rıza gösterdiler. Bu gerekliydi. Daha sonra Kağan, Tuli'yi Hıtay tarafına gönderdi. Altan'ın ordusunu yendi. Hiç kimsenin geçemediği Karamüren nehrini geçti. Kağan ona kavuştuğu için çok mutlu oldu. Toylar düzenledi ve şölen yapıp hediyeler verdi. Ancak Tuli Han, yurda dönmeden yolda vefat etti. Mengü Kağan, Hülâgu Han, Kubilay Kağan ve Artuk Buka Tuli Han'ın çocuklarıydı. Kağan, şehzadelerin annelerinin vefatından sonra onları evlatlarının yanına aldı ve onlara iyi davrandı. Yetimlerin her biri gayet iyi ve akıllıydılar. Ulusların ele geçirilmesinde başrol oynadılar. Şehzadeleri, yakın ve uzağındakileri terbiye etme konusunda dünyadaki örtülü ve iffetli hatunlara teslim etti. Çoğunlukla onlar babalarından kalan çocuklardı.[Kağan'ın eşi] hepsine terbiye ve güzel ahlâk verebilmek için çok çabaladı. Hiçbir zaman onlar arasında saçının teli kadar ayırım yapmadı. Emrindeki nökerlerin düzenlenmesi konusunda kocasına bağlıydı ve kıyama dururdu. Onun güzelliği karşısındaki cesur bir adam şaşkınlıktan parmağını ısırıldı. Kağan'ın oğlu Küyük vefat ettikten sonra saltanatı onun oğlu Mengü Kağan'a kaldı. Böylece bu konu hakkında zaman izin verdiği sürece bu olaylar belgelerde olduğu kayıtlıdır.

85. TÖREGENE HATUN'UN ANLATILMASI

Zamanın padişahı ve devrin hâtemî Oktay Kağan'ın bu menzilden üzücü bir şekilde ahiret sarayına intikal ettiği zaman, göç davulu çaldı ve onun en değerli hatunlarından Muka Hatun, yanında ordusuyla birlikte yola çıktı. Moğol yasalarına göre padişah öldüğü zaman yerine varislerinden birinin saltanatın başına geçip cülûs verinceye kadar en büyük çocuklarının annesi olan bir hatunun idaresini kabul

ederlerdi. Askerin ihtilal yapmak için yol bulmaması, yeteri kadar toprak elde etmek için saldırmak ve bağlı il ve uluslara çekidüzen vermek gerekirdi. Şehzadeler, emirler ve noyanların çoğu Kağan'ın değerli eşi ve çocuklarının annesi Töregene Hatun'un emrine dayanarak derhal işleri düzenleyip, yoluna koymak için [ülkenin] genel idaresi için toplandılar. Töregene Hatun parlak ve keskin zekâsıyla dünyanın durumunu düzenledi. Kendi rıza ve isteklerine her türlü iyilik ve kolaylık gösterip, değerli hediyeler göndererek, kendi itaati altına aldığı İran ve Turan ülkelerinde sıkıntı ve tartışma kalmadı.

S. 168

O zamanlar Mukaddes Mehşed'in yüce sakinlerinden Fatıma Hatun adında bir kadın [binlerce selam ve dua onun üzerine olsun] Moğollara esir düştü. Fatıma Hatun, Töregene Hatun'un yanında itibar buldu. Sır ve gizemiyle Töregene Hatun'un devletini istila etti. Büyük hatunlar, Fatıma Hatun'la görüşmek istediğinde onların yüreğinde kin ve intikam vardı. Onu azletmek istediler ve canına kastetmek istediler. İntikam kemeri onun bedeni ile ruhu arasına girdi. Kağan'ın vezir ve müşiri sana geri dönmek istediğinden ve bu durumdan haberdar olduk dedi. Fatıma Hatun kendi güvenliği için Hoten hâkiminin oğluna sığınmak için gitti. Böylece oradan, önce Hıtay bölgesinin hâkimi olan Mahmud Yalvaç'a elçiler gönderdi. Elçiler oraya vardıklarında Sahib Yalvaç onlara ziyafet verdi. Bağlılığını bildirip, yerine getirdi. Fatıma Hatun gerçekte onun devlet yönetimindeki üçüncü gününün gecesinde elçiler sarhoş oldukları için onların değerli kâselerini çaldı ve rüzgâr gibi geçti. Yurdu Hoten'e dönmek için hiçbir yerde durmadan kaçtı. Mahmud Yalvaç'ın oğlu Mesut Beg Türkistan ve Mâverâünehir vilayetlerinin bazılarının valisiydi. Kağandan sonra gönüllerde taht kuran Cuci'nin oğlu Batu'ya hizmet ettiği görülmemişti. Beyler ve devlet adamları, ona itaat etmeyi uygun gördüler ve onu tanıdılar. Töregene Hatun, kaçaklardan haberdar oldu. Tamah dişlerini onları yok etmek için biledi. Kendi oğlu Katun'un yanındaki bir grubu istemek için elçiler gönderdi. Katun, “anneme söyleyin ki kuş gibi zayıf olan canlara eziyetten Buhârâ'ya sığındılar ve canlarını bağışlamanızı dilediler. Şimdi bana sığınmış olan bu taifeye insanlık yapmanız gerekmez.” “Kurultay toplandığında düşmanı kendi elimle teslim etmeyi ve onları kendimle birlikte getirmeyi kabul ediyorum. O topluluğun suçunu sorup,

cezalandırırınız” dedi. Bundan başka Töregene Hatun, Emir Senaî ve Yalvaç’ı elçi olarak gönderdiyse de fayda etmedi. Çünkü Töregene Hatun oğlu Katun’un onun emrini yerine getirmeyeceğini biliyordu. Abdurrahman adında birini elçi olarak Hıtay hâkimi Mahmud Yalvaç’a gönderdi. Onun bu zayıf durumunu Cengiz Han’ın kardeşi Beçgin Noyan’a anlattı. Boş [bir adam] olduğunu görünce Kağanın akıllı ve esen evladı Küyük onu ortadan kaldırdı. O, babasının hastalığından önce uzak vilayetlere gitti ve bu tahtı ele geçirmek için bir girişimde bulunmadı. Rus topraklarını ele geçirmek ve oraya Kağan olmak için büyük bir ordu hazırladı. Uluslar perişan ve kötü bir halde yola çıktılar. Töregene Hatun, Ordubalıkta bulunan oğulları Beçgin ve Mönqli Oğul ile birlikte Küyük’ün yanına gitti. Bize ordunun tamamı ile birlikte katılmazsan bu şekilde iller dağılacaktır diye haber gönderdi. Töregene’nin elçileri Beçgin’e nasihat ettiler. Onun hizmetine girmekten pişman oldu. Kendisi kurultay bahanesine sarıldı. Bu esnada Küyük ve Beçgin Noyan’ın bundan haberdar olduklarını öğrendi. Onun pişmanlığı arttığı için kabul etti ve kendi yurduna doğru yola çıktı.

S. 169

86. FATİMA HATUN’UN ANLATILMASI

Horasan’ın istilası esnasında Fatıma Hatun, Tatar ordusuna esir düşmüştü. Onu Karakurum’a götürdüler. O, yavaş yavaş Töregene Hatun’a yaklaşmakta tereddüt etmedi. Hatunun iltifatına mazhar oldu. İşler değiştiği zaman, Emir Hüseyin soyundan geldiğini ortaya attı. Ardından Fatıma Hatun’un itibarı arttı. Böylece sarayın sırlarına ve işlerine vakıf oldu. Devlet makamını işgal etti ve eşraf ve ileri gelenlerini himayesi altına aldı. Kararlara etki edip, çekişmelere neden oldu. Gözünü diğer il ve uluslara dikti. Küyük padişahlık tacını başına koyduğu zaman kardeşi Katun hastalandı. Ğamez adında Semerkandlı bir şarapçı Fatıma Hatun’un büyü yaptığını ve Katun’un bu yüzden hastalandığı dedikodusunu yaydı. Katun hastalığı yüzünden ordunun başından ayrılıp, yurduna döndü. Hastalık onun tüm bedelini istila etti. Büyük Han’a hastalığının sebebinin Fatıma Hatun’un büyüdür ve eğer olay gerçekleşirse kardeşinin Fatıma Hatun’dan kisas alması gerektiğini bildir diye haber gönderdi. Bu esnada Katun’un ölüm haberi ulaştı. Makam sahibi Senaî, ailesinin

yanına bir elçi göndermek için çaba harcadı ve Fatıma hatunu istedi. Töregene Hatun onun gitmesine rıza göstermedi ve ben onu kendimle birlikte getiririm diye cevap verdi. Küyük Han birkaç kere elçilerini gönderdi. Annesi her defasında bir mazerete sarıldı. Bu sebepten anne ve oğulun arasına düşmanlık meydana geldi. Gönderme işini geciktirirlerse şiddet kullanmaları için kaba ve zorba bir grubu gönderdi. Artık Fatıma Hatun'u göndermek için bir bahanesi kalmadı. Töregene Hatun'a onu gönder diye haber gönderdi. Birkaç gün içerisinde dünya sarayından intikal etti. Fatıma Hatun Ordubalık'a ulaştığında sorgucular işin aslını anlamak için onu birkaç gün aç ve susuz bıraktılar. Şiddet ve işkenceden sonra çaresiz kaldığından suçunu itiraf etti. Fatıma Hatunu siyasetten alıkoyup, en üstündeki ve altındaki deliklerin etrafını kapattılar ve suya attılar. Onunla ilişkisi olanların tamamını helâk ettiler. Moğollar Meşhed'ten gelen seyyid soylu ve onun akrabası olan bir grupla kavga ettiler. Çok zorluk ve güçlük çektiler. Ondan sonra Ali Şîr'in hemen cezasını verdiler. Çünkü o, Hâce Oğul'a büyü yapmıştı. Sîre'de bir süre hapsedildi. Onuda Fatıma Hatun gibi suda boğma kararını verdiler ve bu olayı birçok defa tekrar ettiklerinden bir adamı Ali Hâce'yi öldürmesi için görevlendirdiler. Gürzle kemiklerini kırmalarını emrettiler. [Adam] onu dünyadan ayırdı.

S. 170

87. KÜYÜK HAN'IN CÜLÛSU, CİHAN PADİŞAH'I OLUŞU VE HİRİSTİYANLARI MÜSLÜMANLARA TERCİH ETMESİNİN ANLATILMASI

Kağan saltanat günlerinde Töregene Hatun'dan doğan oğlu Kucuru veliaht seçmişti. Ancak o, babası hayattayken vefat etmişti. Oğlu Şıramun'un vilayetinin sınırlarına izin vermişti. Zorunluluk karşısında Kağan, Küyük Han'a yöneldi. Küyük korkunç olaydan haberdar oldu. Uzun ve uzak bir seferden acil olarak geri döndü. Uzun bir mesafe kat ettikten sonra oraya ulaştı. Bununla birlikte Cengiz Han'ın kardeşi toprak hırsı ile makamından hareket etti. Küyük, Ordubalık'a uyum ve ahenk ile babalık yaptı. Oraya ulaştığı zaman eski yasalara itaat etti. Var gücü ve kuvvetiyle dizginleri eline aldı. Vermeyi, fethetmeyi ve dirayet kabzasını Töregene Hatun'a bıraktı. Kesinlikle toprakranına toprak katmadı. Annesi de etraftaki ülkelere elçiler

gönderdi. Emirlerin, Şehzadelerinin, Noyanlarının, eşraf ve devlet adamlarının hazır bulunmalarını emretti. Tavac-ı Çar'a ulaştılar. Kışın sonlarına gelindiği için baharda kurultay hazırlığı yaptılar. Baharın gelişiyle yedi rengin güzelliği meydanlara yayıldı. Hıtay emirleri, Türkistan, Mâverâünnehir mübâşirleri, ileri gelenler, Sortoki Bekki oğullarıyla birlikte tarif etmekte güçlük çektiği bir heyetle geldi. Doğu tarafından Katun'un kendi evlatlarıyla birlikte Çağatay ordusu, evlatları, onun yakınları, Batu, Küyük Han'a rıza göstermediği için bir bahane uydurdu. Batu Han yerine yakınları Berkeçar ve diğer kardeşlerini gönderdi. Böylece Horasan tarafından Emir Argun ve o diyarın büyükleri onun sahibi olduğu Irak ve Azerbaycan topraklarından geldiler. Anadolu sultanı Rükneddin Selçukî, Garcistan'dan Harun, Davut Halep'ten, oranın valisinin kardeşi eşraf ve Musul'dan Bedreddin Lûlû'nun elçileri, Bağdat'tan Kadî'ül Kudat Fahreddin, Alamut, Rudbar ve muhteşem Kuhistan'dan Şehabeddin ve Şemseddin, Frenk, Fars ve Kirman elçileri kurultayda hazır bulundular. Zikredilen cemaatten birkaç kişi hiç kimsenin o zamana kadar görmediği muhteşem hediyeler getirdiler. Beçigin Noyan çok utangaç ve birbirine çok bağlı yetmiş oğlu ve yakınlarıyla kurultayda hazır bulundular. Halkın kalabalığı artınca ordunun durumunu zorunlu olarak kabul etti. Bazı yiyeceklerin tamamını aldı. Kurultayda yaklaşık iki bin çadır Müslümanın hazır olduğu söylenir.

S. 171

Şehzadeler, hatunlar, noyanlar ve emirlerden bir grup, devleti yönetme ve barışı sağlama konusunda Kağan'ın yetenekli çocuklarından birinin padişah olmasını desteklemek konusunda görüş bildirdiler. Katun, hastaydı. Şiremun bu makam için küçüktü. Büyük Han tanınan ve bilinen biri olmalıydı. Töregene Hatun ve Tuli Han'ın eşi Sortoki Bekki, Küyük'ün yanında yer aldılar. Bu konuda onunla birlikte çoğunluğu muteber kişilerden oluşan noyanlar, bu konuda hemfikirdiler. Seçim yapmak için kura çekmek istediler. Küyük buna razı olmadı. O işi soylu beyler ve komutanlara havale ettiler. Değerli emirler, sınırdan geri döndüklerinde Küyük "benden sonra padişahlığa kardeşlerimin ve çocuklarımın devam etmesi gerektiği yazıcılar tarafından yazılmalıdır" dedi. Kağan'ın neslinden birinin devam etmesi şartıyla kabul edeceğini söyledi. Onun [Küyük] ulûfesini ve diğer bir saltanatının hikâyelerini yazdılar. Ondan sonra Kağanla ittifak edip o gün cülûslarını dağıttılar. O

zaman şehzadelerinden itaat edenlerin tamamı sarayın iç avlusunda toplandılar. Eski bir âdet olduğu için şapkalarını çıkardılar ve kemerlerinin ortasında tuttular. Küyük Han'ın sağ tarafında Mengü Kağan sol tarafında Cengiz Han'ın soyundan gelenler yer aldı. Onun haşmetini ve hanlığı'nı tanıdılar. Onlardan bir grup, dokuz kere diz çöktüler ve Küyük'e kâse sundular. Saraydan dışarı çıktılar. Üç defa güneşin önünde diz çöktüler. Hepsi hediyelerini sundular ve Küyük'ün yazılı fermanını aldılar. Onun itaati dairesinden dışarı çıktılar. Bir hafta süreyle eğlence ve huzur buldular.

S. 172

Eğlence töreni bitince Küyük Han, askerlerine eski ve yeni hazineleri getirmelerini emretti. Hatunlar, şehzadeler, noyanlar ve emirler, tümen, binlik, yüzlük birliklerin emirleri hazineden çıkan mallardan dolayı ihtilafa düştüler. Büyük Han bol bahşış ve hediyeler verdikten sonra ülkenin durumlarına bir göz attı. İlk önce kâtiplerine Fatıma Hatun'u sordu. Durumu gizlediler ondan sonra teftiş makamında Obçigin Noyan'ın cezasını kestiler. O durum önemli olduğu için yeniden teftişe başladılar. Mengü Kağan dışında şehzadelerden hiç biri olaya dâhil olmadılar. Yurğu ve Obçigin Noyan hatalarını itiraf ettiler. Emirlerden bazıları onun yasaya çarptırdılar. Çağatay'ın ölümünden sonra torunu Kara Hülâgu kendi atalarının topraklarında hüküm sürüyordu. Onun soyundan olan oğlu Misun Mönke'ye müdahale etmedi. Misun Mönke, Küyük Han'a sadıktı. Çağatay Hanlığını uygun bulup, Misun Mönke'ye verdi. “Kızının oğlu nasıl olurda makam sahibi olur” dedi. Genel teftiş ve incelemeden sonra Töregene Hatun'un yönetimi döneminde komutanlar yanlış karar verdikleri için mallarını geri aldılar. Yasa dışına çıktıkları için onları sorgulamak üzere getirdiler. Herkesi başı utançtan eğik bir şekilde Küyük'ün huzuruna çıktılar. Sortokki Bekki ve çocukları bu durumdan uzaktılar. Küyük Han'ın inayet ve terbiyesi altında kaldıkları için Cengiz Han'ın yasalarına göre hüküm verdi ve Hiç kimsenin kurallarda değişiklikler yapmasına izin vermedi. Kamanın Altamga ile süslemiş yarlığını beklemeksizin onun düşüncelerini yazdılar. [Yarlığı] takdim ettikten sonra [Küyük Han] Hitay toprakları tarafındaki taife isyan edip başkaldırdığı için onları def etmesi için Subeday Bahadır'ı ve başka bir beyi görevlendirdi. İlciGEDAY'ı büyük bir orduyla batıya Gürcistan, Anadolu ve diğer diyarların sınırlarını ele geçirmek için görevlendirdi. Ancak ilk önce Mülhidlerin

öldürülmesi, kale ve topraklarını alması, Horasan ve Irak, Fars ve Kirman'ı ele geçirip Hürmüz sınırına kadar toprakları genişletmesi için Argun Aga'yı görevlendirdi. Hitay yönetimini Sâhibü'l-Âzâm Mahmud Yalvaç'a bıraktı. Suçluları yasaya çarptırması için hepsini ona teslim etti.

S. 173

Mâverâünnehir ve Horasan'ın yönetimini daha önce teslim ettiği Yalvaç'ın oğlu Mesut Beg'e teslim etti. Tüm ülke valilerine güvendi. Anadolu'nun yönetimini Rükneddin'e vermeyi kararlaştırdılar. Ondan daha büyük olan kardeşi Moğol idareciliği yapan Gacaristan Emiri Melik'in oğlu Davud'a teslim etti. Arap padişahına yarlıg ve ferman verdi. Şiremun'un oğlu Carmağun aracılığıyla Bağdatlılardan şikâyetçi oldu. Elçilerini öfkeyle halife'ye gönderdi. Elçiler Alamut'un ihanetinden ve günahından dolayı geri döndüler ve gittiler. Alâeddin Harezmsah'ın korkunç sözleri Tezkire'de yazılmıştır. Devletin genel durumu rahata erdi. Büyük orduda yer alan şehzadeler, kendi yurtlarına, noyanlar ve emirler görevlendirildikleri yerlere gittiler. Küyük'ün cülûsunu dünyaya yaydılar. Onun büyük siyasî vasiyetini hatırlarına yerleştirmişlerdi. Küyük'ün hazinesi bindi bir oldu. Görüşmeden önce onun düşmanlarına karşı büyük öfkesi ve korkusu olan askerlerinin gönlünde hüküm sürdü.

S. 174

Atabeg Han Kadak, İsevî milletindendi. Mesih'in dini yaymaya başladı. Cinkay'ın bu kişiden yardım almasına sebep oldu. Küyük Han Lûtbe-i Münk ve Millet-i Beyza'dan olduğu için Kadak küçüklüğünden beri İsevî dinini ve onun görüşünü benimsemişti. Konu bu anlatılanlar ile birlikte tüm hikâyelerde yer alır. Keşişlerin ve yardımcılarının eğitiminde bulundu. Kadak'ın sesi tüm dünyada duyulunca onun ordusunun korkusu Anadolu ve Şam topraklarında yaşayanların yüzlerine yansdı. Padişah yönetimindeki iller genel sıkıntılara uğradığı zaman sorunların tamamını çözüp oraları ele geçirdi. Bu konuda ısrar eden önemli topraklar Kadak ve Senaf'nin nüfuzu altına girdi. Yardımlaşma en yüksek seviyeye çıktı. Müslümanların o zamanda dostları yoktu. Moğollar korku dolu sözleri yüksek perdeden söylüyorlardı. Yardım alan bir grup, Büyük Han'ın yakınlarından bir

zümrenin Müslümanların ülkelerini koruyup kolladıklarını ortaya çıkardılar. O taifenin büyüklerinden birini saraya çıkarken gördüler ki insanlar korktukları için yardımları o vilayetlere göndermediler. Tesadüfen köpekler ona saldırdılar. Onu parçaladılar. Nesevî ondan sonra Muhammed A.S dinine girip Müslüman olmaktan korktu. Onun ismini göstermediler. Küyük Han cömertlik, mertlik ve eli açıklıkta dünyada babasından daha üstün olmak istiyordu. Şüphesiz yakınlarına bağışlarda bulundu.

Bir defa ticaret malının değerini yükseltmelerini istedi. Tüccarlar bu ferman doğrultusunda bunu uygulamak zorunda kaldılar. Malların değerini yetmiş baliş yapmalarını emretti. Konuları rivayet edenler yarlığı yazıp onlara teslim ettiler. Yedi ülkenin mallarından her cinse sahip kişiler yerine getirdiler ve şehzadeleri karşı karşıya bıraktılar. Küyük “hazinenin Karakurum'a taşınması uygundur” diye cevap verdi. Oranın muhafızları” zorlu, çetindir “ diye cevap verdiler. Onlardan birkaçı sonuç alamadılar. Hazinenin hepsini askerlere ve hazır bekleyen orduya dağıttı. Birkaç gün onları paylaştırdı. Bazı ulus ve illerin köle ve çocuklarını hiç pay vermedi.

S. 175

Malların üçte birini harcamadı. Yine bu şekilde geride kalanları uzak ve yakınlarına verdi ve bahşetti.

Bir gün Küyük Han'ın gözü hazineye kalan eşya ve mallara ilişti. Yanındakileri “ben uzun zamandır bu malları askere dağıtılmasını söylemedim mi” diye azarladı. “Bu konuda ihmalkârlık ve gözardı etme vardır. İki defa hazineden nakit iki malik ve yardımcısı küçük, büyük, Türk ve Taciklere taksim ettiklerini arz ettiler. Ancak bu meblağ ve tutarlar fazılların payına düşendir” dediler. Küyük sonsuz düşünce ve yüce hak kimindir? diye sordu. Küyük Han yanındakilere hazineyi yağmalamalarını emretti. Yanındakiler o şeyleri alıp evlerine götürdüler. Kış mevsiminin sonu geldiği zaman yerler ve bahçeler, güller ve reyhanlar ile süslendi. Hakanlar gül ulusların işaret çadırlarını yeşil ovalara ve bayırlara kurdular. Küyük askerlerini topladı. Kafiler mutlu, neşeli ve sevinç içinde hareket ettiler. Moğollar büyük batı toprakları için bir çözüm buldular. Geçtikleri şehir, kasaba ve

köylerde yaşayan halka altın ve elbiseler vererek, fakirlik ve fukaralık milletinden kurtardılar. Küyük Han oradan hücum binasına ve afiyet menziline yol aldı. Semerkand sınırına ulaştığı zaman dostlarını onun hayatını kurtarmak için görevlendirdiler. Ebu Yahya'nın pususundan kurtulamadı. Tahtını ve onu övene de başka şeyler yaptı. Feleğin duvarının resmi olan ve sonsuz olmayan dünyada böyledir. Akıllı insanın şansızlık ve talihsizlik zamanında niçin mutsuz ve üzgün olması gerekir. Küyük'ün saltanatının süresi bir yıldır.

S. 176

88. MENGÜ KAĞAN'IN SALTANATININ ANLATILMASI

Küyük'ün ölümünden sonra yollar kapanmıştı. Şehzadeler ve noyanlar ulaştıkları her yere ve kişilere yasayı uyguladılar. Ya âbâd ettiler ya da harap. Başka bir defa ihtilal ve acı yolunu seçtiler. Hiçbir konuda Sortoki Bekki ve onun oğulları, Mengü, Hülâgu Han ve onların kardeşleri emirlerin dışına çıkmadılar ve kendilerinden utanan bir gruptular. Bekki, İsevî milletine bağlı ve tabî olmasına rağmen Mustafa A.S düşüncesine meyylediyordu. İslâm dinine ve büyük bir İslâm âlimlerine bağışlarda bulunuyordu. Bu söz doğrultusunda Buhârâ'da üç bina yapılması için bin baliş altın verdi. İyi gelir getiren mülkler, en iyi ürünler ve bereketli tarlalarını vakfetti. Ulema ve âlimlerin ders vermesi için medrese yaptırdı. Oranın başına ariflerin hocası Şeyh Seyfeddin Baherzî'yi görevlendirdi. Küyük Han'ın vefatından sonra yakınları ve akrabaları Sortoki Bekki'nin güzel yaşantısını beğenip rağbet gösterdiler. Onun oğlu Mengü Kağan b. Tuli Han, Cengiz Han'ın topraklarına hâkim ve emir veren oldu. Batu ve Sortoki Bekki arasında dostluk olduğu zaman o da ona[Batu Han] meyletti. Tuli Han'ın çocuklarını saltanat tahtına oturttu. Batu bununla birlikte Cengiz Han'ın evlatları ve yakınları için de önemli bir nüfuz ve imtiyaza sahipti. Batu Han Deşt-i Kıpçak'ta bulunanlar için mevcuttaki şehzade ve noyanları elçi olarak gönderdi. Padişahlık için soylulardan birini yönetime aday gösterdiler. Onlardan bazıları itiraz ettiler. “Cengiz Han'ın yurdunda muhtarlık söz konusu değildir. Biz Deşt-i Kıpçak'tan Batu'nun huzuruna gitmek zorunda değiliz” dediler. Küyük Han'ın çocukları ve emirlerinden bir grubu Deşt-i Kıpçak'a gönderme kararı aldı. Tahta kimin geçeceği konusunda onlarında fikirlerini

almak için ferman gönderdi. Bu durumlar karşısında Sortoki Bekki ve oğlu Mengü Kağan senin oğulların Batu Han'ın sözüne itibar etmediler. “Sen bir defa kardeşlerinle birlikte o ayaklarından rahatsız olduğun için Deşt-i Kıpçak'ta onu ziyaret etmen gerekir” dediler. Batu'nun yanına ulaştıklarında kural gereği devlet adamları kıyama durdu. Batu “onun çehresinde olgunluk ve büyüklüğü gördüm. Şehzadeler arasında Mengü Kağan saltanatı idare ve yönetimi konusunda kabiliyete sahiptir” dedi. İyi ve kötü zamanda çoğumuzun sıcaklığı ona ulaştı.

S. 177

Talih ve güzellikle Töregene Hatun, oğlu Küyük Han'ı yönetime geçirmek üzere karar alınması için çeşitli yollar denedi. Moğol gelenek ve âdetlerine göre babanın yerine en küçük oğlunu bırakırlardı. Ancak tahtı terk edinceye kadar makamın daima babaya ait olduğu bilinirdi. Bunun sebebi ona miras vermemektir. Kağan, yani Tuli Han, Cengiz Han'ın en küçük oğluydu. En büyük hatunlarından bugün Cengiz Han'ın iki uruğundan (kabile) biri olan Mengü Han, cesareti ve zekâsı ile seçkin bir kişiydi. Dünya düzenin önemi, yasaların ve devletin barışı için Cihan padişahlığını onun eline verdiler. Kağanın ülkede tüm yaptıkları bu soyun itibar ve rağbetinin büyüklüğüne ve yeterliliğine sahipti. Son toprakları da dirayetli parmağıyla aldı. O zaman kardeşlerinin, noyanların ve emirlerin karşısına geçip “siz bu konuda ne söylüyorsunuz” dedi. Hepsini ittifakla kabul ettiklerini söylediler. Mengü Kağan atasının işlerini kabul etti. Kardeşi akılla süslenmiş Muka Oğul'a ayağa kalkmasını söyledi. Orası toplanmış olan yakınlarıyla doluydu. Güzel ve yetenekli bey ve devlet adamlarının tamamı izin verdiler. Şehzadelerden bir kısmı “Batu'nun emir ve fermanına itaat etmeyiz. Mengü Kağan'a daha uygun olan haddini bildirmektir” dediler. Batu ve o mecliste hazır bulunanlar şehzadelere tepki gösterdiler. Mengü Kağan'a zorunlu olarak rıza gösterdiler. Batu ve Moğolun ileri gelen beyleri âdet olduğu şekilde şapkalarını çıkarıp kemerlerinin üzerinde tuttular.

S. 178

Toplanan şehzadeler, emirler, noyanlar onunla birlikte hemfikir oldular ve diz çöktüler. Batu kâseyi aldı ve tahta çıkmak için karar verdi. Bundan sonra toplanan devlet adamları gelecek yıl Cengiz Han'ın başkentinde kurultay yapmaya karar

verdiler. Mengü Kağan'ı bir kez daha beylerin ve devlet adamlarının ittifakıyla Cihan padişahlığına aday gösterdiler. Şehzadeler bu düşünceye uydular ve evlerine geri döndüler. Batu, kardeşleri Berke Oğul ve Buka Timur'u seçkin askerleriyle birlikte düşüncelerini eyleme dönüştürmek için Mengü Kağan'ın topladığı devlet adamlarının yanına gönderdi. Onlar amaçlarına ulaşmak için hazır bulunan şehzade ve elçilerle birlikte yola çıktılar. Kalabalık gruptan bir taife, Çağatay'ın oğlu Misun Mönke, Kucur'un oğlu Şiremun ve Küyük bu duruma karşı çıktılar. Oktay Kağan'ın neslinden birinin onun yerine oturması gerektiğini söylediler. Elçiler, Batu'ya gittiler. “ Biz bu ittifaktan uzağız ve Mengü Kağan'ın saltanatının yanında değiliz” diye haber gönderdiler. Batu, onların bu durumundan hoşlanmadı. Bu esnada Berke Oğul ve Sortoki Bekki, Mengü Kağan'ın makamı için karşı çıkan topluluğa rıza göstermediler. Bazı kişileri onlara nasihat vermesi için gönderdiler ama fayda etmedi. Yaklaşık iki yılın sonunda kurultay yapma konusu daha ağır bastı. Berke Oğul durumu Batu'ya arz etti. Batu eğer orada hazır bulunan topluluk, ona itaat etmeyip Mengü'yü yok sayarak Kağanın devletinin hizmetine girmezlerse, karşı çıkan herkesin kafalarını gövdelerinden ayırmalarını istedi. Batu Cengiz Han'ın kardeşinin çocuklarına, Cengiz Han'ın yakınları ve akrabalarına bu konuda hemfikir olduklarını bilmeleri için elçiler ile haber gönderdi. Onların topluluğuna emir ve itaat etmelerini buyurdu. Orada bulunanlardan birkaç kişi kurultaya karşı çıktılar.

S. 179

Müneccimler, şehzadenin cülûsu için mutlu bir gün seçtiler. Mengü Kağan talihinden önceki zamanlarda tuhaf şeyler meydana geldi. Kısacası onun cülûsuna yaklaşık birkaç gün kala bulutlar kümелendi ve ardından yağmur geldi. Böylece ay yüzünü güneşten mahrum bırakmak için bir peçe gibi sakladı. Güneşin seçkinliğini gösterdiği bir günde talih vakti gelmişti. Siyah bir bulut yaklaştı. Umutsuzluk, mutluluk halkasının görünen güzelliğine dönüştü. O gün aniden güneşin ışıklarından bir miktarı gökyüzünü yardı ve güneş kendisini gösterdi. Müneccimler ayağa kalktı ve talih vakti olduğunu bildirdiler. Gece şehzadeler, emirler ve noyanların çoğu Mengü Kağan'ın itaati altına girdiler ve onu hanlık tahtına oturtular. Hizmetindekilere tahta oturduğu için dörder baliş vermelerini emretti. O zamana kadar bir canlı mücadele ve çekişme yoluna teslim edilmedi. İnsanlar eğlenceyle

meşgul oldular. Böylece o zamanda esnaflardan bir zümre ve insanoğlundan bir tabaka da sevinç ve mutluluk buldular. Ayrıca hayvanlar ve canlılarında ondan nasipsiz kalmaması gerekirdi. O gün için eşekler ve yük hayvanlarını muaf oldular. Koyun ve keçi gibi hayvanların kanlarını akıtmadılar. Denizdeki balıkları avlamadılar. Yeryüzüne çivi çakarak rahatsız etmediler. Akan suyu kullananlar pisletip kirletmediler. Sonunda Moğollar o gün mutluluk ve kurtuluşa erdiler. Ertesi gün Sahib Yalvaç'ı bir şölen tertip etmesi için görevlendirdi. Oranın sakinleri ve ileri gelenleri ve zenginlerini davet ettiler. Kağan ve padişah olarak tahta oturdu. Şehzadeler terbiye ve saygıyla onun sağ tarafına toplandılar. Hanlarda sol tarafında yer aldı. Emirler, vezirler ve naibler ayağa kalktılar. Kıymız ve şarap kâselerini, küp ve fiçileri birlikte götürdüler. Bir hafta süreyle huzurlu ve mutlu oldular. Mutfaktaki şarap görevlileri her gün iki bin araba şarap ve üç yüz baş at ve inek ile iki bin baş koyun hazırladılar. Müslüman halktan bazılarının huzuru için hayvanları dine uygun kestiler. O esnada Cengiz Han'ın halklarından evlatlarına kadar Ak ve Kara Hülâgu gibi taifeler geldiler ve tebrik kurallarını yerine getirdiler. Eğlence ve zevk ile meşgul oldular. Mengü Han'ın cülûsu 648 [1250/1251] yılının Şehrivar ayına tekabül eder.

S. 180

89. BAZI ŞEHZADELERİN MENGÜ KAĞAN TARAFINDAN HAKSIZLIĞA UĞRADIKLARINI DÜŞÜNMELERİ VE REZİL OLMALARININ ANLATILMASI

Mengü Kağan ve Berke birkaç defa Şiremun ve diğer şehzadelere kurultaya gelmeden önce elçiler gönderdiler. Onları gitmek için geç kaldılar. O topluluğun arasında huzursuzluk meydana geldi. İnsanlardan bazıları kurultayda ayrılığa düştüler. Mengü Kağan ve Berke Oğul davulu beklerken tedbirsiz gelen şehzadeler, onların daha önce gördüğü gibi inat ve direnme örtüsüne sahip değillerdi. Kalpleri kin ve nefret dolu Küyük Han'ın değerli emirlerinden Kadak ve diğer emirleri asıl niyetleri için fırsat bulamadılar. Kağan'ın ordusuna doğru yola çıktılar. Kağan ve yakınları zevk ve eğlence yaptıkları için gafil durumdaydılar. Cengiz Han'ın yasa ve kurallarını değiştirme düşüncesi hiç kimsenin aklında yoktu.

İyi bir ittifak sayesinde bir arada bulunan can sahibi devlet adamları, bir çadırın önünde bir deveyi kaybettiler. Kaybolan deve için sahra ve çöle çıktılar. Deve koşarak hızlı bir şekilde Şiremun'un askerlerin arasına daldı ve geri döndü. Sonunda silahlı muhaliflerin keyfi düşüncesi doğdu. Askerler hemen hızlı bir şekilde geri döndü ve orduya katıldılar. Bu olayla ilgili Kağan'a bilgi verdiler. Kağan o sözlere itibar etmedi. Canverder olayı haddinden fazla abarttı. Olmayan olayları Kağan'ın önünde red ve inkâr etti. Mengü Kağan son iş olarak yönetimindeki emirlerden Mönkeser Noyan'ı işin aslını öğrenmesi için görevlendirdi. O, iki bin atıyla yola çıktı. Sabahleyin geri döndü ve şehzadeleri çadırlarına hunharca daldı. Orda bulunan bir kişiye “onların yanında sizden böyle bir söz nakledildi mi?” diye sordu. Adam “Kağanın alâmeti bu sözdür ki alıkoyanda ve sebep gösterende ordu içinde yükselmek isteğindedir” dedi. Şiremun ve kardeşi Ağruk oraya gittiklerinde önce gelenler ile birlikte sayıları beş yüz kişiden fazla değildi. Şehzadeler hayret ve şaşkınlık içinde kaldılar. Bu olayı inkâr ettiler. “ Doğru bir gönül ve halis bir niyetle saraya geldik” dediler.

S. 181

Kağan saraya geldiğinde emirleri ve şehzadeleri huzura getirdiler. Birbirlerine kâse verdiler ve âlemin sarayına sığındıklarına ittifak ettiler. Orduya yaklaştıkları zaman asker önceden gerekli tedbirleri aldılar ve onları tutukladılar. Mengü Kağan âsi emirleri dokuzar dokuzar saraya getirmeleri için emir verdi. Huzur buldular ve üç gün boyunca toy yaptılar. Moğollar onlardan hiçbir söz sormadılar. Dördüncü gün şehzade ve emirler saraya geldiklerinde bir askerin yanında olan binler, yüzerler ve onların askerlerinden her biri gece oluncaya kadar bekleyip, siyasete ulaştılar. Emirler tutsak ve esir kaldılar. Ertesi gün Mengü Kağan bir sandalyeye oturdu ve şehzadeleri bizzat sorguladı. Hepsi olanları inkâr ettiler. Atabeg, Şiremun'a sopa vurmak için emir verdi. Şiremun “biz, emirlerin ve şehzadelerin düşüncesine kandık. Mengü Kağan'ın devleti galip geldi” diye itirafda bulundu. Canını sahibine teslim etmek için Kağan, ona kılıç vurdu. Daha sonra Mengü Kağan komutan ve emirlerden oluşan bir topluluğu, her şeyi detaylı bir şekilde anlatmaları için tutuklamalarını emretti. Onların suçlarını araştırmaları için devlet adamlarına emir verdi. Teftişten sonra onlar arasında anlaşmazlık ortaya çıktı. Ardından emirlerin hepsi zulmetmek

ve bu şekilde saldırmak düşüncesinde olduklarını itiraf ettiler. Mengü Kağan yasalara göre hareket etti. Onların işlediği suçları affedip bağışlama kudretine sahipti. Ancak yakınları “düşmanlarının fırsat kolladığını göz ardı etmek uygun değildir” dediler. Bunun üzerine Mengü Kağan Şiremun ile ittifak yapan yetmiş haini yavaş yavaş getirmelerini emretti. Emir ve komutanlar kendi suçlarını itiraf ettikten sonra Belemi hapisanesine atıldılar. Ancak şehzadeler canlarının bağışlanmasını istediler. Bu hikâyenin detayı Moğol tarihinde mevcuttur. Mengü Kağan saltanatında putperest idi. Beşbalıkta putlara kulluk eden bir taife o esnada camide farz ibadetlerini yapan Müslümanlara saldırdılar ve çoğunu öldürdüler. Ancak Müslümanlar galip geldiler. O topluluktan esir olan bir köle iman etti. Fesat düşünceli putperestler Kağan’ı durumdan haberdar ettiler. Kağan yarlıg çıkarttı. Askerler köleyi yakalayıp orduya getirdiler. Teftiş ve incelemeden sonra suçunu itiraf etti. Mengü Kağan kâfirlere nispet ve ibret olsun diye köleyi Beşbalık’a getirmelerini emretti. Cuma günü namaz vakti ve zelil bir şekilde Müslüman halkın huzurunda onu öldürdüler. İslâm dini bu durumdan tamamen aydınlık buldu.

S. 182

90. ŞEHZADELERİN MENGÜ KAĞAN’A KARŞI KİNLERİ VE ONUN İRAN VE TURAN ÜLKELERİNDEKİ DURUMLARININ ANLATILMASI

Mengü Kağan, kendisiyle mücadele edenleri aklından çıkarmadığı zaman Melik heyecanla karar aldı. Denizi geçen noyanlarına, emirlerine ve şehzadelerine ikram ve iltifat buyurdu. Bununla birlikte Berke Oğul ve Buka Timur bir müddet sonra onunun hizmetinden ayrıldılar. İlk önce onları bu düşüncelerinden vazgeçirmek için padişahlara layık hediye ve eşyalar hazırlattı. Sahip olduğu kullarını, seçkin ve değerli kişiler ile birlikte onlara bağlı olan vilayetlere gönderdi. Emeline ulaşmadan önce ecel kapısına ulaştı. Böylece öteki şehzadeler arasındaki büyük ihtilaf yüzünden sınıflara ayrıldılar. Şükredip mutlu oldular ve canını zulmün cefa haberinden kurtardı. Tarhan ünvanı verdiler. Tanrı Mengü Kağana biraz mal bahşetti ve zamanın zenginlerinden oldu. Haysiyet makamına yükseldi. Kağan doğu tarafını kendisine sadakatle bağlı ve başarılı olan devlet adamları arasında adına geçen Mahmud Yalvaç’a havale etti. Türkistan ve Mâverâünnehir bölgelerini

Yalvaç'ın oğlu Mesut Beg'e teslim etti. Uzun bir yolculuktan sonra kurultaya ulaşan Argun Aga'yı, Horasan, Irak, Azerbaycan ve diğer bölgeler için görevlendirdi. Müellifler onun durumunu kamyş kalemle yazdılar. Şerafeddin Harezmi'ye, Emir Argun'la birlikte yola çıkmalarını emretti. Her bir görevli memurun vilayet sayısını, mal sayısını artırmaları konusunda karar aldılar. Küyük Han'ın vefatından sonra yarlıg ve emirlerini kadınlar, çocuklar ve halka verdiler. Küyük tüccarlar ve onların dışındakileri korumuştur. Mengü Kağan o hükümleri geri çekti. Diğer şehirlerin topraklarında barış ve huzur içinde yaşayan şehzadelerle görüşme yapmadan büyük yerlere dâhil olmadılar. Elçiler, kuşçular ve gelen giden atlı postalara emretti. Çahar Payan adamlar geri dönmediler. Diğer tüccarlar, atlı postalara binmediler. Mengü Kağan o cülûstan önce hahamlar için değerli şeyler getirip götürülen tüccarlara izin vermişti.

S. 183

Küyük Han zamanında yapılan anlaşmalar, onun vefatından Mengü Kağan'ın cülûsuna kadar zulüm ateşi ve bela oldu. Yazarlar halka yapılan zulümleri Küyük'ün idaresi altında bulunan köylü tabakasının nasıl bir hâl içerisinde olduklarını yazdılar. Askerler işgal yoluyla mallarına el koydular ve onların elinden çile ve cefa çektiler. Yasada o şeylere uymak onlar için vacipti. Doğru bir cevap verdiler.

Büyük seyyidler, büyük âlimler, seçkin beyler, yardımcı danışmanlar ve halkın ileri gelen kişileri, kibirli görevlilerden bıkmışlardı. Kağan, devlet adamlarına ve yakınlarına zorunlu bir teklifte bulundu. Kendisi de hayvan gibi olan bir Yahudi ümitsizliğe kapıldı. İlim sahiplerine yetki verilmesine rağmen kesinlikle yalakalık ve dalkavukluk yapmadılar. Kimsenin gönlünü kırmadılar, rüşvet almadılar ve ağır yükü zayıfın üstüne yüklemeler. Küyük ile ticaret yapan tüccarlar, onun divanında bakir kaldılar. Onun vefatından sonra karamsar ve kötü günlerde Mengü Kağan ile karşıya geldiklerinde hapse atılan hanları ve şehzadeleri serbest bıraktılar. Halka zulüm etme düşüncesine sahip oldukları zaman artık vakit ve durumları kalmamıştı. Tüccarlar bu yüzden zorunlu bir durumla karşı karşıya kaldılar. Kağan iyilik yapma düşüncesindeydi. Kağan, tüccarların hesaplarını yaptı ve paralarını gelip almalarını emretti. Meblağ beş yüz bin baliş olduğundan devlet hazinesinden sorumlu olan memurlar, Kağan'a değerli ve zimmetinde olan bu değerli mallar hürriyet zamanı

Kağan'a borç olarak kalmadı. Eğer bu konuda ihmal ya da göz ardı varsa hiç kimseyi zor durumda bırakılmaz dediler Ancak Mengü Kağan tüccarlara borçları ödedi. İslâm taifesinden imamlara ve ileri gelenlere iyilik ve merhamette bulunması onu özel kıldı. Ona bağlı halkın huzurlu durumu karşısında güzel ve iyi itikatla bağışladı. Kağanın fazla gayreti sayesinde dünyadaki durumu yeniden düzene girdi. O yerler Mengü Kağan sayesinde mamur ve âbâd oldu. Onun sultanlık günlerinde halkın yaşanan olaylardan sonra bağışlanma bulduğuna dair bilgiler Büyük Moğol Tarihinde anlatılmaktadır.

S. 184

91. ŞERÂFEDDİN HAREZMÎ'NİN ANLATILMASI

Yüce mülkün sahibi ve sıfatlara sahip olması gereken padişahı kutladılar. Askerler, eşkıya zümresine çeki düzen verdiler. O gün kıyamet gününden dirilme gününe kadar onların hayır ve şer eserlerinin okları fayda ve zararlarıyla Kağanın toprakları barış ve huzura kavuştu. Dünya asla bu iki gruptan yoksun kalmadı. Cengiz Han'ın yönetimi zamanında Şerâfeddin Harezmi'nin ikinci bir şanssızlığı yoktu. Ondaki garaz kusuru öyle bir makama ulaşmıştı ki İşin erbabları inceleyip bir şey bulamamışlardı. Geçen yüzyılda Ashab-ı Senâî ve Abdulfettah olmadığı tarihte mevcuttur. Engerek sıfatı, dişi akrep ispatından, homoseksüel nehru gibi çok işler yaptığı görülmüştür. Kötü davranışlarının Fars bölgesinde utanç verici olduğu duyulmuştu. Şerâfeddin Harezmi bir hamalın oğluydu. O vilayetin köylerinde düzgün ve beğenilen bir heyet, bir gün Harezmi ülkesine geldiler. Heyette bulunanların gözü Şerâfeddin'e ilişti. Güzelliği, uzun boyu ve âzalarının uyumunu Melik beğendi. Arabulucuların teşvikiyle onu yakın hizmetini almak istedi. Şerâfeddin bu konuyu çok iyi biliyordu. Melik'in hizmetine girdi. Yiğitlik pençesini bertaraf ettiği zaman mürekkep hokkasını ona bıraktı. Şerâfeddin'in güzel yüzü zamanla çöktü. Sadık aşığın gönlündeki bir hastalığa dönüştü. Melik, onun sahipliğinden bıktı ve usandı. Onun sahipliğinden ve himmetinden yoksun bırakmak için cümlelerini anlatmak için kalem kullanmaması ve yazmayı öğrenmemesi için bahaneler buldu ve ondan kurtuldular.

S. 185

O zamanlar Kağan, Cintimur'un Horasan'a gitmesini emretti. O yeri Carmağun Noyan ele geçirmişti. Cintimur kendisiyle yolculuk yapan müelliflerden hiç kimseye meyletmedi. Hemen ardından Harezmi Meliki, Şerâfeddîn'in Cintimur'un gözetiminde yola koyulmalarını emretti. O göz ve kulağını dört açarak yola çıktı. Büyük Horasan'a ulaştı. Cintimur'un yanındakilerden biri dışında Türkçe bilen yoktu. Cintimur öne çıktı ve kendini tanıttı. Cintimur, Horasan'a gelmeden önce Kağan, kendi devleti idaresi altında bulunan, özellikle il olarak bağlı olan köy ve kasaba halkı Moğollara az vergi ve biraz haraç vermeye razı oldular. Bu konuda perişanlık ve kahr çektiler. Moğolların orayı talan ve yağma ettikleri ortaya çıktı. Kılıç artıklarına zahmet ve eziyet etmediler. Bu mallar için bile sevgi henüz onların hatırlarını istila etmemişti. Cintimur Horasan vilayetinde konakladığı zaman Şerâfeddîn dünyayı onların gönlüne tozpembe ve tatlı gösterdi. Oranın halkı ve ileri gelenleri il oldukları için mallarını aman dilemek için gönderdiler. Ancak onları katledip oranın halkına işkence ve eza ettiler. Halk direnmek için her şeyi yaptılar. Ama onların çoğunun akıbeti öldürülmek oldu. Cintimur'u koşulsuz olarak Horasan yönetimine ortak etmeye karar verdiler. Uğursuz efendi fakirlik ve yoksulluktan sonra Allah vergisi güzelliği sayesinde yetimlerin mahsun gönüllerinde servet sahibi oldu ve orada taht kurdu. Hizmet yarışında önde olmakla birlikte yakınları da ona bağlı halkına karşı gizlice yeterli olgunluğa erişmiş bir Bitikçi adını ve lakabını verdiler. Cintimur'un saltanatı sona erdiği zaman yeni yılda uğursuzluklar ve askerleri ile birlikte batıya ait önceden meşgul olduğu önemli şeyler ile ilgili bir yarlıg getirdiler.

S. 186

Ondan sonra Horasan yönetimi Gürkuz'un eline geçti. Bu mel'un grup kendi işleriyle meşgul oldular. Gürkuz dünya düzenini parmakları arasına almış bir insan olduğu için Şerâfeddîn, onun izni olmadan bir kimseye hak diye bir şey gönderemiyordu. Kağan bu sebepten hafiyelik için önceden Cintimur'un oğlu Okutimur'u gönderdi. Onu babasının isteğine uygun olarak teşvik etti. Şerâfeddîn'in Gürkuz ile dostluk ve arkadaşlığı ortaya çıktı. Kadın kadınla, erkek erkekle ardından, Şerâfeddîn namert bir hile ile Okutimur'un aklını çeldi. Gürkuz hakkında istihbarat

toplamak için Horasan'daki saltanat makamına birilerini gönderdi. Onun için önemli sonuçları oldu. Kağan, Argun'u bir grupla birlikte Gürkuz'un durumu hakkında bilgi edinmeleri için mallarını Horasan'dan çıkarmak için görevlendirdi. Onlar Horasan'a ulaştıklarında o münafıktan kırk gün kırk fersah uzak durmak gerekirdi. Bu gece onun eğitimi için Okutimur kıyama durdu.

Okutimur ve Gürkuz arasında büyük çekişmeler vardı. Kağan çekişme içinde olanların ordularıyla birlikte nasıl bir hazırlık yaptıklarını, Gürkuz'un Horasan'daki durumunu öğrenmek için bir elçi gönderdi. Çok önemli ve acil bir fermanla Gürkuz ve Okutimur Karakurum'a gittiler. Şerâfeddin, Gürkuz'un yanındaydı. Ondan sonra sorulan zor sorular karşısında sıkıntı yaşadılar. Padişah, Okutimur'u suçladı. Gürkuz'a iltifat etti. Askerler Okutimur'un arkadaşlarını sopa darbeleriyle yaralayıp imha ettiler. Bu sırada Karakurumdan bir kişi Okutimur'un onun ile ilgili bilgileri yazdığı bir defteri, ikiyüzlü ve bedbaht Gürkuz'a verdi. O, bütün kötü fitneleri yaymak ve onun şer sözlerini yazmak ve insanlar arasında tartışma çıkarması ile bilinirdi. Bu durum karşısında padişah adaletini ve padişahlara yakışır bir şekilde şefkat gösterdi. Kağan, Şerâfeddin'in bulunduğu heyetin gizli pisliklerini ve kirli emellerini ihbar etmelerini emretti. Gürkuz'un yanındakiler Horasan'daki önemli işlerinde onun hile ve düzenbazlık yaparak değişiklik yaptığını kabul ettiler. Gürkuz onun yoldan ayrılanları bir daha aynı duruma düşmesinler diye o pislikten uzak tutamak için başka bir tarafa göndererek sevaba girdi.

S. 187

Şerâfeddîn, Gürkuz'dan intikam almak istiyordu. Bu sözlere çok sevindi. Gürkuz'un dostlarından bir grup, Ona Şerâfeddin'in yanındaki emirler ile birlikte Horasan'a müracaat etmesinin iyi olacağını söylediler. Gürkuz sandıktan fırlayan bir yilandır. Her şeyi alır ve onlara sahip olur ve nasihat edenlere bu sözü inkâr eder dediler. Onun olayı konusunda ısrar ettiler. Gürkuz onların nasihatini kabul etti. Gayet düzgün olan Mazenderan ve Horasan'ın durumlarını padişaha arz ettiler. Tüm devlet memurları ve görevlileri, Şerâfeddîn'in gıybet ettiği şeyleri Kağan'a gönderdiler. Bu bahane Gürkuz'un geri dönmesi için Kağanın izin vermesine sebep oldu. Gürkuz geri dönmek için izin aldığı zaman biraz yol kat edip Tûs'a ulaştı. Şerâfeddîn'i zincire vurdu. Sebzevar hâkimi Mahmut Şah'a teslim etti. Ve onu

ortadan kaldırmak istedi. Ancak Horasandaki Şah ailesinin başına bir kötülük ve musibet gelmesini istemiyordu. Bela kâsesinden onlara son bir yudum kaldı. Bu konuda oyalandılar. Bu sırada Kağan ölmüştü. Önceden değerli şehzadelere birini elçi olarak Gürkuz ve Şerâfeddin Harezmi'nin gelmesini talep ettiler. Onları askerleriyle birlikte Töregene Hatun'a götürdüler Gürkuz, Hatun'un yardımını almadığından zor duruma düştü. Emir Argun ile birlikte Horasan, Mazenderan, Irak, Azerbaycan'ın imarı için gitmesine karar verdi. Emir Argun, Şerafeddin'e güzellik ve iyilikler de bulunarak, özen gösterdi. O kötü niyetli kişi ve askerleriyle birlikte Horasan, Mazenderan, Irak ve Azerbaycan'dan geriye kalan malları ve dört bin balış tutarındaki hazineyi getirmeyi kabul etti. Emir Argun görevden geri döndü ve Dihistan'a vardı. Batu'nun elçileri geldi. Şehzadeleri, askerleriyle birlikte onu Meşar-ı İleyh'e götürdüler. Bununla birlikte bir akrabası yanında yoktu. Bu malı kabul etti ve bu tehlikeden kurtulmayı başardı. Tebriz'de bulunan Emir Argun'a katıldı ve malları çıkarmakla meşgul oldu. Onu yakın çevresinde bulunan ülkelere gönderdi. Bu durumda kendisi onunla birlik kısmını kabul etti ve geride bir şey bırakmadı. Kendisi de Tebriz'e geri döndü. Yer aldığı işin gereği kötü dinsizleri, müflisleri dindarlara, şeriflere, zenginlere, halka eza ve eziyet etmesi için görevlendirdi. Bu zulüm ve işkence yüzünden, şeyhler ve âlimleri onun huzuruna geldiler ve ona nasihat ettiler. Aşağılık kadın ihanet ettikten sonra onların zayıf olduğuna karar verdi. Tebrizlileri gönderdi. Dul ve yetimleri bu kötülüğün dışında tuttu. Cengiz Han bu topluluğu, olayların dışında tutmuştu. Zorlu yoldan evlerinin kapsına ve işlerine kötülüğe uğrayarak geldi. Kötülük ve küfür dışında başka bir şey yapmadılar. Emir Argun, o şeyleri o topluluğa gönderdi ve seçkin olanları teslim etti. Seyyid Mücteba zayıflıktan bitkindi. Fars bölgesinde vicdansız Şerafeddin Harezmi Tebriz'den kaçtı ve Kazvin'e doğru yola çıktı.

S. 188

Şerâfeddin 642[1244/1245] yılının Ramazan ayında Kazvin'e ulaştı. Melikin köşkünün kapısına geldi. Şehrin zenginleri ve ileri gelenleri hazır bulunuyorlardı. Her birinin adına bir görev yazıyordu. Onları sarayın çatısı altında tuttu ve topladı. İftar vaktinde o topluluğa hiç bir şey vermedi. Alçaklıkları yüzünden yüz kişilik aşağılık grubu ateş attılar. Kazvinlileri bu kötü insanların zillet ve kötülüklerini

toprağa dökülmeleri için görevlendirdi. Şiddetli bir akıbet ve mihnet işkencesinden ahları gökyüzüne dalga dalga yayıldı. Kardeş kardeşinin o zulme uğradığını görse ne baba oğlunu bu durumda bırakırdı ne de koca karısına bir şey yapabilirdi. Birkaç gün kötü ve dinsiz bir kişi Kazvin diyarında kaldı. Oranın sakinlerinden bazılarının çocukları çok değerli şeyler, bazıları da az şeylerle kendi asaletlerini sunmak için getirdiler. Bazı güzel zamanlarda yoksul evini donatmak için geldiler. Her şeyi hatta ölülerinin bedenindeki kefeni de alıp, gittiler. Zayıf ve aciz kalan bir grup, başka çare bulamadıkları için Yaradan'ın tecellisine mazhar olan ve kendi zamanının tevhid ve tercih ehlinin önderlerinden olan Şeyh Cemaleddin Gilâni'nin dergâhına gittiler. Ayrıcalık buldular. Zorbalığı şiar edinenlere nasihat etti. Yüce ve ulu kişi düşüncesini başına topladı. “ Bu zalimlerin gönlü utancın karıncası ile dolu ve şeytan kötülükleriyle kuşatır” diye buyurdu. İmanın nuru o kişinin başından ışığı kesilir ve yok olur ve nasihatinden tek şey kalmaz. Ama aklın kurtuluşu vardır ki mazlumların duasına icabet etmektir. Kaderin halkasının ortasında canı yanar ve hayatı biter ama görünürde bir yarası yoktur. Ben sizinle bu olayda ortak olduğum için dervişlerin nafakası içinden yıldan yıla divana gönderilen bir geliri ve mütevâziliği geride bıraktım. Onu size teslim ediyorum” dedi. Her şeyi zaviyenin kapısında onlara teslim etti. Şerafeddin, Kazvin'deki işinden geri döndüğü zaman nursuz yüzü arınmış bir şekilde oraya ulaştı. Kadınları getirmelerini emretti. Yiğitleri çıplak ayakla evlerinden dışarı çıkardılar. Her şeylerini aldılar.

S. 189

Bu sırada İsfahan, Gen, Kaşan, Hemedan ve diğer memleketlerden zenginler, değerli eşya, mal ve hediyeler getirdiler. Geride kalanların mescitte toplanmalarını söyledi. Yüklerini yük hayvanlarına yükletip, oradan göçtüler. Zenginlerin öncülerini Damağan'a gönderdi ve onlar amaçlarına ulaştılar. Kadınları göğüslerinden, erkekleri de ayaklarından astılar. Damganlılar için bıçak kemiğe dayanmıştı. İsmailiye mezhebine tevessül ettiler. Rudbar kalesinin teçizatlı askerleri geldi ve o diyarı istila ettiler. Taifeyi öldürüp zümreyi göç ettirdiler. Girdkuh kalesine götürdüler. Damağan kalesini yerle bir ettiler. Esterâbâd'ta yas tutmak için Şerafeddin'in huzuruna geldiler. Mahmud Şah-ı Sebzevarî'yi, malların tahsili için Esferayin, Cacerm ve Cüveyn'e gönderdi. Onun aracılığıyla, pis Râfiziller ve Ehl-i

sünnet ve'l cemaat olanlar zorluk ve meşakkatle oraya ulaştılar. Hacıları istediler. Emir Argun ve Şerâfeddîn Harezmi, kutsal Meşhed yakınlarına ulaştıklarında Ravza'yı Tayyibe'nin hizmetkârlarından İmam Ali b. Musa Rıza'nın yanına Emir Argun ve Şerafeddin Harezmi geldi. Emir Argun, ona pervâne oldu. Şerafeddin'e de getirdi. Bu şekilde yanında kalmasını sağladı. Hâdime Devranî adlı deli köpeğin yanına götürdü. Kışlakta hizmetçinin başına vurdukları için aklına kaybetmişti. Soysuz ve kötüler Ordubihışt ayının sonlarına kadar ziraat ile uğraştılar. Gayet iyi şekilde tarım yapmayı öğrendiler. O rezil ve rüsva bir halde Tûs'a ulaştı. Huyu temiz olmadığı için incitmeye devam etti. İstilayı kabul ettiği sözlerden biri olmasına rağmen ölüm döşegine düştü. Dili ağzından çekildi. Birkaç kişi ve köylü onun yanına ulaştıklarında nikâhlı eşine bin dinar verdiler. Hekimler ve tabipler onu tedavi etmekten aciz kaldıklarını itiraf ettikleri zaman o da ölümünün hamlesini gördü. Akrabaları ellerini boyunlarına bağladılar ve Argun Han'a haber vermediler. İltifat dolu şiirleri herkesin adına yazılı olduğunu düşündü. Mallara kavuşunca onların kötülüklerine rağmen diğerlerinin üstünlüğüne sahiptiler. Oralardan geri döndü. Eğer onda kötülük kaidelerine bağlılık olursa, bir yol bulup kurallarda değişiklik yapmayı kabul etti. Düzen ve disiplinden ayrıldı.

S. 190

Henüz bu kelime oğlu Emir'in kulağına gitmemişti. Ruhu bedeninden ayrıldı ve cehenneme gitti. Emir Argun, onun ölümünden sonra oğlunu faaliyetlerinden ve işlerden vazgeçtiği için mahkûmlar ile birlikte serbest bıraktı. Halk onun ölümünden mutluluk duydu. Halk huzur ve rahatlığa kavuştular. Bu mazlumların ahı ve çektiği zorluklardan ve çaresizliklerden emin olduğu için hiçbir şeyden lezzet alamadı. Kendi eteğindeki pislikleri ve serzenişleriyle kaldı.

92. MENGÜ KAĞAN'IN İLTİFATLARINA MAZHAR OLAN KUBİLAY KAĞAN VE HÜLÂGU HAN'IN DOĞU VE BATIYA GÖNDERİLMESİNİN ANLATILMASI

Mengü Kağan, Cengiz Han'ın evlatlarından bahtı açık, şanslı ve seçkin bir kişiydi. Sayın Han'ın çabaları ve özeni sayesinde Yüce Hanlık ve Cihan padişahlığı tahtına çıktı. Âlimler, fazıllar, zahitler, kuralların erbabları ve seyyidler durumlarına

göre buldukları topraklarda görevlendirdi. Onun adaletinin insafı sayesinde tüm dünya düzen buldu. Yüreklerdeki yaraları sardı. Askerler, dünyanın dört bir tarafına gittiler. Karşı gelenler ve âsiler onun fermanına uydular. Ülkelerin, beldelerin ve toprakların sahipleri ve özel ayrıcalığa sahip erbabları, sorumluluk sahipleri, görevliler, onun dergâhına geldiler. Saltanatın gücüyle Emir Mönkeser Noyan'a ve topladığı işinin ehli insanlara devletin işlerini incelemelerini emretti. Hizmet etme konusunda öncü olan ve başı önünde, utangaç olan Kubilay Kağan, halkın durumlarını ve isteklerini kaydedip yazmasını emretti. Bitikçileri Müslümanların Emiri Âmâdü'l-Mülk-î Hitayî, Kağan'ın ve Küyük Han'ın yanındaki ismi yazılı tüm işleri, divanla ilgili işleri ve görevlendirme işlerini Emir Bulga'ya verdi. Onun yüce takdiri ile herkes görevini beğendi. Görevlendirdiği konulardan bazılarında vazgeçti. O zamanlar gerekli olanları yaptılar. Kendinden küçük kardeşi Kubilay Kağan'ı doğuyu itaati altına alması ve bazı Hitay vilayetlerinin fethi için görevlendirdi.

S. 191

Fethettiği ve ele geçirdiği her yerde merhamet ve şefkate bulundu. İsyan eden bir kişiyi teslim ettiler ve onu yok ve değersiz kıldılar. Kubilay çok sayıda askeri ile birlikte sınır tanımadan oradan doğuya doğru yola çıktı. O, sadıklar sofrasını sermiş olan Şiremun'u yanında götürdü. Yemek ve erzak ihtiyacı için Mengü Kağan'a birkaç defa elçi gönderdi. Zor ve çetin yollardan geçip, nüfuz etti. Karaca Bey'in şehrinde ayaklanma çıktı. Askerleri esir oldu. Yerine getirmek zorunda olduğu sorumluluğu yerine getiremedi ve o tarafa doğru yola çıktı. Katliam ve istila yaptıktan sonra Moğolistan tarafına gidip kardeşine bağlılığını bildirdi. Mengü Kağan bu konuda kurultay yaptı. Eğlence ve zevk törenleriyle meşgul oldu. O sırada, Kadı'ül-Kuddat Şemsü'l-Millet ve Dinü'l-Kavzinî, İsmailiye fedailerinin korkusundan iki büklüm oldu. Saltanatı devam ederken Mülhidler, onların hâkimiyetinde ve Müslümanlar üzerinde büyüklüklerini göstermeye başladılar. Tayurcu Noyan'ın elçileri Abbasî halifesi Musta'sım'a durumunu arz ettiler. Mengü Kağan iki öncüsüyle birlikte öteki padişahlık alâmetini kendisinde gözlemlediği kardeşi Hülâgu Han'ı batı topraklarını ele geçirmesi için görevlendirdi. Her on askerinden ikisinin onunla gitmesini emretti. Askerlerinin sayısı yüz yirmi bine

ulaştı. Şehzadelerden birlik kurup, ardından yola çıktı. Hülâgu Han'ın hikâyesini anlattıktan sonra ulu yurtta saltanat süren bu taife, belgelerde detaylı olarak kayıtlıdır. İnşallah-u Tealâ.

S. 192

Hülâgu Han daha önce İran topraklarına gidip oraları birkaç defa gezdiği için Mengü Kağan Karakurum şehri yakınlarında bir yerde güçlü bir kurultay yapılması için şehzadeler, emirler, noyanlar ve Moğolistan diyarının etrafındakilerin hazır bulunmalarını emretti. Kısa zamanda çok kişi toplandı. Zevk ve eğlence esnasında herkes kabiliyeti ölçüsünde hikâyesini yerine getirdi. O sözden sonra, Cengiz Han'ın damatları konuştu. “ Cihan padişahlığı için gerekli olan padişahlık töresi odur ki, evlerde istikrarı sağlayıp, topraklardan düşmanları temizlemek gerekir” dediler. Mengü Kağan “Yağı kimdir?” diye sordu. “ Cukanların Padişahı Tenktaş ve Çinli bir emirden ibarettir” dediler. Atların inadı ve çevresindekilerin isyan etmesidir dediler. Mengü Kağan bizim babalarımız ve atalarımız, önceki saltanatların uhdesinde bulunanları kullanıp, şehre girerlerdi. Bizde onun istediği doğrultuda hareket edeceğiz dedi. Şehzadeler, padişahlık için ve devletin yanında olanların ve devleti yönetmek için kardeşlerinin yeterli olduğu konusunda ittifak ettiler. O hazretin neye ihtiyacı varsa karşılanacağını beyan etti. Mengü Kağan, onların bu sözünün samimiyetini görmedi ve sadece atlıların saldırmasını emretti.

S. 193

93. HAVANIN KÖTÜ KOKMASI AYNI ZAMANDA YER VE GÖK HALKLARININ İDARESİNİN MENGÜ KAĞAN'IN ASKERLERİNİN ELİNDEN ÇIKMASI, ÇİN VE MAÇİNDEN ÇEKİLMESİ VE ÖLÜMÜNÜN ANLATILMASI

Mengü Kağan, Çin ve Maçin tarafına yönelmeden önce elçileri onun öfkesinin ve haberlerinin işareti olarak kılıç ve oku Çin imparatorunun huzuruna gönderdiği zaman Moğolistan askerlerinin ümitsizliği, kahr ve bıkkınlığı onun kulağına geldi. Dedi ki padişah yerinde ve zamanında söyler. Cesaret alanlar aman dilediler. Şahneyi kabul etmeleri ve haraç vermeleri gerekir. Saldıranların başı onun emrini tanıyıp Allah'a sığındı ve takdiri ile tek başına dışarı çıkıp kaldığı âlemin

geçiş kapısından geri döndü. Elçiler, Maçin'e ulaştıklarında Kuka'nın öfkesine uğrayacaklarını haber verdiler. Onun gazabının kıvılcımı tutuştu. Öfkesini kontrol etti ve kendini dizginleyerek dışarı çıktı ve kaba bir şekilde cevap verdi. “Eğer elçiyi öldürmeyi uygun görürsen size yaraşır olanı sizin kapınıza bırakırım. Padişah, Cengiz Han'ın zamanında çok fazla Moğol askeri bizim topraklarımızı yakıp yıktı, vurup, attı, talan ve yağma edip, harap ettiler. Henüz denizden ve nehirden elimize bir şey getirmediler. Kuruntu ve anlayışla çevrili uzun yer ve topraklara saldırırdı açık ve sade gökyüzünde güneş, dünyayı aydınlattı ve tarım yaptılar. Moğolların öfkesinin zaferi kendilerini gururlandırması gerekmezdi. Soğuk oldu ve buz kesti. Heyhat heyhat tarağın izine rüzgâr ile nasıl sebat eder. Baskı ve ateş yakan Moğollar ince bir dikenin başından korkarlar. Kendisinin ve askerlerinin hayatını korunması gerekir ki adımlarını dertten emin olarak atsınlar” dedi. Elçiler dediler ki “biz o cesarete ve yiğitliğe sahip değiliz. Bu gibi sözleri Han'a, arz ederiz. Ne bu arzu edilen kelimelerden korkar ve canın ve başın yarısı giderse bu hakaret zorluk ve gazabı padişahın duyması için yüzleşmemiz mümkündür” dediler. Kuca'nın yanındakilerden biri hakaret dolu bir mektup hazırlayıp onlarla gönderdi.

S. 194

Mengü Kağan bu durumdan haberdar olduğu zaman öfkeleni. Çin imparatorunun elçisine bir şey söyledi ve geri gönderdi. Kendi komutanlarına savaş için hazır olmalarını emretti. Biz askerlerimizi hazırlayıp, Herzehan'a ulaştırız. Ondan sonra elçileri gönderdiler. Hazırda bulunan askerlere emir verdi ve 653 yıllı Şehriver ayında zafer kazandılar. Tuşkanları il yapıp altmış tümenle Tenktaş üzerine yürüdü. Askerler emir gereği, dört kısma ayrıldılar ve her biri bir koldan yola çıktı. Padişah, Karamüren Nehri kıyısına geldi. Konakladığı yerde Oktay'ın torununu, Küyük Han'ın oğlu Şiremun ile Hacun ve Batu suyu geçip fermanı götürdüler. Oktay zamanında olduğu gibi Mengü Kağanın zamanında da devlet en parlak dönemini yaşadı. Bir gün düşmanlardan birisi ona söyledik ki ona saygı ve hürmet Çin ülkesi kadar abartılıdır. Padişah emretti. Kağan cevap olarak” bunların hepsiyle terbiye edildiğini göreceksin” dedi. Ondan, çocuklarına bela ve sıkıntı kalacak. Bu nankör topluluğun nimetini annesine dayandırmak gerekir” dedi. O hemen Padişah'a gitti belli bir süre sonra durakladı Tenktaş sınırına yaklaştığında oranın kalesini

kuşatmakla meşgul oldu. Fetihten sonra katliam ve talan yaptılar. Kardeşi Kubilay'ı bir kez daha Hıtaı tarafına gönderdi. Düşmanlarını defetmek ve topraklarını temizlemek için çaba sarf etti. Düşmanlar, Moğol askerleri tarafından ahirete gönderildi. Mengü Kağan şehri, kaleyi ve bölgeyi ele geçirdi. Orada bulunan dağın yüksek bir tepesine yüksek bir kale ve sağlam bir hisar yaptırdı. Kalenin burcu feleğin burcuna eşitlendi. Haberci durumu hızlı bir şekilde anladı. Onun altındakiler anlayamadı. Onun hisarları gökyüzünün hisarları kadar acayip ve gökyüzünü andıran bir kubbe ve sarsılmaya karşı dayanıklı ve savaş aletleri ve bol miktarda erzak saklanabilir diye dönemin afetlerinden ve zamanın olaylarına karşı korunaklı, kaleyi ele geçirmek için Moğol askerleri saf tutup, uzunca bir süre orayı kuşatmakla meşgul oldular. Her seferinde başka bir tedbir düşündüler ama fethetmeyi başaramadılar.

S. 195

Kış mevsimi sona erdiğinde bazıları bahar mevsimini de orada geçirdiler. Havalar ısındı. Moğollar havanın sıcaklığının şiddetinden bunaldılar. Durumlarını Emirlerine arz ettiler. Bu bölgede su yoktur ve bu diyarın toprağı karınca ve yılanlarla doludur diye şikâyette bulundular. Güz mevsimi geldiğinde geri döndüler. “ Mengü Kağandan öğüt verici sözler duymadık, kaleyi ele geçiremediğimiz için göç etmek zaruri oldu” dediler Oranın kokuşmuş havasından askerleriyle birlikte oradan yola çıktı. Mengü, Kağan vebaya yakalandı. Gülgün şarabı içmek ile meşgul oldu. Sonunda yakalandığı ölümcül hastalığı ilerledi. 8 gün sonra 655 [1258/1259] yılında vefat etti. Onun saltanatının süresi yedi küsür yıl kadardır.

HABİBÜ'S-SİYER'DE BÜYÜK MOĞOL İMPARATORLUĞU

S. 16

1. CENGİZ HAN'IN DURUMUNUN KISACA ANLATILMASI

Babası Yesugay Bahadır b. Partan Bahadır, annesi Houleun Ankeydi. Dolun Boldak civarında 20 Zilkade 549 [1155] yılında Tunguz topraklarında dünyaya geldi. Fazıl eşrafından Mevlânâ Şerafeddin Ali Yezdî'nin rivayetine göre adı geçenin [Temuçin'in] tüm letafetinden ve güzelliğinden etkilendiğini söyler. Cengiz Han şanslı bir şekilde dünyaya geldi. [O yıl] Sekiz yıldız o burçtaydı. Bu yıldızlar üçüncü ve sekizinci evrede bulunuyorlardı. Ancak bazı tarihçiler bir araya gelen sekiz yıldızın 581 [1185/1186] yılına denk geldiğinde hem fikir olduklarını anlatırlar. Bu yılda Cengiz Han, Nirun kavminin ulus ve komutanlığını elde etti. Haber erbabları Cengiz Han'ın avucunda bir miktar kan pıhtısı olduğu konusunda aynı fikirdedirler. Bunun anlamı akıllı sahibine bir delildir.

Yiğitliği ve sıcaklığı ile birlikte o yıl Cengiz Han dünyaya geldi. Yesugay Bahadır, yönetimin ve hâkimiyetin dizginini elinde tutan Tader kabilesinden Temuçin adında bir komutanı ortadan kaldırdığı için oğluna Temuçin adını koydu. Temuçin on üç yaşına geldiği zaman Yesugay Bahadır, Tunguz ilinde 562 [1166/1167] yılında vefat etti. Bu olay daha önceden kaynaklarda yazılmıştı. Tankut kabilesine bağlı olduğu vakitlerde Temuçin gece bir rüya gördü. Onun elleri uzuyordu ve her bir elinde bir kılıç vardı. Kılıçlardan birinin ucu doğuya, diğerinin ucu da batıya doğru uzandı. Sabah uyandığında rüyasını annesine anlattı. Annesi, oğlunun rüyasını “sen, doğu ve batı âleminin sahibi olacaksın. Kılıcının gücüyle doğu ve batı topraklarında çok kan akacak” şeklinde tabir etti. Bunlar muteber tarih kaynaklarında yazılıdır. Babasının ölümünden sonra düşmanları birkaç kere onu yok etmek istedi. Ancak kaderi öyle yazıldığı için büyük bir devlet kurdu ve o beladan kurtuldu. Otuz yaşına geldiği zaman hamle yapıp, ulusunun ve devletinin başkomutanı oldu. Karşı çıkan Türkistan hâkimlerinden bazısı da kırk yaşındaki Karaçar Noyan b. Suçin Ong Han'a sığındı. Ong Han, Kerait kavminin hâkimiydi. O zaman hanlardan bazılarının büyük meziyetlerine ve önemli ayrıcalıklara sahip

Temuçin, sekiz yıl süreyle Ong Han'la yol arkadaşlığı yaptı. Daha sonra her iki tarafın arası açıldı. Temuçin ona karşı zafer kazandı.

Cengiz Han, Tunguz ilinde 599 [1202/1203] yılında 49 yaşında, sekiz diyar ve cihan fatihliği tahtına çıktı. O zaman ömrü ve devleti tükenen Moğolistan ve Türkistan hanlarını ve hâkimlerini kısa sürede yendi. 602 [1206] yılında ona tâbi olan Moğollar, tatlı düşüncelerini söyleyip, ismini Temuçin yerine Cengiz Han olarak değiştirdiler. Doğu ve kuzey ülkelerini ele geçirdikten sonra Sultan Muhammed Harezşah'ın topraklarına komşu olmasına sebep oldu. Cengiz Han 615 [1218/1219] yılında Mâverâünnehr'e doğru yola çıktı. Türkistan halkını öldürüp yağmaladıktan sonra 617 [1220/1221] yılından önce Buhârâ'ya ulaştı. O yıl, o toprakların tamamında gereken çabayı gösterip kan döktü.

S. 17

Cebe Noyan ve Subeday Bahadır'ı otuz bin süvari ile Muhammed Harezşah'ın peşinden gönderdi. Onlar ulaştıkları hiçbir yerden etkilenmediler. Çünkü Cengiz Han onları Mâverâünnehr için görevlendirmişti. [Cengiz Han] Amuye nehrini geçip ve Belh'i tahrip etti. Tuli Han'ı cesur askerleri ile birlikte Horasan topraklarını ele geçirmesi için görevlendirdi. Tuli, o toprakların çoğunu viran etti. Hiçbir yeri ve canlıyı sağ bırakmadı. Cengiz Han Belh'ten Talekan'a gitti. [Moğollar] kendi âdetlerine göre kıyama durdular. Ondan sonra büyüklük taslayan Celaleddin Harezşah'ı defetmek istedi. Sultan Celaleddin'in durumu ikinci cildin sonunda anlatılmıştır. Behram Han'ı perişan etti. Bir kez daha Mâverâünnehr'e gitti. Oradan ana yurduna geldi. 621 [1224/1225] yılı Zilhicce ayında amacına ulaştı. Ömrünün son günlerinde Tenket ve Kaşın hâkimi Şidargu ile arasında büyük bir savaş oldu. Bu savaştan Cengiz Han zafer ve galibiyet elde etti. Ancak yakın bir zamanda hastalığa yakalandı. Gücü ve kuvveti kalmadı. 4 Ramazan 624 [1227] yılında Tunguz ilinde vefat etti. Cengiz Han hayatta olduğu vakit yaklaşık yetmiş beş yaşındaydı. O, yirmi beş yıl süreyle cihan sultanlığı yaptı.

Cengiz Han'ın karısı ve cariyesi çoktu. Beş yüz kadın içinde Börte Kuçin en kutlu olanların başında gelirdi. O kadından beş çocuğu oldu. Börte Kuçin, Kongrigat hâkimi Dey Noyan'ın kızıydı. Kancur, Altan Han'ın kızı, Kuri Süren Tayang Han'ın

kızı, Bisulun, Camoka'nın kızı, Kulin, Tayirsu'nun kızıydı. Zafernâme'de beş kız, dört erkek dokuz çocuğunun olduğu rivayet edilir. Börte Kuçin'den olan çocuklarının itibarı daha fazlaydı. Onların isimleri Cuci, Çağatay, Oktay ve Tuli'dir. Cengiz, bu dört çocuktan her birini önemli görevlerin başına getirdi. Av ve meclis toplantılarının düzenlenmesi işini Cuci'ye verdi. Yasa işleri ve kanunları uygulama, cezalandırma ve alma işlerini Çağatay'a havale etti. Ülkenin geneli idaresi, barışın sağlanması için gerekli tedbirleri alma görevini Oktay'a verdi. Uluğ Noyan olarak da bilinen Tuli Han'a askerinin ihtiyacını karşılaması, son olarak da seçkin askerlerin ona bağlanmasını emretti. Cengiz Han hayata iken ele geçirdiği toprakları ve elde ettiği ülkeleri evlatları ve yakınları arasında paylaştırdı. Aralarındaki bağların sağlamlığını ve birbirlerine bağlılıklarını sözleriyle ölçmek için konuştu. Cengiz Han hiçbir dine ve millete bağlı değildi. Bir mezhebe aşırı bağlılıktan kaçınırdı. Büyük âlimler ve zahitler taifesini yüceltti. Bu anlamda padişah sarayında niyazsız büyük bir sultanlık ve kolaylık ardından geldi. Çoğunlukla yasa ve kanunlar Moğollar arasında bâki kaldı. Cengiz Han bu yasaları ölçü olarak bıraktı. Sonunda onun baş veziri Mahmud Yalvac-ı Buhârî, kuralları özenle uyguladı. Söz üstadlarının kaleminin çabasıyla Cengiz Han'ın durumu ve ahvalinden kısaca bahsettik. Onun devlet yönetiminde olduğu günlerde meydana gelen bütün olaylardan bazılarının detaylarının açıklanmasının yansımalarını göreceğiz.

S. 18

2. CENGİZ HAN'IN ONG HAN'IN YANINA GİTMESİ ONLARIN DOSTLUKLARI VE KARŞI KARŞIYA GELMELERİNİN SEBEPLERİNDEN BİR KISMININ ANLATILMASI

Cengiz Han'ın ferman buyuran ata ve ecdadları Nirun kavmindendi. Moğol ve Tatar kabilelerinin bağlı oldukları bir padişah yoktu. Ancak bir kabile, iki kabileden güçlü bir hâkimiyete sahipti. Bu kavimler düşmanlık yolunu seçtiler ve birbirlerine kötülük yaptılar. Cengiz Han'ın yaşlı babasından geri kalan ve ona bağlı olan kabilesi ondan vazgeçip Tayiçiut kabilesine bağlandılar. Bu zorluklar sayesinde gerekli birçok şeyi zorda olsa ele geçirdi. Birkaç defa helâk oldu. Sonunda zorlukların üstesinden gelmeyi başardı. Doğru yolu bilen ve Cengiz Han'a sığınan

Kaçar Noyan b. Suçin, Ong Han'ın hâkim olduğu Kerait kabilesi ona bağlıydı. Diğer Türkistan Hanlarından daha çok makama ve toprakları yönetme güç ve kudretine sahipti ve Aynı zamanda seçkin ve müstesna bir yere sahipti.

Reşidî tarihindeki bir görüşe göre eski zamanlarda Türkler arasında bir padişah vardı. Onun siyah tenli sekiz oğlu vardı. Siyah olmaları sebebiyle onlara Kerait denirdi. Teni siyah tüm Kerait kabilesinin hâkimi Ong Handı. Ong Han, o topluluğunun soyundan geldiği için bir anlamda vilayetin tek valisiydi ve adı Ong Tuğrul idi. Babasının adı Gurhergu b. Merğurdu. Ong Han ve Yesugay Bahadır arasında uzun yıllardan beri süregelen sağlam bir dostluk ilişkisi vardı. Cengiz Han babasının vefatından sonra ona göre daha ihlaslıydı. Yeniden ortaya çıkma hevesine kapıldı. Kısacası Kerait kavmine ulaştığı zaman Cengiz Han'a şefkat gözüyle bakıp kolaylık ve saygı gösterdi. Ong Han'ın vezirlerine göre kendisi merhamette olgun ve lütufkârdı. Cengiz Han çok akıllı ve zeki olması, güzel sözler söylemesinden dolayı kısa sürede Ong Han'ın topraklarının ve mallarının geleceğini elinde tuttu. Ong Han'ın yanında yer aldı. Sonunda çoğunlukla önemli sevabı bol işler yaptı. Onun sözlerinde bir saldırganlık yoktu. O zamanlar Cengiz Han, Ong Han'ın dostuydu. Ong Han'ın kardeşi Camoka, onlara başkaldırdı ve karşı geldi. Ong Han ve Cengiz Han'ın öfkesi ve gücü sayesinde Camoka'ya karşı zafer kazandılar.

S. 19

578 [1186/1187] yılında Cengiz Han ve Ong Han, Merkit kabilesi hâkimi ve lideri Tugnaski'yi yendi. O günlerde Tayiçiut, Salciut, Celayir, Kongrigat kabileleri isyan yolunu seçince Cengiz Han ve Ong Han o kabilelerin üzerine yürüdüler. Askerlerin geçitteki safını kırdılar. Bu durum kavimler için kıyamet alâmetlerinin başlangıcı oldu. Hepsi birbirlerine düştüler. Cengiz Han sekiz yıl süreyle Ong Han'ın devletine sığınıp mutluluk ve ikbal bulduğu için günden güne gücü ve itibarı artıyordu. Kötülük ve hasedin ateşi gizli düşünce sahiplerini meşgul etti. Birbirlerine yardım ederek onun [Cengiz Han'ın] kökünü kazımak istediler. Ong Han yanındakilerin gaflette olduğunu sebep göstererek karşı çıkıp, bağımsızlığını ilan etti. O taifenin tamamı Camoka'nın hâkim olduğu Caciret kabilesindendi. Sayıları diğerlerinden fazlaydı. Ong Han duyduğu bu sözleri kabul etmedi. Camoka, Ong Han'ın oğlu Sekun, bazı tarihçiler ondan Sonkun olarak bahsederler. Sonkun, Cengiz

Han ile birlikte hareket etmek niyetindeydi. Sonkun, Cengiz Han'la gönül birliği yaptı ve birkaç defa babası onu öldürmek için hırslandı. Sonunda ok hedefine ulaştı. Ong Han, onun için karar verdi. Seher vakti Cengiz Han gaflet uykusunda olduğu vakit onun kellesini koparmak istedi. Onun bu hırsı içindeki haset isteğini yaktı. Konuyla ilgili düşüncelerini yanından bulunan emirlerinden birine anlattı. Batu ve Gişlik adında iki çocuk ona süt getirmişlerdi. Çadırdan dışarı çıkıp duydukları sözleri anlatmak için Cengiz Han'ın ordusuna doğru yola çıktılar ve durumu arz ettiler. Cengiz Han, muhbirlerden duyduklarına çok öfkelen-di. Karaçar Noyan'la görüştü. O gece kendi askerlerini çadırlarından çıkardı. Hıtay vilayeti sınırlarında bulunan Gelateyn mevkiinde bir dağın eteğine sızıp oraya yerleştiler. Bütün gece Ong Han'ın askerleri Cengiz Han'ın ordusunu tanımaya çalıştı. [Ong Han] Askerlerine çadırları gördükleri zaman ok yağmuruna tutmalarını emretti. Ondan sonra çadırlarda hiç kimsenin olmadığını fark ettiler. Ardından Cengiz Han harekete geçti. Bir dağın eteklerine ulaştı. Az sayıda kişiyle dayanamadılar. Sabahtan akşama kadar silahlarını kullanmakla meşgul oldular. O karanlık gecede her biri bir mesafe katedip bir çeşmenin yanına geldiler. Savaşta onun vezirlerinden bir kişiyi elçi olarak gönderdiler. Her şeyin uygun bir şekilde deftere yazılmasını emretti. O elçiyi Ong Han'a haber vermek üzere gönderdiler. Cengiz Han ve Timurların hakanı Timur Güregen'in zamanında Mâverâünnehir ve Horasan taraflarında ikamet eden Turhanlar o topraklara toplandılar. Bunlar Batu ve Küçlüğ'ün neslindendi. Batu ve Küçlüğ'ün soyu Tebakul Beykut ve oğlunun zamanına dayanır. Kısacası Cengiz Han Balune çeşmesinin başından Hıtay sınırına geldi. Nehrin kıyısından geçti. Oraya dört bin altı yüz askeriyle birlikte hızlıca gelmesi mümkün oldu. Cengiz Han, Ong Han'a elçiler gönderdi. Ona barış teklif edip gafil avladı. Savaşta Karaçar Noyan, Ong Han'ın atına bir ok fırlattı ve onu yere yıktı. Ong Han başka bir ata bindi ve oğlu Sonkunla birlikte kaçmaya karar verdi. Naymanların Hâkimi, Hanlar hanı Tayang Han'a sığındı. Tayang Han'ın iki emiri Ong Han'ı öldürdüler. Sonkun Kaşgar'a kaçtı. O diyarda Hallaç kavminden bir emir kılıç darbesiyle Sonkun'un hayatına son verdi.

3. CENGİZ HAN'IN SALTANATIN BAŞINA GEÇMESİ, DÜNYA FATİHİ OLARAK DİĞER ÜLKE VE İLLERE KARŞI ZAFER KAZANMASININ ANLATILMASI

Cengiz Han, Ong Han'a karşı zafer kazandığı zaman Kerait kabilesini itaati altına aldı. Tunguz ilinde 599 [1202/1203] yılında Hanlık tahtına oturdu. Dünya iktidarını ele geçirdi. Moğol kavimlerinden birçoğu onun itaat çemberinin içine girip, itaat ettiler. Bu haber Nayman Han'ı Tayang Han b. İnanç Han'a ulaştı. Tayang Han, Cengiz Han'ı öldürüp kökünü kazımaları için askerlerine emir verdi. Sınırsız sayıda toplanan askerleriyle birlikte elçilerini Moğolistan tarafına gönderdi.

Tayang Han o zamanlar büyük bir padişaktı. Asıl adı Buka idi. Hitay Han'ı ona Tayang lâkabını vermişti. Cengiz Han'a Tayang Han'ın askerleri, yakınları, evlatları ve emirleri ile birlikte onu defetmek için yola çıktığı haberi geldi. Bununla beraber Cengiz Han 600 [1204] yılı Cemaziyyelâhir ayında seçkin ve değerli askerleriyle birlikte Naymanların hâkim oldukları topraklara doğru yola çıktılar. Tayang Han'da çok sayıda asker topladı. Yiğitler meydanına çıktılar. Savaş günü çarpışmalar sırasında Tayang Han birkaç yara aldı. Kendini bir dağın yamacına attı. Onun peşinden giden bazı emirler, her ne kadar Tayang'ı Cengiz Han'ı öldürmesi için kışkırttılsa da bir sonuç alamadılar. Bununla birlikte padişahın hayatından ümidi kestiler. Maceraya atıldılar ve ölümü göze aldılar. Fedailer, Cengiz Han'ın askerlerine saldırdılar. Moğollar o makamı savunmak için geldiler. Cengiz Han birçok taifeyi helâk etti. Gece olduğunda Tayang Han büyük zorlukla dağdan aşağı indi. Kendisi Bemaniye'ye ulaştı. Ancak orada birkaç gün içerisinde ecelin pençesine esir düştü. Oğlu Küçlüğ, amcasının buyruğuna girdi. Cengiz Han, savaş meydanında Camoka'nın hizmetinde bulunan nökerleri perişan etti. Önce Kamranların padişahını getirdiler. Önceden Cengiz Han'ın nimetlerinden yararlananlar nankörlük ve vefasızlık etmelerinden dolayı onları cezalandırıp öldürdü. Ong Han ve Sonkun'un yanında yer almasından dolayı Camoka'yı parça parça etti. Bu olaylardan sonra tüm Moğol kavim ve kabileleri Cengiz Han'a bağlı il oldular. Ancak Merkit kavminin hâkimi Tokta idi. Tahtına yaptığı ilk saldırıda Tokta ve oğlunu hezimete uğrattı.

Tayang Han'ın kardeşinin itaatine girdiler. Cengiz Han, oradan aynı zamanda Kaşın olarak bilinen Tenket'e gitti. Kısa sürede Hitay'ı kuşattı. Kaşın vilayetinin tamamını aldı ve çoğu malı yağmalayıp, ele geçirdi. 602 [1206] yılı Recep ayında Perselin şehri Beytü'l Şerif adıyla şereflenmişti. Etrafı dağ ve çöl ile çevrili olduğundan askerlerin saldırısına uğradı. Perselin şehri reyhan ve gül bahçeleriyle süslüydü.

S. 21

Cengiz Han yeniden kurultay yapılmasını emretti. Türklerden büyük bir grubu kurultaya çağırdı. Değerli şehzadelerinin, bilge emirlerinin ve çoğunlukla Moğolistan'ın büyük ve küçük diyarlarının beylerinin dokuz beyaz tuğ altında toplanmalarını emretti. Onun gölgesinde dünyanın en büyük makamına adım attı. Cengiz Han af ve merhametiyle yanında bulunan herkese yakınlaştı. Devlet adamları ve yakınları karşısında el bağladılar. Kadınlar dualar ve senalar ettiler ve o mecliste bulunan herkes gereken duayı ve niyazı yerine getirdi. O sırada Kacu adında ona bağlı Moğollardan birisi But Tengri lâkabına sahipti. Büyük, küçük, genç, yaşlı herkesi kendisine bağlı kalmaya davet etti. “Bazen gökyüzüne yükseldiğimi görürüm. Bazen yüce yıldızlar ve burçlarla konuşurum” dedi. Cengiz Han, bu meclise girdi. O zamana kadar Cengiz Han'ın adı Temuçindi. [But Tengri] “ Tanrı, bir gece bana yeryüzünü Temuçin'e çocuklarına ve onun soyundan gelenlere verdim. Şimdi ona Cengiz Han adını veriyorum” dedi. Tanrı Temuçin'in adını Cengiz Han olarak değiştirdi. Biz eskiden kendisine Temuçin derdik. Herkes ona bu şekilde hitap ederdi. Onun ismini Tanrı verdi” dedi Bu yüzden adı Cengiz Han oldu. Şahlar şahı olmasına rağmen Cengiz Han her şeyi bilemezdi. But Tengri uydurma ve yalandır. Ancak ilk günlerde Cengiz Han'a yapılan saldırıları bilemedi. Bir kez daha But Tengri yüce olmaya heves etti. Bir keresinde genel emirlerden birini uygulamak için Cengiz Han, kardeşi Cuci Kasar ile sohbet etmeye başladı. Cuci, onun hakkını gasp edince kardeşini yere çaldı. O, artık bir daha ayağı kalkamadı. Camiü't Tevârih'te anlatılır ki But Tengri'nin oğlu Mönkelig İnciki'ydi. Onun soyu Kungyan b. Ezyadet'e dayanırdı. Yesugay Bahadır'ın vefatından sonra Cengiz Han'ın annesi Houlen Anke onunla bağlarını koparmıştı. But Tengri sıcak ve soğuktan zarar görmemiş kar ve buzla kaplı Otan Kavran adını verilen bir dağda tek başına yaşar, hiç kimseden yiyecek istemezdi. Dünya padişahı bu kurultaydan sonra Buyruk Han'a

saldırdı. Ani bir baskınla av köşkünde bulunan selvi boylu Uluğ Tag'ın ve Buyruk Han'ın eceli oldu. Buyruk'un kardeşinin çocuğu Küçlüğ b. Tayang Han durumdan haberdar oldu. Tokta Bekki ile işbirliği yapıp, küçük bir vadiye kaçtı. Cengiz Han onun arkasından gitti. Askerleri, onları yakalayıp huzura getirdiler. Tokta acı çekerek öldürüldü. Küçlüğ, Gurhan'a sığındı.

Bu olaydan sonra Nazımşahlar şahının askerlerini hatırladım. Onlar, Cengiz Han'la karşılaştılar. O toplulukta bulunan herkes şah tarafından öldürüldü. Onların hepsi İdi Kut olarak bilinen Uygur hâkimine meyil ettiler. Çünkü devletin sahibi, Cengiz Han'ın güçlü sesini ve ünlü öfkesini duyduğu için Gurhan'ın itaatine girdi. Ne garip ve tuhaftır ki daha sonra bu topluluk Cengiz Han'ın hizmetine girdiler. Cengiz Han, onlara merhamet gösterdi.

S. 22

4. HITAY'IN CİHAN PADİŞAHININ ELİNE GEÇMESİNİN ANLATILMASI

Moğol kavim ve kabileleri Hitay Hanı'na bağlı olduklarından dolayı ona karşı öfke duyuyorlardı. O zamanlar Cengiz Han'ın askerlerinin sayısı ve katırlarının yükü oldukça fazlaydı. Cengiz Han, o toprakları ele geçirmeyi hayal ediyordu. İlk önce, eskiden beri yanında bulunan ve iyi konuşan ve imtiyaz sahibi olan Cafer Hâce'yi Altan Han'ın yanına gönderdi. Mektubun üslûbu Han'ın öfkesinin ateşini yükseltti. “Hitay memleketi Müslümandır. Asla hiçbir düşman ayak basamayacaktır. Bu şehir gökyüzündeki [Allah] tarafından korunmaktadır. Hevesli olanlar hiçbir zaman oraya giremeyecektir. Cengiz Han'ın bizi kısa boylu Moğollarla bir tutmaması gerekir. Zahmet çekmesi konusunda bilahare kendisine karşı açık değiliz. Eğer bir vilayeti ele geçiremeyip geri dönerse askerlerin zaferi bize sığınmak olacaktır. O, her şeyi görecektir” diye cevap verdi. Cafer Hâce bu gibi sözleri duydu ve geri döndü. Cengiz Han'ın yanına geldi ve Altan Han'ın söylediği sözleri dile getirdi. O vakit Cengiz Han'ın omzundan büyük bir yük kalktı. Belden el bağladı ve başını yukarı kaldırdı. Bir kez daha zafer kazanmak için Tanrı'ya yalvarıp yakardı. Bu durum dokuz gün sürdü. Tanrı'ya yalvadıktan sonra askerlerden bir grubu Ordubalık'ı korumak için görevlendirdi. Hitay tarafına sefer düzenlenmesini emretti. O vilayetin sınırına

vardıktan sonra kısa sürede güzel bahtlı yetmiş bin kişilik bir tümenle orayı fethettiler. Böylece birkaç şehri ele geçirdiler. Altan'ın oğlu haberi duydu. Ahzar şehrindeki askerleriyle birlikte oradaki binlerce Moğol askerini gördü. Şimdiye kadar bu kadar çok sayıda asker görmemişti. Kalkıp dışarı çıktı. Vadinin başında bir yer seçti. Komutanlarından bir grubu ve çok sayıda askerini ülkenin sınırları ile ilgili bilgi toplamaları için gönderdi. Moğolları ele geçirmek için fırsat kolladı ve durup beklemeye başladı. Aniden Cengiz Han'ın bir şehri fethettiğini, oğlu ve yakınları arasında bölüştürdüğünü duydular. Şüphesiz fırsatı ganimet saydılar. O tarafa doğru saldırdılar. O sırada Moğollar yemek pişiriyorlardı. O askerlerin gölgesini gördüler. Cengiz Han bu durumda hemen atına bindi ve askerlere tencereleri dökmelerini emretti. Topluluğun dizginlerini ele geçirdi. Hıtaylar'a saldırdı. İlk saldırıda, Altan Han'ın ordusu bozguna uğradı ve onlardan büyük bir grup ok atmaktan yoruldu. Teslim olma kemendini seçtiler. Bu olaydan dolayı Cengiz Han ve Altan Han birbirlerine karşılık verdiler. Bir kez daha Moğollar onları ele geçirdiler. Altan Han kendi ülkesi olan Darü'l-Mülk'e kaçtı. Cengiz Han da peşinden yola çıktı. Altan Han bu belaları defetmek için emirleri Kukinak, Bunk Şah ve Cenk Sanek ile görüşme yaptı. Cenk Sanek, uygun olanın onlarla barış yapıp, rahat etmek olduğunu ve düşmanları ile görüştüktan sonra ülkede barış olacağını söyledi. Altan Han bu düşünceyi beğendi. Barış yapmak için bir elçiyi Cengiz Han'ın yanına gönderdi ve kızı Kencu'yu ona verdi.

S. 23

Cengiz Han'ın askerleri, Altan Han'ı ele geçirdiler ve geri döndüler. Altan Han, oğlunu Cıkdu şehrinde bıraktı. Onu büyük emirlerinden Gökyay, Cenk Sanek ve Song Cunku ile birlikte Cengiz Han'ın huzuruna getirdiler. Altan Han kendisi için Yemk şehrini yaptırmıştı. Sağlamlıkta kale ile gökyüzünün kavga ettikleri o yere intikal ettiler. Bu durum Câm-î Reşîdi'de anlatılmaktadır. Bu çok uzak belde kırk fersah uzaklıktaydı. Üç ordu ile birlikte her bir ordu geniş nehrin her bir tarafından sabahtan akşama kadar geçmeye çalıştılar. Bir sefer de bir taraftan öteki tarafa gidip geldiler. O şehirde sıcak ve soğuk meyveler olurdu. Kısacası Altan Han'ın gidişinden sonra o toprakların malının durumu değişti. Emir ve askerlerden büyük bir kısmı isyan bayrağı açtı. Kötülük ve şer ülkenin etrafını sardı. İş öyle bir yere vardı ki

Altan Han'ın oğlu yönetimi emirlerine bırakıp babasının yanına gitti. Ebubekir olarak bilinen Cürce hâkimi, bir elçiyi yıldırım hızıyla Cengiz Han'ın yanına gönderdi ve itaat edeceğini söyledi. Onu kalıcı yapmak için Darü'l-Mülk'e haber verdi. Onunla birlikte Cengiz Han, Tuman Mülka ve Samuge adında iki emirini çok sayıda askerle birlikte Hıtay tarafını ele geçirmek üzere görevlendirdi. Onlar Cıkdu'ya gittiler. Birkaç kez orayı kuşatmakla meşgul oldular. Zaman uzadıkça kuşatma altındakilerin gücü tükendi. Altan Han halkın çaresizliğinden haberdar oldu. Emirlerinden Tuman Buka Şah'ı üç emir ile birlikte Cıkdu'nun büyük topraklarına göndermeye karar verdi. Emirlerine, tüm nökerler ve askerlerinden her birine üç ölçek yiyecek götürmelerini emretti. Otuz taş menziline ulaştılar. Cengiz Han'ın emirlerinden bazıları geri döndüler. Cengiz Han onları kaçırdı. Erzakları depoladı. Bu haber Cıkdu'da duyulduğunda Kunyek Cenksan [Altan Han] çok üzüldüğünden zehir içti ve öldü. Sung Cunk, Yemk'e kaçtı. O zaman Hıtay tahtı cihan padişahının emirlerinin eline geçti. Cengiz Han bu fetihten haberdar oldu. Kutgu Noyan'ı diğer iki emiri ile birlikte Altan Han'ın Darü'l-Mülk'üne gönderdi. Define ve hazinelerin taşınmasını emretti. Onlar oraya doğru gittiler. Altan Han, sayısız ve eşi benzeri olmayan hazinelere sahipti. Cengiz Han'ın huzuruna vardılar. Han mutlu ve mesut oldu. Seçkin ilde 601 [1204/1205] hicri yılında başarılı oldu ve Hıtay topraklarını ele geçirip, Kuymak-ı Celayirî'yi topraklarına kattı. Cıkdu sınırına gelip orduya katıldı. Amacına ulaştı. Bundan birkaç gün sonra vazgeçti ve içindeki kuşkularını yok etmek için Hıtaylar'a boyun eğdirdi.

S. 24

5. KARAHİTAYLARIN DURUMUNUN VE ONLARIN HÂKİMİ OLAN GURHAN'IN DURUMUNUN ÖZETİ, KÜÇLÜĞ HAN İLE ARALARINDAKİ OLAYLAR VE EN SON TOPRAKLARININ O KAVME BAĞLANMASININ ANLATILMASI

Karahıtay kabilesinin kökeni ve soyu Hıtay vilayetindedir. Onlar için en güzel vilayetti. Padişah'a Gurhan derlerdi. Cengiz Han gelmeden önce birçok kavme mensup olanlar kendi aralarından ve yakınlarından yetmiş kişilik kalabalık grupla Kırgız topraklarına gittiler ve Kırgızlar ile aralarında çekişmeler başladı. Oradan İymel'e gittiler. İymel'de yaklaşık bin hanelik bir şehir kurdular. Türklerden

korkmadan bu şehirde toplandılar. Moğollar oraya Ordubalık adını verdiler. Balasagun şehrinin Efrasyab'ın neslinden gelen iyi bir han'ı vardı. Ancak o kadar güçlü değildi. Karluk ve Köngli halkları onun topraklarına saldırdılar. O şehirleri yağmalayıp talan ettiler. Bu kavimler Gurhan'a bir elçi gönderdiler ve ayrıcalık istediler. Gurhan o topraklara hızlıca gidip Balasagun'u ele geçirdi. Şengernuk ve Könglilerin sayısı yeterli değildi. Gurhan Balasagun'a gitti ve tahta oturdu. Efrasyab'ın torunlarından birinin ismini aldı. Ona Baylak Türkmen ismini verdiler. Ona karşı olan kavimleri itaat altına aldı. Yenilen topluluktan bir kısmını Kaşgar ve Hoten'e gönderdi. O vilayetlere ve diğer vilayetlere düzen verdi. O zaman Mâverâünnehir ve Fergana hâkimlerini de kendine il yaptı. Bu bilgiler ikinci ciltte kayıtlıdır.

Karahıtaylar 552 [1157/1158] yılı Safer ayında Sultan Sencer'le savaştılar ve onu bozguna uğrattılar. Gurhan öldükten sonra karısı Kuyunk tahta geçti. Karahıtaylar, Kuyunk'a bağlı kaldıkları sürece kötülük ve zina yapmadılar. Ona itaat ettiler. Nefsinin hevesi ona galip geldiği zaman onu, sevgilisiyle birlikte ortadan kaldırdılar. Gurhanlık lâkabını Gurhan'ın kardeşine verdiler. Barlukun'un itaatine girdiler Gurhan ile Harezmsâhlar bazen aralarında anlaşma yaptılar, bazen de savaşa el verdiler. Bu hikâyenin kısa özeti ikinci cildin sonunda tamamen anlatılmaktadır. Tayang Han öldürüldükten sonra Buyruk Han da katledildi. Küçlüğ, Gurhan'a sığındı. Gurhan, Küçlüğ'e şefkat nazarıyla baktı ve onu kendisine damat yaptı. Canını kötülükten kurtardı. Cengiz Han, Hıtay'a doğru yola çıktı. Küçlüğ bağımsızlık hayali kuruyordu. Bir gün Gurhan arzusuna ulaştı. Beşbalık ve Gatalık da bir süre Nayman askerleri ile kaldı ve Küçlüğ'ün kabiliyet ve yeteneklerini duydu ve gördü. Bu yüzden onu ödüllendirdi ve ona bir hanlık verdi. Küçlüğ, baba ve ecdad topraklarına ulaştığı zaman onun şöhret ve namı o diyarda duyulmuştu. Nayman askerlerini topladı. Merkit hâkimi Tacıgan ona bağlandı. Askerleriyle birlikte ona büyük destek verdi. Küçlüğ'ün asker sayısı Gurhan'dan fazla olduğu için ona karşı gelmeye başladı. Yağma ve talan ateşi onun ülkesinin etrafını sardı. Küçlüğ bir elçisini Muhammed Harezmsâh'a gönderdi.

S. 25

Sultan, ona Gurhan'ın istikbalinin uygun olacağını haber verdi. Küçlüğ ” bu tarafta Sultan, Gurhan'ı daha önce yenerse Kaşgar ve Hoten Sultan'ın olacaktı. Eğer ben Sultan'ın yardımını alırsam, Sultan, Fenaket suyuna kadar sahip olur.”dedi O zaman iki padişah iki taraftan Gurhan'ı öldürmek için yola çıktılar. Küçlüğ, Mihammed Harezmsah'dan daha önce oraya ulaştı. Gurhan ile savaştı ancak bozguna uğradı. Ondaki sonraki durumlar ikinci cildin sonunda anlatılmıştır.

Sultan Muhammed ve Gurhan birbirilerini öldürmek düşüncesindeydiler. Bu yüzden Gurhan, Sultan'ın karşısında yer alan muhalifler ile birlik oldu. Gurhan, o mağarada yenildi. İki asker kalbini kılıç ve hançerle parçaladılar ve büyük bir sevinç yaşadılar. Yüzünü engelleyen toza dikkatle baktığında galibi mağluptan ayırt edemediler. Her iki tarafta yağma ve talan yaptı. Onun askerleri batıya doğru kaçtılar. Gurhan Balasagun'a ulaştığında o şehrin halkı da Karahıtaylar'ın saldırısından bezmişti. Harezmsah'ın peşinden geldiğini zannettiler. Yolları kapatıp Gurhan'ı şehirden geçirmedi. Ok ve taş atıp, ateş yakarak savaş ile meşgul oldular. Gurhan kuşatmaya ve savaşmaya başladı. On beş gün zorluk ve güçlükten sonra solmuş şehri aldı. Halkı öldürmelerini emretti. Üç gün, üç gecede kırk yedi bin kişiyi öldürdüler. Askerler, Gurhan'ın hazinelerini zamanında boşalttıkları için öteki askerlere bir dirhem kalmamıştı. Mahmud Bayî fazla mala sahipti. Gurhan'ın ondan bir şey istemesinden korktu. Mallarından bir kısmını hazineye vermeyi teklif etti. Emirler bu olaydan elde ettikleri ganimeti hazineye teslim ettiler. Gurhan bu sözleri duydu ve rıza gösterdi. Emirler, onun düşüncelerinden haberdar oldular. Her biri bir bahaneyle etraftan çekildiler ve isyan ettiler. Küçlüğ bu durumdan haberdar oldu. Fırsatı ganimet bildi. O tarafa doğru saldırıya geçti. Aniden habersiz gelen bir bela gibi Balasagun'a girdi. Gurhan mütevâzilik ve alçak gönüllülükten başka bir çare bilmiyordu. Küçlüğ'ün hizmetine girmeye niyet etti. Ancak Küçlüğ bu duruma razı olmadı. Onu hesaba çekti ve bilinen bütün topraklarını aldı. Gurhan bu olaydan sonra iki yıl yaşadı ve doksan beş yaşına geldiğinde bâki âleme göçtü. Seksen bir yıl saltanatı ve ikbâli oldu.

6. KÜÇLÜĞ HAN'IN HÂKİMİYETİ VE YAPTIĞI HİLELER, CEBE NOYAN'IN ONUN KÖTÜLÜĞÜNÜ DEF ETMESİNİN ANLATILMASI

Gurhan'ın vefatından sonra Küçlüğ bağımsızlığını kazandı. Kısa sürede Almalık, Kaşgar ve Hoten'i ele geçirdi. Zulüm ve kötülük ateşini yüceltmekle uğraştı ve dumanları yükseldi. O kötü şanslı bir putperestti. Karısı Nesârî milletine tabî idi. Kuşkusuz bu iki bağı yüzünden Müslümanlara azap vermeye başladı. Herkes üstünlük kurallarından zarar gördü ve onu öldürdüler. Küçlüğ Hoten'i ele geçirdiği vakit âlimlere ve bilginlere kötülük etti. Hezeyanlarını kendi içinde yoğurdu. Dini bilgisine güvenenlere duyurmaları için şehirde tellallar çıkarmalarını emretti. İlim ehli ve salihlerin meydana toplanmasını emretti. Üç bin kişi toplandı. Küçlüğ onlara döndü. “Allahtan başka kimseden korkmayan, doğru sözden ayrılmayan bir kişi ile diğer konularda iyi niyetle tartışmak isterim” dedi.

Âlimlerin en yücesi büyük âlim, Muhammed Hotenî, Muhammed'in dinin kurallarını anlatmak için ortaya çıktı. Konuşmaya cesaret buldu. Art niyetli Küçlüğ ile konular üzerine tartışmaya başladı. Hotenî din konusunu kanıtları ve delilleri ile ispatladı. Küçlüğ'ü hezimete uğrattı. Küçlüğ bedbaht ve aciz durumda kaldı. Akılsızca davranıp Hazreti Peygambere edepsizce sözler söyledi. Bu çok kötü oldu. Hâşâ Hazreti Nebi'ye ve Âlemlerin Rabbine inanan tek bir dindara bile tahammülü yoktu. Hotenî “toprak ağzına dolsun, ey din düşmanı” dedi. Küfür ve zulüm ehli, duyduklarından dolayı kötü oldu. Küçlüğ, o yüce insanı tutuklamalarını ve İslâm dininden dönmesi için eziyet etmelerini emretti. Ona uygun bir ferman çıkarıp onu cezalandırdılar. Yaptırdığı medresede bulunan itikadı temiz âlimler onun [Hotenî] dininden döneceğini düşünerek ümitsizliğe düştüler. Onu dört çivi ile çivilediler. Allah'ın mağfireti hâsıl oldu. Mevlânâ Alâeddin Muhammed Hotenî'nin şahadetinden sonra ezanı, kameti ve o diyarda camilerde cemaatle namaz kılınmasını yasaklandı. Fitne ve fesat çıkarıp zulmettiği değerli ülkesi Allahın takdiriyle Müslümanlardan biri tarafından kuşatıldı. Bu yüzden Merkit hâkimi Tokta, Küçlüğ'den ayrıldı. Kamkemocik tarafına kaçtı. Cengiz Han bu haberi duydu. Cebe Noyan'ı zafer kazanmış birkaç tümen asker ile birlikte Küçlüğ'ü defetmesi için

görevlendirdi. Cebe bu ferman üzerine Kaşgar'a doğru yola çıktı. O vilayete yaklaştığı zaman Küçlüğ hezimete uğradı. Cebe Kaşgar'a girdi. Çarşıda, pazarda kendi baba ve atasının soyundan gelen herkesi tellallar çıkararak çağırdı. Onlar birbirlerine saldırmadılar. Küçlüğ'e bağlı olan herkesin yerini buldular ve öldürdüler. Şüphesiz Ehl-i İslâm onun zulmünden, kötülüğünden ve onun kötü adamlarından kurtuldu. Moğolların çoğu Küçlüğ'ü takip ettiler. Nayman kavminden herkesi yakalayıp katlettiler. Küçlüğ Kuhistan'dan Bedenşah'a kaçtı. Perişan bir halde bir vadiye sığındı. Askerleri ona [Küçlüğ] söz verdiler ve onun yolundan dışarı çıkmadılar. O bölgenin askerlerinden bazıları dağda avlanıyorlardı. Moğollar onları [avcılar] buldular. Onlara “eğer bizden kaçan grubu bize teslim ederseniz sizin canınızı bağışlarız” dediler. Avcılar, Küçlüğ'ü ve ona bağlı olanları yakalayıp götürdüler ve delil olarak teslim ettiler. Onlar Küçlüğ'ün boynunu vurdu. Başını Cebe Noyan'ın önüne götürdüler. Cebe Noyan, onun başını Cengiz Han'ın yanına gönderdi. O zaman Cuci Han'ı Tokta'yı defetmesi için Kamkemicik tarafına gitmek üzere görevlendirdi. Cuci bu sebepten Muhammed Harezşah'ın bahsedildiği konuda anlatılmıştır. Tokta ve kavmi ona [Muhammed Harezşah] sığınmıştı. O zaman anlatılan sebepler yüzünden Cengiz Han Mâverâünnehir'e gelmiştir.

S. 27

7. CENGİZ HAN'IN MÂVERÂÜNNEHİR'İ KILIÇ ZORUYLA VE ÖLDÜREREK O BELDELERİ YURT EDİNMESİ

Cengiz Han doğu ve kuzey ülkelerini rahatlıkla ele geçirip ona karşı koyanlara siyaset ateşini yakıp toprakları fethetmek için Sultan Muhammed'in kendisine yardım etmeyi kabul edip etmeyeceği konusunda ona bir teklif sunmak üzere gittikçe güçlenen ordusuyla Mâverâünnehir'e doğru yola çıktı. Çağatay ve Oktay'ı bu yerleri, Cuci'yi de Cend'i ele geçirmeleri için gönderdi. Alak Noyan'ı Fenakent ve Hocend'e gönderdi. Kendisi de Tuli Han'ı da yanına alarak Buhârâ'ya doğru yola çıktı. Kısa sürede Nur kasabasına ulaştı. O yörenin halkı şehrin kapısından çıkıp onlarla savaşmak istedi. Sonunda Cengiz Han, Danişmend Hâcib adlı tecrübeli ve Müslüman bir komutanını elçi olarak seçti. O da, Nur kasabası halkına huzur ve barışın kapılarını açıp mücadeleden vazgeçmelerini sağladı.

Türklerin şehir kapılarından girdiler ve yanlarına şehrin gençlerini alarak onları dışarı çıkardılar. Nur halkı da Cengiz Han'a boyun eğip itaat etti. O yörenin insanların evlerinde eşyaları vardı ve yaşamlarını sürekli olarak ziraat, tarım ve hayvancılık yaparak sürdürürlerdi. Moğollar orayı istila ettiklerinde mecburen emre boyun eğdiler. Moğollar, Türkleri yağma ve talan ettikten sonra Buhârâ'ya doğru yola çıktılar. 617 [1220] yılının Muharrem ayının başında Cengiz Han'ın fethetmeye muvaffak olduğu ve zamanın ilim ve kemal ehlinin, erdem ve fazilet makamı olan bu beldeyi ele geçirmelerini emretti. Buhârâ kelimesi anlam olarak İlimin toplandığı yer anlamına gelen Buhâr kelimesinden türetilmiştir. Kısa sürede Cengiz Han Buhara yakınlarına geldi ve oraya girip, ele geçirdi. Bir gece önce Harezmsah emirlerinden Kök Han, Sevinç Han, Köşli Han'ın işaretiyle yirmi veya otuz bin cesur asker Moğolların etrafını kuşattılar ve onlara saldırılar. Ancak Moğollar o cesur askerleri katlettiler ve onlar adım adım ölüme gittiler. Buhara halkının çoğunu helâk oldu. Ertesi gün gökyüzünde duran ve gezen yıldızlar, güneş parladığında çekilerek kayboldular. Perişan olan Buhara halkı kapalı olan şehrin kapılarını açtılar. Âlimler, şehrin ileri gelenleri ve seyyidler Cengiz Han'ın hizmetine girip aman dilediler. Cengiz Han onlara süre verdi ve o değerli şehre girdiler. Bir caminin yanına yaklaştıklarında Cengiz Han “ bu sultan'ın sarayı mı? yoksa Allah'ın evi mi? ” diye sordu. Atından indi ve mescide girip, minbere çıktı ve oturdu. Halka “ ovada yem yok, atların karnı acıktı.” dedi. Moğollara çalışmalarını, ambarları doldurmalarını Kur'an ve cüz sandıklarının uzaklaştırmalarını, âlim ve şeyhlere atların yularlarının verilmesini ve ahır yapmakla meşgul olmalarını emretti. Onlar kısa zamanda Moğollara uyum sağladılar. Cengiz Han kısa süre sonra Buhârâ halkının toplanmasını emretti ve minbere çıktı. İlk önce Allah'a hamd ve sena etti. O an Muhammed Harezmsah'ın kusurlarını söyledi.

S. 28

Son olarak “Ey ahali sizin kavminizden olanlar, büyük günahlar işlediler. Bu yüzden gazabımın, izzetimin büyüklüğünü sizin üstünüze gönderdim. Şimdi her ne kadar bu şehir bunu gördüyse bir daha tekrarına gerek yoktur. Değerli eşyalarınızı teslim edin” dedi. Kuşkusuz önce zenginlere değerli eşyalarını teslim etmelerini emretti. Onlar ellerindekilerini vermelerine rağmen işkence ve eza ile aşağılandılar. Bir yarlıg

ve bir Kur'an'ı Harezmsah'a göndermek ve ona itaat etmelerini sağlamak için şehirden çıkarıp gönderdi. Bunun anlamı Cengiz Han'ın hiddetinin nasıl alevlendiğini göstermekti. Buharalılarının evine ateş düştü ve durum çok vahimdi. Komutanlar birkaç gün şehri yaktilar. Ancak kerpiç evler ve camiler kaldı. Ondan sonra Cengiz Han, Buhârâ'nın gençlerini kale muhafızlığına tayin etti ve düzenli bir mancınık birliği kurdu. Moğollar kısa sürede şiddet ve öfkeyle Hasan Hüseyin'i aldılar. Kalede bulunan halkı topluca katlettiler. Kuşatma altındaki eş ve çocuklarını esir ettiler. Kuşatmayı kaldırarak onları düzenli olarak naklettiler. Bu olaylardan sonra Buhârâlılardan birisi gidip onlara nasıl bu hale geldiniz diye sordu. Orada geldiler, yakıp yıktılar, öldürdüler ve gittiler diye cevap verdi. Bu olay kelimenin tam anlamıyla Moğol ordusunun Buhara halkına yaptıklarının kısa bir özetidir.

Cengiz Han, Çağatay ve Oktay'ı Otrar'ı fethetmek üzere görevlendirdi. Onlar o diyara vardıklarında Gayır Han'ın şehre yerleşmiş altmış bin askeri vardı. Şehzadeler o beldeyi beş ay süreyle kuşattılar. Sultan Muhammed Harezmsah, Gayır Han'a yardım etmesi için gönderdiği Karaca Hâcib, Moğollara bağlılığını bildirdi ve bir gece şehrin kapısından dışarı çıktı. Tüm gece Moğollar öfkeyle şehri yağmaladılar. Gayır Han yirmi bin kişi ile kuşatmayı yarmaya çalıştı. Ancak Çağatay ve Oktay, Harezmsah'a bağlı askerleri ve Karaca Hâcib'i öldürdüler. Otrar halkının tamamını kılıçtan geçirdiler. Kaleyi kuşatmaya devam ettiler. Gayır Han'ın her gün elli adamı öldü. Onları defetmeye çalışırken bir kısmı da şehadete ulaştı. Bir ay süreyle kuşatma ve savaşlar devam etti. O günlerde küffarın çoğu da helâk oldu. İki askerden başka kimse kalmayınca Moğollar kaleye girdiler. Gayır Han ve iki arkadaşı kalenin içine sığındılar. Cengiz Han'ın emri gereği onu canlı olarak götürmeleri gerekiyordu. Moğol ordusu ok atıyordu. İki askerde ok ile öldürüldü. Gayır Han'ı yakaladılar. Kaleyi yerle bir ettiler ve burayı yurt edinen tüm sanatkârları öldürdüler. Çağatay ve Oktay büyük ve güçlü bir orduyla geri döndüler ve onu Semerkand yakınlarında bulunan Cengiz Han'ın yanına getirip, huzuruna çıkardılar. Köksaray da ona şehadet şerbeti içirdiler.

S. 29

Cuci Han görevli olarak Cend tarafına gitmişti. O zamanlar Cengiz Han'a bağlı olan ve ticaretle uğraşan Hasan Hacı'yı Siğnak'a gönderdi. Hasan Hacı

Siğnak'a vardığında kötü bir akibete uğramamaları için insanlara nasihat etmeye başladı. Hasan şehre girdiğinde etrafında toplanan serseri, sarhoş ve kabadayı takımı tekbir getirerek onu öldürdüler. Cuci onların bu cüretinden haberdar oldu ve bir öfke seliyle yola çıktı. Askerlerine savaşma gücü olmayan Siğnak'a gitmelerini emretti. Askerler şehre ulaştılar ancak orayı fethedemediler. Moğollar sonunda sabır ve çabayla burayı da ele geçirdiler. Bu viran yerin imarı ile Hasan Hacı'nın oğlu ilgilendi. Cuci Özkent'e doğru yola çıktı. Özkent'i barışla fethetti ve oradan Isbaş'a gitti. Isbaş'ta mücadele etmeye başladı ve onların çoğunu öldürdü. Bu haber Muhammed Harezmsah'tan önce Cend hâkimi Kutluğ Han'a ulaştı. Büyük bir sabırla ve sıkıntılara katlanarak Harezmsah'e doğru yola çıktı. Cuci Han'ın Cendlilere elçi olarak gönderdiği Cintimur, canına kastedenleri öldürdü ve canını kurtarıp Cuci Han'a sığındı. Moğollar 4 Safer 617 [1220]'de Cend şehrinin kapılarına hemen geldiler ve askerleri siperlere, filleri hendeklerin yanına, muhafızları da yüksek kalenin önüne yerleştirdiler. Askerler kaleye girip halkı dışarı çıkardılar. Cend yağma ve talandan kurtuldu. Böylece Cend halkı ile savaşmadılar. Moğollar birkaç talihsiz kişi hariç katliam yapmadılar. Cintimur bu işin zor ve çetin olduğunu söyledi. Cuci, Cend'in imar işini Ali Hoca'ya vererek ona iyiliklerde bulundu.

S. 30

Cengiz Han, Alak Noyan'ı Fenakent ve Hocend'i almakla görevlendirdi. O, Fenakent'e ulaştığında oranın valisi İltegü Melik seçkin askerleri ile birlikte kuşatmadan kurtulmak istedi. Ancak bu kuşatmaya üç gün dayanabildiler. Dördüncü gün aman dilediler ve Fenakent'den çıktılar ve kan dalgalarında boğuldular.

O beldeye vardıklarında oranın valisi Timur Melikti. Timur Melik, Sultan Muhammed Harezmsah'ın en yiğit komutanlarından idi. Her biri otuz Rüstem ve İsfendiyar'dan daha güçlü bin yiğit askeri vardı. Hocend suyu üzerine kurulan kalede yaşıyorlardı. Kısa sürede Moğollarla mücadeleye başladılar ve onların çoğunu cehennem çukuruna gönderdiler. Özel olarak yetiştirilmiş yetmiş kişiyi Otrar'a yerleştirmişti. Kendileri de teknelere bindiler. Rüzgârın yardımıyla suyun üzerinde yola koyuldular. Moğol ordusu Timur Melik'in kaçışından haberdar oldu. Savaşmak için suyun kenarına gittiler. Timur Melik'e can alan oklar değmedi ve küffarın engelinden geçip karşı kıyıya ulaşincaya kadar hata yapmadı. Moğollar onun

peşindeydi. Timur Melik onlarla sürekli savaştı. Sonunda kendine bağlı emirler öldürüldü ve yüklerini bırakmak zorunda kaldılar. O, üç askeri, bir kırık ok ve bir attan başka bir şeyleri kalmadı. Üç Moğol askeri onları takip ediyordu. Askerler, Timur Melik’i tanıdılar. O da hamle yapıp temrensiz oku bir Moğol askerinin gözüne sapladı ve kör etti. İki askeri de başından defetti ve Harezmi’e gitti. Harezmi’den Irak’a, Irak’tan Şam’a geçti. Fitneler onu rahat bırakmadı. Vatan sevgisi onu Fergana’ya kadar sürükledi. Hocend’e gitmeden önce durumları öğrenmek istediği esnada oğlunun Cuci b. Batu b. Cengiz Han’ın valisi olduğunu öğrendi. Hocend’e geldi. Oğluna mal ve topraklarını geri vermişlerdi. Hemen oğluyla görüştü. Ona “babanı görse tanıyır mısın” diye sordu. O da “ben babamdan ayrıldığımda süt çocuğuydum ama onu tanıyan bir kölem var” diye cevap verdi. Köleyi huzuruna çağırdı. Köle, Timur Melik’i tanıdı. Bu haber Türkistan’a yayıldı. O, Cengiz Han’ın tahtında oturan Oktay’dan merhamet ümidiyle yola çıktı. Yolculuk esnasında Kadakan’a rastladı. Kadakan onu tanıdı. Çaresiz kaldı. Kadakan onun ellerini kaldırmasını emretti ve onu aradı. Timur Melik ona “hesap Moğolların takdiridir” dedi. Çünkü Timur Melik temrensiz oku onun gözünü kör etmişti. O meclise geldi ve ondan sözleri soruldu. Bu makama cesurca konuştu. Bunu duyan Kadakan öfkeyle içeri girdi ve kılıcını Timur Melik’in canına sapladı. Artık nefesi geri gelmedi.

S. 31

Alak Noyan önemli işlerinden biri olan Hocendlilerin huzurunu sağladıktan sonra Hayyam kılıcına benzeyen bir orduyla Semerkand’a doğru yola çıktı. Semerkand’ın hikâyesi budur. O zamanlar Muhammed Harezmişah, Tatarların ve Moğolların saldırılarından endişe duyduğu için savaş meclisini topladı. Yüz on bin süvariye Semerkand’a çağırdı. Bu belde çok özel ve seçkin bir yerdirdi. Onun hayal kırıklığı, aczini ve kusurlarını itiraf ettiler. Semerkandlılar tedbir olarak şehre birkaç duvar çekmişlerdi ve hendeklere su doldurmuşlardı. Bunun yanında Cengiz Han, Buhârâ ve Mâverâünnehir topraklarını ilk kez fethetmişti. O gönlündeki işlerden vazgeçmemişti. Zilhicce ayının sonlarına doğru ilim hareketliği artmaya başladı. Bu esnada şehzadeler zevk ve sefaya dalmıştı. Cengiz Han Köksaray’a geldi ve iki gün içinde asayiş sağladı. Üçüncü gün Harezmişah taifesinden bir grup komutan savaşmak için meydana çıktılar. Bir grup Moğol askerini öldürüp diğerlerini de esir

aldılar. Cengiz Han dördüncü gün şehre yürüdü ve Moğol ordusu hızlı bir şekilde hücumla geçti. Şehir halkının dayanma gücü kalmamıştı. Şehrin kapısından dışarı çıktılar. Beşinci gün şehrin zenginlerinden bazıları öldürüldü. Bazıları barıştan yanaydı. Mısırlı muhaliflerden oluşan grupta Sultandan yanaydı. Semerkand Şeyhü'l-İslâm'ı, kadısı ve şehrin ileri gelenleri şehrin kapısından dışarı çıktılar. Şehrin ileri gelenleri hemen kendilerini tanıttılar ve af dilediler. Cengiz Han onlara zorluk ve eziyet etmeyeceğini söyledi ve onların Semerkand'a geri dönmelerine izin verdi. Moğol ordusu, şehrin Namazgâh kapısından girdiler. Kadı ve Şeyhü'l-İslâm'a tâbi olan topluktan on beş bin kişiyi ayırdılar. Geri kalan halkı dışarı çıkarıp şehri yağma ve talan ettiler.

Ertesi gün kalede bulunan Alp Han'a bağlı bin cesur asker dışarı çıkıp Moğol ordusuna saldırdılar ve Irak sınırında bulunan Sultan Muhammed'e ulaştılar. Ona Mâverâünnehir'in durumu hakkında bilgi verdiler. Ertesi gün de Alp Han kaleden kaçtı ve Cengiz Han o bölgeyi istila etti. Harezmsah'ın emirlerinden otuz iki kişi ile birlikte ordunun tamamını katlettiler. Halktan otuz bin kişiyi ayırdılar. Cengiz Han, esirleri evlatları arasında paylaştırdı. Geriye kalan zenginleri de herhangi bir saldırıya maruz kalmamaları için kişi başı yirmi bin dinar kan parası karşılığında serbest bıraktı.

S. 32

8. CEBE NOYAN VE SUBEDAY BAHADIR'IN CENGİZ HANIN EMRİYLE HAREZMSAH'IN PEŞİNDEN GİTMELERİ VE ONLARIN ÖLDÜRÜLMESİ, İRAN ŞEHİR VE TOPRAKLARININ YAĞMALANMASININ KISACA ANLATILMASI

Cengiz Han Semerkand'ta olduğu zaman Sultan Muhammed Harezmsah'ın çok az sayıda asker ile birlikte Horasan tarafından Irak'a kaçtığını duydu. Yönetimi ele almıştı. Devran döndü. Cebe Noyan, Subeday Bahadır ve Togaçar otuz bin silahlı asker ile birlikte Sultanın peşinden yola çıktılar. Cengiz Han, onlara düşmanı ele geçirmeleri için durmadan ve güçleri kalmayana kadar hızlı bir şekilde yol almalarını emretti. Emirler bu ferman doğrultusunda Horasan'a doğru yola çıktılar. Uygun buldukları her yerde durdular ve keyfi olarak hareket ettiler.

617 [1220] yılının Rebiü'lâhir ayının sonun da Yeylan şehrini ele geçirip ardından Amuye nehrini geçtiler. Herat bölgesine gittiler. Herat Meliki birçok elçisini göndererek itaat edeceğini söylediği için Cebe ve Subeday o beldeye hiçbir şey yapmadılar. Hemen ardından Togaçar, Herat'a ulaştı. Ancak Togaçar, Herat Meliki'nin itaat ettiğini duymamıştı. Kuşatmayı başlattı. Kazara biri ok bu kâfiri öldürdü. Cebe ve Subeday ardından gittikleri Zâve bölgesini de kendilerine bağladılar. O halkın emirlerinden yiyecek ve erzak istediler. Zâve halkı kale kapılarını tamamen kapattı. Onlara hiçbir şey vermediler. Moğollar Zâve halkına saldırmak için acele etmediler. Bela yüküyle gelip Zâve halkına kötülük ve fenalık yaptılar. O emirler büyük bir gazapla geri döndüler. Orayı kuşattılar ve büyük katliam yaptılar. Bu diyardan bir diyar kalmadı. Değerli eşyaları kırıp döktüler ve ondan sonra Nişâbur'a gittiler. Oranın halkı ile sulh ile yaptılar. O yerden Cüveyn yolundan büyük Mazenderan'a gitti. Subeday Tûs'a, gitti. Çok sayıda kişiyi öldürdü. Tûs'tan Radakan'a gitti o yerin kuşları ve tabiatı hoşuna gitti. Bu yüzden Radakan'a saldırmadı. Ancak Canuşan ve İsfarayn'daki yanlışları düzeltti. İsfarayn'dan Damgan'a gitti. Oranın serserileri ve işsizler takımını ortadan kaldırılması olayları oldu. Cebe Noyan Mazenderan'daki birçok insanı ve grubu öldürdü. Korkusuz askerlerin çoğu Harezşah'a ait birçok kaleyi ele geçirdiler. Cebe Noyan buraya gitti. Subeday Rey halkı arasında bulunan başka mezhep mensuplarını, onunla birlikte Şafî mezhebinde olanlar Moğollara yakınlık duydukları için onlarla birleştiler ve istikballerine koştular. Cebe, Subeday ve Moğollar haneffî mezhebine mensup olan Sâfe şehrine saldırdılar. Onlar ilk haneffî'ye kılıçlarıyla yazık ettiler. "Ondan sonra kendilerine doğduğunuz topraklar ve kendi kökeniz için çok çaba göstermeniz için ne söylememi bekliyorsunuz" dediler. O zaman şafîler, haneffîlerin ardından yola çıktılar. Rey'den Kazvin'e gittiler. Cebe Hemedan'a doğru gitti. Gen şehrine ulaştığında oranın halkından sünnî mezhebine mensup olanlardan bazılarını katlettikten sonra Hemedan yakınlarına ulaştı. Oranın valisi Mecidüddin Âlâüdevle ile değerli bir barış yaptı. Oradan geçip Hürremâbâd'a gidip nehri geçtiler. Hürremâbâd'ı acıya boğdular. Nehâvend halkını bağlılık kemendi ile bağladılar ve sahipsiz kalan diğer vilayetlerde gerekeni yaptılar. Subeday Kazvin'de yaklaşık elli bin kişiyi kılıçtan geçirdi. Ondan sonra zulüm ettiği yeri kendisine bağladı.

S. 33

O kış Rey yakınlarında konakladı. Bahar mevsiminin başında kan kırmızı, servi boylu, gül yanaklı, laleye benzeyen yerlere acımadı. Dağları kana boyadı ve tozu dumana kattı. Menekşeler yasa büründü. Susen gibi geriye kalan gençler, merhametsizlerden aman dilediler. Cebe ve Subeday büyük bir acıyla hiçbir canlı bırakmadılar. Zencan, Erdebil ve Serahs'ta katliam ve talan yaptılar. Serahs'dan geçip Tebriz'e doğru yola koyuldular. O zamanlar Atabeglerden bir bey bu bölgenin valisiydi. Silahı barışta gördü. Malının çoğunu Moğollara gönderdi. Ancak Moğolları onları katlettiler ve Tebriz'i yağmalayıp geri döndüler. Bir kez daha askerlerin saldırması için gönderdiler. Subeday ve Cebe Noyan Mугan'da kışladılar. O kış Gürcistan'a gittiler ve çok sayıda Gürcü'yü öldürdüler. 619 [1222/1223] yılında Merağa, Hemedan, Hoy, Selmas, Nahcivan, Bilkan, Şemahî, Şirvan ve diğer beldelerde yaşayanları öldürüp esir aldılar ve oraları yağmaladılar. O taifenin çoğunun ona meyil ettiğini hatırlarım.

Moğollar, Şirvan derbendinden Moğolistan'a gittiler. Ancak o yolu bilmiyorlardı. Tedbir almak düşüncesiyle Şirvan Şah'a söz bilen Hasan Hüseyin'i gönderdiler. "Bizim isteğimiz o dur ki başka bir belayı senin üzerine kalemle yazarız. Uygun olan odur ki halktan bir grup bu fırsatı iyi değerlendirmelidir. Anlaşma şartlarımızdan emin olabilirsiniz" dedi. Şirvan Şah duyduğu sözlerden dolayı çok mutlu oldu. Seçkin ve en iyi on kişiyi Moğolların yanına gönderdi. On kişiden birinin boynunu vurdular. Kalan dokuz kişiye "eğer siz rehberlik yapıp yolu gösterip bizi Derbend'ten geçirirseniz canınızı bağışlarız ya da kendi yol arkadaşınız gibi olursunuz" dediler. Canlarının korkusundan aciz kalan biçareler, o zalimleri Derbend'e ulaştırdılar. Onlar o yerde Irak Derbend'inde kan döküp kölelerin mallarına el koydular ve Moğolistan'a gittiler. Yolculuk esnasında Deşt-i Kıpçak ve Erran halkını, Horasan'ı ve Irak sakinlerini itaatleri altına aldılar. Urus şehrinde hoş olmayan davranışlar olduğundan onları ortadan kaldırdılar. O zaman Cengiz Han, Moğolların kadim yurduna ulaştı. Bağlılıklarını bildirip başlarından geçenleri anlattılar. Bu olay sayesinde Moğolların güç ve kuvvetini herkes gördü. Gayet kahr, azap ve intikam dolu kinayeli sözlerini o zaman orada bulunan topluluktakiler net bir şekilde duydular. Çünkü o zamana kadar yaklaşık yüz hâkim ve sahib çok sayıda

atlarıyla Moğol askerlerinin katliam için geldiğini hiçbir şekilde teyit edemediler. Moğollar gayet mâmur güzel evleri olan bu cennet vilayetleri viran ettiler. Birkaç binden fazla Ehli İslâm'ı kılıçtan geçirdiler. Müslümanlar küfür ehlinden zulüm gördüler.

S. 34

9. CENGİZ HAN'IN ÇOCUKLARININ HAREZM'E YÖNELMESİ VE YAPILAN SAVAŞLARDAN SONRA O BÖLGENİN ELE GEÇİRİLMESİNİN ANLATILMASI

Cengiz Han Semerkand'ın işini bitirdikten sonra uzun süre bu cennet gibi beldelerde kaldı. Cuci, Çağatay ve Oktay'ı Harezmi topraklarını fethetmek için görevlendirdi. O zaman Cürcaniye o beldelerin en güzeliydi. Türkler ona Ürgenç diyorlardı. Harezmsah saltanatının başkentiydi. Âlimler, fazıllar, kılıç erbabları, kalem sahipleri ve söz üstadları burada yaşırdı. Şehzadeler Cengiz Han'ın emri doğrultusunda askerleriyle birlikte sonsuz güzelliği olan yere doğru yola koyuldular. Harezmi hâkimi Himar Tekin adında biriydi. Sultan Muhammed Harezmsah'ın akrabalarındandı.

Cihan padişahı Cengiz Han'ın cesur askerleri Harezmi yakınlarına ulaştıklarında o zamana kadar görülmemiş büyük bir orduyla Cürcaniye'ye yürüdüler. Geride kalan işlerle meşgul oldular. Harezmli onları ilk defa görüyorlardı. Halkın büyük bir kısmı kale kapısından dışarı çıktı. Moğollar savaşmak için gittiler. Moğollar hiddetle saldırdılar. Harezmsah askerleri ile savaştılar. Askerler savaşa kısa bir süre ara verdiler. Moğollar şehre bir fersah uzaklıktaki Hürrem Bağ'ına ulaştılar. O zaman birçok süvari karargâhta bulunuyordu. Kılıçlarıyla ve öfkeyle Harezmli'ye saldırdılar. Öldürmeye ve kan dökmeye başladılar. Güneşin doğuşundan battığı zamana kadar yüz bin kişiyi katlettiler. Kaçanların peşinden gidip şehre girdiler. Tennure adı verilen yere ulaştıklarında orada savaşmaya devam ettiler. Güneş battığı sırada geri döndüler. Bu olaydan iki gün sonra şehzadeler Cuci, Çağatay ve Oktay askerleri ile birlikte onların üzerinde kıyamet etkisi bıraktılar. Harezmi'ye ulaştılar ve elçileri o beldelere gönderdiler. Halkı il olmaya ve itaat etmeye davet ettiler. Gönderdikleri mektuplar ve elçiler geri

dönmedikleri için kaleyi ele geçirmelerine sebep oldu. Elleri ile atmak için ok ve taş getirdiler. Harezm sakinleri sabahtan akşama kadar kaleyi korumak için savunma ve müdafaa yaptılar. Bu yüzden kuşatmanın süresi uzadı. Harezm mahallelerinin çoğu nefli taşlar yüzünden yandı ve zarar gördü.

Moğollar, Ceyhun nehrinin yakınlarındaki şehre gitmeye karar verdiler ve karşı tarafa geçtiler. Onlara bağlı üç bin kişi bu hizmeti yaptılar. Harezmliler bu durumdan haberdar oldular. Topluluğun çoğu etrafa kaçıştılar. Ölüm ateşini ve suyunu alevlendirdiler. Zafer rüzgârı Harezmşah halkının üzerinde esiyordu. Üç bin kişinin tamamı helâk oldu. Bu fetih sayesinde Harezmşahlar atalarının kurdukları şehri gittikçe daha iyi düzeltiyorlardı. Bu sırada Cuci ve Çağatay arasında çekişme ve düşmanlık alevlendi. Beş ay süreyle Harezm'i kuşatmalarına rağmen başarılı olamadılar. Bu haberi Cengiz Han duydu. Oktay'a askerlerini hazırlaması için emir verdi. Cuci, Çağatay ve komutanlar onun hükmünü uygun bulmadılar. Oktay'ın gelmesiyle birlikte rahatlık ve huzur buldular. Askerlerini düzenledi. Savaş gayesiyle öne çıktılar. Talihsizlik Harezm halkının üzerine çöktü. Moğollar orayı ev ev, mahalle mahalle, onlardan aldılar. Cürcaniye'yi tamamen ele geçirdiklerinde o zaman halkı dışarı çıkardılar. Yaklaşık yüz bin kadın, çocuk ve genci esir aldılar ve geriye kalanları öldürdüler. Her bir katilin yirmi dört kişiyi öldürdüğü söylenir. Katiller yüz bin kişiye saldırdılar. Şehit olan Harezmlilerden birisi de Şeyh Necmeddin Kübra'dır. O hazret, insanoğlu taifesinin en büyük âlim, şeyh ve büyüklerindendi. Kalem üstadları onun bazı durumlarını ayrıntılı bir şekilde anlatmışlardır.

S. 35

10. NECMEDDİN KÜBRA'NIN ŞEHİT OLMASI VE O HAZRETİN BÜYÜK ŞEREF KAZANMASININ ANLATILMASI

Adı Şeyh Necmeddin Ahmet b. Ömer Hayrukîdir. Tahsil zamanı, ilim talebeleriyle sohbet etmiş ve galip geldiği için ona Kübra lâkabını vermişlerdi. Ondan sonra Tâme ismini almış, ancak Kübra lâkabını kullanmıştır. Bazıları da onun yüce ve büyük bir âlim olduğunu söylerler. Veli ve şeyhlerde onun lâkabının yüce olduğunu söylerler. Herkes onun velilik mertebesine ulaştığını düşündüğü için

bu lâkabı kullanmışlardır. Şeyh Necmeddin Kübra'nın babası da yüce insanlardandır. Emir İkbâl Sistanî risâlesinde ve Şeyh Rükneddin Âlâüddeve Simnanî de anlatılır ki Necmeddin, gençlik günlerinde hadis ilmi için Harezmi'den Hemedan'a gitti. İskenderiye'nin ünlü âlimlerinden hadis ilmi öğrenmek için oraya gitti ve bir süre sonra icazet aldı.

Bir gece rüyasında Hazreti Resulullah'ı gördü. Resulullah o hazretten künyesini söylemesini emir buyurdu. O yüce insan, Resulullah'a babasını sordu. Hz. Peygamber, Necmeddin Kübra'nın babasının basit bir âlim ve şeyh olmadığı için onun rüyasına girdiğini buyurdu. Bu sayede dünya hayatından uzak durması gerektiğini anladı. Şüphesiz dünyevî işlerle ilgisinin kesti. Mürşid olma isteği ve irade elini ona verdi. Yolculuğa başlamasını emretti. Huzistan'a ulaştığında Şeyh İsmail Kasrî'nin huzuruna çıkmaya gücü yoktu. Şeyh, onu (Necmeddin Kübra) bu hastalıktan kurtardı. Necmeddin onun müridi oldu. Tarikat işleriyle meşgul oldu. Bir defa orada olduğu bir gece Şeyh İsmail'den zahirî ilimleri fazlasıyla öğrendiğini düşündü. Bâtinî ilimlerin tamamını öğrenme isteğini Şeyh İsmail'e izah etti. O cenab'ın yardımını talep etti. O da "kalk ve yola koyul. Senin Şeyh Ammar Yasir'in hizmetine girmen gerekir" dedi. Şeyh Necmeddin, Şeyh İsmail'in onun aklından geçenlerden haberdar olduğunu bildiği için bir şey söylemedi. Şeyh Ammar'ın hizmetine girdi. Bir süre sonra o dergâhta tarikat işleriyle uğraştı. Orada bulunduğu sırada birkaç kez onun müritleriyle sohbet etti. Sabah Şeyh Ammar onu çağırdı ve "Necmeddin, kalk ve Mısır'a doğru yola çık" dedi. Şeyh Rûzbeha'nın huzuruna gitmesi için onun başına bir tokat vurup dışarı çıkardı. Şeyh Necmeddin güzel bir ilham alarak "Mısır'a ulaştığımda Şeyh Rûzbeha'yı dergâhın dışında gördüm. Ama az bir su ile abdest alıyordu. Gördüğümün şeyh olmadığını düşündüm. O kadar az suyla abdest almak caiz değildi. Şeyh abdest aldıktan sonra ellerini benim yüzüme sürdü. Şeyhin abdestinin suyunun damlaları benim yüzüme ulaştığında kendimden geçtim. Şeyh dergâha girdi. Ben de kapıdan girdim. Cenap abdest almakla meşguldü. Ben ayakta durdum kendine malûm olduğunu gördüm. Kıyamet kaimdir. İnsanları alıp ateşe atarlar ve ateş yolundan geçip birlik makamına oturdu. Herkes benim ona bağlı olduğumu bilirdi. Onu bıraktılar beni aldılar ve ateşe doğru götürdüler. Onlar ile ilgili şeyleri söylediğim zaman beni kurtardılar. Şüphesiz o yüce makama gittim. Şeyh Rûzbeha'nın orada olduğunu gördüm. Huzuruna gittim ve onun ayağına

kapandım. Kafama öyle bir tokat vurdu ki başımın üzerine düştüm. Dedi ki “ bundan önce Ehli Hakkı inkâr etmedim.” Bundan sonra da gaipten gelip gördüm ki şeyhim namaz kılıyordu ve yanına gittim. Yüzümü ayağına sürdüğüm şeyhim şehadet kapısında başıma öyle bir tokat vurdu ki hemen sözler dilime geldi. Bu yüzden benim acayip tabiatım kayboldu. Şeyh Rûzbeha beni Şeyh Ammar Yasir'in hizmetine geri gönderdi. Ona bir şeyler yazdı ki benim için halis bir altın fırsat, yaptın seni huzurumdan gönderdim.” diye anlatır.

S. 36

Şeyh Necmeddin bir süre Şeyh Ammar Yasir'in hizmetinde bulundu. Olgunluk derecesine ulaştığında icazet aldı ve Harezm'e gitti. Sağlam bir irşada sahip oldu. Anlatılır ki bir Moğol askeri Harezm'e doğru geldiği zaman Cengiz Han ve evlatları Şeyh Necmeddin'in yüce bir mertebeye ulaştığını duymuşlardı. Birkaç kez birkaç kişiyi o cenabın yanına gönderdiler ve ayrıcalık istediler. Cürcaniye'den dışarı çıktığında öfkenin ateşi o kişiye ulaşmasın diye ona iltimas için izin vermedi. “ O vakit insanların asayiş ve huzuru bozular. Üzüntü ve kederin mihneti ve belanın onların üzerine gelmesine müsaade edilir mi?” dedi. Sayıları kıyamet gibi olan askerler Harezm yakınlarına ulaştıklarında Şeyh Necmeddin, Şeyh Sadeddin Hamû, Şeyh Rızaeddin, Şeyh Seyfeddin Baherzî ve altı yüzden fazla büyük ilim sahibine o şehri terk etmeleri için izin verdiler. Onlar “ ne olur şeyhimiz İslâm dünyasının başındaki bu belayı def etmek için dua etsin” dediler. Şeyh buyurdu ki “ bu olaylar öyle bir olaydır ki, duayı açık olarak kabul etmez.” Topluluk, bundan sonra yolculukta bizimle olmanız daha münasıptır “ dediler. “ Ben şehrin dışına çıkmam ve buradan şehit olmak istiyorum” diye cevap verdi. Yanındakiler cenab'a veda ettiler ve dört bir tarafa gittiler. Bir gün kâfir Moğollar şehre girdiler. Necmeddin hizmetinde kalan müridlerini çağırdı. “Allah yolunda öldürülenler Allah'ın yüce ismine kavuşurlar ” dedi. Yerinden kalktı hırkasını yere attı ve kucağına taş doldurdu ve mızrağını eline alıp, Moğollarla savaşmaya gitti. Onların üzerine taş attı. Kucağındaki taşlar bitince, Cengiz Han, o cenabı ok yağmuruna tuttu. Bir ok, onun mübarek göğsüne geldi. Okçular, onun temiz ruhunun cennette seçkin bir köşkte olduğunu söylerler ve ondan sonra düşen on kişi kalkamadı. O kâfirler, onun elinden

kurtuluş buldular. Ardından kâfirleri işe teşvik ettiler. Necmeddin Kübra (K.S.) 618 [1221/1222] yılı Şehrivar ayında şehadete hicret etmiştir.

S. 37

11. CENGİZ HAN'IN TİRMİZ VE BELH'E YÖNELMESİ VE O ŞEHİRLERE VARMASI, ORANIN HALKLARININ YOK EDİLMESİNİN ANLATILMASI

Hikâye anlatanlar bu hikâyenin üzüntüyle dolu olduğunu dile getirirler. Cengiz Han, çocuklarını ve askerlerini Harezm'e gönderdiği zaman, O yıl Buhara ve Semerkand sınırında bulunuyordu. O zaman Tirmiz'i tahrip etmeyi düşündü. İlk önce askerler ile birlikte Nahşeb'e saldırıp zafer kazandı. Yeteri kadar zamanı orada geçirdi. Ondan sonra Tirmiz'e doğru yola çıktılar. Oğulları oraya ulaştıklarında, ellerindeki ok ve taşları attılar. İçinde her şeyin olduğu o beldeyi ele geçirmeye çalıştılar. Meyve ve su dolu Tirmiz'in büyük, küçük, zengin ve fakir o beldenin sakinlerinin öldürüldüğünü anlatırlar. Cengiz Han'ın askerlerinden bir grup, bir kadını yakalayıp öldürmek istediler. Ama o çaresiz kadın “beni öldürmeyin büyük bir incimi size vereyim” dedi. İncinin nerede olduğunu sordular. “yuttum” diye cevap verdi. Askerler hemen kadının karnını yarıp, inciye çıkardılar.

Cengiz Han Tirmiz'den Dilenkert'e ve Semâne yakınlarına gitti ve kışı burada geçirdi. O memleketi ele geçirmek için askerlerin çoğunu Bedenşah'a gönderdi. Çeşitli vilayetleri harap ettiler. Bahar mevsiminin başında Tirmiz geçidinden geçip Belh'e doğru gitti. Orası çok bayındır ve düzenli bir beldeydi. Şehirde herkesin namaz kılacağı bin iki yüz cami bulunmaktaydı. Bin iki yüz tane son derece rahat hamam ve başka imkânlar da mevcuttu. Zübdetü'l-Vilaye Hâce Nâsuriddin Ebu Nasr Parsa buyurdu ki, “Cengiz Han, Belh'i istila ettiği zaman elli bin âlim, şeyh ve ileri gelenler orada ikamet etmekteydi. Cengiz Han, eşrafı yakınları ve akrabalarıyla konaklamıştı. Belh'in ileri gelenleri ve âlimleri onlara hediyeler ve armağanlar götürdüler. Bununla birlikte o günlerde Sultan Celaleddin, Kazvin şehrinde içindeki öfkeyle asker topluyordu. Meydanda isyan eden ve başkaldıran askerler vardı. Şehrin ileri gelenleri, Belh halkına Moğollara itaat etmeleri gerektiğini anlattılsa da fayda etmedi. O şehirde bulunan herkes Moğolların kılıç darbeleriyle kanlarında boğuldular ve yere düştüler. Oltan Berhan'ın intikamının

alınması ve gökyüzü kadar muhteşem Kubbetü'l-İslâm'ın tahrip edilmesinden sonra Tuli Han'ı Horasan vilayetlerini ele geçirmesi için görevlendirdi. Kendisi de savaşmak için Talekan'a doğru yola çıktı. O yerin sağlamlığı yüzünden kuşatmanın süresi uzadı. Tuli Han Horasan'a gitmek için askerlerini topladıktan sonra orayı ele geçirmek üzere tekrar yola çıktı. Orada bulunan herkesi öldürdü. Cengiz Han, Celaleddin Mengüberti'yi Gazne'ye kovaladı ve oraya hareket etti. Gittiği her şehirde bayındırlıktan eser bırakmadı. Hayatında hiç kılıç yarası almamıştı. Çünkü Çağatay'ın evlatlarından birisi o yerde kılıç darbesiyle öldürülmüştü. Cengiz Han Sind nehri'ne ve Sultan Celaleddin'e ulaştığı zaman onun Harezşahlar için önemi kayıtlarda yer almaktadır. Bela Noyan'ı iki tümen askerle Hindistan tarafına gönderdi. Bela Noyan ani bir baskınla Lahor ve Multan arasındaki yerlerde katliam ve yağma yapıp geri döndü ve Cengiz Han'a bağlandı.

S. 38

12. TULİ HAN'IN HORASAN'A GİTMESİ VE İRAN'IN DİĞER ŞEHİRLERİNİ HARAP ETMESİNİN ANLATILMASI

Cengiz Han Kubbetü'l-İslâm Belh'te yaptığı katliam ve yağmadan geri döndüğü vakit, cesur oğlu Tuli'yi Horasan tarafına göndermişti. Cengiz Han'ın ordusunun onda biri, seksen bin asker ile önce Merv ve Şahcan'a gittiler. O zaman Muhammed Harezşah'a bağlı devlet erkânından Mücîrû'l-Mülk-i Şerafeddin Muzaffer o beldeyi yönetiyordu. Onun emrindeki adam ve askerlerin büyük kısmı çok fazla savaş malzemesine ve aletlerine sahiptiler. Tuli Han o mâmur beldeye ulaştı. Mücîrû'l-Mülk gururlu ve mağrur bir şekilde savaşmak için geldi. Önceki gün kalabalık bir grubun şehirden dışarı çıkıp, bir saat içinde Moğol ordusundan bin kişiyi helâk ettikleri rivayet edilir. Tuli Han, cesur askerlere öfkelenildi. Tüm öfkesiyle savaştı ve o yürekli taifeye saldırdı. Büyük kısmını öldürdü ve kılıç artıklarını şehre gönderdi. Yirmi dokuz gün süreyle Merv'i kuşattılar ve kuşatma esnasında her iki tarafta birbirlerini öldürdüler. Târih-i Cihanguşâ'nın sahibi ve Zafernâme'nin müellifi anlatırlar ki. Tuli, askerlerin Merv tarafına gitmelerini emrettiğinde savaş altıncı güne uzamıştı. Yedinci gün, Moğol askerleri toplanıp şehre girdiler ve savaşmaya başladılar. Mervliler'den iki yüz kişi kaleden dışarı çıktılar ve

onları kovmak istediler. Tuli Han kendisini topladı. Askerler yaya ve atlı olarak şehirlilere saldırdılar. Moğollar hemen ardından kaleye girdiler. İlk saldırıda hepsi bozguna uğradılar. Şehri bu musibetten dolayı öldürülenlerin yası ve kasveti kapladı. Mervliler, Moğollara saldırdılar ve şehri korudular. Ertesi gün Habeş ve Rum askerleri bozguna uğradı. O zaman kılıcın parlamasından güneş gece rengine döndü.

Mücîrû'l-Mülk'ün itaat edip boyun eğmekten başka çaresi kalmadı. Merv'in seçkin âlim ve bilginlerinden Cemaleddin adında bir âlimi Tuli Han'ın yanına aman dilemek için gönderdi. Mücîrû'l-Mülk, Tuli Han'ın gönül okşayan vaadlerinden emin oldu. Çok değerli hediyeler ve benzeri olmayan eşyalar hazırlayıp, verdi. Ana karargâha gittiler. Tuli ondan şehrin zenginlerini ayırmasını istedi. Bu şekilde iki yüz kişinin adını yazdı. Onlardan tahsilat yapmaları için görevlileri şehre gönderdi. O insanları alıp, istedikleri malları elde ettiler. O zaman askerler Tuli Han'ın işaretiyle dört günde Mervlileri vatanlarından ayırıp, şehrin dışındaki yerlere götürdüler. Meslek erbabı dört yüz kişiyi ve aman dileyen kadın ve çocuklardan bazılarını bağışladı. Geriye kalan adamları, kadınları, yaşlı ve çocukları, askerlerin arasında paylaştırdı. Her bir Moğol askerinin hissesine üç yüz, dört yüz esir düştü. Onlar paylarına düşen esirleri öldürdüler. Seyyid Ezâeddin ve kâtibinin Merv'de öldürülenlerin sayısını on üç günde yazdıklarını söylerler. O güzel şehrin halkından öldürülenlerin biner biner üç yüz binden fazla olduğunu yazmaları hayret vericidir.

S. 39

Moğollar, Merv halkını katlederek rahatladılar. Onlar, tahrip ettikleri evleri ortadan kaldırdılar. Ondan sonra Tuli Han, Merv eşrafından inzivaya çekilmiş olan o virane şehrin hâkimi olan Ziyaeddin Ali'ye emir verdi. Öte yandan ortaya çıkan bir topluluk ve onların Barmas adlı bir komutanı o diyardan başka bir diyara bağlandı. Tuli Han Merv'den Nişâbur'a gittiği zaman kılıç artıklarını geçitten geçirdiler. O topluluğun tamamına el verdi ve kan dökücü Moğollardan bazıları ardından tekrar Merv'e gittiler. Pay edilen esirleri kendi taraflarına çekip isteklerini söylediler. Herkesi bir değerli yiyecek almaları için şehirden alana götürdüler. Bir hileyle yaşayanları kötü rüzgâra verdiler.

Cebe Noyan'dan ayrılmış olan Taysı Noyan, Merv'e ulaştı. Yaralara merhem oldu. O, dostu Emir Ziyaeddin Ali, Pehlivan Ebubekir Divânî'nin şerrini def etmek için Serahs'a gitmek üzere oraya yöneldi. Barmas, Buhara tarafına gitti ve kan döktü. Merv'de bulunan birkaç kişi Harezmsah'tan onlara haber ulaştırmaları için oraya gidip ve geri döndüler. Talmisin'de duraklayıp düşman oldular. Barmas hiçbir şekilde olaya katılmadı. Ancak herkesi şehrin dışına çıkarıp öldürdü. Buhara'ya gitti o sırada Küş Tekin'de, Muhammed Harezmsah'ın yanındaki adamlarıyla Merv'e geldi. O şehri istila etti ve Serahas'tan geri dönen Emir, Ziyaeddin Ali'yi öldürdü. Bu haber Cengiz Han'a ulaştı. Komutan ve beş bin katil Moğol Nahşeb'ten Merv'e geldiler. İlk önce şehri ele geçirdiler. Ardından topladıkları yüz bin Müslümanı öldürdüler. Başka taraflara doğru yola koyuldular. Ama Ak Melik adında biri Merv'de bulunuyordu ve perişan bir şekilde saklandığı yerden dışarı çıktı. Belayı üzerine çekti. Diğer taifeleri öldürmek için her türlü hileye başvurdu. Son kişiye ezan okunuyor dedi. Deliklerde saklanan birkaç kişi oradan süzöldüler. Ezanın sesini duydular ve kamete doğru dışarı çıktılar. Bu durumda gerçekten arkadaşlarına haksızlık etti. Kısacası Moğollar, Merv'de kalan insanları şehadet mertebesine ulaştırdılar. O belde ve yörede iyi yaşayan dört bin kişiden geriye hiç kimse kalmadı.

S. 40

13. NİŞÂBUR OLAYIN ANLATILMASI

Tuli Han'ın o zamanlar Merv beldesinden gitme isteği vardı. Cengiz Han'ın damadı Togaçar Gürganî bir rivayete göre Emir Zeyrekî Hocendî, Karaçar Noyan'ın kendi kardeşiydi. On bin süvari ile Nişâbur'a gönderdi. Mücirü'l Mülk-i Kâfi, Ziyâü'l-Melik-i Zuzenî, sultanın vezirlerinden ve Horasan'ın yöneticilerindendiler. Yiğit askerlerin çoğu çok sayıda savaş malzemelerinin olmasından dolayı mağrurdular. Ok çarkları ve mancınıkları burçlara yerleştirdiler. Karşılık vermeye karar verdiler. Togaçar şehrin merkezini ortaya alıp, kuşatmaya başladı. Altmış üçüncü günde tesadüfen bir ok Togaçar'a isabet etti ve hemen öldü. Moğol askerleri Nişâbur savaşından elleri boş döndüler. Sebzevar halkı acele etti ve büyük devlet adamları oraya yöneldiler. Başta çok sayıda askerini mancınık ve atlarla kaleyi almak için gönderdi. Nişâbur'da taş çok olmasına rağmen askerler birkaç yerden taş

parçaları topladılar ve kendileriyle birlikte Nişâbur'a göturdüler. O şekilde taşları oldu. Mücirü'l-Mülk ve diğer şehir halkı Moğol askerlerinin gayretini ona benzettikleri zaman o topluluğun Togaçar Noyan ile birlikte olan bir gruptan olduklarını bildiler. Acele ile geri döndüler. Kale muhafızlarının çok sayıda alet ve teçhizat olmasına rağmen Moğollardan çok korkuyorlardı. Ülkenin kadısı Rükneddin Ali b. İbrahim el Muayenî'yi af dilemek için Tuli Han'ın huzuruna gönderdiler. Nişâburlular aman dilediler. Ancak, Tuli Han kadıdan duyduğu sözleri kabul etmedi. Tekrar onu şehre geri gönderdi. Safer ayının on ikinci günü çarşamba sabahı her iki taraf savaşa başladı. Ok ve taşları birbirlerine fırlattılar. Cuma gününe kadar karşılıklı olarak kuşatma sürdü. O günün sonunda Moğollar birkaç hendekten atladılar. Yere düştüler, oraya sızdılar ve şehrin duvarlarından atladılar. Pazar gecesi Moğollar toplanıp orayı doldurdular. Pazar günü az sayıda Tatar askeri o beldeye aktılar. Katliam ve talanla meşgul oldular. Halkı perişan ve viran ettiler. Savaşmaya devam ettiler. Oranın hâkimi Mücirü'l-Mülk kaçtı. Moğollar onun ardından dışarı çıktılar. Moğollar, Mücirü'l-Mülk'ten yalan sözler duydukları için onu katlettiler. Ondan sonra Nişâbur'un, kadın ve erkeklerini dışarı çıkardılar. Meslek sahibi kırk kişiyi ayırdılar. Düzgün hayatları olan diğer halkı ortadan kaldırdılar. Cengiz Han'ın kızı şehre girdi ve kocasının intikamının yerde bırakmadı. Yedi günde şehrin yeniden imar ettiler. Tarih-i Horasan'da on iki gün boyunca Nişâbur'da öldürülen kadın ve çocukların sayıldığı ve bu sayının biner biner yedi yüz kırk yedi bin olduğu anlatılmaktadır. O zaman Tuli Han büyük Herat'a geçti. Birkaç Moğol da kan dökmek için ortaya çıktılar ve katliam yapmak için başka bir yere gittiler.

S. 41

14. HERAT'TA YAŞANAN OLAYLARIN ANLATILMASI

Dönemin müverrihlerinin anlattıklarına göre Moğollar, Nişâbur'u tahrip ettikten sonra Dilistan-ı Herat tarafına yöneldiler. Çok fazla engelleri aşmış ve çok uzun bir yolculuktan sonra güzel kuşların olduğu yere geldiler. Zenbur adında bir elçiyi onurlu beldenin büyüklerinin yanına gönderdiler. Melik, kadı, hatip ve şehrin ileri gelenleri istikbal düşüncesi ve zafer elde etmek için ikbal kazanmak gerekir

dediler. Cengiz Han'ın padişahlığının gölgesinden ve güneşin doğuşu gibi sözlerinden emin oldular. Melik Şemseddin Muhammed Cürcanî, Sultan Celaleddin'den önce o şehrin hâkimiydi. Yaklaşık yüz bin askeri vardı. Melik, Zenbur'un sözlerini dinledi. Daha sonra ona işkence etti ve öldürdü. Melik, o gün küffârın itaatine girmem dedi. Zenbur'un öldürülmesi haberi Tuli'nin askerlerine ulaştı. Moğollar, Zenbur'un kanını toprağa akıtmalarına öfkeleniler. Tuli Han'ın emri doğrultusunda şehre girdiler ve buldukları herkesi katlettiler. Melik Şemseddin Muhammed, Moğollarla savaşa girişti. Yedi gün boyunca her iki tarafta sonuna kadar yiğitlik ve cesaretin gereğini yerine getirdiler. Ehl-i İslâm'dan bir grup cennet derecesine zalim ve küfür sahiplerinden bir grup da cehennem tabakasına ulaştılar. Toplamda Moğollardan değerli bin yedi yüz kişiyi cehennem yolculuğuna gönderdiler. Sekizinci gün Melik Şemseddin Muhammed büyük bir toplulukla kolları sıvayıp gerekli savaş aletlerini yaptılar. Çalışma sırasında bir uzaktan gelen bir ok Meliki şehit etti. O zaman Heratlılar ikiye ayrıldılar. Sultan Celaleddin'e bağlı olanlar büyüklük bulamadılar. Melik Muhammed Cürcanî'nin adamları "hayatımızın son deminde elimizde savaşacak ve karşılık verecek bir şeye sahip değiliz" dediler. Şehrin kadıları, uleması, eşrafı ve ileri gelenleri barış yapmaya meylettiler. Tuli Han'ı güzel havası, nezih bahçeleri ve yeşil bağları olan yere getirdiler. Herat'ta kalmak istemiyorlardı. Diğer şehirler harap oldu. Bununla birlikte o gün Heratlılar sulha meylettiler. İki yüz süvari ile hendeğin yanından uzaklaşıp Firuzâbâd'a gittiler. Tuli Han elini başının üzerine koydu. "Ey insanlar, biliniz ki ben Cengiz Han'ın oğlu Tuli Hanım. İstersem canınızı bağışlarım. Savaşa engel olmak elimdedir. İtaat edenler huzuruma gelsin. Her yıl Harezmsâh, malının yarısını bize haraç olarak vermek için tarafımıza ulaştırırsın. Lütuf ve merhamet padişahlara has bir özelliktir" dedi. İsyân kapılarını kapatacağına, onlara adaletli davranıp kolaylık göstereceğine dair büyük yemin etti. Şehrin ahalisi Tuli'nin dilinden bu sözleri duydular. İnat ve isyanı terk ettiler. Önce İzzeddin Mukaddem Herevî, her biri dokuz elbise değerlerinde iyi ve güzel dokunmuş elbiseleri alarak Tuli Han'ın hizmetine girdi. Ondan sonra şehrin ileri gelenleri ve büyükleri dışarı çıktılar. Oranın padişahına iltifat ettiler. Tuli Han, Herat halkından Celaleddin Harezmsâh'a itaat eden on bin kişiyi öldürdü. Diğer vilayetlere saldırmadı. Ebubekir'i valiliğe, Mengütay'ı da şahneliğe atadı. Büyük bir gururla babasının askerlerinin olduğu Talekan'a doğru

yola çıktı. Melik Ebubekir ve Mengütay Herat'ta kurallara riayet edip halka büyük merhamet gösterdiler. Halk imar ve ziraat işleriyle uğraştı. Ancak kalenin takdiri olduğu zaman o beldede tahribat meydana geldi. O zaman ortaya çıkan bir emir, Herat ve diğer Horasan beldelerini itaati altına aldı. Bu konuda yazı ustalarının iki görüş vardır. Birinci görüş âlimlerin ve büyüklerin önderi Şerafeddin Ali Yazdi'nindir.

S. 42

Melik Ebubekir ve Mengütay birkaç gün içinde onun gönül çeken yönetimine karşı kıyama durdular. O sırada Celaleddin Mengübirti'nin galibiyet haberi Horasan'da bulunan Cengiz Han'ın emirlerine ulaştı. Halk, Cengiz Han'ın savaşçıları ile sultan'ın bu şekilde savaşmasını istemediğini kısa süreliğine düşündüler. Moğollar kaçma düşüncesini seçtiler. Türkistan'a gitmek istediler. Heratlılar bu düşüncede olanların tümünü ve Horasan beldelerinde bulunan Cengiz Han'ın başıbozuk komutan ve savaşçıları öldürdüler. Heratlılar, Melik Ebubekir ve Mengütay'ın idaresinden ayrıldılar. Öteki görüş ise liderlerin efendisi Allah'ın rahmetine kavuşan büyükbabamın Ravzatü's Safâsındaki en doğru görüştür ki o zamanlar Tuli Han, Horasan beldelerinde ve kalelerinde katliam ve yağma yapıyordu. Moğollar Kalyon kalesini kuşatmalarına rağmen bir türlü ele geçiremediler. Tuli Han, Talekan'a gittikten sonra o sağlam kalenin sakinleri Heratlıların silah ve teçhizatlarını alıp kaleyi koruyacaklarını duydular. Her seferinde bize padişahlar padişahı, senin ışığın bize yol gösterecek ve kendi elimizin himmetiyle istilayı o kalenin burçlarına atmışız. Talekanlıların bu sözlerini vatanları Kalyon için söylediklerini sandılar. Onlar, Heratlılar ile Moğollar arasında düşmanlık olduğundan dolayı sevinçliydi ve anlaşmayı kabul etmedikleri için tedbir almak düşüncesinin uygun olacağını söylediler. Bu tedbir ve önlemleri aldıktan sonra yetmiş fedaiyi Sultan'ın kapısı Herat'a gönderdiler. Bir şekilde Melik Ebubekir ve Mengütay'ın emrine girdiler. Sahip oldukları çarşı pazarda ticaret yapmak için şehre geldiler. Köşe ve pazarda fitne ve kötülük yaydılar. Bir gün Melik Ebubekir ve Mengütay'ı kalenin dibinde gördüler. Onları kötü bir şekilde yaraladılar ve her ikisini hançerle öldürdüler. "Herevî âşıklarının senin için bahaneleri yeterlidir" diye mısra söylediler ve kılıçlarını çekip savaşmaya geldiler. Heratlılar, bir saatte hepsini itaat ettikleri hâkim

ve şahnenin peşinden gönderdiler. Melik Mübarüziddin'i o zamanlar Sebzevar'a hâkim yaptılar. Emniyet ve asayiş işleri için Hâce Fahreddin Abdurrahman Geyranî'yi görevlendirdiler. Bu haber Cengiz Han'a ulaştığında çok öfkeleni. Tuli Han'ı muhatap alıp, “ eğer sen, Herat halkını öldürseydin bu fitne ve fesat ortaya çıkmayacaktı” dedi. İlcigeday Noyan'ı çok iyi kılıç kullanan yetmiş bin askerle Herat'a gönderdi. O şehri ele geçirdikten sonra tek bir canlı bırakmamasını emretti. İlcigeday uzun bir mesafe kat ettikten sonra Herat nehri kıyısına geldi. Askerlerine kaleyi ele geçirmek için gerekli hazırlıkları yapmaları için bir ay süre verdi. Horasan beldelerindeki valilerden bazıları Cengiz Han'ın isteğine uyup elli bin askerle onun himayesinin gölgesinde toplandılar.

S. 43

Melik Mübarüziddin, Hâce Fahreddin, devlet adamları, eşraf ve ileri gelenler ile birlikte anlaşmak için bir araya geldiler. Bu savaş için asıl suçlunun kendileri olduklarına razı olmadılar. Önceki sabah ve akşam gibi iki renkli olmadılar. Bir ay süre geçtikten sonra İlcigeday Noyan kaleyi kuşattı. Şehrin her bir tarafına otuz bin adam gönderdi. Herkese savaşmak için hazır olmalarını söyledi. Herkesin mücadele edeceği ve sonucunun güzel olacağını gösteren bir strateji izledi. Aniden dört bir taraftan savaşa girişti. Heratlılar Allah'a tevekkül edelim, O, hesap görendir sözünü hatırladılar. Savunma ve müdafaa için yerlerinde kaldılar. Altı ay süreyle kaleyi savunmaka için büyük çaba sarf ettiler. Moğollar sonunda 619 [1222/1223] yılı Şehrivar ayında öfkeyle ve kan dökerek amaçlarına ulaştılar. İlcigeday birkaç gün ardarda zorlu savaşlar yaptı. Her savaşta Moğol ordusu beş bin Heratlı'yı öldürdüler ve yorgun düştüler. Mancınıklar ile atılan taşlarla kalede delikler açıldı. Tünel kazan lağımıcılar yerin altına girdiler. Sonunda burçlara yaklaştılar. Bir gün aniden elli göz duvar lağımıcıların üzerine yıkıldı. Dört yüz namlı Tatar askeri değersiz kaldı. Bu olaydan sonra üç gün içinde Heratlıların erzakları tükenmeye başladı. Onların arasında ihtilaf meydana geldi. Cuma günü sabah topluluk zikredilen senenin Cemaziyyelâhir ayında İlcigeday Noyan kale burcuna çıktı ve o zaman üne kavuştu. Kahır ve acıyla Herat'ı aldı. Kötü talih o vatanda yaşayanların ve o diyarın başına döküldü. Su verilmiş kılıç yaralarıyla bir kısım kadın ve erkek yaşlı ve genci hayattan kopardılar. Yedi gün boyunca orayı yakan askerler öldürüp, kesip, yakıp,

yıkmanın dışında başka bir işle uğraşmadılar. Biner biner altı yüz binden fazla Heratlı'yı şehadet mertebesine ulaştırdılar. O zaman İlcigeday Herat şehrine gitti. Ube kasabasına ulaştığı zaman kıyıda köşede kalmış olanları sadık arkadaşlarına kavuşturmak için iki bin Moğol'u Herat'a gönderdi. İki bin kâfir ve ipsiz sapsiz bir kez daha o beldeye gittiler. Topladıkları üç bin kişiyi öldürdüler. Ancak o topluluktan hatip ve âlim Mevlânâ Şerafeddin ve on altı kişiyi bir mescitte bıraktılar. Herat'ta hiçbir canlı kalmadı. Tarih-i Herat'ta o belde Moğol ordusu tarafından boşaltıldığı zaman mescitte bulunan on altı kişiden biri dışarı çıktı. Pazarlarda hanlarında ve dükkânların önünde oturdu. Bir süre etrafa bakındı ve hiç kimseyi göremediği zaman, elini sakalına götürdü. "Ben de Elhamdülillah bir süredir bekliyorum" dedi. Ondan sonra o belde ve civarında yirmi dört kişi de o topluluğa katıldı. On beş yıl süreyle bu kırk kişinin dışında o onurlu ve şerefli belde başka hiç kimsenin olmadığı anlatılmaktadır. Onlar Sultan Gıyaseddin'in kabrinin olduğu mescideydiler. Uzun bir süre ölmüş karga etiyle beslendiler. Evlerin ambarlarında arpa ve buğday ile ot yetiştirip, ürün almak için toprakları birer birer ektiler. Küçük bir yerde tarım yapmayı çare olarak gördüler. Ertesi yıl her bir ürünün biçilme vaktine kadar buğday ve arpa vermesi için o mahsulü ektiler. Kırk kişi Mevlânâ Şerafeddin Hatibî'yi kendilerine lider seçtiler. O zaman Cengiz Han'ın oğlu Oktay Kağan o şerefli Herat beldesini tamir etmeye geldi. Emirüddin Mukaddem ve bazı kişileri orayı örnek olsun diye mamur ve bayındır yapmak için gönderdi.

S. 44

15. CENGİZ HAN'IN TURAN TOPRAKLARINA GİTMESİ KAŞİN HÂKİMİ ŞİDARGU İLE SAVAŞMASININ ANLATILMASI.

Padişah, İran ve Turan topraklarının sultanına kin ve öfke dolu olduğu için gelen bir mektupla her şey altüst oldu. Cengiz Han, Harezmsah'ın vefatı ettiği ve evlatlarının çaresiz kaldığı haberini aldı. Karaçar Noyan'ı ve toprak sahibi emirler ve şehzadelerden Çağatay'ı Mekran ve Hindistan sınırlarını yağma, talan ve temizlemesi için göndermeye karar verdi. Oktay Sind nehrine doğru yola koyuldu ve Kazvin'e kadar ilerledi. Bu iki şehzade bu şehirleri viran ettiler. Eğer Sultan Celaleddin o yöreye [Kazvin] kaçmasaydı asla ayağı kalkamazdı. Emir ve sözlerini dinledi.

Çağatay ve Oktay, Cihan padişahının askerlerinden büyük bir grupla o vilayetlere gittiler. Bahar mevsiminin başında Hüsrev yıldızı bazı kış mevsimlerinde balık burcuna gelip giderdi. O şerefli menzile yöneldi. Askerin yardımıyla fesleğen nehirleri ve parlak yüzlü bahçeler ve kuş cennetlerini geride bıraktılar. Gilân'ı kendisine bağladı. Cengiz Han ata yurduna dönmek için çok kararlıydı. Geri dönüş yolculuğu için hazırlık yaptı.

Cengiz Han, yaz mevsimi geldiğinde Semerkand yakınlarında konakladı. Sonbahar mevsiminin başında Ceyhun'u geçti ve Semerkand'a gitti. Kışı orada geçirdi. O sırada Çağatay ve Oktay Mekran şehirlerini ele geçirmek için Hindistan sınırına ve Gazne'ye gittiler. Çoğunlukla burada talan ve katliam gerçekleştirdiler. Şehirleri, vilayetleri ve özellikle Gazne'yi harap ettiler. Herbiri bir yol bularak Mâverâünnehir'e gittiler. Cengiz Han, oğullarına o kış Buhara'da kışlamalarını emretti. Onlar çoğu günlerini kuş ve av avlayarak geçirdiler Her hafta onbeş eşek yükü kuş ve geyiği Cengiz Han'ın yanına gönderdiler. Rivayet edilir ki kış mevsimi bittiği zaman askerler biraz fazla yeşillik ve laleyi ova ve dağlarda gördüler. Cengiz Han Semerkand'tan Moğolistan'a doğru yola çıktı. Cengiz Han, Sultan Muhammed Harezşah'ın annesi Türkan Hatun'u padişahın haremi ile birlikte yanlarında götürmelerini emretti. Çağatay ve Oktay Ceyhun nehri kenarında orduya katıldılar. O nehri geçtikleri zaman askerler Gilân ovasına ulaştılar. Cuci Han Harezmi'yi fethettikten sonra kardeşlerini beslemeye başladı. Deşt-i Kıpçak'a gitti. Ona önemli bir yarlıg ulaştı. Kendi yurdundan hareket etti. Büyük bir avcı grubu topladı. Öte yandan Cengiz Han'ın evlatları ve emirleri de büyük bir grup topladılar. Akanye mevkiinde birleştiler. Cengiz Han büyük av partisine çıktı. Aralarındaki bir grupla çok sayıda ceylan ve av hayvanı avladılar. Ondan sonra şehzade ve emirler onun emrine uydular. Hayvanları avladıkları için pişman oldular ve onları sağ bıraktılar. Üzüntülerini içlerine atıp gittiler. O zaman Cuci eğilip, diz çöküp, babasının elini şerefle öptü. Birkaç hediye sundu. Yirmi bin tanesi tek renk savaş atı olan toplam yüz bin at getirdi. Cengiz Han yaz mevsimini orada geçirdi. Büyük bir kurultay yaptı. Uygur emirlerinden bazılarına görev verdi. O zaman Cuci'yi Deşt-i Kıpçak'a gönderdi. Kendisi de ata yurduna döndü.

S. 45

Cengiz Han, 621 [1224/1225] yılı Zilhicce ayında ordusuyla birlikte Levil'e girdi. Kışın ortasında askerler oraya saldırdılar. Soğuktan elleri ve ayakları buz kestiği bir gün bir kişi oradan haber getirdi. Keşkaşın olarak da bilinen Şidargu, Tankut'a başkaldırıp isyan etti ve sınırsız sayıda bir kalabalık topladı. İki tarafta savaşa hazırды. Sonunda Cengiz Han Bezm meclisini terk etti. Askerlerine o büyük Türk'e saldırmalarını emretti. Şidargu beş yüz bin korkusuz asker ile geldi. Moğolları öldürmek istiyorlardı. Şidargu'nun ordusu karınca ve çekirge gibi sayılarını kaydetmeye imkân yoktu. Gerekli olan cesaret ve yiğitliği yerine getirdiler. Sonsuz istek sahibi yüce Allah'ın iradesi Cengiz Han'dan yanaydı. Şidargu'nun ordusu dağıldı. Askerlerin çoğunu öldürdüler. Kılıçtan kurtulanlar vadiye kaçtılar.

Muteber kaynaklarda yazılıdır ki Moğolların inancı o kadar sağlamdı ki Şidargu'nun tümenindeki askerlerini katlettiler ve o tümenin başında durdular. Tümenlerin başında olan Şidargu'nun üç komutanını öldürdüler. Şidargu İtarga'ya kaçtı. Yağma, talan ve katliam yapmak için fırsat buldu ve Cürce ve Tenktaş tarafına gitti. Onlar Cürce hâkimine itaat edip boyun eğdiler. Cürce hâkimi, Cengiz Han'a değerli hediyeler gönderdi. Cengiz Han, incileri sultanının sarayında onun hizmetinde olan ve kulağı delik olan bir adama vermelerini emretti. İncileri aldılar ve hep birlikte dilsiz bir fazıl'a geldiler. Şidargu İtarga'nın söz üstadı ve kedisnin dostu olan birini çok değerli hediyelerle elçi olarak gönderdi. "Eğer Han, benim canımı bağışlarsa aramızda bir anlaşma yapabiliriz. Kendi sarayında birçok hediyeyle mutlu ve mesut olduğumu gelip köle ve hizmetkâr olacağım." diye haber gönderdi. Cihan padişahı kalem ile kâğıda yazdığı yeminini hatırladı. O emin ve mutlu olduğunu bilsin. Elçi, Tenket'ten döndüğü zaman Şah'ın gözleri doldu.

S. 46

16. CENGİZ HAN'IN DÜNYADAN GÖÇMESİNİN ANLATILMASI

Cengiz Han güçlü mizacı zayıflamaya başlayınca dünya değiştirme gününün yakın olduğunu anladı. Çocuklarını, kardeşlerini, akrabalarını, Karaçar Noyan'ı çağırılmalarını emretti. Vasiyetini sunmak ve konuyu teyit etmek için karşı çıkanların

sözlerini ölçmek için konuşmaya başladı. O zaman Çağatay, Oktay ve Tuli yanındaydı. Onları muhatap alıp konuştu. Ben makamıma bir veliaht uygun gördüm. Üç kardeş ittifak edip, diz çöktüler. “ Padişah babamızın kölesiyiz onun emrine boyun eğeriz” dediler. Cengiz Han ülkenin yönetimine ve padişahlık makamına Oktay’ı uygun gördü. Bu konuda ferman yazanların, diğer evlatlarının, kardeş ve akrabalarının Oktay'a itaat etmelerini emretti. Bu fermanın üzerine mührünü vurdu. Mâverâünnehir şehirlerini, Türkistan’ı Çağatay'a verdi. Onu Karaçar Noyan’a teslim etti. Kabul Han’ın ahidnâmesini ve Temune Han’ın, Kacule Bahadır'a verdiği Altamga’yı ulaştırdı. Meclise getirip onu Çağatay Han'a teslim ettiler. Onun için gerekli olanların yapılmasını emretti. Karaçar Noyan’ın doğru yoldan ayrılmayacağını bildiğinden onu ülkesinin ve halkının ortağı saydı. Cengiz, Altan’ın gönlünden bu durumlar geçtiği zaman, Çağatay siyaseti kabul etti.

Cengiz Han 624 [1227] yılı Ramazan ayının dördüncü günü Tunguz İlinde vefat etti. Aynı yıl babasının vefatı ve onun tahta çıkışının cülûsuydu. Bir asker, Şidargu’nun Itarga’dan geldiğini Cengiz Han’ın askerlerine haber verdi. Şehzadeler ve emirler Cengiz Han’ın vasiyetini yerine getirip, Tenket hâkimini ve yanındakileri öldürdüler. Ondan sonra askerler geri döndüler. Cengiz Han’ı bir gün av esnasında mezar olarak tespit ettiği ağaç kovuğuna defnettiler. Ama kısa sürede birçok ağaç o bölgeyi kapladı. Rüzgârın bile esmek için güvenli yer bulmaya mecali kalmamıştı. Cengiz Han’ın kabri ile ilgili görüşlerde son buldu. Hiç kimse onun mezarının yerini bulamadı. Takdir Aziz ve Âlim olan yüce Allah’ındır.

S. 47

17. CENGİZ HAN’IN VEFATINDAN SONRA EVLATLARININ DURUMU VE ULU ŞEHİRDE PADİŞAHLIK YAPMALARININ ANLATILMASI

Cengiz Han’ın ulu yurdu ve kağanlığı Kerulen ve Karakurum’dan ibaretti. Ordubalık hanlık tahtına oturduğu ünlü bir yerdı. Fazıllar eşrafından Zafernâme’nin yazarı Şerafeddin Ali Yezdî rivayet eder ki on beş tarihçi ve Timuruların yüce padişahı, Mirza Uluğ Bey Gürganî [Allahın nuru üzerine olsun] onların dört ulusa ayrıldığını söyler. Onlardan önce on dokuz tarihçi Oktay üzerinde hemfikirdirler. İkinci rivayette Âva b. Oktanur’un rivayetidir. Cengiz Han’ın saltanatı ile ilgili

yazılanlar ve bu konu hakkında Uluğ Bey'in rivayetlerine itimat daha azdır. Onların ünleri dört ulusta mevcuttur. İlim, Allah katında isteyene ve arzu edene vesile kılınır.

18. CENGİZ HAN'IN OĞLU OKTAY'IN ANLATILMASI

Oktay sıfatı övülmüş, alâmetleri beğenilen, iyiliksever, kolaylık gösteren, çok adil, ihsanı bol, tevazu gösteren, alçakgönüllü, diğer padişahlardan daha etkin emirler veren ve imtiyaz sahibiydi. Cengiz Han'ın üçüncü oğluydu ve babasının vefatından sonra 626 [1229] yılı Şehriver ayında Cihan padişahlığı tahtına oturmayı başardı. İlme ve âlimlere değer verdi ve bir o kadar da ikramda bulundu. İslâm dinini, diğer dinlerden üstün kıldı. Büyük yardımlarıyla Müslümanları yüksek mertebeleri getirdi. İyilik ve nimetler yağmur gibi baştan ayağı yağdı. Onun sesi hikâyelerle doğu diyarlarından ve batı ülkelerinin en uç noktasına kadar ulaştı. Asla hiçbir ziyaretçisini sarayından boş göndermezdi. Soru soran hiç kimseye kötü söz söylemezdi. Carmağu Noyan'ı Irak ve Azerbaycan'a gitmesi, Sultan Celaleddin Mengüberti'yi bozguna uğratması ve onurlu Herat beldesinin imar edilmesi, Cengiz Han'ın oğlu Tuli'nin vefatı ve Cihan padişahlığı tahtına çıkışı olayları vuku buldu. On dört yıl boyunca devletin yükselmesini sağladı. 638 [1240/1241] yılı Şehriver ayında ebedi huzura kavuştu. Oktay Kağan'ın 4 muteber hatunu ve altmış kuması vardı. Ona nimetsiz yedi oğul bahşetmişti. Onun ilk eşine Burakçin, ikincisi Töregene, üçüncüsü Muka Hatun ve Memkuhe isimli dördüncü eşi hakkında bilgi yoktur. Ancak Oktay'ın çocuklarının isimleri Küyük, Kutan Kucu, Karaçar Kaşı, Gedâ Melik ve Mader Gedâ idi. Ülke huzur ve güven içinde yönetiliyordu. Beş çocuğunun annesi ve daha büyük olan Töregene Hatundandı. Allahu Teâla sevapları bilen ve derecesini yüceltendir.

S. 48

19. OKTAY KAĞAN'IN CÜLÛSU, HANLIK TAHTINA ÇIKIŞI VE ONUN CİHAN PADIŞAHLIĞI GÜNLERİNDE MEYDANA GELEN BAZI OLAYLARIN ANLATILMASI

Oktay'ın Kağanlığından haber verenler ve sebeplerini içeren sözleri bilenler anlatırlar ki büyük ve yüce olan Allah'ın iradesi Oktay Kağan'a tecelli ettiği zaman

tefrika ve parçalanma dünyanın dört bir tarafını sarmıştı. Oraları bayındır yaptı ve başka bir defa adalet ve ihsan güneşi, güzellik ve özen oku ve dervişlerin cennet gibi durumları, Müslümanların yolunu aydınlattı. Cengiz Han ölüm döşeğindeyken Oktay Kağanı genel vali yaptı. Ondan sonra şehzadeler, emirler, noyanlar taziyeden geri döndüler. Saltanat için bir kelime konuşmaksızın her biri kendi yurtlarına gittiler. Ancak iki yıl geçtikten sonra yüce divanda sultanın feyzinden ve cemalinden iki zümrüdün örtüsünde güllerin açtığı bahar mevsiminin başında ona firuze rengi vermeye karar verdi. Gökyüzünün bağları, bostanları, alanları, yeşillikleri, gül bahçeleri ve ney sahibinden sızanlar yücelik ve parlaklık sıfatını kabul etti. Cengiz Han ulusunun Moğolistan civarında bulunan kabile reisleri Ordubalık'a doğru gittiler. Deşt-i Kıpçak tarafından Cuci'nin çocukları Batu, Şeyban, Hanyan, Tankut, Berke, Berkecer doğu tarafında Cengiz Han'ın kardeşleri Otegin, Belgütay, İlca ve önceden Çağatay'ın askerleri Karaçar Noyan, Oktay ve Tuli Han Cengiz Han'ın diğer küçük çocukları da Ordubalık'ta bulunuyordu. Şehzadeler, emirler ve noyanların tamamı toplandıktan sonra zevk, sefa ve eğlence törenine hazırlandı. Cengiz Han'ın kapısında ve gölgesinde Oktay'a hükümet fermanı verilmesi için ve tahta oturmasını aralarında konuştular. Onu saltanat tahtına oturması ve memleketin genel idaresi için teşvik ettiler. Oktay itiraz etti. "Padişahlık tahtına büyük kardeşim Çağatay layıktır. Benim bu yeteneklerime o şehzade de sahiptir" dedi. Kırk gün süreyle görüşmeler sürdü. Kırk birinci günde padişahlık makamı nilüfer rengine dönüştü. Toplanan şehzadeler, hatunlar ve noyanlar da Oktay'ın kağanlığını dile getirdiler. Cengiz Han'ın makamına onun münasip olduğunu söylediler. Çaresiz merhamet ve şevket yönüyle halkımızın geleceği için başa geçmen gerekir dediler. Oktay rıza gösterdi. Bunlar Moğolların töresindendi ve Şehzadeler kemerleri bellerine bağladılar. Çağatay, Oktay'ın sağında, ötekilerde sol tarafında yer aldılar. Bahtiyar Kamanlar huzur ve güvenle onu tahta oturtma şerefine nail oldular. Gereken dua ve övgüyü yaptılar. Altın ve mücevherleri önüne serdiler.

S. 49

Şehzadeler ve ünlü emirler kaba bir şekilde dokuz kere diz çöktüler. Atalarının ve ecdadlarının âdetleri olduğundan çadırdan dışarı çıktılar ve üç kere güneşin önünde diz çöktüler. Göksaray'a sığındılar. Eğlence sofralarının hazırlanması

için gerekenleri yapıp o sofrada kıyama durdular. Saltanat evinin eşiğindeki hizmetkârlar bir emir ile hazinelerin kapılarını açtılar. Huzurda bulunanlara değerli altın, sınırsız ve eşi benzeri olmayan hediyeler dağıttılar. Padişah genel konuları bilen emirler ile ülkenin ve kağanlığın huzuru konusunda gerekli tedbirleri ve küçük değişiklikleri konuşmak üzere yeniden toplandılar. Askerlerini İran ve Turan tarafına gönderdi. Bununla birlikte Carmağu Noyan'ı üç tümen muzaffer askerle birlikte Sultan Celaleddin'in isyanını bastırmak için Irak ve Azerbaycan tarafına gönderdi. O askerlerden her biri bir tarafa gitti. Muzafferiyet, başarı ve sınırsız zenginlik için yola çıktılar. 627 [1230] yılının Rebiü'levvel ayında Oktay Kağan, Çağatay Han'ın ve Tuli Han ile birlikte Hitay tarafına sefer düzenlemesini emretti. Çünkü Altan Han o zamana kadar Yemk'de saltanatını sürdürüyordu. Tedbir olarak kendine miras olarak kalan diğer toprakları da ekledi. Oktay Kağan biraz yol kat ettiğinde Tuli Han'ı iki tümen askerle birlikte Tibet yolundan Yemk topraklarına gönderdi ve kendisi de yola koyuldu. Tuli Han ilk önce Karamüren nehri kenarında bulunan bir beldeye ulaştı. Ondan sonra kırk gün o şehri kuşattı ve fethetmeyi başardı. Moğol askerleri büyük kin ve öfkeyle halkın çoğunu katlettiler. O zaman Tuli Han Yemk'e doğru gitti. Altan Han yüz bin cesur askerini onu defetmek için görevlendirdi. Kıyamet gibi bir ordu itaat edenleri avlayıp aralarına aldılar. Hitay'a doğru gittiler. Tuli Han beraberinde getirdiği mancınık taşı ve meydana gelen yağmur ve kar soğuk sayesinde galip geldi. Hitayların çoğunu öldürdü ve bazısını da esir aldı. Tuli Han, onlara Lût kavmine yapılanları yaptı. Ondan sonra sağ salim Ordubalık'a Oktay Kağanın yanına hareket etti. Saltanatın sınırlarını bu ülkeye ulaştırdı. Kağan yürekli kardeşine büyük iltifatlarda bulundu. Önemli emirlerinden Kutalgu Cerbi'yi askerleri ile birlikte belayı bitirmek ve Altan Han engelini kaldırmak üzere gönderdi. Kendiside ata yurduna geri döndü. Yolculuk esnasında, Tuli Han ölümcül bir hastalığa yakalandı ve öldü. Cengiz Han'ın dördüncü oğluydu. Lakabı Uluğ Noyandı ve babasının yakın adamlarındandı. Cengiz Han memleketin genel idare işlerini onunla görüşürdü. Tuli Han'dan geriye yedi çocuğu Mengü Kağan, Kubilay, Artuk Buka, Hülâgu Han ve Ong Han'ın kardeşi Sortoki Bekki'nin kızı Cemkiber, Kutalgu, Muka, Puşek ve Kutulgu Çerbi kaldı. Onlar Yemk topraklarına ulaştıkları zaman bir ordu şehirden dışarı çıktı. Onları bozguna uğrattılar. Kutulgu durumunu arz etti ve yardım istedi. Kağan bir kısım askerini yardım için onlara gönderdi.

S. 50

Bu seferde Kutulgu fethi gördü ve zafer kazandı. Hitaylar Yemk'e kaçtılar. Moğollar geri döndüler ve şehre girdiler. Bu esnada Altan Han tarifi imkânsız bir korkuya kapıldı. Bir gemiye bindi ve oradan başka bir şehre kaçtı. Moğol askerleri onu takip ettiler. Altan Han o beldeden de kaçtı. Cengiz Han'ın emirleri o şehrin etrafını ele geçirdiler. Başka bir kurtuluş yolu buldu ve Gürcistan'dan birini padişahlık tahtına oturttu. Kendi akrabalarını ve çocuklarını ateşe attığı rivayet edilir. Kendi sözü yere düştü ve ömrünün uzunluğu tümünden koptu. Sonunda Kutalgu, Hitay topraklarının tamamını ele geçirdi. Birçok mal ve sonsuz ganimet Moğolların eline geçti. Fetih haberi Oktay Kağan'a ulaştığında Mahmud Yalvaç'ı bu ülkenin idaresi için gönderdi.

Cengiz Han'ın ordusunun Altan Han'ın ülkesini istila etmesi 631 [1234] yılı Cemaziyyevvel ayında meydana geldi. Aynı zamanda o yıl Oktay Kağan Çinli ve Hitaylı memurların orduya katılmalarını emretti. Karakurum'da muhteşem bir saray inşa ettiler. Ressam ve nakkaşlar tavanları değerli mücevherler ile süslemelerini buyurdu. Şehzade ve emirlerden her biri de bu muhteşem sarayın durumunu kontrol ediyordu. Sonunda huzura kavuştular. Eğlence için haber verdiler. 633 [1235/1236] yılında Oktay Kağan Cuci'nin oğlu Batu'yu kendi oğlu Köyük'ü ve Tuli'nin oğlu Mengü'yü, Çağatay'ın evlatları Murkan ve Böri'yi Cihan Fatih'i'nin askerleriyle birlikte Rus, Çerkes, Bulgar ve Kaçkar topraklarını ele geçirmek üzere gönderdi. Bunlar yedi yıl içinde bu toprakları ele geçirip, sağ salim geri döndüler. Zikredilen yılda Oyrat kabilesinden Argun Aga payına düşen yerde Bitikçileri eğitiyordu. Horasan vilayetlerinin yönetimini şerefleştirmek üzere oraya gitti. Ondan sonra az bir olgunlukta virâne olan Darü'l-Sultan-ı Herat'ı yeniden inşa edip, padişahın beğeneceği hale getirdi ve elbirliğiyle o beldeyi tamir edip cennete çevirdi. Tuli Han, kumaş dokuyan Emir Gıyaseddin'i beş yüz kişiyle birlikte kumaş dokunması için Herat'tan Türkistan'a getirtti. Çeşitli yerlerden esir edilen elli kişiyi oradan getirtti. O beldenin imarı, ziraat yapılması ve güzelleştirilmesi için çok çaba sarf etti. Karlak adında birini Herat Valiliği'ne tayin etti. Bu isme benzer birisi Horasanlıların veziriydi. Bu şerefli beldenin tamiri konusunda suçunu kabul etmedi. 634 [1236/1237] yılında Karlak ve Emir Gıyaseddin Mukaddem o beldeyi şerefleştirdiler. Emir gereği tarım ve imar işlerinde gayret ve özen gösterdiler. Kısa

zamanda bir kez daha Herat'ı mamur ve bayındır hale getirdiler. Bunlar beldenin tarihinde kayıtlıdır.

S. 51

20. KAĞAN'IN ÇOK İYİLİK YAPARAK GÜZEL DAVRANIŞLARDA BULUNDUĞUNUN ANLATILDIĞI RİVAYETLER VE NADİR HİKÂYELERİN ANLATILMASI

Büyük müverrihler anlatır ki bir gün din âlimlerinden bir kişi [Allah'ın selam, o temiz, seyyidin üzerine olsun] Oktay Kağan'ın yanına gitti. Cengiz Han'ı rüyamda gördüm. O, Oktay'a de ki, öldürülen Müslümanların suçu yoktur dedi. O anda kalktı ve Han, sözleri kendi dilinde mi sana söyledi dedi. Ya da tercüman önce Han sonra özel bir şey verdi mi? dedi. Adam, Han aracısız olarak benimle paylaştı diye cevap verdi. Kağan, “ Sen Moğol dilini bilir misin?” diye sordu. Adam “hayır” diye cevap verdi. Kağan, “senin kelimelerinde yalan görüyorum. Çünkü Cengiz Han, Moğolcadan başka bir dil bilmez” diye cevap verdi. Cezalandırılması için işaret etti ve bu mevzuyu aydınlığa kavuşturdu.

21. HİKÂYE

Moğol âdetlerine göre bahar ve yaz mevsiminde gündüz suya girerler ve ellerini ırmakta yıkarlardı. Bakır, altın ve gümüş kaplarını doldurup elbiselerini yıkayıp, oralarda sererlerdi. Diğer halklar içinde aynı anlama gelirdi. O taifenin inancı oldukça ilginçti. Yıldırım ve şimşek çakmasından korkarlardı. Onlar evlerinden çıktıkları bahar mevsiminin başından yaz mevsiminin sonuna kadar o yerde çakan şimşek ve gök gürültüleri vardı.

22. HİKÂYE

Bir gün Oktay ve Çağatay birlikte avdan geri dönüyorlardı. O sırada bir Müslümanın suya girdiğini ve kusur ettiğini gördüler. Çağatay bu durum karşısında çaresiz kaldı. Ateşli bir kılıç darbesiyle kanını toprağa dökmek istedi. Ancak Kağanda merhamet ve şefkat hissi uyandı ve kardeşine gün bitti, bu adama ceza

vermeye dermanımız ve mecalimiz yok. Danişmend Hâcib'in bu gece onu koruması uygundur. Yarın gerekli yasaya çarptırırız dedi. Çağatay çaresiz bir şekilde geri döndü ve onu kendi evine götürmesi için Danişmend Hâcib'e teslim etti. Kağan o gece komutanlarından birine Müslümanın yıkandığı yere bir gümüş baliş atmasını ve bize sorgu sırasında “ Ben geliri az bir adamım ve bir baliş gümüşten başka bir şeyim yoktur. Askerler onu benden alırlar diye çok korktum. Onu çıkarmak için suya girdim” diye söylemesini emretti. Sabah başka bir komutan, Çağatay'ın emriyle şahsı Kağanın çadırına götürdüler. Ondan sonra adama hangi sebepten yasa ve kurallara karşı gelip suya girdin diye sordular. Adam da ona öğütlendiği gibi ifade verdi. Kağan yanındakilerden bir gruba gidip, orayı aramalarını ve onu çıkarıp, getirmelerini emretti. O şahsın doğru söyleyip, söylemediğini görmek için o topluluk oraya gitti. Gümüş balişi buldular ve Kağanın huzuruna getirdiler. O zaman Kağan, “ hangi insan bizim yasa ve kanunlarımıza karşı gelme cesareti gösterir. Bu fakir, zayıf ve muhtaç adam kendini gümüş balişi için feda etmeye kalkışmış” dedi. Sonra onun balişne bir baliş ekleyip, Müslüman'a verdiler. Ondan sonra bu gibi hareketlerde bulunmaması için uyardı.

S. 52

23. HİKÂYE

Kağan'ın saltanatının rahatlık bulduğu ilk günlerinde, koyunların ve diğer hayvanların bir kısmının kesilmemesi, Moğol âdetlerine göre karınlarının yarılması konusunda ferman buyurmuştu. Bir gün bir Müslüman, bir koyun satın alıp eve getirdi. Kapıları sıkıca kapatıp, kafasını kesti. Tesadüfen onu takip eden bir Kıpçak, bir saat süre ile peşinden koşup, onu yakaladı ve Kağan'ın sarayına götürdü. Adamlarından bazıları suçunu araştırdılar. “Bu Müslüman'ın koyunu keserek bizim hükmümüze riayet etmiştir. Sen, Türk onun evine gidip Müslüman'ı yakalamakla yasamıza göre suç işledin” dedi ve Kıpçak'ı yasaya çarptırdı.

24. HİKÂYE

Moğol âdetlerine göre bir yılda kışın üç ay avla meşgul olup, kalan dokuz ayda her gün şöleden sonra çadırın dışında sandalyede oturdu. Kıyas edilemeyecek kadar çok muhteşem hazinesini yığın şeklinde önüne koydurup, isteyen herkese biraz bahşederdi. Bir gün, bir adam birkaç kişinin sahip olabileceği eşyayı evine götürmek istiyordu. O gün taşıyabileceğinden fazla eşya almıştı. Yolda bir top kumaşı düşürdü. Diğer kumaşları evine götürdü ve düşürdüğü bir top kumaşı geri almak için geldi. Kağan “ bir elbise için bu kadar mesafeyi yürümek uygun değildir” dedi. O zaman ona her seferinde taşıyabileceği miktar alıp götürmesini söyledi.

25. HİKÂYE

Bir kişi avda bulunan Kağan'ın yanına üç tane karpuz getirdi. Onunda yanında adama verecek ne altın ne de elbise vardı. Kağan, Mönke Hatun'a işaret ederek, kulağındaki küpeleri derviş'e vermesini emretti. Topluluktakiler derviş bunun değerini bilemeyeceğini ve saraya gelip altın ve elbise almasının daha uygun olduğunu söylediler. Kağan, “dervişin yarına kadar bekleyecek sabrı yoktur” dedi. Yanındaki adamları zor da olsa vermek istemediler. Bu inciler yeniden bize geri gelecek dedi. O zaman incileri dervişe teslim etti. Derviş sevinerek geri döndü.

Onu az bir değere sattı ve müşteri bunun gibi değerli bir incinin padişahlara layık olduğunu düşündü. Ertesi gün her ikisini alıp, Kağanın huzuruna götürdü. “Kağan bu incilerin tekrar bize geleceğini söylemedim mi?” diye buyurdu. Onu Mönke Hatun'a geri verdi. O şahsı da güzel hediye ve armağanlarla mutlu ve mesut etti.

26. HİKÂYE

Kağan bir gün Bezm meclisinde sarhoş olup oturduğu bir sırada bir kişi ona bir şapka getirdi. Horasan halkının kullandığı bir şapkaydı. Kağan o hediye için adama iki yüz baliş meblağlı bir berat vermelerini emretti. Yanındakiler şarabın etkisiyle olabileceğini düşündüler. Sonra beratı yazmaktan vazgeçtiler. Ertesi gün derviş beratı padişaha arz etti. İki yüz balişin, üç yüz baliş yapılmasını emretti.

Sonradan onun tutarını artırdı ve bu miktarı altı yüz balişe kadar çıkardı. Ondan sonra Kağan, kâtiplerini çağırdı.” Bu dünyada ebedi olan bir şey var mıdır?” diye sordu. “Hiç bir şey” diye cevap verdiler. Kağan “bu sözleriniz yanlıştır dedi. İyilik adına güzel düşünceden başka ebedi olan nedir? Siz gerçekten benim düşmanım mısınız? Çünkü siz adımın dünyada iyilikte bâki kalmasını istemiyorsunuz. Sarhoş olduğumu zannettiğinizden vermeyi emrettim. Vermeyi geciktirdiniz ve ihtiyaç sahiplerine beklettiniz. Sizden bir ikinizin iyi itibarını kırmasam bu işleri terk etmeyeceksiniz.” dedi.

S. 53

27. HİKÂYE

Kağan bir gün Karakurum'daki bir pazardan geçerken, gözü bir alıca takıldı. Saraya ulaştığı zaman Danişmend Hâcib'e alıç satın alması için bir baliş verdi. Danişmend Hâcib çarşıdan bir sepet alıcı alıp, fiyatın dörtte birini verdi ve Han'ın huzuruna getirdi. Bu kadar alıca bir baliş azdır diye buyurdu. Danişmend Hâcib balişten geri kalanı Kağan'a verdi. “ Bu kadar alıcı bir balişin dörtte birine satın aldım. Balişin dörtte biri bu kadar alıç için yeterlidir” dedi. Kağan onu azarladı. “Bizim gibi müşteri o bakkalın ömrü boyunca dükkânına uğramaz” dedi. Satın aldığı alıçlar için on baliş vermesini emretti.

28. HİKÂYE

Bir defasında yüz balişi bir ihtiyaç sahibine vermelerini emretti. Kâtipler hep birlikte Kağan yüz balişi, yüz dirhem zannediyor dediler. Yüz balişi onun yolunun üzerine dizdiler. Cihan fatihi oradan geçerken, “ bu şeyler nedir” diye sordu. “Falan dervişe bahsettiniz balişlerdir “diye cevap verdiler. “Yüz baliş azdır.” dedi. Onun miktarını artırıp dervişe verdiler.

29. HİKÂYE

Karakurum'da yay yapan bir usta, gayet kötü yay yaptığı için kimse ondan yay satın almazdı. Bir gün yirmi yayı bir sopanın ucuna bağladı ve Kağan'ın geçiş yolunda bekledi. Kağan'ı görünce ona doğru yöneldi. “ Bu kimdir? İsteği nedir?” diye sordu. “Yay yaparım ve elimde yay yapmaktan başka bir mesleğim yoktur. Yayı iyi yapmamakla meşhur oldum. Bu yüzden hiç kimse benimle alışveriş yapmaz. Kuşkusuz perişan bir haldeyim. Bu yirmi yayı hediye olarak getirdim.” dedi. Kağan yayları ondan almalarını ve her biri için bir altın baliş vermelerini emretti.

30. HİKÂYE

Bir adam Kağan'a nar, getirdi. Kağan nar tanelerini saydı. Sonra her bir tanesi sayısınca ona baliş verdi. Onun bu kıyası padişahın hak bilirliliği zamanında servet ve zenginliği ve sultanlık, Cihan Fatihliği zamanında aynı şekilde eşsiz gönlü, cömert kişiliği ile bir dervişi mutlu ve mesut etmek için dirhem ve dinarlar harcadı ve eğlence sofraları kurardı. Argun şarabından yudumlar ve şarkıları dinler, sabah şarabını ağır ağır içer ve diğer sabah şarabına ulaştırırdı. Divandan aceleyle en lezzetli tahta çıktı. Ecelin altmış okunun takdiri yerine geldi ve onu kapıdan fırlattı.

S.54

Bir kurt, bir gece bir Moğol'un koyunlarına saldırdı. Onların çoğunu telef etti. Ertesi gün, sürünün sahibi sıkıntısını anlatmak için Kağan'ın huzuruna gitti ve durumu arz etti. Kurt ortaya çıkacaktır dedi. Askerlerinden değerli bir güreşçi, Kağan'a kurdu yakaladığı haberini getirdi. Onu saraya getirdiler. Kağan, kurdu onlardan bin balişe satın aldı. Moğol'u çağırmasını söyledi. Bu kurdu öldürmekten bir çıkarın olmaz dedi ve ona bin tane koyun vermelerini ve kurdu da serbest bırakmalarını emretti. Bir grup av köpeği kurdun peşine düştüler ve onu paramparça ettiler. Kağan bu durumu görünce üzüldü. Köpekleri kurdun kisası olarak öldürmelerini emretti. Üzgün bir şekilde saraya gitti. “ Devlet adamlarına benim isteğim kurdun kurtulmasıydı. Karakterimde ve hislerimde zayıflığı düşünüyüğüm şeyin hayatını helak olmaktan kurtardığım için Yüce Tanrı bana sağlık ve keramet

verdi. Kurdun canını bu tehlikeden kurtaramadım. Görünen o ki benimde gençlik günlerimden, ölüm döşeğine düşeceğim ve ölüm yolculuğunu kötü bir rüzgâra vereceğim” dedi.

31. HAKANLARIN LİDERİ İKİNCİ PADİŞAH KÜYÜK’ÜN ANLATILMASI

Oktay Kağan’ın oğlu Küyük Han, babası hayattayken şehzadelerinden bazılarıyla Urus, Çerkes ve Bulgar ülkelerine gitmişlerdi. Kağanın vefatından 3-4 yıl sonra Ordubalık’a ulaştılar. 643 [1245] yılı Rebiü’lâhir ayında beylerin işbirliğiyle cihan fatihliği’ne ulaştı. Adaleti yaymak ve merhameti artırmak için Oktay Kağan’ı taklit ederdi. Emir buyuran asıl Atabeyi Buka Kadak, Cihan ülkesinin emirlerine düzen vermekteydi. Millet-i Muhammedin (S.A.V) dinini seçmişti. O, son günlerinde batı ülkelerine gitmeyi düşünüyordu. Çok sayıda askerle birlikte o tarafa doğru yola çıktı. Semerkand'a ulaştığında ecelinin peşinden gitti. Onun saltanatının süresi bir yıldı. Önemli mal ve toprakları Kadak ile Çağatay’ın ittifakı sona erdi. Küyük Han’ın evlatlarından üç tanesi bilinir. Bunlar Hâce Oğul, Batu ve Buhurgu idi. Bu üçünden hiç birisi tahta ulaşamadı.

S. 55

32. YÖNETİMİN TÖREGENE HATUN’UN ELİNE GEÇMESİ VE KÜYÜK HAN’IN DEVLET GÜNLERİNDEKİ OLAYLARININ ANLATILMASI

Tarihçiler anlatır ki, Oktay Kağanın Cihan padişahlığı zamanında büyük oğlu Kucu'nun annesi Töregene hatundu. Himayesi altındaki topraklar için onu tahta çıkarmaya karar verdi. Ancak Kucu'nun ömrü babası hayattayken sona erdi. Torunu Şiremun, çocuk yaşlardaydı ve babasının yerine veliaht oldu. Kağan öldüğü zaman küçük Şiremun ile birlikte Töregene Hatun’un Kağandan olan Küyük ve diğer evlatları vardı. Töregene Hatun ülkenin genel idaresini ele alıp, yönetimi ele geçirdi. Değerli düşüncesi, parlak aklı ile askerlerine hediye ve armağanlar gönderdi. İtaati altındaki devlet adamlarının çoğu ve etrafındakiler ona boyun eğmeye meyil ettiler. Meşhed’in seyidlerinden esir edilen Fatıma Hatun adında bir kadın, Töregene Hatun’un yanında bulunuyordu. Fatıma Hatun derin, gizemli ve önemli işler yapardı.

Bu sebepten ülkenin yönetimine ve malına ortak oldu. Etrafındakiler o kadına kin besliyorlardı. Değerli noyan ve emirlerinden bazıları durumu farkettiler.

Üç yıl sonra Töregene Hatun, Cengiz Ulusunun emir ve yasalarını yüceltti. Küyük Han, seferden geri döndü ve Ordubalık'a vardı. İktidarın olgunluğu ve padişahlığın önemli işlerinin dizginleri için annesini seçtiler. Töregene Hatun hızlı adamlarını yakınındaki ülkelere gönderdi. İran ve Turan hükümdarının kurultayda hazır bulunmasını emretti. Rus topraklarından Şam'a, Bağdat'tan Deşt-i Kıpçak topraklarına Çin ve Hitay topraklarında bulunanlar kısa zamandan toplandılar. Cuci'nin oğlu Batu, Küyük'ün yönetimine rıza göstermedi ve ayaklarının ağırdığını bahane etti. İtaat eden devlet ve uluslar, Ordubalık'a geldiler. Bin çadırdan daha fazla olan topluluk da o yere ulaştı. Gayet değerli yiyecek ve içecekler hazırlandı. Böylece o topluluğa el verildi. Hatunlar ve şehzadeler, padişahın belirlenmesi konusunda Kağan'ın neslinden birinin olması gerektiği fikrini ortaya attılar. Kağan'ın oğlu, Kutay hastaydı. Şiremun, onun emirden dolayı dışarı çıkamadı. Töregene Hatun ve Tuli Han'ın eşi Sortoki Bekki, Küyük Han'ın kağanlığına meyl ettiler. Emirler ve noyanlar bu görüşte hemfikir oldular. Kağanlık için onun uygun olduğuna karar verdiler. Bir saatte kağanlarını seçtiler. Şehzadeler ve ileri gelenlerin tamamı sarayın içinde bulunan açık avluda toplandılar. Şapkalarını başlarından çıkarttılar ve kemerlerinin ortasında tuttular. Küyük Han'ın sağ tarafında Tuli Han'ın oğlu Mengü Kağan, sol tarafında Cengiz Han'ın diğer akrabaları yer aldı ve tahta oturttular. Küyük Han, küçük başarılı Şehzadelerin, ünlü Emirlerin ve toprakların, ülkelerin ve bölgelerin hâkimlerinin hatırını sormak için ayağa kalktı. Hazırda bulunan ve bekleyen büyük ordusuna büyük ihsan ve nimetlerde bulundu ve sevinç sofrasını serdi. Küyük Han sakîlerine ve şarkıcılarına birkaç gün Arguvan şaraplarını sakerlerin kadehlerine doldurmalarını ve şarkı söylemelerini emretti.

S. 56

Kağan'ın vefatından sonra genel teftiş ve devletin işlerini yapmıştı. Yerinden kalktı ve Fatıma Hatunu ve yanındakilerden bazılarının suçlu buldu. Fatıma Hatun geçmişte işlediği suçlara rağmen serbest bırakılmıştı. Fatıma Hatun bu sebepten dolayı Töregene Hatun'un yanında bulunuyordu. Birkaç kez devletin genel işlerine ve mallarına dâhil oldu. Emirler ve değerli devlet adamları durumun farkına vardılar. O

zayıf kişiyi devlet işlerine layık olmamakla suçladılar. Küyük Han'ın cülûs töreninde kardeşi Katu hastalandı. O topluluktan birisi bu hastalığın Fatıma Hatun'un yaptığı bir büyü'nün sonucudur diye söyledi. Katun sıradan bir askerin sözüne güvendi ve o zaman kendi yurdunda bulunan Küyük Han'a "Fatıma Hatunun sihri vücudumun tamamını istila etmesine sebep oldu" diye haber gönderdi. "Onu benim huzuruma getiresiniz ümit ederim ki kardeşimin kisası olur" dedi. Bu haberin ardından Katun'un vefat haberini duydu. Kötülük Küyük Han'ın devletini istila etmişti. Bu konuda incelemeyi tamamladı ve bir elçiyi annesinin yanına gönderip, Fatıma Hatun'u istedi. Oğlu haddini aştığı için istemeden Fatıma Hatun'u Küyük Han'ın adamlarına teslim etti. Ondan birkaç gün sonrada Töregene Hatun vefat etti. Fatıma Hatun'u suçunun ne olduğunu anlamak için getirdiler. Birkaç gün susuz ve aç bıraktılar. Gerçekten tehditlerini yerine getirdiler. O, çaresizce suçunu itiraf etti ve ona kisas uygulandı. O zaman Küyük Han yetmiş oğlu ve yakınıyla birlikte Cengiz Han'ın kardeşi Ötekçin Noyan'ın cülûs için Cengiz Han'ın şehrine doğru geldiğini duydu. Mengü Kağan ve diğer emirleri onun soruşturmasını yapmak için görevlendirdi. Ötekçin Noyan suçunu itiraf etti. Sonunda onun emirlerinden birkaçı da yasaya çarptırıldılar. Küyük Han bazı emirlere ve ülke hâkimlerine izin vermekten vazgeçti. İran ve Turan ülkelerinden gelen bazı elçilere ikram ve ihsanlarda bulundu. Dostlarından bazıları ihanet ettiler. Ondan sonra Rum padişahının kardeşine ve Halep hâkimine bir yarlğ ve ferman verdi. Öfke dolu sözleri ile Bağdat halifesine haber gönderdi. Çünkü Carmağun'un oğlu Şiremun ondan şikâyetçi olmuştu. Celaleddin Muhammed'in elçilerine büyüklerinin yolunda olanlara az bir iltifatta bulundu ve korkunç sözler kaleme aldı. Saltanatında gerekli huzura kavuştukları zaman yanındakiler eğlence meclisi ve sofralarına gelip, ferahlık buldular. Bununla birlikte Küyük Han'ın atabegi Kadak ve onun emirlerinin emiri Çinkay, Nesârî milletindendi. Onun mezhebine bu surette bağlı olmak onun düşüncesine cazip gelmişti. Küyük İsevî dine bağlı olanların, Muhammed'in dinine döndüğünü zannedince Nesârîlere yardım etti. Sonunda Hristiyanlardan büyük bir grup, onun ordusuna katıldı. İslâm dini tamamen zayıfladı. O günlerde hiçbir Müslümanın şansı ve talihi yoktu. Hristiyanlığın sözleri yükseldi. Bir defa Nesârîlerden bir grup, Kadak ve Çinkay'ın yardımıyla Küyük'ün topraklarında bulunan Müslümanların tamamını hadım ettiler ve onları kabile reislerinden biri kanıtlarını eline alıp saraydan dışarı

çıkı. Büyük müjdeyi Hristiyanlara ulaştırdı. Tüm zamanların köpekleri koşup onun kapısına geldiler. Onu koparılmış bir lokma yaptılar. Nesârîler, Mustafa milletinin mucizesinden korktular. Artık kendilerini gösteremediler. Küyük Han hayatının son günlerinde zafer sarhoşluğu ve gaflet içindeki askerleriyle birlikte Ordubalık'tan hareket etti. Batı topraklarına gitti. Geçtikleri her şehir ve kasabada yaşayanlara altın yardımı ve güzel elbiseler vermek suretiyle gönüllerini hoş tutmalarını emretti. Büyük Han küçük yardım ayetini uyduğu zaman Semerkand yakınlarında bir ışık gördü. Orada hizmetinde olduğu Ebu Yahya'ya ulaştı. O,[Azrail] diğerleri gibi onun ruhunu da kabzetti.

S. 57

33. CENGİZ HAN'IN YURDUNUN KAĞANLARINDAN ÜÇÜNCÜSÜ OLAN MENGÜ KAĞAN'IN ANLATILMASI

Küyük Han'ın vefatından sonra Tuli Han'ın oğlu Mengü Kağan, Sayın Han lakaplı ve Cuci'nin oğlu Batu'nun çabasıyla 648 [1250/1251] yılı Şehriver ayında Cihan padişahlığı ve kağanlık tahtına oturdu. Onda, adalet, insaf ve hakkını alma sıfatı mevcuttu. Yüce bir yardıma ihtiyacı olan devlet erkânının isteğiyle genel kuralları düzene koydu. Eli açıklığı, cömertliği, cesareti ve yürekliliği ile tanınırdı. Kendi saltanat günlerinde büyük tarikât liderlerini, âlimlerin âlimini, şeyhlerin büyüklerini, zorluk ve tekliflerle af divanlarına kâtip yaptı. Her taifeden, her tabakadan acze düşmüş yaşlılar kalktılar. Ancak Yahudi cemaatinden bir kişiye selam vermedi. Onun bolluk ve bereketiyle halk huzur buldu ve şehirleri güzelleştirdi. Hülâgu Han'ın İran ve Turan topraklarındaki imansız Mülhidler ve Bağdat olayları da Mengü Kağan'ın sultanlık günlerinde meydana geldi. Onun vefatı Çin ve Maçin tarafına gittiği zaman 656 [1259-+] yıllı Şehriver ayındaydı. Saltanatının süresi Yedi küsür yıla yakındır. Önemli vezirliği emirlik görevini İmadü'l-Mülkî Hotenî'ye verdi. Bulgar emirliğini düzene soktu. Mengü Kağan'ın dört tane oğlu vardı. Bunlar Baktu, Örenkaş en büyük eşi Oktay'ın oğlu Buka Gürgan'ın kızı Oyrat kavminden, Ogu Tugbi idi. Zaman geçtikçe bu iki çocuk, genç oldular ve yol buldular. Cesaretleri sayesinde Çin konusunda Kangan Kağan'ın

topraklarına düzen verdiler. Bunlar Câm-ı Reşîdi'de kayıtlıdır. Sağlık konusunda o da Çiyan Kağan'a dâhildir. Bildiklerim Allah katında da güzeldir.

S. 58

34. KARAKURUM SALTANATININ OKTAY'IN ÇOCUKLARINDAN TULİ HAN'IN OĞLU MENGÜ KAĞAN 'A GEÇİŞİNİN ANLATILMASI

Küyük Han hayattayken Semerkand yakınlarında sonsuzluğa ulaştı. Cengiz Han yasalarında değişiklik yaptı. Her bir şehzade yurt edinme hayaliyle yaşıyordu. Onunla birlikte o zamanlar da Sayın Han dedikleri Cuci'nin oğlu Batu, Cengiz Han'ın şehzadelerinden bazılarında daha fazla imtiyaz ve ayrıcalığa sahipti. Çevresindeki bazı ülkelere elçiler gönderdi. Cengiz Han'ın evlatları, noyanları, emirleri, şehzadelerden her birinin saltanata layık olduğu ve tahta oturabileceği konusunda hemfikir olması için oraya gitti. Şehzadelerin Deşt-i Kıpçak'taki topraklarda toplanmalarını emretti. Taifeden bazıları karşı çıkıp, itiraz ettiler. “Cengiz Han'ın yurdu Karakurumdur. Biz, Kerulen ve Deşt-i Kıpçak topraklarına gitmek zorunda değiliz “dediler. O tarafa gittiler. O grup oraya ulaşmadan önce oraya elçiler gönderdi. Tuli Han'ın eşi Sortoki Bekki iç güzelliği ve saflığı ile övülmüştü. Bunun için Hoten'in nimet ve ihsanıyla geniş gönüllü yakınlarını ve devlet adamlarını görevlendirdi. O zaman kendisine Mengü Kağan oğlu Erşad Beminyantu'da, Batu Aga'nın ilinde isyan edince ona layık olduğunu gösterdi. Batu orada kardeşine karşı onun şerefine mazhar oldu. Mengü Kağan annesinin sözüyle hareket etti. Kendi işi için Batu'nun sarayına gitti ve gereken hürmeti gösterdi ve getirdiği hediyeleri sundu. Batu, Mengü Kağan'ın yüzünde ikbal olduğunu ve gelecek vaad ettiğini gördü. “Şehzadeler arasında sultanlık kabiliyetine bu genç sahiptir” dedi. Orada bulunanların çoğu, kendisiyle hemfikir oldu. Uygun bir zamanda şapkalarını başlarından çıkarıp, kemerlerin ortasında tuttular. Mengü'ye diz çöktüler ve kâse sundular. Böylece kutsal yurttaki gelecek yıl kurultay yapılmasına karar verdiler. Bir kez daha diğer beylerin ittifakıyla kağanlık tahtına oturttular.

O zaman Deşt-i Kıpçak çevresinden toplanan bir grup evlerine geri döndüler. Batu kardeşleri Berke Oğul ve Buka Timur'u değerli askerleriyle birlikte Kuluran'a onun devletinin yönetimine kıyam etmeye gönderdi. Onlar oraya ulaştıklarında emir

ve noyanların hazırlanmalarını emretti. O topluluktan bir grup Çağatay'ın çocukları Yesü Mönke, Bisu Mönke, Kuçin'i oğlu Şiremun'u Küyük'ün oğlu Batu Oğul onu örnek aldılar. “Hanlığa Oktay Kağan'ın neslinden gelen birileri layıktır” dediler. Elçileri Sayın Han'ın huzuruna gönderip “Biz Mengü Kağan'ın sultanlığına razı değiliz” diye haber verdiler. Bu tartışmalar yüzünden kurultay dört yıl gecikti. Herkes beklemekten sıkıldı. Bir kişiyi Mengü Kağan'ın önemli bir silahının ne olduğunu öğrenmesi için Batu Han'ın yanına gönderdiler. Batu Han “şehzadeler ister razı olsunlar ister olmasınlar, Mengü Kağan'ın tahta oturması gerekir. Aksi halde herkesin başını gövdesinden ayırmak gerekir” diye cevap verdi. Bu haber Berke Oğul'a ulaştığı zaman emri altında bulunan askerlerine hazır olmalarını emretti. Mengü Kağan'ı hanlık makamına çıkarıp cülûs dağıtmalarını emretti. Eğlence tertip edip bir sofraya kurmak için uğraştılar. Mengü Kağan hanlık makamının cülûs gününde tüm insanların bu eğlenceye aynı safta bulunuyorlardı. Tüm canlıların bu olgunluk nimetlerden nasipsiz kalmamaları gerektiğini emretti. O gün eşekleri ve yük hayvanlarını muaf tutmalarını emretti. O gün, koyun kanının ve hiçbir canlı kanının akıtılmamasını ve av yapılmamasını emretti. Bundan sonra hayvan ve koyunların etlerini kesip, yemek pişirmediler. Bir gün boyunca bu emre göre hareket ettiler. Mengü Kağan'ın emriyle Şehzadeler, diğer eşraf ve devlet adamları Bir hafta süreyle keyifle gezdiler. O günlerde her gün sohbet meclisleri, masraflı şölenler ve iki bin fıçı şarap ve kıymız vardı. Ayrıca üç yüz baş at ve inek, iki bin koyun vardı. İslâm ahalisinden büyük bir grup şölene teşrif ettiğiniz zaman iltifat gördüler. Her gün birkaç at ve koyunu kurallara göre kesmelerine hükmetti.

S. 59

Eğlence günlerinden sonra en yakınındaki adamlarından bir grup Oktay'ın üvey çocukları ve şehzadeler Mengü Kağan'ın saltanatını kabul etmeyi onların emirleriyle savaşımlardan özür dilemeyi düşündüler. Dönüp hep birlikte ıslah olmak için Ordubalık'a doğru hareket ettiler. Mengü Kağan adamlarından biri, bir deveyi kaybetti. Aramak için Ordubalık'taki şehzadelerin yanına gitti. Onların durumlarından haberdar olup kısa sürede Kağan'ı durumdan haberdar etti. Mengü Kağan Mönkeser Noyan'ı onların durumunu incelemek ve şehzadelerin istikballerini görmek için gönderdi. Mönkeser iki bin seçkin askeri ile sihir yapıp ordudaki

muhalifleri ele geçirdi. Onlara sizden söz nakledenlerin için orduda kalmalarının uygun olmadığını ve bu töhmetten kurtulmak için layık olmaları gerektiğini söyledi. Şiremun ve kardeşleri şaşırdılar “ Biz gönlümüzle saraya bağlandık” dediler. Aynı şekilde atlarına binip Mönkeser Noyan’ın ordusuna katıldılar. Mengü Kağan’ın sarayına ulaştıkları zaman Kağan, onlara üç gün toy düzenledi. Dördüncü gün kendilerine suçlularını sordu. Gerekli inceleme ve teftişten sonra şehzadeleri suçlu buldu. Oktay Kağan’ın ve Küyük’ün büyük emirlerinden biri olan Kadak’ı yetmiş askeriyle birlikte kötü davranışlarından dolayı yasaya çarptırıldılar. Mengü Kağan kavga edenlerin işini bitirdiğinde Berke Oğul ve Buka Timur’u gerekli şekilde hazırlanmış ve layık olan hediyelerle birlikte Batu Han’ın hizmetine geri gönderdi. Doğu diyarının yönetimini elinde bulunduran Sahip, Mahmud Yalvac’a iyiliklerde bulundu. Oğlu Mesud Beg’i Mâverâünnehir valiliğine gönderdi. Horasan’a, Irak ve Azerbaycan’ın yönetimini sürekli kurallara uyan Argun Aga’ya verdi. Kâtiplerinden Şerafeddin Harezmi olgunluğunun pırıltısı sayesinde, Argun’un sahibi olduğu vilayetleri kendi malı yaptı. O memleketlerde zulmetmeye ve kötülük yapmaya başladı. Her kim ondan bir dinar alırsa, on dinar tahsil etti. Çünkü Mengü Kağan’dan kabul görmüştü ve geriye kalan yıllar içinde dört bin baliş elde etmişti. Bunun vasıtasıyla Tebriz, Kavzin, Rey, İsfahan, Cend ve Kaşan, Hemedan, Damgan, İsferyn, Cürcan, Sebzevar, Mukaddes Meşhed ve Tûs’ta çok fazla tefrika ve nifaklardan kurtulmak için namus erbabları tarafından bir yol bulundu. O, uğursuz Tûs’ta bulunduğu zaman mazlumların duasının oku hedefe isabet etti. Hastalıklı bir mahlûkat mübarek olmayan o kişiye hastalık bulaştırdı. Birkaç günde tâkatten düştü. O günlerde dilindeki uğursuz kelimeler ve sözler kesildi. Sonunda Ebu Yahya onun temiz olmayan ruhunu kabzetti. Ona cehennemden en alt tabakasından bir yer hazırladı. Sonunda saltanatın Mengü Kağan’a verilmesi kararı alındığı zaman Türkistan’ın, Moğolistan’ın ve Mâverâünnehirin yöneticilerinin dostluklarını ve samimiyetlerini kabul etti. Kadî’l-Kuddat Şemsü’l-Millet Dinî-Ahmed-î Kâfi Kazvinî anlatırki; Mengü Kağan Mülhidlerin [Bâtıniler] istilasını duydu. Onlardan çok şikâyetçi olanların Halife’ye sığındıklarını işitti. Kardeşi Hülâgu Han’ı İran beldelerini ele geçirmek için görevlendirdi. Hülâgu Han yüz yirmi bin kişi ile o tarafa gitti. O zaman Mengü Kağan, diğer kardeşi Kubilay Han’ı Hitay tarafına gönderdi. Çin vilayetlerinin fethi ortaya çıktı. Yardım etmek için o tarafa doğru yola

çıktı. İlk başta Beçugan adında bir elçiyi Feğfurun'un yanına gönderdi. “ Sen devletinin barışı için mal ve haraç vermeyi kabul etmelisin” diye haber gönderdi. Elçi Çin sarayına vardığı zaman o mektubu okudu. Feğfurun'un gazabının ateşi yükseldi. “ Eğer Sultanlık ve yücelik mertebesi için elçiyi öldürmek caizdir. Çevgan sopasının sert kahrından memnun kaldığını söyle. Bu meydanda gerdan yaptım. Senin bedenini Buhara köpeklerinin önüne atacağım. Şimdi kendi kağanlığındaki büyük ve uzun Çin topraklarının hayalleri ve düşünceleri o çerçevenin dışındadır ve çok sayıda asker ile zafer kazanmak uzaktır. Bu vilayette çok fazla yağmur yağar. Kalan ömrünü kendi devletinde geçirmesi ve kanaat eteğinde olması gerekir.” Öfkeyle Tatar ve Moğolları aşağılayıp, azarladı.

S. 60

Bu haberi Mengü Kağan'a arz ettikleri zaman 653 [1256] yıllı Şehriver ayında Moğollar Teşagan ilde altmış tümen askerle zafer kazandılar ve Çin'e doğru gittiler. Karamüren Nehri kenarına ulaştıktan sonra Oktay Kağan'ın torununu Şiremun, Küyük Han'ın çocukları Batu ve Hâce Oğul'a nehri geçmelerini emretti. Mahiçe, Mengü Kağan'ın Haşmpartu vilayeti sınırlarına geldiğini, bazı kale ve kasabaları ele geçirdiğini ve olgunluğun hâkim olduğunu ve hayrın ortaya çıktığı haberini aldı. O sırada burçları gökyüzüyle hep birlikte dua eden bir dağın zirvesine bir kale inşa etmişlerdi. Menzili Zuhâl yıldızı ile aynı mesafede olacak kadar yüce bir mesafedeydi. Şaşırtıcı ve gök kubbeyi kışkırtan bir sağlamlığı vardı. O, güçlü savaş aletlerini yiyecekler, zamanın afetleri, dönemin önemli olaylarına rağmen Moğol askerleri oraya çıkıp kuşatmaya başladılar. Uzun süre çok çaba harcayarak ve aralarındaki bağlar ile savaşın gerekliliklerini yerine getirdiler. Ancak fetihle başarılı olamadılar. Tîr ayında kış mevsimi sona erdi. Bahar geldi ve çok sıcak olduğu için Moğolların çoğu kuvvetten düştü. Veba ortaya çıktı. Geride kalanları rüzgâra verdiler. Mengü Kağan başarısız olacağı düşüncesiyle kırmızı şarap içmekle meşguldü. Allah'ın takdiriyle o da hastalığa yakalandı. Sekiz gün süreyle yatakta kaldı. Ruhunu hayat süresini kabzedene teslim etti.

Zafernâme'nin mukaddimesinde kayıtlıdır ki, Mengü Kağan saltanat günlerinde güçlü bir putperestdi. Onlardan çoğu ergenlik çağına ulaştığında camide namaz kılmakla meşgul oldukları vakit bahane kılıcı intikam için çekildi. Ve birçok

kişi katledildi. Ondan önceki gün o cemaatin arasındaki bir köle, Allah'ın hidayetine ve bu yüce dinin kitabına sığındı. Padişahın sarayına koştu. Yoldan çıkanları ile karşı karşıya kaldı. Mengü Kağan, o kudretli elleriyle onun bu önemli sorusuna cevap buyurdu. Güçlü elleri sayesinde köle suçunu itiraf etti. Kağan, onu cuma günü tüm Müslümanların yanına götürülmesini emrederek itibar kazandı. İslâm şeyhlerin ve hayırsever yüce insanların üzerine salât ve selam olsun Şeyh Ebu Mecid Seyfeddin Muzaffer Baherzî, Şeyhü'l-Âlem Şeyh Necmeddin Kübra'nın halefi olarak tanınırdı. Mengü Kağan'ın çağdaştır. Mengü Kağan'ın annesi, Sortoki Bekki Hristiyanlıktan Müslümanlığa geçtiği zaman oğlunun devlet günlerinde bin baliş gümüşü Şeyh Seyfeddin'in meskeni olan Buhara'ya medrese yaptırmak için gönderdi ve gelir getiren mülkler satın aldı. Orada kalanlara vakfetti. Bu medresenin vakfının başına Şeyh'in getirilmesini emretti. Hoş kokulu kayıtlarda kayıtlıdır ki Bir gün Şeyh Seyfeddin bir dervişin cenazesinde hazır bulundu. Dedikler ki Şeyhim mevtaya telkininde bulunun. O, cenazenin başına geldi ve dilinden bu sözler döküldü. “Eğer benim günahlarım ve sitemim bütün dünyayı kaplarsa ümidim senin lütfundur ki kalemimi acizlik vakti elime alırım. Şimdi bu durumda daha aciz kaldım.” Şeyh Seyfeddin'in vefatı Mengü Kağan'dan iki yıl sonra 659 [1261/1262] yılı Şehriver ayındadır. Mengü Kağanın ona bağlanması olayı ve onun nurlu mezarı Buhara'nın meşhur olaylarından.

SONUÇ

XIII. yüzyılda Çin, İran, Deşt-i Kıpçak, Kafkasya gibi geniş bir coğrafyaya hükmeden Büyük Moğol İmparatorluğu tarihini Timurlar döneminde yaşayan dede torun tarihçiler Mîrhând ve Hândmîr'in anlatımlarıyla aktarmaya çalıştık. Müellifler eserlerinde bu geniş coğrafyaya kâbus gibi çöken Moğolların halka uyguladıkları akıl almaz zulümleri kendi bakış açılarıyla detaylı bir şekilde anlatmaktadırlar. Ayrıca Moğolların özellikle Müslümanların yoğun bir şekilde yaşadıkları Herat, Nişâbur, Semerkand, Belh gibi dönemin ilim ve kültür merkezlerinde yaptıkları tarihte eşine az rastlanır katliamları, yağma ve istilaları en ince ayrıntısına kadar gözler önüne sermektedirler. Bunun yanı sıra Mîrhând eserinde Moğolların bu topraklarda katlettikleri insanların sayısını şehir şehir açıklamaktadır. *Ravzatü's-Safâ*'dan elde ettiğimiz bilgilere göre yukarıda zikrettiğimiz şehirlerde çok sayıda Müslümanın katledildiği görülmektedir. Bu veriler bile o dönemde yaşananların ne kadar kan dondurucu olduğunun bir ispatıdır. Moğollar sadece Müslümanları değil aynı zamanda Hıtay, Gürcistan, Rusya, Deşt-i Kıpçak topraklarında yaşayan farklı dinlere ve etnik kökenlere mensup insanları da katlemişlerdir. Bu konular ile ilgili bilgiler her iki kaynaktan yer almaktadır.

Müellifler yukarıda adlarını zikrettiğimiz topraklarda hüküm süren padişah ve devlet adamlarının dirayetsizliği, korkaklığı ve Moğollara karşı gerekli mücadele edememeleri yüzünden insanların zulme nasıl maruz kaldıklarını, toplulukların çaresiz bir şekilde kaderlerine nasıl boyun eğdiklerini ve bu öğrenilmiş çaresizliğin insanlar üzerindeki psikolojik etkilerini de anlatıklarını görmekteyiz. Mîrhând ve Hândmîr, Moğolların devamı niteliğindeki Timurlar devleti döneminde yaşadıkları için Moğollar konusunu ele alırken dönemin devlet adamlarını ve gelişen siyasî olaylarını da göz önünde bulundurmalarından olsa gerek onların yaptıkları zulüm ve katliamların meşru olduğunu göstermeye çalıştıklarına şahit oluyoruz.

Mîrhând ve Hândmîr, Moğolların istila ettikleri topraklarda yaptıkları vahşetin yanısıra onların sosyal ve kültürel hayatları hakkında da önemli bilgiler vermektedirler. Moğolların sosyal ve kültürel hayatları ile ilgili bilgileri Hândmîr ana hatları ile anlatırken Mîrhând daha detaylı bilgiler vermektedir.

Sonuç olarak Moğolların istila ettiği bu geniş topraklarda yol açtıkları ağır tahribatın yanısıra sosyal yaşamlarını, geleneklerini ve zulme maruz kalan toplumların nasıl bir psikoloji içerisinde olduklarını Mîrhand ve Hândmir'in bakış açılarıyla değerlendirmeye çalıştık. Tezimizde sadece Moğol Devleti tarihine yer vermedik. Aynı zamanda her iki tarihçinin yaşadıkları dönemin siyasî, kültürel ve ilmî hadiselerine de değindik. Ayrıca müelliflerin tarih yazım tarzlarını ortaya çıkararak Timurlar dönemi tarih yazıcılığı hakkında önemli bilgiler elde ettiğimiz kanaatini taşımaktayız. Müellifler verdikleri bilgiler ile Moğolların hükmettikleri yaklaşık otuzdört milyon kilometrekare alanda yaşayan topluluklara yapılan katliam ve zulümlerin etkilerinin uzun yıllar hafızalardan silinmediğini gözler önüne sermektedirler.

KAYNAKÇA

- Aka, İ. (2010). *Timurlar Devleti Tarihi*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- (1996). *Mirza Şahruh ve Zamani*. Ankara: TTK Yayınları.
- (1997).“Hândmîr”. *DİA*. XV. İstanbul: TDV Yayınları. 550-552.
- (2005).“Mîrhând”.*DİA*, XXX, İstanbul: TDV Yayınları, 156-157
- (2003). *Timurun Ankara Savaşı (1402) Fetihnâmesi*. XI/15. Ankara: TTK Belgeleri. 1-22.
-(1989). “Şahruh’un Kara Koyunlular Üzerine Seferleri”. *Tarih İncelemeleri Dergisi*. IV. İstanbul: 1-20.
- (2005). *Makaleler*. I-III. E. S.Yalçın- Ş.Gedikli.(Yay. Haz.). Ankara: Berikan Yayınları.
-(2012). “Timurlar”, *DİA*. XXXXI, İstanbul: TDV Yayınları. 177-180.
-(2010). “ Şahruh”, *DİA*, XXXVIII, İstanbul: TDV Yayınları. 294-296.
-(1994).“ Ebu Said Mirza Han”, *DİA*, X, İstanbul, TDV Yayınları. 224-226.
- Aktaş, H. (2002). *Modern Türk Şiirinde Edebî Sanatlar*. Konya: Çizgi Kitapevi.
- Alan, H. (2017). *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlar (1360-1506)*. İstanbul: ÖtükenNeşriyât.
- (2017). “Timurlar”. *Avrasyanın Sekiz Asrı Cengizogulları*. H.Alan-İ.Kemaloğlu. (Yay. Haz.).İstanbul: Ötüken Neşriyât.
-(2017). “Çağatay Hanlığı”. *Avrasya’nın Sekiz Asrı Cengizogulları*. H. Alan, İ. Kemaloğlu. (Yay. Haz). İstanbul: Ötüken Neşriyât.
-(2004). “Timurların Bilim ve Sanat Yaklaşımları ve Bazı Son Dönem Sanatkârları”. *Bilig*. 30. 151-171.
-(2003)“Timur'un Toktamış Üzerine Seferleri ve Altın Orda'nın Yıkılması Meselesi”, *Bilig*, 27, 117-156.

- Algar, H.-Alpaslan, A. (1998). "Hüseyin Baykara". *DİA*. XVIII. İstanbul: TDV Yay. 530-532.
- Anonim. (2016). *Moğolların Gizli Tarihi*. (Çev. A. Temir) Ankara: TTK Yayınları.
- Ann, K-Lambton, S. (1962). "Persian Biographical Literature". *Historian of the Middle East*. (Edit. B. Lewis, P. M. Holt). London. 1962. 141-152.
- Atalay, İ. (2002). "Türk Dünyası'nın Coğrafyası", *Türkler Ansiklopedisi*, I, H. C. Güzel- K. Çiçek. (Yay. Haz.). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Âşıkpaşazâde. (1332). *Tevârih-i Âli Osman*. İstanbul.
- Barthold, V.V. (1997). *Uluğ Bey ve Zamani*. (Çev. İ. Aka) Ankara: TTK Yayınları.
- (2017). *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*. (Üçüncü Baskı) H. D. Yıldız. (Hazırlayan). İstanbul: Kronik Kitap.
- (2017). *Orta Asya Türk Tarihi Dersleri*. İstanbul: Divan Kitap.
- Beveridge, A –Manz, B. F. (1997). "Mîrkhwānd". *The Encyclopaedia of Islam*. VII. Leiden: 126-127.
- Beveridge, H- De Brujin J. T. P. (1997) "Khwandamir". *The Encyclopaedia of Islam*. IV. Leiden: 1020-1022.
- Beveridge, A. S. (1988). "Ebû Sa'îd". *İA*. IV. İstanbul: MEB Yayınları. 47-48.
- Beveridge, H. (1980). "Hüseyin Mirza". *İA*. V/1. İstanbul: MEB Yayınları. 645-646.
- Bilgin, O. (1993). "Cüveynî". *DİA*. VIII. İstanbul: TDV Yayınları. 140-141.
- Bouvet, L. (1979). "Şahruh Mirza". *İA*. XI. İstanbul: MEB Yayınları. 286-288.
- Bosworth, C. E. (1997). "Sharaf al-Dīn 'Alī Yazdī". *The Encyclopaedia of Islam*. IX. Leiden. 314-316.
- Cüveynî, Alâeddin Ata Melik. (2013). *Tarih-i Cihangûşa*. (Çev. M. Öztürk) Ankara: TTK Yayınları.
- Cûzcânî, Minhâc-ı Sirâc, (2016). *Tabakât-ı Nâsirî (Moğol İstilasına Dair Kayıtlar)*. (Çev. M. Uyar) İstanbul: Ötüken Neşriyât.
- Çetin, H. (2012). *Timur'un Anadolu Seferi ve Ankara Savaşı*. İstanbul: Yedi Tepe Yayınevi.
- Çetindağ, Y. (2016) "Siyasî Açından Timurlu- Osmanlı İlişkileri". *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 24. 14-25.

- Demir, M. (2007). “İslâm Ortaçağında İnan Bölgesindeki Tarih Yazıcılığı”. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*. 34. Erzurum: 263-272.
- Dilek, K. (2010). “Şerefeddin Ali Yezdî”. *DİA*. XXXVIII. İstanbul: TDV Yayınları. 550-551
- D’ohsson, A. C. M. (2014). *Moğol Tarihi*. E. Kalan (Yay. Haz.). İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayınları.
- Dursun, D. (2001). “Kafkasya”. *DİA*. XXIV. İstanbul: TDV Yayınları. 157-159.
- Emecen, F. M. (2015). *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluş ve Yükseliş Tarihi (1300-1600)*, İstanbul: İşbankası Yayınları.
- Ercilasun, A. B.(2007). *Türk Dili Tarihi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Feridun Ahmed Bey. (1274). *Münşeatü’s- Selâfîn*. I. İstanbul.
- Gedik, Ü. (2017). “ IX-X/XV-XVI Yüzyıl Tarih Yazıcılığı” *Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*. 45. 36-49.
- Grousset, R. (2014). *Bozkır İmparatorluğu*. (Çev. M. R. Üzen) İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Günaltay, M. Ş. (1991). *İslâm Tarihinin Kaynakları Tarih ve Müverrihler*. İstanbul: Endülüs Yayınları.
- Güngör, E. (2011). *Tarihte Türkler*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Hallaçoğlu, Y. (1991). “Ankara Savaşı”. *DİA*. III. İstanbul: TDV Yayınları. 210-211
- Hândmîr, Gıyâseddin b. Hâce Hümâdüddin Muhammed b. Hâce Burhaneddîn Muhammed b. Hüseyin Şîrâzî. (1342). *Habîbü’s-Siyer fî Efrâdü’l Beşer*. I-III-IV (Nşr. Dr. Muhammed Debîr Siyâkî) Tahran: Kitapfurûş-î Hayyam.
- Hammer, Joseph Von. (2015). *Büyük Osmanlı Tarihi*. II. İstanbul; Üçdal Neşriyat.
- Hemedanî, Reşîdüddin Fazlullah.(2013). *Câmiü’t-Tevârih (İlhanlılar Kısmı)* (Çev. İ. Aka, M.Ersan, A.Hesamipour Khelehani) Ankara: TTK Yayınları.
..... (1373). *Câmiü’t- Tevârih*. I-II. (Nşr. Muhammed Ruşen- Mustafa Musevî) Tahran: Neşrü’l Berz.
- İbn Battûta, Ebû Abdullah Muhammed Tancî. (2018). *İbn Battûta Seyahatnâmesi*. (Çev. A. S. Aykut) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

İbnü'l-Esîr, İzzeddîn Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Cezerî.(2016). *El-Kâmil fi't-Târîh*. I-X. (Çev.,A. Ağırakça, B. Eryarsoy, Z. Tüccar, A. Özaydın, Y. Apaydın, A. Köşe) İstanbul: Ocak Yayınları.

İbn Kesir. (1995). *el-Bidaye ve'n Nihaye*. XIII. (Çev. M. Keskin). İstanbul: Çağrı Yayınları.

İnalçık, H. (2009). *Devlet-i Allîye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar- I Klasik Dönem (1302-1606)Siyasal, Kurumsal ve Ekonomik Gelişmeler* İstanbul: Kültür Yayınları.

Kafalı, M. (2005). *Çağatay Hanlığı*. Ankara: TTK Yayınları.

.....(1993). “Cengiz Han” *DİA*, VII. İstanbul: TDV Yayınları. 367-369.

.....(1979).“Timur”. *İA*. XII/1. İstanbul: MEB Yayınları. 344-345.

Kafesoğlu, İ. (2016). *Türk Milli Kültürü*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

.....(1992). *Harezşahlar Devleti Tarihi (485-618/1092-1221)* Ankara: TTK Yayınları.

“Kırım”(2002). *DİA*. XXV İstanbul: TDV Yayınları. 44-46.

Köprülü, M. F. (1943). “Yıldırım Bayezîd'in İntiharı Meselesi”. *Bellekten*. VII/26 Ankara: TTK Yayınları. 591-603.

.....(1940) “Cüveynî”. *İA*. III. İstanbul: MEB Yayınları. 249-255.

Kut, G. (1989) “Ali Şîr Nevâî”. *DİA*. II. İstanbul: TDV Yayınları. 448-451

Levend, A. S. (1966). “Ali Şîr Nevai” *Türk Dili Dergisi*, XV/173 Ankara: 285-291.

Manz, B. F. (1989). *The Rise and Rule of Tamerlane*. Cambridge.

Mîrhând, Hümamüddin Muhammed b. Burhaneddin Hâvendşah b. Kemaleddin. (1339). I. V. VI. *Ravzatü's-Safâ Fî Sîreti'l-Enbiyâ Ve'l-Mülûk Ve'l-Hulefâ* Tahran: Kitapfurûş-î Hayyam.

.....(2017). *Ravzatü's-Safâ (Mülûk-i Gazneviyye)*. (Çev. E. Göksu) İstanbul: Kronik Kitap.

Morgan, D. O. (1997) “Rashîd al-Dîn Tabîb”. *The Encyclopaedia of Islam*. VIII. Leiden: 443-445.

Muhammedoğlu, A. S. (1994). “Derbend”, *DİA*. IX İstanbul: TDV Yayınları. 164-166.

Nesevî, Muhammed b. Ahmed b.Ali b. Muhammed el-Münşî.(1934). *Sîret-i Celâleddîn Mengübertî*. (Çev. N. A.Yazıksız) İstanbul: MEB Yayınları.

Oruç Beğ. (2011) “Oruç Beğ Tarihi”, *Üç Osmanlı Tarihi (Oruç Beğ Tarihi, Ahmedî, Dâstân ve Tevârih-i Mülûk-i Âli Osman, Şükrullah, Behcetü't Tevârih)* (Haz.H.Nihal Atsız) İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Ögel, B. (1991). *İslâmiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*. Ankara: TTK Yayınları.

Özaydın, A. (1998). “Harizm”. *DİA*. XVI İstanbul: TDV Yayınları. 220-222

Özgüdenli, O. G. (2005). “Moğollar”. *DİA*. XXX İstanbul: TDV Yayınları. 225-229.

.....(2008). “Reşîdüddin Fazlullah-ı Hemedanî”. *DİA*. XXXV. İstanbul: TDV Yayınları.

Roux, J. P. (2001). *Moğol İmparatorluğu Tarihi*. (Çev. A.Kazancıgil, A. Bereket) İstanbul: Kabalcı Yayınları.

..... (2015). *Türkleri Tarihi (Pasifik'ten Akdeniz'e 2000 Yıl)*. (Çev. A. Kazancıgil, L. Arslan Özcan) İstanbul: Kabalcı Yayınları.

Safâ, Z. (1363). *İran Edebiyat Tarihi (Tarih-i Edebiyat der İran)*. IV. Tahran.

Salih Zeki. (2004). *Âsâr-ı Bâkiye*. III. (Yay. Haz., M. Dosay Gökdoğan, R. Demir, Y.Unat, M. Kılıç) Ankara: Babil Yayınları.

Semerkindî, Abdürrezzak (1949). *Matlau 's-Sadeyn ve Mecmau'l-Bahreyn*. II. (Nşr. Muhammed Şefî) Lahor.

Semerkindî, Devletşah (1977). *Tezkiretü'ş-Şuara*. III. (Çev. N. Lugal) İstanbul: Tercüman Gazetesi Yayınları.

Storey, C. A. (1967). *Persian Literature*. I/1-2, London.

Spuler, B. (2013). *İran Moğolları*. (Çev. C. Köprülü) Ankara: TTK Yayınları.

Sümer, F. (1984). *Karakoyunlular*. Ankara: TTK Yayınları.

.....(2001). “Karakoyunlular”. *DİA*. XXIV. İstanbul: TDV Yayınları. 434-438.

Şâmî, Nizamüddin (1987). *Zafernâme*. (Çev. N.Lugal) Ankara: TTK Yayınları.

Şebankâreî, Muhammed b.Ali b. Muhammed (1376). *Mecmâu'l-Ensâb*. (Nşr. Mirhâşim Muhaddis) Tahran: İntişârat-ı Emir-î Kebir.

- Şeşen, R. (2016). *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı* İstanbul: İSAR Yayınları.
- Solmaz, G. (2002). “Timur ve Seferleri”. *Türkler Ansiklopedisi*. VIII. H. C. Güzel, K. Çiçek (Yay. Haz.) Ankara:Yeni Türkiye Yayınları. 933-955.
- Şükrullah. (2011). “Behcetü’t Tevârîh” *Üç Osmanlı Tarihi (Oruç Beğ Tarihi, Ahmedî, Dâstân ve Tevârîh-i Mülûk-i Âli Osman, Şükrullah, Behcetü’t Tevârîh)* (Haz., H.Nihal Atsız) İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Tâcü’s-Selmanî (1988). *Tarihnâme*. (Çev. İ. Aka) Ankara: TTK Yayınları.
- Taneri, A. (1998). “Harizmşahlar” *DİA*. XVI İstanbul: TDV Yayınları. 228-230.
-(1993). “Celaleddin Harezşah” *DİA*, VII, İstanbul,:TDV Yayınları. 248-250.
- Taşağıl. A. (2001). “İtil Bulgarları” *DİA*. XXI İstanbul: TDV Yayınları. 320-322.
- (2002). “Karahıtaylar”. *DİA*. XXIV İstanbul: TDV Yayınları. 415-417.
- (2012). “Turfan”. *DİA*. XXXXI İstanbul: TDV Yayınları. 414-415.
- Tauer, F. (1965). “Timurlar Devrinde Tarihçilik”. (Çev. A.Ateş). *Bellekten*. XXIX/113 Ankara: TTK Yayınları. 44-63.
- Tekin, R. (2018). *Türk Tarihinde Ahlat*. Ankara: Gece Kitaplığı Yayınları.
- Tirhanî, Ebu Bekr. (2014). *Kitab-ı Diyarbekriyye*. (Çev. M. Öztürk) Ankara: TTK Yayınları.
- Togan, Z.V. (1972). “Emir Timur’un Soyuna Dair Bir Araştırma” *Tarih Dergisi*. XXVI. İstanbul: 75-88.
-(1940).“Hândmîr”. *İA*. V/1, İstanbul. MEB Yayınları. 210-211.
-(1940). “Ali Şîr”. *İA*. I. İstanbul, MEB Yayınları. 349-354.
- Turan, O. (2014). *Selçuklular Zamanında Türkiye* İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı Tarihi*. I Ankara: TTK Yayınları.
- Yazıcı, T. (1971). “Mîrhond”. *İA*.VIII, İstanbul: MEB Yayınları. 360-361.
-(1970). “Şeref-ed-Dîn”. *İA*. XI, İstanbul , MEB Yayınları. 426-428.
- Yezdî, Şerefüddin Ali. (2013). *Zafernâme*. (Çev. A.Batur) İstanbul: Selenge Yayınları.

Yuvalı, A. (1993). “Çağatay Hanlığı”. *DİA*. VIII İstanbul: TDV Yayınları. 177-179.

..... (2000). “İlhanlılar”. *DİA*. XXII, İstanbul, TDV Yayınları. 102-105

Yücel, M. (2002) . “Kıpçaklar”. *DİA*. XXV. İstanbul: TDV Yayınları. 419-421.

VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

LİSANSÜSTÜ TEZ ORJİNALLİK RAPORU

Tez Başlığı / Konusu:

20/06/2019

RAVZATÜ'S-SAFÂ VE HABİBÜ'S-SİYER'DE MOĞOLLAR KISMININ TERCÜMESİ (1155-1259)

Yukarıda başlığı/konusu belirlenen tez çalışmamın Kapak sayfası, Giriş, Ana bölümler ve Sonuç bölümlerinden oluşan toplam 264 sayfalık kısmına ilişkin, 24/04/2019 tarihinde tez danışmanım Doç. Dr. Abdullah Duman tarafından Turnitin intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtreleme uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezin benzerlik oranı % 2 (iki) dir.

Uygulanan Filtreler Aşağıda Verilmiştir:

- Kabul ve onay sayfası hariç,
- Teşekkür hariç,
- İçindekiler hariç,
- Simge ve kısaltmalar hariç,
- Gereç ve yöntemler hariç,
- Kaynakça hariç,
- Alıntılar hariç,
- Tezden çıkan yayınlar hariç,
- 7 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç (Limit match size to 7 words)

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Lisansüstü Tez Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılmasına İlişkin Yönergeyi İnceledim ve bu yönergede belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içemediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini bilgilerinize arz ederim.

20/06/2019

Mustafa KÖKSAL

Adı Soyadı : Mustafa KÖKSAL

Öğrenci No : 169206047

Anabilim Dalı : Tarih

Program Statüsü : Y. Lisans: X

DANIŞMAN

Doç. Dr Abdullah DUMAN

20/06/2019

ENSTİTÜ ONAYI

UYGUNDUR

...../...../2019

Doc. Dr. Bülent KOÇLAR
Enstitü Müdürü